
LEXICONORDICA

8

**Tidsskrift om leksikografi i Norden
utgitt av
Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd**

LEXICONORDICA

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Jón Hilmar Jónsson,
Nina Martola, Johan Myking, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Tidsskriftet kommer ut hvert år i november og koster NOK 250
for ikke-medlemmer av Nordisk forening for leksikografi.

Tidsskriftet kan bestilles hos

Nordisk språkråd
Postboks 8107 Dep
N - 0032 Oslo
Tlf.: +47 22 42 05 70
Faks: +47 22 42 76 76

ISSN 0805-2735

LEXICONORDICA

8–2001

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Jón Hilmar Jónsson,
Nina Martola, Johan Myking, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Förord	1
--	---

Tematiska bidrag

<i>Kristín Bjarnadóttir</i> Verbal Syntax in an Electronic Bilingual Icelandic Dictionary: A Preliminary Study	5
--	---

<i>Ilse Cantell</i> Ordboksplanen för en svensk-finsk storordbok belyst genom några begrepp i NLO	25
---	----

<i>Turid Farbrege & Hannele Seppinen</i> Ordbøker mellom finsk og norsk	45
--	----

<i>Anna Helga Hannesdóttir & Jón Hilmar Jónsson</i> A> hafa í sig og á. Isländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv.....	67
---	----

<i>Marit Hovdenak</i> Bokmål og nynorsk som kjelde- og målspråk i internordiske ordbøker	93
--	----

<i>Birgitta Lindgren</i> Håller principerna för Skandinavisk ordbok?	111
---	-----

<i>Bolette Pedersen, Ruth V. Fjeld & Maria Toporowska Gronostaj</i> SPINN: SPråketeologi och INformationssökning i Norden	125
--	-----

<i>Seija Tiisala</i> Grammatik och finsk-svenska ordböcker	139
---	-----

<i>Rikke E. Hauge</i> Oversikt over internordiske allmennspråklige ordbøker	155
--	-----

Icke-tematiska bidrag

Franziskus Geeb

eXtensible Markup Language (XML) og leksikografi 167

Recensioner

Valerij Berkov

Bjarne Berulfsen & Dag Gundersen: *Fremmedord blå ordbok*..... 183

Riitta Eronen

Omfattande ordbok över finsk slang 189

Dag Gundersen

Nyord 195

Sölve Ohlander

Tolv kilo engelska lexikon 203

Emma Sköldberg

Bevingat – en nyskriven berättande ordbok 235

Elina Suolahti

Två nya finsk-italiensk-finska ordböcker för översättare 245

Satu Tanner

Främmandeordbok av encyklopedist 259

Sven Tarp

Birgitta Lindgren (red.): *Terminologi och språkvård.*

Rapport från en konferens den 24–26 april 1998 i Gentofte 269

Trond Trosterud

Stor norsk-samisk ordbok / Dáru-sámi sátnegirji..... 283

Korta anmälningar

Gerhard Boysen
Patrick Leroyer, Liselotte Kruse, Emile Danino,
Anne-Marie Kiener & Sven Tarp: *Dansk-fransk erhvervsordbog* 307

Povl Skårup
Donsk-føroysk orðabók. Ritstjórn: Annfinnur í Skála,
Hanne Jacobsen, Jonhard Mikkelsen & Zakarias Wang 308

Inkomna böcker 310

Meddelanden från Nordiska föreningen för lexikografi 311

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Förord

Under innevarande år har Nordiska föreningen för lexikografi firat tioårsjubileum, och om två år sluts cirkeln för föreningens konferensserie då Norge blir värdland liksom vid den första konferensen 1991. Också LexicoNordica har snart fullbordat sitt första decennium. Det var 1993 som vi fick generalförsamlingens uppdrag att, med stöd av en redaktionskommitté med en representant för vart och ett av de nordiska länderna, starta och ge ut tidskriften. Detta samarbete har hela tiden fungerat utmärkt, liksom relationerna mellan tidskriften och föreningen. Det har dock framkommit önskemål om en tydligare formalisering av dessa relationer. Vid den senaste generalförsamlingen i augusti 2001 togs också ett beslut med innebörden att tidskriften knyts ännu fastare till föreningen, något som vi hälsar med tillfredsställelse.

Årets tema i LexicoNordica liksom vid det förberedande symposiet på Schæffergården är "Ordböcker mellan de nordiska språken". "De nordiska språken" ska förstås i geografisk snarare än filologisk betydelse – alltså i betydelsen 'Språken i Norden'. Dock innefattades inte de språk som först under de senaste åren fått officiell status i något nordiskt land, t.ex. jiddisch och romani (betr. romani-ordböcker, bl.a. romani-finska ordböcker, se Jussila 1997).

Av de nio "klassiska" språken i Norden (om vi tillåter oss att räkna samiska som ett enda språk) blev sex representerade på symposiet. Tyvärr hade ingen representant för färöiska, grönländska och samiska tillfälle att närvara. Vi vill dock fästa uppmärksamheten på Trond Trosteruds utförliga artikel i recensionsdelen om en norsk-samisk ordbok, en artikel som i praktiken fungerar som ett komplement till temadelen. Vi vill vidare hänvisa till Jacobsen (1997) och Langgård (1997) beträffande grönländsk lexikografi samt bl.a. till Hansen (1997) och Jacobsen (1997) beträffande färöisk lexikografi.

Som bekant är språksituationen i Norden ytterst intressant, kanske unik i världen. Här finns fyra mycket närbesläktade, och inbördes begripliga, språk, och ytterligare två språk som är nära besläktade med dessa fyra språk. Vidare finns tre språk av helt annan språkfamilj, varav två är ganska närbesläktade. Det säger sig självt, att t.ex. ett svensk-danskt, ett norsk-isländskt och ett svensk-finskt ordboksprojekt delvis har att lösa helt olikartade problem. Möjligen innebär detta ett problem beträffande temadelens homogenitet. Å andra sidan kan det vara

spännande att få detta spektrum av olikartade problemställningar belyst i ett sammanhang.

Varken i nordiska och internationella sammanhang har det teoretiska intresset för ordböcker mellan närbesläktade språk varit särskilt stort. Det svaga metalexikografiska intresset står i motsättning till det relativt stora antalet ordböcker mellan de nordiska språken. Vi kan här hänvisa till den utförliga lista som för detta nummers temadel redigerats av Rikke Hauge.

Diskussionen på Schæffergården gav en hel del av intresse men visade samtidigt på behovet av ytterligare teoretiska överväganden, som kanske i högre grad borde ta sin utgångspunkt i olika användarbehov. Detta kunde exempelvis leda till klarare motiveringar för att ta med resp. utesluta bestämda upplysningar i ordböcker mellan närbesläktade språk, beroende på om de är avsedda t.ex. för reception eller produktion. Diskussionen i anslutning till Birgitta Lindgrens bidrag gav här vissa utgångspunkter.

Vi vill också gärna påpeka, att recensionsdelen i detta nummer av LexicoNordica i ovanligt hög grad ger tillfälle till jämförelser mellan likartade ordböcker över olika språk i Norden. Se härtill bl.a. Gundersens recension av den svenska och den danska nyordsboken.

Redaktionskommittén för detta nummer av LexicoNordica är något förändrad sedan förra numret. På egen begäran har Dag Gundersen lämnat redaktionskommittén och ersatts av Johan Myking. Samtidigt som vi hälsar Johan Myking välkommen vill vi rikta ett hjärtligt tack till Dag Gundersen för hans insatser för tidskriften. De inskränker sig ingalunda till medlemskapet i redaktionskommittén. Som föreningens förste ordförande spelade Dag Gundersen en avgörande roll vid själva tillkomsten av tidskriften. Hans övriga insatser för norsk och nordisk lexikografi behöver vi inte påminna om här; låt oss bara konstatera att de svårligen kan överskattas.

Förra numret av LexicoNordica drabbades tyvärr av en mindre katastrof i samband med tryckningen. När hela upplagan var levererad och ca 100 exemplar redan var utskickade, upptäcktes det att den sista sidan var blank, vilket innebar att avslutningen av Povl Skårups recension av Dansk-føroysk ordabók fallit bort. I det läget stoppades distributionen och den resterande upplagan skickades tillbaka till tryckeriet, där sista sidan klistrades in. De som redan fått defekta exemplar fick en kopia av sista sidan att klistra in. Till bibliotek och institutioner skickades i förekommande fall ett nytt, felfritt exemplar. Därmed kunde skadan minimeras, om än efter betydande merarbete av Rikke Hauge. Vi tackar henne hjärtligt för detta och tackar även tryckeriet för att det omedelbart tog på sig ansvaret för det inträffade och mycket snabbt

levererade de felfria exemplaren. Vi ber också Povl Skårup om ursäkt och trycker om hans recension i detta nummer av tidskriften; det kan ju inte uteslutas att det alltså finns enstaka exemplar av LexicoNordica 7 med blank sista sida.

Vid ett möte i redaktionskommittén under den senaste NFL-konferensen på Färöarna fastslogs följande teman för LexicoNordica 10–12 (2003–2005):

- 2003: Ordbokskritik i Norden
- 2004: Nordiska bilingvala ordböcker (mellan nordiska och icke-nordiska språk)
- 2005: Elektroniska ordböcker i Norden

Därutöver har vi enats om att föreslå följande teman för de kommande åren:

- Lingvistikens betydelse för lexikografin
- Nordiska encyklopedier och lexikon
- Ordförbindelser i enspråkiga nordiska ordböcker
- Digitala ordböcker och databaser över nordiska språk
- Nordiska dialektordböcker
- Nordiska synonym- och antonymordböcker
- Den empiriska basen för nordiska ordböcker
- Historiska ordböcker i Norden
- Nordiska slangordböcker och andra ordböcker över substandardspråk
- Ordboksanvändning i Norden

Dessa temaförslag är på intet sätt slutgiltiga. Vi vill uppmana tidskriftens läsare att lämna förslag till andra teman och även förslag beträffande ordningsföljden för ovanstående teman.

Vi kan tillägga, att förberedelserna för nästa års symposium på Schæffergården, med temat "Språknormering i nordiska ordböcker", i skrivande stund är i full gång.

Till sist vill vi rikta ett stort tack till Nordiska språkrådet, i synnerhet Henrik Holmberg och Rikke Hauge, för finansiellt stöd och praktisk hjälp vid genomförandet av Schæffergårdssymposiet och i samband med publiceringen och distributionen av LexicoNordica 8. Ett särskilt tack vill vi också rikta till ledningen för Schæffergården som – liksom tidigare år – gjorde det möjligt att genomföra symposiet om ordböcker mellan de nordiska språken till ett mycket förmånligt pris.

Litteratur

- Hansen, Zakaris S. 1997. Leksikografi i et lille sprogsamfund – fordele og ulemper. I: *LexicoNordica* 4, 31–39.
- Jacobsen, Birgitte 1997: OQAASIT i tid og rum. Historie og status. I: *LexicoNordica* 4, 41–64.
- Jacobsen, Jógvan í Lon 1997. Modersmålsordbogen som grundlag for andre ordbøger. I: *LexicoNordica* 4, 65–74.
- Jussila, Raimo 1997: Den finländska romanin och dess ordböcker. I: *LexicoNordica* 4, 75–81.
- Langgård, Per 1997. Ordbogersuaq, den store grønlandske ordbog, der ikke blev til noget – nogle etnopolitiske overvejelser. I: *LexicoNordica* 4, 83–100.

Kristín Bjarnadóttir

Verbal Syntax in an Electronic Bilingual Icelandic Dictionary: A Preliminary Study

Denne artikkelen handler om verbbeskrivelsen i en elektronisk utgave av den enspråklige islandske standardordboken, *Íslensk orðabók* (2000), og hvordan den kan utnyttes i tospråklig sammenheng. Hovedforskjellen mellom en trykt og en elektronisk ordbok ligger i de ulike presentasjonsmåtene, i et bokformat er det tekstens omfang som bestemmer utformingen av beskrivelsen men i en elektronisk framstilling må det tas hensyn til hvor mye tekst det kan vises på skjermen. Teksten må deles opp i passe store enheter. For å få det til i den elektroniske utgaven av *Íslensk orðabók* føres verbale konstruksjoner opp som sublemmaer under de enkelte verbene. Dette betyr at den syntagmatiske beskrivelse blir mer utførlig og systematisk enn i de eldre utgaver av ordboken. I artikkelen blir verdien av denne framstillingen vurdert, spesielt med hensyn til en tospråklig ordboksbeskrivelse.

1. Introduction

The 3rd edition of *Íslensk orðabók* (hereafter *ÍO*), the only extant monolingual Icelandic dictionary, was published on disc in November 2000 by Edda hf.¹ As a printed book this dictionary is immensely popular and very influential; when one hears the words “fla› stendur í orðabókinni” (‘it says so in the dictionary’), this is the dictionary being referred to. This self-same dictionary has also been criticized on various grounds, notably for its lack of syntactic information, as by Eiríkur Rögnvaldsson (1998) and by Jón Hilmar Jónsson (1985).

The changes made from the printed dictionary to the electronic one are in one sense very slight, i.e., in the actual text of the entries, as this is not really a complete revision of the 1983 edition as far as vocabulary, explanations, etc., are concerned. In another sense the changes are quite substantial, i.e. in the format of the entries, as is made inevitable by the difference in media, and, in case of the verbs especially, in the addition of syntactic information. The topic of this paper is a tentative appraisal of how the changes made to this monolingual dictionary could

¹ The 1st edition of *ÍO* was published in 1963, the 2nd in 1983; the editor in chief of both was Árni Bö›varsson. The editor in chief of the 3rd edition is Mör›ur Árnason. The author of this paper was on the editorial team for the 3rd edition from 1997. Sections of the dictionary are accessible for viewing at the website <http://ord.is>.

be utilized for other projects in process at Edda, such as in the production of bilingual Icelandic dictionaries. The case in point is an Icelandic-Danish Dictionary being edited by Halldóra Jónsdóttir.

The changes discussed here are those made to the format of verbs and the idea of using this format from the monolingual dictionary as a base for the bilingual one stems from the very simple reason that no other suitable lexicographic description of Icelandic verbs is available at the moment.² The need is acute; bilingual Icelandic dictionaries (i.e. dictionaries where Icelandic is the source language) are either too small or too old – or both.

2. From book to disc

The changes made from book to disc in the monolingual dictionary are the base of the speculations that follow on the presentation of the verbs in a bilingual one. These changes are made necessary by the change in medium. These reflect the limitations of the printed page, on the one hand, and the limitations of the computer screen, on the other hand.

2.1 *The printed page: The problem of compactness*

The limitation of the printed page is a familiar one to all lexicographers, i.e., the problem of compactness. In the 1983 edition of *ÍO*, all available methods are used to compress the text into as compact a format as possible. The dictionary contains 85.000 entries on 1.259 pages of fine print, the difference in fonts is minimal, and examples are kept to the barest minimum, quite often to the user's laps öppis kōndima;cf. Jónsson 1985).

A list of a few compounds, as shown in figures 1 and 2, demonstrates the difference in layout in print and on the screen, showing the difference in access to the entries, although this is, strictly speaking, a digression from the main topic of this paper.

² There are approximately 8.500 verbs in the 3rd edition of *IO*. The restructuring of the verbs for the computerized version was the responsibility of the author of this paper.

FIGURE 1. *Excerpt from the 1983 edition of ÍO*

In the computerized version, there is no need for compactness of this kind, and, in fact a text as dense as this is very hard to read on a screen. The same entries as above, i.e., compounds beginning in *presta-*, are found by searching for the string *presta** (wildcards allowed), and the result is the list on the left in figure 2. A sample entry is shown on the right in figure 2, one entry appearing at the time on the screen. The example here is a simulation from the screen, with simplified fonts and without the colours used on the screen, etc.

FIGURE 2. *The same section from the computerized edition of ÍO*
These examples show the difference in presentation between the two editions, and they pinpoint the problem of space on the printed page, i.e., the problem of density.

2.2 The problem of space on the screen: The over-large entry

The screen poses a completely different problem from the printed page, which shows up in the over-large entry. If the problem of the printed book is condensing the text enough to make the dictionary easy to handle, the problem of the screen is making the text clear enough not to overtax the readers' eyes. To that purpose, the text is distributed on the screen, using linebreaks, indentation, colours and fonts as needed. The ideal entry fits one screen or less, as in the noun *bein* in figure 3, to give an idea of the amount of information easily handled in this manner. The size of the window can be varied; this is a simulation for print containing exactly one screenful from a 17 inch screen.

FIGURE 3. *The entry for bein (ÍO 2000)*

The problem of space arises when the entry gets to be too long to fit one screen, especially in the really long entries, such as those for some common verbs. The verb *taka* ('take') for example, stretches to almost 3^{1/2} pages in the 1983 edition of *ÍO*. Browsing through the same entry on the screen by using 'Page Down' gives 20 screenfuls. Keeping track of information that way is exceedingly difficult.

These long entries therefore need to be broken up into manageable parts, and for the verbs that is done by making sub-entries of verbal phrases (particles and prepositional phrases), as well as of some verbal forms, such as the mediopassive, present and past participles, etc. These forms are shown in an index on the right of the screen in a separate window, and the items there appear on the screen at a click. A simulation of this can be seen in figure 4, i.e., the first screenful from the verb *vera* ('to be').

FIGURE 4. *Beginning of vera* (ÍO 2000)

By clicking on the items in the list on the right of the screen, the user gets to the appropriate part. Two such subentries with added English transcriptions from the list in figure 4 are found in figure 5, *vera + saman* and *vera + til me*:

FIGURE 5. *vera + saman and vera + til me*

An explanation of the use of the ‘+’ is in order here. The term ‘verbal phrase’ is very loosely interpreted because the average user is not going to distinguish between particle verbs, verbs that take obligatory prepositional phrases, etc.³ The word-order in the structure can also be varied, and the ‘+’ is only used as a heading to indicate subordinate constructions where both verb and particle (or preposition, adverbial, etc.)

³ In Icelandic, all these can be combined under the term *smáor* (literally ‘little word’).

occur, without any information on the actual structure. These are, in the jargon, ‘search strings’. The actual verbal phrases are listed under the main heading containing the ‘+’ as subordinate constructions. On the screen colours are used for further differentiation between these two; the heading with the ‘+’ is in black boldface, whereas the actual verbal phrases are in bright blue boldface on the screen.

Setting up verbal phrases as subentries, and thus, in a way, recognizing their status as lexical items or lexemes in their own right, inevitably leads to a fairly massive reorganization of the entries from the form used in the two older editions of the dictionary. One of the reasons for this is that the treatment of such material in the printed dictionary is by no means uniform. Verbal phrases are sometimes listed in the body of the text, i.e., under the appropriate semantic description, but they can also appear in a separate list at the end of the entry, ordered alphabetically by particles and prepositions. In some cases the same phrase even appears in both parts of the entry, sometimes with two different explanations. If phrasal verbs are to be treated as sub-entries in a format where the perspective is limited by the size of the screen, a uniform approach has to be maintained. This does, of course, call for guidelines on what is to be regarded as a verbal phrase. In the 3rd edition of *ÍO*, the term is interpreted widely, even so far as to include some adverbials, the idea being to try to imagine what the average user might search for under the dual heading of verb and particle/preposition.

2.3 Differentiation within the subentry

The subordinate constructions are listed under the main heading described above (i.e., *vera + saman*) in different type (bright blue boldface on the screen), using the traditional short forms to indicate arguments as used in dead examples in the printed version of the dictionary. The term *dead example* is used in a wide sense here to include the appropriate short forms for subjects as well as objects, to cope with non-nominative or impersonal subjects, as in *taka + fyrir* in figure 6:⁴

⁴ The short forms used are the ones traditionally used in Icelandic dictionaries and books on grammar: *e->* (nom./acc. –animate), *e-u* (dat. –animate), *e-s* (gen. ±animate), *e-r* (nom. +animate), *e-n* (acc. +animate), *e-m* (dat. +animate), etc.

FIGURE 6. taka + fyrir

As evident in the example, the dead examples from the 1983 edition have been elevated to a form of sub-sub-entries; they are given the status of proper headings or lexical items on the screen, i.e., they are 'heads' or, in primitive computer-jargon, these constructions within each verbal phrase have 'search value'. In actual fact, these former dead examples are not confined to the infinitive, and they do include short forms for subject as well as for object, as can be see at the bottom of figure 6.

3. Constructions as 'heads' (or lexical items)

The change from dead examples to 'heads' can be seen to represent a move away from the traditional dictionary headword where structural information is usually not a part of the headword itself, but shown in examples. The move is towards a fully specified lexeme, perhaps in the sense of Rochelle Lieber (1992) or Di Sciullo & Williams (1987). The 'head', representing a complete (or discrete) unit meriting an explanation, examples, and whatever serves to make the user familiar with it, is then a unit in the lexicon in the sense of generative grammar, or a 'listeme', to use Di Sciullo & Williams' term. Full specification implies giving the predicate argument structure for each lexeme, as Lieber does,

and for Icelandic the intricacies of case-marking make that a very important part of the description. One could even argue that a lexeme does not exist without such information, i.e., that words do not exist in a vacuum.

Bringing this idea to its logical conclusion would perhaps entail a description on par with the one used at *Orðabók Háskólans* for verbs in the prospectus to a dictionary of verbs (Svavarsdóttir et al. 1993), where the microstructure of the entries is based on syntactic principles. A diagram of the structure used there is shown at the end of this paper for comparizon, but a description based on this kind of structure is very complicated and probably not at all suited to the needs of the ordinary user, but then it was never intended to be.

To make a long story short, the conclusion in the work on the new edition of the *ÍO* was to include syntax as expedient. The use of syntax in the headings is primarily intended to help the user find what he is looking for on the screen, and in this he is aided by the colours on the screen. A by-product is trying not to lead the user astray by falsifying data, e.g. by implied non-existent constructions such as finite forms of verbs in senses only found with the past participle or in impersonal constructions, or by giving the active voice of verbs only used in the middle voice (mediopassive).

The guiding principle was trying to be practical and user-friendly, keeping in mind that the older versions of *ÍO* have been criticized for lack of information on usage, sometimes to such an extent that the assumption seems to be that the user is thoroughly familiar with all aspects of a word except for its meaning. In places one gets the feeling that all syntactic information is regarded as redundant. The verbs *aftra* and *hindra* show this clearly; their meaning is similar, but *hindra* takes an accusative object (*hindra e-→*, *hindra e-n í e-u*) and *aftra* a dative one (*aftra e-m frá e-u*, *aftra e-u*). Neither verb contains any syntactic information for the modern language in the 1983 edition, as seen in figure 7:

FIGURE 7. *The entries for aftra and hindra (ÍO 1983)*

In the computerized versions the common constructions are stated, as can be seen in figure 8. The verb *henda* provides good examples of constructions as ‘heads’; the verb takes a dative or an accusative object, *henda e-u* (dat., cf. section 1B2), *henda e-→* (acc., cf. section 3). The

subject in these sections is unspecified, i.e., either animate or inanimate, and thus not shown. In the sense in section 4, the subject is always inanimate (*e-→*, nom., reflexive or not), or impersonal (*e-n*, acc., +animate); see next page.

This verb is specially selected here to show different senses coinciding with difference in syntax, although sections 1 and 2 could be combined, both on grounds of syntax and sense.⁵

The minimal requirements in the case of Icelandic verbs is sufficient information on case-marking, both of objects and subjects. Sometimes semantic restrictions on either subject or object are also useful (e.g. ±animate). This, however, is not followed strictly, as nominative subjects (unspecified for ±animate) are assumed to be the norm, shown by the traditional description with infinitives, as in sections 1B3 in *henda* in figure 8. In the last part of that verb the short forms for subjects are also shown, *e-→* for an inanimate subject (nominative) and *e-n* for an accusative subject; see figure 9.

⁵ The meaning in section 2 is very common, but strangely enough it was missing in both older editions.

FIGURE 8. *The entry for henda* (ÍO 2000)

FIGURE 9. *Arguments with the verb henda* (ÍO 2000)

The details for the arguments of verbs to be expected in the headings are mainly the case of objects and oblique subjects, \pm animate (when distinctive), ‘dummy’ (impersonal) subjects, reflexion, and retroactivity.

The difficulty lies in deciding how much of that information is necessary and what is redundant. The borderline for that is not the same for the average user as for the syntactician who would probably interpret this as giving full information on lexical case-marking, for instance, and treating all structural case-marking as a default. This, however, would probably not be seen by the general public to be a very user-friendly way of doing things as most people are very often not aware of grammatical regularity. The guideline for the changes made in the description of the verbs in the 3rd edition of the *ÍO* was to make the material as accessible and clear to the reader as possible in the very short time allotted to the job, using the framework described here to rearrange material from the older editions. It must be stressed that this is not a new dictionary being made from scratch, so to speak.

The computerized version of *ÍO* is in many ways a pilot project, and very many questions are still unresolved. To take the format of the verbs as an example, these are not very standardized. There are a few possibilities of layout for each and every aspect and these are used as deemed appropriate for each individual verb.

4. From a monolingual to a bilingual dictionary

Bilingual dictionaries published in Iceland are primarily made to suit Icelanders, i.e., they are monodirectional, but dictionaries published in other countries tend to be more varied. All of them have had to do bidirectional duty. The needs of Icelanders and foreign learners are of course not the same, but of necessity the two must be addressed at once.

The question is then, how much of a problem that is. By taking advantage of the new medium, the mass of the whole work is no longer a problem, only the disposition of the information on the screen. The point is that this may be the means to serve the dual purpose of monodirectional and bidirectional dictionaries, and that going towards full specification of ‘listemes’ (or subentries) is equally important to both sets of users.

For a monolingual Icelandic dictionary, I maintain that the constructions are needed in order to find what one is looking for, as the meaning is construction specific. In a bilingual dictionary, it automatically follows that the equivalent constructions in the target language are given if the constructions are set up as ‘heads’ in the source language. In both cases, the same dictionary would therefore ideally serve both as a passive and an active dictionary. This point is well illustrated by impersonal verbs, as in the following examples.

4.1 Examples of impersonal verbs

The impersonal verbs proved to be quite a problem in the switch from book to disc for the new edition of *Íslensk orðabók*, as the aim was providing minimal syntactic information wherever it was missing in the book. This in fact proved to be impossible at times as the data was sometimes unavailable for rare or obsolete words. There is, however, substantial material on impersonal constructions in Icelandic, notably the work of Jóhannes Gísli Jónsson and Joan Maling, some of which they were kind enough to provide in manuscript when these verbs were being edited. The Institute of Lexicography’s archives and corpus were then used to fill in the gaps as possible.

The facts on the impersonal verbs in the 1983 edition are these: Two types of constructions are marked with ‘ÓP’ (for *ópersónulegt* ‘impersonal’), i.e., constructions with oblique subjects (in the accusative, dative or genitive), and constructions with a ‘dummy’ subject, *fla* or

hann.⁶ The information on those verbs in the 1983 edition is very limited, and sometimes there was absolutely no syntactic information apart from a bare ‘ÓP’, i.e., no examples of any kind, and thus no indication of case-marking.

The verb *fatra* in figure 10 is one of those verbs:⁷

FIGURE 10. *The entry for fatra (ÍO 1983)*

A rough transcription of *fatra* would be ‘to be wrong’, but such complete lack of information on argument structure can make it very difficult to determine what is happening to whom or what – i.e., the argument structure can be so vague that the meaning becomes unclear. This probably poses even greater problems in a bilingual dictionary for foreigners, who are probably not even familiar with the possible structures.

In the new edition, the active voice of this verb has an animate, dative subject, whereas the middle voice has a ‘dummy’ one as in figure 11:

⁶ *Hann* is only used for verbs describing the weather.

⁷ Possible constructions with oblique subject are *e-n fatrar*, *e-m fatrar*, *e-s fatrar* (the genitive is unlikely, the genitive subjects are very rare); the ‘dummy’ subject construction *fla> fatrar* + *AdvP* with argument for person, e.g., *?fla> fatrar fyrir e-m* is remotely possible in the modern language, (cf. *fla> skei fyrir honum*, which makes anyone over a certain age cringe), but as the verb is exceedingly rare, that possibility is very remote. A comparable construction in middle voice *fla> fatrast fyrir e-m* is shown in Fritzner: *fatrast mjök fyrir honum* (Mork., probably the same example as found in the Institute’s corpus, in *Odds fláttur Ófeigssonar*). The explanations in the 1983 edition of *ÍO* (and in Ásgeir Blöndal Magnússon’s *Íslensk or>sifjabók* (1989)) are probably based on these two citations, the different meanings for the middle voice being the result of uncertainty implied by the use of the noun *fatur* in the same text rather than actual attestations.

FIGURE 11. *The entry for fatra (ÍO 2000, update)*

The new version shows all and only the constructions attested in the archives and corpus at the Institute of Lexicography. The data is therefore not falsified.

For differences in meaning, the importance of the differentiation between constructions can be seen in the verb *batna*, which can take either a nominative or a dative subject. The meaning changes between these constructions; with a nominative subject it means ‘improve’, whereas with a dative subject it means ‘recover from an illness’ (+animate subject only). In the 1983 version one explanation serves both; the impersonal construction is only shown as an example in figure 12:

FIGURE 12. *The entry for batna (ÍO 1983)*

Native speakers have no problem with the meaning here; they know it anyway as this is a very common verb. For learners of the language the new version is more helpful, and the difference between a singer whose singing gets better and a singer whose laryngitis gets better is clear, as seen in figure 13. The distinctive meaning in the sentences *söngvarinn batnaði mér hverjum tónleikum* and *söngvaranum batnaði hálsbólga* is no less clear when they are abbreviated to *söngvarinn batnaði* (nominative, and he sings better), and *söngvaranum batnaði* (dative, and he is no longer sick):

FIGURE 13. *The entry for batna (ÍO 2000)*

There are regular patterns of theta-roles and case marking in some classes of impersonal verbs (e.g. dative for +animate subject (experiencer) and nominative for –animate subject/object (theme)), but the impression is that the average native speaker is rather muddled by the grammatical structures as such, even if his usage conforms to the norms. This confusion is one of the justifications for having constructions as ‘heads’ in the monolingual dictionary. For users who are unfamiliar with the structures themselves (e.g. foreigners) and for users who need to know the corresponding structure in another language (e.g. translators), being presented with a construction instead of a single headword is bound to be more helpful as it is better guidance to usage.

A case in point is that an argument can be a subject in one construction and an object in an equivalent one, as can be seen in the entry for *gagna* (cf. figure 14). This can be true in paraphrases in the same language, as in sense 1 of *e-m gagnast e-→*, at the end of figure 14; see next page.

The same kind of switching of argument can also be seen in translations (or transcriptions), as in the same place in the entry for *gagna* in figure 15 (corresponding arguments marked for clarity); see next page.

FIGURE 14. *The entry for gagna (ÍO 2000)*

FIGURE 15. *Last part of gagna with transcriptions*

As the entry for *gagna* in figure 14 shows, the actual descriptions of individual verbs can be quite complex when it comes to giving all and only the constructions the ordinary user can expect to find in more or less ordinary texts. In comparizon the entry for *gagna* in the first two editions of *Íslensk orðabók* is very simple, and the same can be said for the entries for the verb in some bilingual Icelandic dictionaries shown in figure 16 in the appendix. A common denominator for these entries is that constructions are only shown in examples, and the choice of examples seems to be rather the sketchy, only showing a part of the range of constructions. Complexity on par with the entry shown in figure 15 may not be everyone's idea of clarity, but the choice seems to be between the simplicity of the older dictionaries and the detailed description made possible by the new format. The task at hand at the moment is finding out what kind of description is suitable for the new Icelandic-Danish dictionary in preparation at Edda.

5. Conclusion

The decision to give ‘lexeme’/‘listeme’ status to constructions and verb phrases by giving them ‘search value’ should ideally be a reflection of the mental lexicon, providing the proper argument structure. The constructions could then be used as ‘heads’ more or less in the same way as they must appear in our mental lexicon. Sometimes full specification is not needed, as the words do more or less enter into all regular constructions. In this way, leaving the arguments unspecified implies that anything goes. Very often, however, usage of a certain word is limited to a subset of the possibilities of its word-class, in some cases even to the point of one or two constructions for a verb, as in *fatra* in in figure 11.

The new format, the screen, provides the possibility of showing this, and at the same time the use of constructions as heads is a way of splitting up unmanageable chunks of information into pieces small enough for the screen. In the end, the reactions of the users will show whether this is a move in the right direction, but as the disc is fairly new that feedback is still to come.

Bibliography

- A Prospectus to a Dictionary of Icelandic Verbs*. 1993: [S†nihefti sagnor>abókar.] English Version of the Introduction. Rannsóknar- og fræ>slurit 5. Reykjavík: Or>abók Háskólans.
- Árnason, Mör>ur (ed.) 2000: *Íslensk or>abók. Tölvuútgáfa*. Reykjavík: Edda hf.
- Blöndal, Sigfús (ed.) 1920–1924: *Íslenzk-dönsk or>abók*. Reykjavík.
- Blöndal Magnússon, Ásgeir 1989: *Íslensk or>sifjabók*. Reykjavík: Or>abók Háskólans.
- Bö>varsson, Árni (ed.) 1963: *Íslenzk or>abók handa skólum og almenningi*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjó>s.
- Bö>varsson, Árni (ed.) 1983: *Íslensk or>abók handa skólum og almenningi*. Önnur útgáfa aukin og bætt. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjó>s.
- Di Sciullo, Anna Maria, & Edwin Williams 1987: *On the Definition of Word*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Fritzner, Johan 1883–1896: *Ordbog over det gamle norske sprog I–III*. Omarbeidet, forøget og forbedret Udgate. Kristiania.

- Halldórsson, Björn 1992: *Orðabók. Íslensk-latnesk-dönsk. Orðfræðirit* fyrri alda II. Reykjavík: Orðabók Háskólans. [Ed. 1992 Jón Aðalsteinn Jónsson; 1st ed. 1814.]
- Hólmarsson, Sverrir, Christopher Sanders & John Tucker 1989: *Íslenskensk orðabók*. Reykjavík: Iðunn.
- Jón Ólafsson úr Grunnavík: *Dictionarii tentamen Islandici*. AM 433 fol. [Manuscript at the Arnarnaganean Institute, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.]
- Jónsson, Jóhannes Gísli 1999: *List of predicates that take a quirky subject in Icelandic*. Manuscript. Háskóli Íslands.
- Jónsson, Jóhannes Gísli 2000: *Not so quirky: On lexical (subject) case in Icelandic*. Manuscript. Háskóli Íslands.
- Jónsson, Jón Hilmar 1985: *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Ritstjóri: Árni Bövarsson. Önnur útgáfa aukin og bætt. [Review.] *Íslenskt mál* 7:188–207.
- Leijström, Gunnar, Jón Magnússon, Sven B. F. Jansson 1994: *Isländsk-Svensk Ordbok*. Sjätte upplagan. Rabén Prisma.
- Lieber, Rochelle 1992: *Deconstructing Morphology*. Word Formation in Syntactic Theory. Chicago: The University of Chicago Press.
- Maling, Joan & Jóhannes Gísli Jónsson 2000: *fiað rignir flágufalli á Íslandi: Icelandic Verbs with Dative Objects*. Manuscript. Brandeis University & Háskóli Íslands.
- Rögvaldsson, Eiríkur 1998: *Málfræði í orðabókum*. Hvernig og til hvers? *Orð og tunga* 4:25–33.
- Svavarsdóttir, Ásta, Guðrún Kvaran, Jón Hilmar Jónsson & Kristín Bjarnadóttir 1993: *Sænihefti sagnorðabókar*. Rannsóknar- og fræðslurit 3. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Widding, Ole, Haraldur Magnússon & Preben Meulengracht Sørensen 1976: *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja hf.

Appendix

FIGURE 16. *Sample entries from older dictionaries for gagna*

FIGURE 17. *The structure used in Sþnihefti sagnorabókar*

Ilse Cantell

Ordboksplanen för en svensk-finsk storordbok belyst genom några begrepp i NLO

The planning of the large Swedish-Finnish Dictionary is influenced by three major factors: a) The Nordic market for dictionaries is small, b) Of the two languages in question, four variants have to be catered for: Swedish spoken in Sweden, Finno-Swedish, Finnish spoken in Finland and Finnish spoken in Sweden. There is a separate body maintaining and overseeing the normativity of each variant (in the two countries), c) Within a restricted market the genuine purpose and function of a dictionary is a multiple one: it has to be both a passive reading comprehension dictionary and an active production dictionary, and a translation dictionary as well as a pedagogical dictionary. All these functions determine the types of information to be selected. The definition of what constitutes standard language changes with social change, and a general language dictionary must include plenty of technical terms and their equivalents.

1. Inledning

Min presentation gäller en planerad svensk-finsk storordbok (i fortsättningen får den bära just arbetsnamnet *Svensk-finsk storordbok*). Ordboksprojektet har länge varit under planering och ligger just nu i startgroparna. Planeringen av projektets yttre ramar, dvs. projektplanen, har genomgått många faser och jag kommer att förbigå dessa i min framställning och i stället närmast koncentrera mig på att presentera planeringen av den slutliga produkten, en helt ny storordbok med svenska som källspråk och finska som målspråk.

I min presentation skall jag belysa den blivande ordboken med hjälp av några centrala begrepp i *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO 1997), nämligen *ordboksplan*, *genuint ändamål*, *lemmaselektion*, *lemmatisering* och *informationstyp*. I detta sammanhang beskriver jag också ordbokens språkliga bakgrund.

Vid planeringen av ordboken har jag utgått från definitionerna i NLO och på några få punkter ansett mig tvungen att avvika från dem eller att utvidga dem. För mig själv har planeringsarbetet med ordboken varit något av ett test av NLO. I andra hand är min presentation en genomgång av resonemanget omkring de principiella besluten i ordboksplanen. På detta sätt är planeringen en fördjupning av definitionerna i NLO.

2. Begreppet ordboksplan

Begreppet *ordboksplan* definieras så här i NLO:

plan for gjennomføringen av et ordboksprosjekt og forhandbeskrivelse av den ferdige ordboken

Definitionens förklaringsdel delar planen för en ordbok i två delar:

a. En yttre projektplan:

I den ytre prosjektplanen for en ordbok inngår dessuten en tidsplan, et budsjett, en beslutning om hvilke hjelpemidler som skal brukes i ordboksarbeidet, en beslutning om hvilke ordboksredaktører som skal utføre sjelve arbeidet, og en beslutning om eventuelle eksterne granskere (språkekspert eller eksperter på spesialområder).

b. En plan för själva ordboken:

I ordboksplanen inngår ordbokens kilder (ordboksbasen), prinsipperne for seleksjonen og en beskrivelse av ordbokens genuine formål.

I fortsättningen kommer jag att göra skillnad mellan två olika begrepp, dels en **projektplan**, dels en egentlig **ordboksplan**. Här avviker jag alltså något (men bara något) från definitionen av begreppet *ordboksplan* i NLO.

Projektplanen och ordboksplanen kan sägas vara en del av en "hierarki" som består av avtal, planer och anvisningar som styr ett sådant projekt.

Då ett förlag, i detta fall WSOY, inleder ett ordboksprojekt, ingås ett avtal med en part som mer eller mindre i samarbete med förlagets ordboksredaktion ansvarar för att projektet resulterar i ett ordboksmanus. Samarbetsparten kan vara en institution eller en eller flera frilansförfattare. I mycket sällsynta fall är en ordboksförfattare anställd på heltid av förlaget. Ett exempel på ett sådant fall i Finland är det projekt som pågick under åren 1990–1996 och resulterade i *Suuri suomi-ruotsi-sanakirja* (*Stora finsk-svenska ordboken*, 1997).

A. Projektplanen för *Svensk-finsk storordbok* tar upp följande punkter:

- a. En beskrivning av den avsedda ordboken
 - den huvudsakliga ordboksbasen för källspråket, i detta fall ett för ändamålet köpt svenskt ordboksmaterial innehållande lemman samt exempel
 - storlek: storordbok både vad gäller själva ordbokens omfång, antalet uppslagsord och ordboksartiklarnas struktur
 - kvalitetskriterier: ordboken är avsedd för krävande professionella användare. Den är framför allt allmänspråklig men den skall innehålla ett stort antal termer från olika fackområden. Ordboken skall vara aktuell, dvs. innehålla nyord och nya termer. Den skall dessutom beakta sverigesvenskan, finlandssvenskan, "riksfinskan" (dvs. finskan i Finland) och sverigefinskan.
 - ordboken skall vara normbeskrivande både då det gäller källspråket och målspråket. Detta gäller ortografin, böjningen, uttalet och alla de syntaktiska angivelserna för de lexikala enheterna i ordboken.
- b. En tidtabell (tas också upp i avtalet)
- c. En budget
- d. Projektorganisationen: bemanning, arbetsfördelning och ansvarsområden
- e. Externa leverantörer av material till ordboken (t.ex. färdiga artiklar från olika specialområden)
- f. Expertgranskningen (språklig och facklig)
- g. En överenskommelse om arbetsredskap och arbetsutrymmen

Den svensk-finska ordboken beskrivs i projektplanen på ett rätt så abstrakt sätt, som en innehållslig målsättning för projektet och i detta fall närmast ur kommersiell synvinkel. I projektplanen definieras ytterligare allt sådant som kan anses ha ekonomiska konsekvenser för projektets genomförande. Om detta kan (och måste vanligen) icke-lexikografer ingå avtal. Däremot får själva ordboksplanen definiera närmare hur ordbokens innehållsliga mål nås.

B. Ordboksplanen i sin tur är mera lexikografiskt inriktad. Att utarbeta en sådan kräver framför allt lexikografiska kunskaper, och ansvaret för ordboksplanen ligger på projektorganisationens medlemmar, som är lexikografer. I bästa fall behöver de icke lexikografiskt kunniga medlemmarna i projektorganisationen inte ens ta ståndpunkt till själva ordboksplanen.

Ordboksplanen för *Svensk-finsk storordbok*, dvs. ordbokens lexikografiska referensram, innehåller följande punkter:

- a. En beskrivning av ordbokens genuina ändamål. Detta kommer jag att gå närmare in på senare.
- b. En förteckning av ordbokens källor, dvs. den svenska ordboksbasen, en uppräknig av de områden där det behövs en kompletterande lemmasektion, källor för denna, en uppräknig av de normativa och deskriptiva källor som används vid artikel-skrivandet. Av detta kommer jag att gå närmare in på lemma-sektionen och de normativa källorna, eftersom dessa så nära anknyter dels till ordbokens genuina ändamål, dels till den språkliga verklighet (dvs. den marknad) som definierar ordbokens genuina ändamål.
- c. En uppräknig av de informationstyper som skall finnas med i ordbokens artiklar
- d. En beskrivning av ordbokens struktur på alla nivåer (fördel-ningsstruktur, megastruktur, makrostruktur, mikrostruktur, hänvisningsstruktur och åtkomststruktur), men med tonvikt på makro- och mikrostrukturen
- e. En beskrivning av den tryckta ordbokens layout och typografi

På c–e avviker min ordboksplan från definitionen i NLO. Då det gäller valet av informationstyper och ordbokens struktur tycker jag att det hör ihop med det övriga som omtalas i ordboksplanen. Här är det fråga om den lexikografiska planeringen.

Layouten och bokens övriga yttre egenskaper är det kanske inte nödvändigt att ta upp i ordboksplanen. Ofta ingår det redan i det avtal som ingås mellan förlaget och samarbetspartnern/författarna att förlaget har rätt att bestämma om bokens typografi, omslag och andra yttre egenskaper. (Detta gäller också för motsvarande egenskaper hos en elektronisk ordbok.) Men för författarna kan det ju vara bra att veta t.ex. hur många tecken per sida den valda typografin ger för att de skall veta hur omfattande artiklarna i ordboken kan vara. Vanligen har man av ekonomiska eller praktiska skäl kanske bara ett visst antal sidor till sitt förfogande.

Ordboksplanen är en exaktare beskrivning än den som ges i projektplanen av hurdan ordboken skall vara. Terminologin är lingvistisk och lexikografisk.

Ordboksplanen kompletteras ytterligare av praktiska anvisningar för hur artiklarna skall skrivas, t.ex. hur böjningsangivelser anges, en förteckning över förkortningarna osv. Sist i hierarkin kommer en taggningsmanual och de praktiska anvisningar som behövs för de olika rutinerna under projektets gång. Ordboksplanen och de olika anvisningarna utgör tillsammans en arbetsmanual för ordbokens författare.

3. Den språkliga bakgrunden, finlandssvenskan och sverigefinskan

Innan jag går in på den planerade *Svensk-finska storordbokens* genuina ändamål vill jag berätta lite om den språkliga bakgrunden, dvs. den geografiska och politiska verklighet de två språken svenska och finska används i. Mot detta skall ordbokens genuina ändamål definieras.

Det råder en obalans mellan svenska och finska på ordboksmarknaden, svenskan är central, finskan perifer. Detta betyder att antalet finskspråkiga som söker hjälp för att hantera svenska språket är större än antalet svenskspråkiga som söker hjälp med finskan.

Finland officiellt tvåspråkigt – finlandssvenskan

Finland har två officiella språk, finska och svenska. Cirka 6 % av vår befolkning har svenska som modersmål. Därför översätts en hel del officiella texter från finska till svenska, framför allt i den riktningen. Svenska är Finlands andra nationella språk. Svenskan i Finland kallas inte för minoritetsspråk (även om den naturligtvis är ett sådant) och svenskan i Finland är i varje fall inte ett invandrarspråk.

Relationerna över språkgränsen i vårt land sköts i rätt så hög grad på båda språken även om finskan som majoritetens språk naturligtvis är dominerande. Det finns ett stort intresse för det andra språket bland majoritetsbefolkningen. De svenskspråkiga tidningarna har finskspråkiga läsare och en betydande del av de svenskspråkiga teatrarnas publik är finskspråkig, för att ta ett par exempel. I nordiskt sammanhang är svenskan en naturlig port som i viss mån tyvärr har ersatts av engelskan.

Nina Martola (1991) skriver så här om finlandssvenskans roll inom den finsk-svenska lexikografin: "En finsk-svensk ordbok som skall kunna användas i Finland kan inte bortse från finlandssvenskan". Detta

gäller naturligtvis också för en ordbok i andra riktningen, svenska-finska.

Den svenska som talas och skrivs i Finland är en variant av svenska språket. Något av det som är kännetecknande för varianten beskrivs nedan i samband med presentationen av *Finlandssvensk ordbok* (2000).

Men någon egen finlandssvensk språknorm existerar inte, den svenska språknormen är allmänsvensk. Detta styr också arbetet inom den finlandssvenska språkvården. Det enda som har en egen finlandssvensk norm är termer som förekommer i de svenska lag- och förordnings-texterna i Finland.

Finlandssvensk ordbok

Charlotta af Hällström och Mikael Reuter gav i fjol ut *Finlandssvensk ordbok* (2000), som länge varit väntad och som på sätt och vis är en efterföljare till Hugo Bergroths *Finlandssvenska* (1917). (En recension av ordboken av Kristina Nikula finns i *LexicoNordica* 7.) *Finlandssvensk ordbok* är en bra beskrivning av vad det för det mesta handlar om då man talar om finlandssvenskan, dvs. en beskrivning av dess ordförråd.

Det övergripande målet för finlandssvensk språkvård är att svenskan i Finland inte skall fjärma sig från den svenska som används i Sverige. Vissa särdrag är dock "tillåtna", sådana som återspeglar särdragen i vårt samhälle och i vår kultur. Till dessa hör t.ex. ett antal administrativa och juridiska termer (visserligen är målet då man skapar nya termer i första hand att följa språkbruket i Sverige). "Tillåtna" i rätt sammanhang är i många fall också de s.k. *finlandismerna*. (Finlandism = ord eller uttryck som bara eller huvudsakligen används i svenskan i Finland eller som i Finland används i en annan betydelse än i Sverige.)

Ordboken omfattar följande typer av finlandismer:

- officiella finländska ord och uttryck (t.ex. *egenhandsrätt* 'själv-täkt, självtagen rätt, egenmäktigt förfarande')
- svenska ord för finländska företeelser (t.ex. *abiturient* 'elev i sista klassen i gymnasiet')
- stilistiskt neutrala finlandismer (t.ex. *lekhäck* 'barnhage, lek-hage')
- vardagliga uttryck (t.ex. *lippis* 'skärmmössa', *perkla* 'svära')
- regionala och allmänt spridda dialektala uttryck (t.ex. *ped* 'cykel')

- ett fåtal väletablerade slangord (t.ex. *hundryl* 'hundring, hundralapp')
- rent finska ord som är väletablerade i finlandssvenskan (t.ex. *kiva* 'kul, trevlig, bra, skojig, rolig')

Uppgiften att ge rekommendationer för användningen av de 2300 uppslagsorden i ordboken har enligt författarna inte varit lätt. Graden av acceptabilitet beror på situationen. Man har därför bara i helt klara fall gett en rekommendation att undvika finlandismen i fråga. I övrigt informerar boken om ords och uttrycks gångbarhet i ett tänkt sammanhang, om ord och uttryck vilkas stilistiska värde avviker från det normala eller som kan uppfattas som främmande, svårbegripligt, löjeväckande eller irriterande av andra personer.

Detta är också den allmänna tanken då den finlandssvenska språkvården ger sina rekommendationer. I *Finlandssvensk ordbok* är rekommendationssystemet genomfört med hjälp av olika typer av hänvisningar.

I fråga om finlandismer som entydigt bör undvikas hänvisar ord-boken helt enkelt med hjälp av en pil till ett annat ord eller uttryck som bör användas i stället:

arbetshälsovård -> **företagshälsovård**
kassافرöken -> **kassörska**

I vissa fall avråds från användningen av vissa betydelser:

kusk använd inte i betydelsen **chaufför, förare**

Ett något mindre tydligt avståndstagande från användningen av ett ord eller uttryck uttrycks i text, t.ex. så här:

acku vard. kortform av *ackumulator*; Använd hellre **batteri, bilbatteri, startbatteri** utom i strikt tekniska sammanhang

allena Ordet *allena* är ålderdomligt och poetiskt utom i vissa uttryck. – Använd **ensam** i neutrala sammanhang

annars *Annars* bör undvikas då det kan ersättas med *för övrigt, för resten, av andra orsaker*.

Om en finlandism är helt acceptabel i Finland, t.ex. om det är fråga om en officiell finländsk term som inte är densamma som den som används

om motsvarande företeelse i Sverige, anges i ordartikeln den sverigesvenska motsvarigheten, som då naturligtvis skall användas då det är fråga om den svenska företeelsen, så här:

arbetarskyddsfullmäktig i Sverige *skyddsombud*

Svensk minoritetspolitik

Sverige har en finskspråkig befolkning som till sin storlek motsvarar den svenskspråkiga befolkningsgruppen i Finland. Men först i fjol ratificerade Sverige den europeiska språkkonventionen för att bevara och utveckla minoritetsspråk. Detta ger finskan, samiskan, Tornedalsfinskan (meänkieli), jiddish och romani chib en ställning som minoritetsspråk i Sverige. Sverige har inte haft någon egentlig minoritetspolitik tidigare utan bara en invandrapolitik och en flyktingpolitik. Finnar i Sverige kan definieras antingen som tillhörande en historisk minoritet eller som invandrare. Därför har det kanske också varit svårt att komma överens om en enhetlig grund för de politiska beslut som gäller finskan. Den svenskspråkiga majoriteten har heller aldrig i någon stor utsträckning haft behov av att kunna den finska minoritetens språk.

Möjligheterna att använda finska i andra än privata sammanhang i Sverige är fortfarande mycket begränsade. Dessutom ändrar den nya lagstiftningen inte alls situationen för den stora mängd personer med finska som modersmål som bor i de stora (industri)centren Stockholm, Göteborg, Borås och Eskilstuna. (En kommentar till den svenska minoritetsspråkskommitténs betänkande finns i Pihlajamaa 1998.)

Finskan har som minoritetsspråk i Sverige på samma sätt som Finlands andra officiella språk, svenskan, ett eget språkvårdsorgan, Sverigefinska språknämnden. Den är grundad 1975 och dess uppgift är att vårda och utveckla det finska språket i Sverige.

Finlandssvenskan och sverigefinskan är på vissa nivåer parallella företeelser. Även om de två språkvarianterna inte har samma ställning i respektive samhälle är de rent språkliga problemen som språknämnderna ställs inför så gott som identiska: ett tryck från majoritetsspråket och en strävan att inte fjärmas från "modervarianten".

Både finlandssvenskan och sverigefinskan skall finnas representerade i en storordbok mellan de två språken svenska och finska.

Då det gäller finska benämningar på företeelser som anknyter till det svenska samhället, är Sverigefinska språknämndens rekommendationer den enda källan för korrekta översättningar från svenska. På finskt håll är man inte alltid medveten om det sverigefinska språkvårdsorganet.

4. Genuint ändamål, ordboksfunktion

En ordboks genuina ändamål definieras så här i NLO:

Formål som leksikografen mener ordboken skal oppfylle for brukeren.

Förklaringsdelen säger vidare:

En ordbok kan ha flere genuine formål, men ett vil være det dominerende. I en brukssituation kan brukeren utnytte ordboken i samsvar med det genuine formålet, men kan også finne helt andre bruksområder, f.eks. kan en passiv ordbok brukes som en aktiv ordbok. En slik bruk vil ikke være i samsvar med ordbokens genuine formål.

Ett nära besläktat begrepp är **ordboksfunktion**, definierat så här i NLO:

En ordboks genuine formål med hensyn til ordboksbrukerens behov av resepsjon, produksjon eller oversettelse av tekst.

Ofta är det så i praktiken att en ordboks genuina ändamål är en kombination av antingen reception + översättning av text eller översättning av text + produktion. Den planerade svensk-finska storordboken kunde vara antingen en passiv översättningsordbok eller en tvåspråkig receptionsordbok. Denna skillnad är enligt NLO:s beskrivning av begreppet översättningsordbok endast teoretisk. (NLO, s. 225, s.v. *resepsjonsordbok*). I fortsättningen använder jag därför endast termen **receptionsordbok**.

Utgående från det som ovan sagts om den språkliga bakgrunden för *Svensk-finsk storordbok* kan ordbokens genuina ändamål beskrivas som följande:

Svensk-finsk storordbok skall i första hand bli en för i Finland och Sverige boende finskspråkiga användare avsedd receptionsordbok (och passiv översättningsordbok), en ordbok som är avsedd att användas för förståelse av svenskspråkiga texter och för översättning av dessa till finska.

I ett konkret fall blir det alltså så att också målgruppen definieras i samband med ordbokens genuina ändamål.

Orsaken till att målgruppen är de finstalande framgår av det ovan sagda om obalansen mellan svenska och finska i de båda länderna som bildar bokens tänkta marknad. Då blir det i riktningen svenska-finska en receptionsordbok.

Dessutom definieras i ordboksplanen också vissa kvalitativa kriterier som är relevanta för en storordbok och som hör ihop med ordbokens genuina ändamål och översättningsfunktionen:

Svensk-finsk storordbok skall bli en ordbok avsedd för krävande professionellt bruk och den skall därför innehålla rikligt med facktermer utan att den dock fyller uppgiften av en termlista.

Inlärningsordbok?

En receptionsordboks – eller en passiv översättningsordboks – ordboksfunktion är inte i första hand pedagogisk. En sådan ordbok skulle alltså inte vara avsedd att fungera som hjälpmedel vid främmandespråksinläring. Ofta används, speciellt av mer avancerande språkstudierande, enspråkiga ordböcker eller i vissa fall s.k. semibilingvala ordböcker för detta ändamål. – Men det är klart att författarna till en tvåspråkig ordbok måste ha i tankarna att ordboken också kommer att användas i inlärnings syfte av t.ex. språkstudierande, som bakgrundsmaterial för lärare och av skolelever vid språkstudier.

5. Lemmasektion och lemmatisering

Rikligt med facktermer – selektionsprinciper för dessa

Svensk-finsk storordbok är avsedd att vara en allmänspråklig ordbok. Så som allmänspråket ser ut i våra dagar är det dock nödvändigt att det i en allmänspråklig ordbok finns med en hel del ord och uttryck och rena termer från ett antal specialområden som behandlas på populär nivå, t.ex. i tidningspressen. Oberoende av om ordboken är korpusbaserad eller om källorna är sekundära måste man se till att vissa specialområden blir representerade och tillräckligt väl täckta också i en allmänspråklig ordbok.

Man kan säga att det också för allmänspråket bör byggas en "allmänspråkets termsystematik" som innehåller många olika områden som tangerar allmänspråket. Det är fråga om områden där åtminstone en del av terminologin genomgår en **avterminologisering**, dvs. är på väg att bli en del av allmänspråkets ordförråd. Framför allt sker detta inom de allra aktuellaste områdena där utvecklingen är snabb och som allmänheten i allt större utsträckning kommer i kontakt med. Här nedan följer en uppräkningslista av några av de områden som bör finnas väl representerade i en allmänspråklig ordbok:

adb/IT
 administration
 biologi
 ekonomi/affärliv
 EU-terminologin
 juridik
 konsumentpolitik
 kultur (konst, populärkultur och underhållning)
 miljöfrågor
 medicin
 politik
 psykologi
 sport

Alla de här specialområdena måste följas upp. De allra nyaste termerna måste tas med. För att garantera detta måste det genomföras en ny, egen lemmaselektion inom de viktigaste specialområdena enligt facklexikografiska principer så att man först inringar de olika fackområdena och väljer de områden inom dem som har mest relevans för allmänspråket. Lemmaselektionen inom de valda områdena skall likna det som i Bergenholtz/Tarp (1994:103) kallas *minimerende lemma-selektion*. Från de olika områdena väljs bara den enligt facksystematiken viktigaste termerna.

Men allmänspråket är nyckfullare än så och därför bör de ur systematikens synvinkel viktigaste termerna kompletteras med av andra orsaker aktuella termer inom området. "Allmänspråkets terminologi" är mycket tidsbunden, beroende av vad som ligger i luften. Tänk bara på termen *bogvisir* som fram till Estoniakatastrofen var en fackterm som inte kunde sägas tillhöra de frekventaste orden i allmänspråket. Ordet fanns med i SOB, men försågs i NEO med definitionstillägget "ökad anv. från 1994". Många av de ord som av någon orsak får ökad användning avterminologiseras.

Här ett prov på miljötermer som jag ansett vara så allmänt kända att de också platsar i en allmänspråklig ordbok:

avfallsavgift jätemaksu
avfallsupplag kaatopaikka
ekonomiskog talousmetsä
eutrofiering rehevöityminen, eutrofituminen
kalavverkning avohakkuu
kolsänka hiili[dioksidi]nielu

livscykelanalys elinkaariarviointi
materialåtervinning uusiokäyttö
miljömärke ympäristömerkki
miljöpåstående ympäristöväittäjä
miljöstation keräyspiste, keräyspaikka
returprodukt uusiotuote, kierrätystuote
svårnedbrytbar hitaasti hajoava, pysyvä
växthusgas kasvihuonekaasu
återvinningsprodukt uusiotuote, kierrätystuote

(Källa: *Ympäristösanasto. Miljöordlista.1998*)

Tidsmässig täckning: nyorden

Jag utgår ifrån att den köpta basen för svensk-finsk storordbok täcker allmänspråket rätt väl med undantag av de allra senaste nyorden. En kompletterande lemmasektion måste göras bland nyorden. För detta kan olika källor användas. Ett urval föreligger i *Nyordsboken* (2000) utgiven av Svenska språknämnden och till stor del baserad på de nyordslistor som sedan 1987 publicerats i tidsskriften *Språkvård*. Orden i den ordboken är från det moderna samhällets allmänspråk och en del av dem måste säkert finnas med i *Svensk-finska storordboken*. Många av dem betecknar företeelser som är mer eller mindre internationella, och det är därför inte svårt att finna finska ekvivalenter till dem bland de finska nyorden:

alternativodlad luomu-, luomuviljelty
fettsugning rasvaimu
ficktelefon käsipuhelin
genmodifiering geenimuuntelu
informationssamhälle tietoyhteiskunta
korttelefon korttipuhelin
krishantering kriisinhallinta
krockkudde turvatyyny
kulturhuvudstad kulttuuripääkaupunki
lådbutik laatikkomyymälä
mobilttelefon matkapuhelin
teflonpolitiker

eller bland mina egna nyordsexcerpter

besöksförbud lähestymiskiello
bolån asuntolaina
ekobrottsling talousrikollinen
miljövarudeklaration ympäristöseloste
slöjtvång huntupakko
snabbmatskedja pikaruokaketju
östutvidgning itälaajentuminen

De allra sista nya tillskotten i svenskans ordförråd skall alltså finnas med i lemmalistan. Då är oftast den viktigaste källan författarens egen excerptsamling som bör gallras med eftertanke. Bland nyorden är allt inte så bestående att det kan tillåtas ens ett besök i en ordbok. De nyaste orden har naturligtvis också en stor kommersiell betydelse som försäljningsargument, men det viktigaste är dock deras aktualitet och deras anknytning till vår tids samhälle (se också Eek 2001).

Geografisk täckning: finlandssvenska ord som skall finnas med i lemmalistan

I sin artikel i rapporten från den första nordiska lexikografikonferensen i Oslo har Nina Martola (1991) en rubrik "Finlandismer som skall med". I det fallet handlade det om en finsk-svensk produktionsordbok. Nu är det fråga om en receptionsordbok i andra riktningen, men rubriken "Finlandismer som skall med" kan också användas vid principdragningen för *Svensk-finsk storordbok*. Det finns ett minimum av finlandismer som måste finnas med i varje ordbok mellan de två språken om ordboken är avsedd att användas i Finland. En produktionsordbok (t.ex. just *Stora finsk-svenska ordboken*, som den ordbok Nina Martola beskrev 1991 kom att heta då den kom ut) klarar sig bra med detta minimum som består av termer i lagar och förordningar, benämningar på administrativa organ, instanser och andra företeelser samt benämningar på specifikt finländska företeelser av olika slag.

Då det gäller en receptionsordbok, och framför allt en storordbok, måste gränserna för medtagna finlandismer utvidgas något.

Med tanke på att ordboken används huvudsakligen för reception och översättning till finska kan det hävdas att ordboken inte behöver vara normbeskrivande vad gäller svenskan. Å andra sidan används ordboken kanske ändå ofta också i inlärningssyfte och då vore det underligt om ordboken inte gav något som helst normativt stöd för inlärningen. Detta gäller t.ex. de finlandssvenska särdragens acceptabilitet. Sådana

normativa uppgifter kan ges på olika sätt i en tvåspråkig ordbok, t.ex. genom hänvisningar och korshänvisningar. Här några exempel där jag anpassat hänvisningssystemet i *Finlandssvensk ordbok* till den tvåspråkiga svensk-finska ordboken (här försedda med mml-taggar, vilka jag antar är självförklarande):

1. undvik finlandism i mån av möjlighet:

<HEAD>allena
 <DIS>&vanh, &run;¹
 <TRAN>yksin,
 <TRAN>yksinään
 <REF>ks. myös ensam²

<HEAD>brandkårist
 <INFL>-en -er
 <REF>ks. brandsoldat, brandman, brandkårsmedlem

2. finlandism som skall undvikas i alla sammanhang (pil till rekommenderad term i *Finlandssvensk ordbok*) hänvisning från icke-rekommenderat ord till det rekommenderade men inte vice versa:

<HEAD>arbetshälsovård
 <INFL>-en
 <REF> ks. företagshälsovård

3. finlandssvensk användning för ord: *Finlandssvensk ordboks* explicita rekommendation blir här implicit

<HEAD>byg|el
 <INFL>-eln -lar
 <TRAN>sanka,
 <TRAN>kahva
 <REF> ks. myös klädhängare, galge

4. för likartade begrepp med olika termer i Finland och Sverige kors-hänvisas:

<HEAD>arbetarskyddsfullmäktig

¹ Ålderdomligt eller poetiskt språkbruk.

² Se även artikeln *ensam*.

<DIS>&Suom³
 <TRAN>työsuojeluvaltuutettu
 <REF> ks. myös skyddsombud

<HEAD>skyddsombud
 <DIS>&Ruots⁴
 <TRAN>työsuojeluvaltuutettu
 <REF> ks. myös arbetarskyddsfullmäktig

<HEAD>arbetsminister
 <DIS>&Suom
 <TRAN>työministeri
 <REF> ks. myös arbetsmarknadsminister

<HEAD>arbetsmarknadsminister
 <DIS>&Ruots
 <TRAN>työmarkkinaministerministeri
 <REF> ks. myös arbetsminister

Vad bör lemmatiseras med tanke på ordbokens genuina ändamål?

En fråga lite vid sidan om lemmaselektionen är **lemmatiseringen** i den betydelse som avses i NLO under homonym nummer 2, dvs. frågan om vilka lexikaliska enheter som tas upp som lemma i ordboken (NLO, s. 174).

Alla fall där det är nödvändigt eller åtminstone användarvänligt att lemmatisera grammatiska ord är inte lika extrema som i fallet med den finska partitiv pluralisformen *öitä* av det finska substantivet *yö* ('natt'). I den svensk-finska storordboken har jag av användarhänsyn tänkt att det vore bra att dubbellemmatisera temaformer av starka verb i fall av omljud (grundform, preteritum, supinum).

Av närmast pedagogiska skäl vill jag lemmatisera partikelverb och reflexiva verb skilt. Framför allt är lemmatiseringen av partikelverben viktig för att göra skillnad mellan partikelverb och verb som får ett komplement bestående av en prepositionsfras. Detta har jag behandlat tidigare i en artikel i *LexicoNordica* 2 (Cantell 1995 och i recensionen av Nationalencyklopedins ordbok i *LexicoNordica* 3 (Cantell & Martola

³ Officiell term i Finland.

⁴ Officiell term i Sverige.

1996). Samma sak har Seija Tiisala (2000) påpekat i sin recension av Gummerus finsk-svensk-finska ordbok.

Både partikelverb och prepositioner är problematiska för finsktalande. Partikelverb existerar inte i finskan och prepositioner är ganska sällsynta. Prepositionsobjekt existerar över huvud taget inte i finskan. Då prepositioner och partiklar i svenskan dessutom kan se likadana ut, är det naturligtvis stor risk för förvirring. Också en receptionsordbok måste på denna punkt ge användaren ett pedagogiskt/ normativt stöd. Detta vore alldeles säkert också en viktig sak att behandla i en separat ordboksgrammatik.

6. Vilka informationstyper skall ingå i artiklarna?

NLO ger ingen egentlig definition av begreppet **informationstyp**. Däremot beskrivs begreppet i förklaringsdelen som antingen formella, semantiska, kombinatoriska, encyklopediska eller historiska.

De informationstyper som kommer att finnas med i Svensk-finsk storordbok skall uppfylla de krav som i första hand ställs på en receptionsordbok. Dessutom måste pedagogiska hänsyn också tas vid valet av informationstyper.

En tvåspråkig allmänspråklig ordbok innehåller sällan historiska informationstyper, men alla andra informationstyper kommer att vara representerade i den planerade svensk-finska storordboken. Ordboksplanen räknar upp följande angivelser och markörer, här uppräknade enligt informationstyp. Här nämns inom parentes också de ordboksfunktioner de olika informationstyperna kan tänkas tjäna:

Formella informationstyper:

- uppslagsord (normativitet, inläring)
- ortografiska varianter som hänvisningslemman (indirekt normativitet > inläring)
- uttalsangivelser (inläring)
- böjningsangivelser (inläring och reception)
- genusangivelser då genus inte framgår av böjningsangivelsen (inläring)
- vetenskapligt namn för växtnamn och djurnamn (översättning och reception)

Semantiska informationstyper (angivelserna på finska):

- ekvivalenter (reception och översättning)
- metaspråkliga förklaringar för att precisera de semantiska egenskaperna hos uppslagsordet (reception och översättning)

Kombinatoriska informationstyper (angivelserna på finska):

- konstruktionsangivelser och prepositionsangivelser (översättning och inläring)
- angivelse om huruvida infinitiver förses med infinitivmärket *att* vid verb som kan fungera som hjälpverb (inläring)
- ordklassangivelser bara i fall av homografer (reception)
- angivelser om syntaktiska restriktioner (inläring)

Encyklopediska informationstyper (angivelserna på finska):

- bara i undantagsfall, då en ekvivalent inte går att finna t.ex. för kulturspecifika ord. Då används en metaspråklig förklaring (reception)

Pragmatiska informationstyper:

- stilangivelser (översättning och reception)
- angivelser om fackområde (översättning och reception)
- diakrona bruksmarkörer vid avvikelse från nutidsspråket (reception och översättning)
- angivelser om regional variation (Finland/Sverige) (reception, översättning och inläring)

Den sista informationstypen nämner Bo Svensén i sin *Handbok i lexicografi*. I en ordbok mellan svenska och finska för finstalande användare som befinner sig på "minoritetssidan" av språkområdet är den diatopiska markeringen, dvs. markering om huruvida ett ord är användbart antingen i Sverige eller Finland eller om det har olika betydelser i Sverige och Finland, viktig information med tanke på alla de funktioner en sådan ordbok kan tänkas ha. Markeringen genomförs på två nivåer, nämligen på den officiella terminologins nivå och på allmänspråkets nivå. Markeringen kompletteras dessutom av ett system av korshänvisningar vilkas syfte närmast är pedagogisk, men också ett stöd för översättningsfunktionen.

7. Sammanfattningsvis

En sammanfattning av en plan är kanske något absurt, men jag skall ändå försöka sammanfatta de viktigaste principerna och de största problemen vid planeringen av en storordbok mellan svenska och finska.

- a. Ordboksmarknaden är liten.
- b. Det handlar om två språk men sammanlagt fyra varianter av dessa – en allmänspråklig ordbok erbjuder en chans att göra dem kända.
- c. I praktiken måste man göra skillnad mellan en organisatorisk-juridisk projektplan som hör ihop med avtalet mellan förlaget och författarna och en lexikografisk-lingvistisk ordboksplan som är en del av ordboksförfattarnas manualapparat och därför styr det dagliga ordboksarbetet.
- d. På ett litet marknadsområde blir en ordboks genuina ändamål och funktion av nödvändighet en kombination av flera: reception (eller produktion), översättning och inläring.
- e. Begreppet allmänspråk är flytande och ändras samtidigt som samhället ändras, dagens allmänspråk är informationssamhällets allmänspråk och innehåller därför en hel del termer från olika fackområden.
- f. Kombinationen av olika ordboksfunktioner har sina konsekvenser också för en ordboks struktur, framför allt för valet av medtagna informationstyper.

Litteratur

Ordböcker

af Hällström, Charlotta & Mikael Reuter 2000: *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts.

NEO 1995–1996 = *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.

- NLO 1997 = Bergenholtz, Henning & Ilse Cantell & Ruth Vatvedt Fjeld & Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4.
- Nyordsboken* 2000. Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok (utg.). Stockholm: Norstedts Ordbok
- SOB 1986 = *Svensk ordbok*. Stockholm: Esselte.
- Suuri suomi-ruotsi-sanakirja. Stora finsk-svenska ordboken*. 1997. Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö – WSOY.
- Ympäristösanasto. Miljöordlista*. TSK 27:1998.

Annan litteratur

- Bergenholtz, Henning & Sven Tarp (red) 1994: *Manual i fagleksikografi*. Herning: Systime.
- Bergroth, Hugo 1917: *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: Schildts.
- Cantell, Ilse 1995: Målspråkets verbkonstruktioner i en tvåspråkig produktionsordbok. I: *LexicoNordica* 2, 19–31.
- Cantell, Ilse & Nina Martola 1996: Nationalencyklopedins ordbok. I: *LexicoNordica* 3, 209–221.
- Eek, Øystein 2001: Markedsorientert lemmaseleksjon: kriterier og prioriteringer. I: Gellerstam, Martin, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph & Lena Rogström (red.), *Nordiska studier i lexikografi 5, Rapport från Konferens om Lexikografi i Norden Göteborg 27–29 maj 1999*. Göteborg. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6, 111–124.
- Martola, Nina 1991: Arbetet med Finsk-svensk ordbok: Normeringsproblem visavi finlandssvenskan. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.), *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 515–521.
- Nikula, Kristina 2000: Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 7, 247–261.
- Pihlajamaa, Liisa 1998: Askel kohti vähemmistöasemaa. Mietinnöt lausuntokierroksella. ('Ett steg mot minoritetsstatus. Betänkanden på remiss.') I: *Kieliviesti* 1/1998.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts.
- Tiisala, Seija 2000: Multifunktionell allmänordbok. I: *LexicoNordica* 7, 271–290.

Utrikes namnbok. 1998. Svenska myndigheter, organisationer, titlar, EU- och EG-organ, EU-titlar och länder på engelska, tyska, franska, spanska, finska och ryska. 5:e reviderade upplagan. Stockholm: Regeringskansliet.

Turid Farbregd & Hannele Seppinen

Ordbøker mellom finsk og norsk

Part one of this paper is a survey of the surprisingly scarce material concerning understanding between the languages of the neighbouring countries Finland and Norway. A two-way pocket dictionary was published in 1978 and revised in 1996. A Finnish dictionary adapted solely for Norwegians (1993) was later (2000) made symmetrical. Part two is a discussion of the way to present Norwegian language to Finns. Much attention is paid to morphology. The morphological standard systems do not meet the needs of foreigners. The appendix gives the inflexional code system for the Norwegian language used in *Finsk-norsk ordbok* (2000). The system is simplified by omitting variant inflexion and creating groups based on a combination of morphological and orthographical criteria.

Overraskande nok hadde ikkje grannelanda Finland og Noreg noko direkte, allment språkleg hjelpemiddel før den første tovegs lommeordboka kom ut i 1978. Den tek i heile opplegget sikte på finskspråklege brukarar. Læreboka til Bente Imerslund tre år seinare (1981) går den andre vegen og har ei norsk målgruppe. Det drygde enno tjue år før vi fekk den første læreboka i norsk for finnar (på bokhandlardisken i januar 2001) – ved Hadle Oftedal Andersen og Anne Riikola.

Læreboksituasjonen understrekar den realiteten at ordbøker mellom finsk og norsk må fungera for brukarar som normalt ikkje har formelle kunnskapar i det framande språket. Med stor rett kan ordboksbrukaren derfor t.d. krevja grammatisk informasjon. Å nytta "hjelpespråk" er utilfredsstillande; det gamle aksiomet at eit materiale med svensk som eitt av språka kan nyttast for nordmenn, gjeld absolutt ikkje.

I den relativt korte perioden sidan 70-åra til i dag har ny teknikk revolusjonert leksikografien generelt og dermed opna nye mogleikar også på det feltet som er det spesifikke temaet her. Men det gjenstridige språket krev å bli behandla på andre enn tekniske premisser. Denne artikkelen vil drøfta ymse problem som ordboksforfattarane har møtt. Innhaldet er disponert i fire hovudbolkar pluss eit tillegg:

1. Lommeordbøkene
2. Finsk for nordmenn
3. Norsk for finnar
4. Konklusjonar
5. Tillegg: Norsk morfologi i *Finsk-norsk ordbok*. Oslo 2000

1. Lommeordbøkene

Først ut var Turid Farbregd og Aili Kämäräinen: *Suomi-norja-suomi taskusanakirja*, WSOY 1978 (SNS 1978). Ein del av opplaget fekk norsk omslag og vart marknadsført av Kunnskapsforlaget. Boka har rundt rekna 33.000 ordartiklar – 11.000 finske og 22.000 norske. I tillegg er det menydel, parlørdel, vanlege norske forkortingar, 3 sider med alfabet og uttale, og 27 sider grammatikk som parallelt gjer greie for ordbøyinga i bokmål og nynorsk. Hovudspråkforma er likevel bokmål. Alle ekvivalentane til dei finske orda er gitt på bokmål, dei fleste norske oppslaga er på bokmål. Eit par hundre oppslag på nynorsk og nokre få på riksmål og dialekt har fått tilvising til bokmålsoppslag. Avgjerda om norsk språkform vart faktisk teken av den språkpolitiske gruppa i foreininga Pohjola-Norden. Denne organisasjonen støtta utgjevinga økonomisk og stilte ved Mikael Reuter og Tove Skutnabb-Kangas krav om at det måtte bli teke omsyn til begge dei offisielle målformene for at boka betre kunne spegla dei språklege realitetane i Noreg. For unge urøynde ordboksforfattarar var det viktig å få ei slik støtte ettersom avdelingssjefen på forlaget, Keijo Ahti, var svært skeptisk til lommeordboksforfattarar med universitetsutdanning.

Finsk blir i lommeordboka rekna som kjent språk. Særleg den første utgåva utgjorde ein ordkatalog med oppslag og ekvivalentar. At den norsk-finske delen først var dobbelt så stor som den finsk-norske, hadde samanheng med det faktum at forlaget og målgruppa var finsk. Boka vart ein merkepåle ved å vera den første. Samtidig er ho ein kuriositet ved å vera den siste som vart skriven på manuell skrivemaskin.

Lommeordboka kom utan særlege endringar i mange opplag. Etter atten år var tida moden for den store fornyinga. Resultatet vart Farbregd – Kämäräinen: *Suomi-norja-suomi taskusanakirja. Finsk-norsk norsk-finsk lommeordbok*, WSOY 1996 (SNS 1996) – også denne gongen med delopplag på Kunnskapsforlaget. Boka har ca. 19.000 oppslag frå finsk og 25.000 frå norsk, totalt om lag 46.000 ordartiklar og ein auke på nesten 40 % jamført med SNS 1978. Auken i eksempelfrasar, definisjonar og markørar er ikkje utrekna. Menyen og parlørdelen er omarbeidde. Alfabet og uttalen får no breia seg på 5 sider og grammatikken strekkjer seg over 32 sider. I begge utgåvene tek lister over uregelrette norske verb ein stor del av grammatikkplassen (19/20 sider). Tilbakemeldingar tyder på at desse listene har vore til stor nytte.

Med SNS 1996 skjedde det ei typografisk ansiktsløfting. Samtidig streva boka etter større symmetri enn før. Då det viste seg at ein relativt

stor del av opplaget vart seld i Noreg, var det naturleg at den nye utgåva fekk ei viss omfangsutjamning mellom dei to delane. Markørar og eksempel er viktigare enn før.

SNS 1978:

verkko *nett -et -*, *garn -et -*; *hämähäkin ~ spindelvev -en*

1 *bein -et - luu; ruoto; jalka*; ta beina på nakken *ottaa jalat alleen*

garn -et - lanka; verkko, paula

SNS 1996:

verkko *nett -et -*, (*kala~*, *myös kuv*) *garn -et -*; (*kana~*) *netting -en*; *hämähäkin ~ spindelvev*

1 bein -et - [*knokkel*] *luu*; [*fiske~*] *ruoto*; [*lem*] *jalka*; ta *~a* på *nakken* *ottaa jalat alleen*

garn -et - *lanka; verkko*; (*kuv*) *paulat pl*; få *noen i sitt ~ saada jk pauloihinsa; sitte i ~et olla satimessa*

Når bøyinga av norske ord vart gitt, var det fremst som hjelp til å identifisera ord og til å avsløra morfologisk homonymi som ofte skaper problem i eit framandt språk: 'vannet' er anten bestemt form av substantivet 'vann', eller det kan vera ei form av verbet 'vanne'. Ordboksbrukaren må sjølv velja tyding ut frå den aktuelle konteksten. Samtidig gir bøyingane i kombinasjon med grammatikktillegget eit visst grunnlag for å nytta ordboka aktivt.

SNS 1996:

vann -et - *vesi; järvi*

vannje -al/-et *kastella*

Finnen kan på morsmålet slå opp på eit anna ord med tilnærma same tyding og få hjelp over til det framande språket. Men i møtet med norske ord kan han ikkje gjera det same. Derfor måtte ein del av variasjonen i norsk koma inn, like eins grammatiske avvik. Her skjedde det berre små justeringar frå SNS 1978 til SNS 1996.

SNS 1996:

gulv -et - *ks. golv*

korleis nn; *ks. hvordan*

tær pl; *ks. tå*

tå -al/-en tær *varvas*

Om utviklinga held fram i same retning, vil denne ordboka raskt veksa seg ut av lomma og dermed ut av marknadsnisjen, så taket er truleg nådd, og eventuelle nye utgåver får heller nedskjeringar. Kunnskaps-

forlaget har sett 30.000 oppslag (15.000 + 15.000) som standard for lommeordbøkene sine og er ikkje særleg glade for den finske gaukungen som verken passar på hyllene eller i marknadsføringsstativa. Men om grensa er nådd for omfanget rekna i oppslag, så kan kvaliteten gjerast betre, mellom anna ved å få inn norsk trykk og tonem – aspekt som vi her kjem tilbake til mot slutten av tredje bolken.

2. Finsk for nordmenn

Den første finske ordboka på eit norsk forlag og med norsk målgruppe var Turid Farbregd og Hannele Seppinen: *Finsk-norsk ordbok*, Universitetsforlaget 1993 (FNO 1993). Her var det ca. 23.000 ordartiklar og 9.000 eksempel på bruken, til saman om lag 32.000 oppslagsord og uttrykk. Det fremste målet var å gi norskspråklege brukarar det dei ikkje fekk i lommeordboka, nemleg grammatisk informasjon om finsk. Derimot manglar så å seia all informasjon om norsk, nettopp fordi den norskspråklege målgruppa ikkje treng dette. Ingen ordbøker blir nokon gong ferdige. Mange når aldri fram til trykkeriet. For andre kjem den dagen då ein av ulike årsaker rett og slett må setja punktum så materialet kan bli til bok – samtidig som neste utgåve blir planlagd. Slik var det med FNO 1993. Prosjektet var støtta av Nordisk kulturfond i København som begynte å senda "trusselbrev". Boka vart slik ho kunne bli innanfor dei tidsmessige og økonomiske rammene.

Tilbakemeldingane fortalde stort sett om velnøgde nordmenn og mindre nøgde finnar. Den finske reaksjonen kom overraskande på forfattarane. Finnane kunne hatt det hyggeleg med lommeordboka, kva ville dei med ei einvegs ordbok i ei høgare prisklasse? Men verda hadde forandra seg. Mellom anna hadde det flytta mange finnar til Noreg for å arbeida der ei tid eller kanskje slå seg ned for godt. Det var tydeleg at arbeidet med ein revisjon kunne ta sikte på ei større og meir heterogen målgruppe.

Sju år seinare kom Farbregd – Seppinen: *Finsk-norsk ordbok. Suomi-norja sanakirja*, Unipub forlag 2000 (FNO 2000). Her er det ca. 37.000 oppslagsord og uttrykk – med andre ord ein auke på 15–16 % samanlikna med FNO 1993. Framstillinga nedanfor fortel – delvis med etterpåkloke kommentarar – litt om korleis denne utgåva vart til.

Den einaste seriøse meldinga av FNO 1993 som vi kjenner til, skreiv Trond Trosterud i *LexicoNordica 3* (Trosterud 1996). I same artikkelen går han vidare og drøftar presentasjonen av norsk i ordbøker. Framstillinga er interessant, men verkar i mange detaljar svært utopisk;

det blir meir tale om kva ein lingvist kunne ønskja å finna i ei ordbok enn om kva som er realistisk eller mogleg å gjennomføra i praksis.

Vesentleg for vidareføringa av finsk-norsk ordbok vart det elles at den eine av forfattarane i 1990-åra var engasjert i tre ulike estisk-norske ordboksprosjekt. Dette førte til nært samarbeid med leksikografar og datalingvistar i Estland – i første rekkje med Ülle Viks, forskar knytta til Eesti Keele Instituut (Estisk språkinstitutt) i Tallinn.

Kontakten med norgesvennen Gennadi Jagomägi i Tartu hadde på ein annan måte mykje å seia; den styrkte sansen for den entusiastiske ordboka. Jagomägi var i ferd med å bli pensjonert frå ei professorstilling i naturvitskap ved universitetet i Tartu og kunne i prinsippet ikkje norsk då han begynte å pusla med ei lita estisk-norsk ordliste. Med desse føresetnadene var han truleg delvis ei personleggjering av det Keijo Ahti på forlaget WSOY tidleg i 1970-åra sikta til då han hevda at ei ordbok for vanlege folk måtte skrivast av "vanlege folk". Ordforrådet i den estisk-norske lista er sentralt kvardagsspråk, og om eksempla ikkje alltid gir raffinert idiomatikk eller aukar innsikta i grammatiske konstruksjonar, så er dei i staden ekte og nære – ganske hendige for den velvillig interesserte personen som enno ikkje er nokon kløppar på det framande tungemålet. Eks.:

inimene menneske *n.*; (...) **ta on hea inimene** han / hun er et godt menneske
sigä gris *m.*; **täis kui sigä** full som et svin

Jagomägi kunne også forhalda seg innovativt til språket fordi han ikkje var tyngd av konvensjonar. Det var t.d. han som i grammatikkdelen la det columbi egget det i realiteten var å slå saman gradbøyinga av uregelrette adjektiv og adverb i norsk.

Grammatiske opplysningar ved finske ord

FNO 1993 er ei asymmetrisk resepsjonsordbok for norske brukarar. Trass i at læreboka til Bente Imerslund hadde eksistert ei tid, måtte opplegget for ordboka vera forståeleg for brukarar utan formell finsk-opplæring. Jamvel grammatikkinformasjonen hadde fremst til oppgåve å hjelpa på *forståinga* og var berre i lita grad tenkt som ein del av ei fleirfunksjonsbok.

I sjølve ordboksdelen fekk dei finske orda eit kodetal som viste til plassen i ein tabell over bøyingstypar. Ord med stadieveksling fekk etter kodetalet ein asterisk følgd av ein bokstav som seier kva type

stadiieveksling det er tale om, eks.: **katu**^{1*F}. Systemet er utarbeidd ved Forskningscentralen för de inhemska språken og er nytta i *Suomen kielen perussanakirja* (Perussanakirja). Dette kunne ein derfor oppfatta som ein nasjonal standard, og ordboksforfattarane tok det i bruk utan større ettertanke. Ved nærmare ettersyn er det lett å finna manglar. Systemet er både altfor innvikla og samtidig i visse detaljar overtydeleg. Det skil ikkje klart nok mellom det vesentlege og det uvesentlege, noko som kan ha lite å seia for finnen, men som gjer det unødvendig komplisert for den framandspråklege. Dei to målgruppene har ulike behov, og det ligg ei stor utfordring i å laga ei oppstilling som høver for begge.

Utlifredsstillande systematisering av morfologien kjennest etter kvart som ein av dei største manglane ved ordbøker over finsk språk: Standarden frå Perussanakirja har så mange bøyingsstypar – 51 for nomen pluss 27 for verb – at språket nesten ikkje greier å fylla systemet. Verba *kumajaa* og *kaikaa* utgjer typane 77 og 78, og dei er derfor oppførde i typetabellen i begge dei finsk-norske ordbøkene. Orda har likevel så låg frekvens i moderne språk at dei knapt forsvarar plassen som artiklar. Under sterk tvil vart dei tekne inn i FNO 2000 fordi det i prinsippet burde vera mogleg å finna tydinga til alle tabellorda. Etterpåkløkt kan vi seia at heller enn å operera med slike "lik i lasten", skulle dei to siste typane vore fjerna frå tabellen.

Problemet med finsk morfologi er i tospråklege ordbøker løyst på ulike måtar. Mirja Azeem nyttar i den store dansk-finske ordboka si (1993) bøyingsstabellar som stammar frå H. Fromm og M. Sadeniemi: *Finnisches Elementar Buch* (1956). Endå om boktittelen fortel at det er ei elementærbok, blir det operert med 37 ulike bøyingsgrupper for nomen og 20 for verb. Grupperinga er basert på kvaliteten av utlyden. På utlydsprinsippet byggjer også det oversynet Göran Karlsson gir i trebindsverket *Stora svensk-finska ordboken*. Han fører opp unummererte bøyingsstypar i tabellar som ein del av grammatikken. Nomen som endar på kort *a* eller *ä* kan etter tabellane bli bøygd på åtte ulike måtar, nomen på kort *i* har 11 ulike bøyingar, den første er den vanlegaste og resten er undergrupper. Til saman har systemet 86 grupper og undergrupper for nomen og 35 for verb, altså fleire enn systemet i Perussanakirja.

For ein som studerer finsk som framandt språk, er Karlssons system bra ved at det understrekar kor viktig utlyden er i bøyinga. På andre sida har systemet frå Perussanakirja den fordelten at det har status som eit slag standard utarbeidd av den språkleg sett høgste autoriteten i landet. Ein måtte rekna med at det systemet ville koma i bruk andre stader og kunna nyttast av den som frå den finsk-norske ordboka går vidare

nettopp til Perussanakirja, eller f.eks. til *Stora finsk-svenska ordboken* som sidan har kome til.

Framstillinga av det morfologiske systemet er viktig også i estisk. I den vesle rettskrivingsordboka frå 1933 stiller Elmar Muuk opp 1166 bøyingstypar. Paul Saagpakk hadde i 1982 greidd å skjera ned talet til 594 typar. Så kom datamaskinane med i spelet og utviklinga gjekk raskt. Datalingvisten Ülle Viks har i doktoravhandlinga (Viks 1992) kome fram til 38 typar – rett nok med nokre få undertypar, som likevel er logiske og greie. Supplert med litt "handarbeid" kan datamaskinen ved hjelp av eit genereringsprogram som er utarbeidd ved Eesti Keele Instituut, ta seg av heile morfologien når leksikografen først har bestemt seg for kva grammatiske opplysningar han vil ha med og korleis han vil at dei skal stillast opp metodisk og typografisk.

Ülle Viks viser (Viks 2000) korleis genereringsprogrammet har takla oppgåvene i tre svært ulike ordbøker: ei stor trebands estisk-russisk og to tovegs estisk-norske. Avhengig av målgruppe og omfang, og anten det gjeld finsk eller estisk, må ein ta stilling til spørsmål som:

- skal alle ord ha grammatisk informasjon eller er t.d. samansetningar unntak,
 - er det nok å visa ordformer, eller trengst det bøyingsformer,
 - vil ei oppstilling av stammer ha ein funksjon,
 - er det aktuelt å markera ordklasse
- osv.

Mot estisk bakgrunn verkar det som dei finske forskarane ikkje har kome like langt. Før utgangen av år 2001 skal manus vera ferdig til den store finsk-estiske ordboka med 90.000 ordartiklar. Genereringsprogrammet til Ülle Viks skal ta seg av den estiske morfologien. På førespurnad fortalde Maija Länsimäki i skjermbrev 23. mai 2001 at for dei finske orda vil Perussanakirja-kodane bli nytta. Det blir interessant å sjå dei to nærskyldige språka side om side, men vi vedgår at alt i førevegen har vi ei oppfatning av kva som er det mest funksjonelle systemet. Det er ei krevjande oppgåve å finna fram til ein ny standard for finsk, men vi vonar at det er ei oppgåve som vil bli prioritert av ekspertane.

Bøyingssystemet frå Perussanakirja og FNO 1993 vart altså ståande uendra i FNO 2000. Derimot er innføringa om det finske språket nyskriven med det føremålet å gjera henne grundigare og tydelegare. Mellom anna vart skildringa av finsk uttale gjort meir detaljert, indre og ytre lokalkasus vart presenterte i tabellform, liksom òg possessivsuffiksa.

Stammer

I møtet med finsk og estisk er stammevariasjonen noko av det mest frustrerande for utlendingen. Dette er ei side ved den grammatiske informasjonen som lenge vart forsømd i leksikografien. Vanlegvis stilte ein opp "grunnforma". I FNO 1993 kom ordstammene – mellom anna av plassomsyn – berre inn som eit tillegg til oppslaget. Prinsippet var at stamme(r) som skil seg frå grunnforma på andre, tredje eller fjerde bokstav, vart gitt i parentes. Slik kunne ordboksbrukaren få bekrefte at han var på rett spor, men det kravde framleis at han skulle ha fantasi til å leita på andre måtar enn strengt alfabetisk. Både i NEEN 1998 og i E-lomme 1999 var det sjølvstøtt å ta inn estiske ordstammer på alfabetisk plass med tilvising til hovudartikkelen. Dette ordna datamaskinen enkelt og greitt. Eit samarbeid med Eesti Keele Instituut gjorde det også lett å få dei finske stammene på alfabetisk plass i FNO 2000. Heilt mekanisk går det rett nok ikkje for seg. Leksikografen vurderer om alle stammene er gagnlege og sorterar ut det som ikkje er føremålstenleg. Det er ei nyttevurdering, delvis også plassomsyn, som ligg bak når forma "vet-" av "vesi" blir vraka. Same kor mykje ein aukar omfanget, vil nemleg denne forma i ei alfabetisk ordna finsk ordbok alltid stå tett attmed "vete-". Denne sparetanken er knytta til papirboka og spelar lita eller inga rolle for elektroniske versjonar.

FNO 1993:

vesi²⁷ (vede-/vete-/vet-) **1** vann (...) **2** regn (...)

FNO 2000:

vesi²⁷ (vede-/vete-/vet-) **1** vannⁿ¹ (...) **2** regnⁿ (...)

vede- → **vesi**

vete- → **vesi**

Samansette ord

Somme løysingar i FNO 1993 er så tungvinte at ein etterpå må undrast kva som var grunnlaget for å velja dei. Til dømes vart grammatisk informasjon berre gitt ved usamansette ord. Av ei samansetning måtte brukaren derfor vera i stand til å skilja ut sistelekken dersom han var interessert i bøyinga. Det vart då sett inn ei automatisk markering av sistelekke – stundom med komisk resultat fordi det vart skilt ut orddelar som ikkje eksisterer eller berre er teoretisk moglege som

sjølvstendige ord. På andre sida førde ei markering av alle lekkane, som i NEEN 1998, til ei overdriven oppstyking som like eins kunne falla uheldig ut på tydingsplanet. E-lomme 1999 tok eit steg tilbake og var nær ved å skapa kaos for dataprogrammet som berre kjende prinsippet anten-eller, medan kombinasjonen av morfologi og klyngeoppstilling gjorde det nødvendig med kompromiss.

Grensemarkeringane spelar ikkje lenger noka funksjonell rolle for bøyinga i FNO 2000 der alle nomen og verb har kodar. Markeringane er sette inn på logisk-semantisk grunnlag og kom derfor i bruk også for andre ordklasser. Plasseringa er resultatet av ei vurdering og vil truleg også i framtida måtta gjerast med hand som supplement til dei operasjonane datamaskinen utfører. Eit steg vidare kan vera å visa stavingsgrensene, men dei finske reglane for orddeling er så enkle at det vil vel berre vera aktuelt for visse kompliserte tilfelle.

FNO 1993:

piirroselo-kuva¹⁰ tegnefilm

puoliperä-vaunu¹ semitrailer

sydänveri-tulppa^{10*B} hjerteinfarkt [bokstaveleg:
hjerteblod-propp]

taaksepäin baklengs, bakover (...)

työläiskaupungin-osa¹⁰ arbeiderkvarter

FNO 2000:

piirros-elokuva¹⁰ tegnefilm^{m1}

puoli-perävaunu¹ semitrailer^{m2}

sydän-veritulppa^{10*B} hjerteinfarkt [bokstaveleg:
hjerne-blodpropp]

taakse-päin baklengs, bakover (...)

työläis-kaupunginosa¹⁰ arbeiderkvarter^{n2c}

NEEN 1998:

abi-elu-ette-panek [-u 2] frieri -et, ekteskapstilbud -et –

E-lomme 1999:

abielu-ette-panek[<] frieri, ekteskapstilbud

Eksempelfrasar

I meldinga si tykte Trosterud stort sett at han i FNO 1993 fann det han trong som norsk brukar, men peika på at den finske brukaren ikkje ville ha det lett. M.a. var det vanskeleg å avgjera kva for ein ekvivalent som

passa i ein viss kontekst. Ordboksforfattarane er sjølve meir kritiske. Visse ordartiklar er så minimale at dei så vidt kunne gått an i ei kortfatta lommeordbok. I ei ordbok med større ambisjonar står dei som reine arbeidsulykker. FNO 2000 markerte i langt større grad bruksområde og stilistiske nyansar, svært ofte med klargjerande eksempel. På andre sida trongst ikkje lenger markørane for ordklasse.

I samsvar med konseptet for resepsjonsordboka er frasane i NFO 1993 ofte sterkt idiomatiske. Den viktigaste oppgåva for eksempel-materialet i ei finsk-norsk ordbok må likevel vera å visa reksjonen, og då er det gjerne ikkje noka skarp grense mot kollokasjonar. Forståinga er viktig, så FNO 2000 bevarer idioma samtidig som det er lagt auka vekt på reksjon og på kollokasjonar som er vesentlege for produksjonsordboka.

FNO 1993

ehkä kanskje

hauta^{9*F} (hauda-/haut-) grav

laine⁴⁸ (subst) bølge

miina⁹ mine

muhentaa^{54*J} mose, stue

FNO 2000

ehkä kanskje; ~ *huomenna* kanskje i morgen; *ehkei koskaan* kanskje aldri; *~pä olet oikeassa* skal se du har rett!

hauta^{9*F} (hauda-/haut-) grav^{f1/m1}; *haudan partaalla* på gravens rand; *saattaa joku ~an* følge noen til grava

laine⁴⁸ bølge^{f1/m1}

miina⁹ (mil.) mine^{f1/m1}; *raivata miinoja* rydde miner

muhentaa^{54*J} **1** (matl) mose^{v2}, stue^{v1} **2** (landb) vende^{v2} jord, harve^{v1}

Omfang

Forlaget hadde sett 25.000 oppslag som målet å sikta mot. Ein vesentleg del av arbeidet gjekk ut på å skjera ned for å få foten til å passa i den skoen. Men før manuslevering vart det ikkje gjort noka nøyaktig oppteljing, og plutselig viste det seg at nedskjeringa var større enn nødvendig. Då ordboksforfattarane tok fatt på manuskriptet til det som

vart FNO 2000, gjekk dei derfor inn for ei fordobling av omfanget, noko som skulle gi ei bok i same klasse som studieordbøkene til WSOY. Planane vart godkjende av Universitetsforlaget, og arbeidet var godt i gang då nye forlagsredaktørar tok over. Sparekniven skar djupt, og det kom eit ultimatum: Berre ein revisjon kan akseptast. Blir det ein større omfangsauke enn 8 %, er det ikkje lenger ein revisjon og boka vil ikkje bli utgitt. Manuskriptet vart tillempa til dei nye krava. Likevel vart det samtidig med manusleveringa klart at forlaget skulle leggja ned "ordboksporteføljen". Det vart nødvendig med juridisk hjelp frå Norsk Faglitterær Forfatterforening. Forfatarane hadde fått tilbake rettane, og dei vende seg til Unipub forlag. Utgjevar vart sikra, men på det vilkåret at forlaget fekk ferdig ombrekt manuskript som kunne gå rett til trykkeriet. Kostnadene med det teknisk-grafiske arbeidet vart dekte av ymse finlandske fond. Etter intens jobbing dei månadene som stod til rådvelde, fekk forfatarane også inn igjen noko av det dei hadde måtta ta ut. Men fram til *den store ordboka* som både forfatarane og mange andre ønskjer seg, er det enno eit godt stykke igjen.

Det finst store ordbøker mellom små språk, men om vi ser bort frå språkparet finsk og svensk, er det eigenleg ikkje gitt ut storordbøker mellom språka i Norden. Mirja Azeems *Tanska-suomi sanakirja* er ikkje langt ifrå. Den omfattar 73.000 oppslagsord og 55.000 uttrykk eller eksempel.

Dei nye orda i FNO 2000 speglar utviklinga i samfunnet mellom 1993 og 2000. Mange av dei var relaterte til turisme, bilisme og tekniske nyvinningar. FNO 1993 hadde vore restriktiv med omsyn til å ta inn oppslag på kanten av skriftspråket. Med FNO 2000 vart døra slått opp for slang og talespråk – også dette i samklang med samfunnsutviklinga – markørane *dagl* eller *slg* fortel om demokratisering og folkeleggjering.

3. Norsk for finnar

Kvart språk er primært eit språk for morsmålsbrukaren. Også ordbøker har gjerne eit "morsmål". Presentasjonen av det framande norske språket er hovudsaka i dei finsk-norske lommeordbøkene. Faktorar som målgruppe og lommeformat gjorde det naturleg at brukaren skulle kunna lesa dei norske ordbøyingane direkte ved sida av oppslaget. Medan finsk morfologi berre kom indirekte med i lommeordbøkene i eksempelfrasar og samansette ord, vart dette aspektet gjort til sentral informasjon i dei finsk-norske ordbøkene. Med FNO 1993 skjedde det

eit morsmålskifte. Boka skulle fylla to oppgåver som for lommeordbøkene var perifere:

- forklara finske oppslagsord og eksempel for nordmenn
- gjera greie for finsk ordbøying for den norske brukaren

Ønsket om symmetri saman med tilrettelegginga for ei utvida målgruppe gjorde det i neste omgang nødvendig å koma finnane til møtes med rettleiing i bruken av norsk. Heile problemkomplekset er så innfløkt at vi gjekk fort forbi alle spørsmål som gjeld alternative *ordformer*: Skal det vera "no" eller "nå", "stein" eller "sten", "krage" eller "krave"? I ei stor norsk ordbok for utlendingar ville det vera sjølv sagt å ta med alle ordformene frå dei offisielle skriftspråka bokmål og nynorsk, og jamvel supplera med sosiolekt (fremst riksmål) og dialekt. I ein samanheng som FNO 2000 kunne ordboksforfattarane vera selektive. Kort sagt gjorde vi som alle andre og bygde på skjønn og vurderingar:

kaulus³⁹ krage^{m1}, snipp^{m1}
kivi⁷ (kive-) stein^{m1} (...)

Kan hende er oppfatninga vår av ei ordbok for konvensjonell. Vi prøvde ikkje å løysa den oppgåva Trosterud stilte opp når han ville hatt full likestilling mellom dei norske skriftformene, sjølv om det skulle føra til doble oppslag av typen

käännös³⁹ omsetjing
käännös³⁹ oversettelse

Tanken er sympatisk, men gir ein seg inn på den linja, vil konsekvensen bli at ein også må ha doble finske oppslag for annan variasjon på norsk side. Og då blir det ein mangel at ikkje bruksskilnadene (eller tydingsskilnadene?) er markerte. For "stein" og "sten" er kanskje det same for dei fleste, men ikkje for alle?

kivi⁷ (kive-) stein^{m1} (...)
kivi⁷ (kive-) sten^{m1} (...)

Rettesnora vår vart på grunnlag av offisielt bokmål å prøva ein framgangsmåte i samsvar med eitt av prinsippa for Ivar Aasens livsverk

og velja *samlande former*. Dessverre hadde vi ikkje kunnskap nok til å gjera det med full konsekvens.

I høve til FNO 1993 fekk FNO 2000 ei tredje oppgåve, nemleg å

– visa norsk ordbøying for den finske brukaren

Av dei tre hovudoppgåvene for FNO 2000 er denne utan samanlikning den mest innfløyte. Ein kan gleda seg over den veldige nyanse-rikdommen i norsk, som mellom anna spring fram av det vi gjerne nemner som "språksituasjonen" – med fleire ulike skriftspråk og ei brei akseptering av dialektal tale. Trosterud, som sterkt etterlyste symmetri, meinte at det ikkje ville vera vanskeleg å gi opplysningar om bøyinga i norsk. "Med ein i utgangspunktet så enkel morfologi som den norske ser dette ut som eit luksusproblem", hevda han. Det kan ein seia så lenge ein ikkje har prøvd ut dei praktiske konsekvensane og så lenge ein ikkje tek omsyn til dei stil- og tydingsnyansane som i norsk (bokmål) blir uttrykte med morfologien.

Om estarane har eit systematiseringsforsprang til finnane, så er dette endå tydelegare i høve til nordmennene. Samtidig er alle dei tre språka regulerte nesten til døds. Estisk fjernsyn viste 18.3.2001 programmet "Kas siis selle maa keel?" der Jaan Kaplinski hevda at noko er fundamentalt galt når folk stadig må spørja seg sjølve eller andre kva som er språkleg rett i morsmålet. Det vart sagt om estisk, men gjeld vel som ei allmenn sanning.

I samarbeid med Ülle Viks kan ein ikkje ta lett på prinsippa, heller ikkje på symmetri i tospråklege ordbøker, jf. s. 1–22 i NEEN 1998. Men jamvel i den boka kjem det inn visse praktiske omsyn: norsk språk blir s. 23–49 presentert berre på estisk for estarar, og estisk språk s. 393–426 berre på norsk for norskar. Rekna i sidetal er det ei monaleg innsparing. Målgruppa for FNO 1993 var norsk, men brukarretteleinga vart skriven på to språk; innføringa i finsk likevel berre på norsk. Det viktige nye ved opplegget i FNO 2000 var å setja inn norsk ordbøying og gi ei kort innføring i norsk for finnar. Sett om til norsk heiter det på s. 351 mellom anna:

I Noreg er det nemleg to offisielle skriftspråksformer – bokmål og nynorsk. For å forstå dialektar og talespråk ville det vore ein fordel om utlendingen lærde seg nynorsk. I skrift er likevel bokmål vanlegare, og derfor er det vald som språkform i denne boka. Etter dette valet står det framleis att mange uløyste problem som gjeld bøyingsformer, for mange grammatiske former blir nytta til å uttrykkja stilistiske eller andre nyansar. Denne typen finjustering kan ein ikkje skildra nøyaktig i ei ordbok.

I den følgjande framstillinga er bøyinga av norske ord forenkla slik at mange valfrie og parallelle former er utelatne. Med andre ord: Det som blir sagt om ordbøyinga, er sant, men det er ikkje heile sanninga og framstillinga er derfor ikkje nokon fullstendig presentasjon av norsk grammatikk eller rettskriving. Forfattarane reknar med at den finske brukaren i tillegg til ordboka også har andre hjelpemiddel som gjer greie for det norske språket. Nokre døme på slike kan ein finna i litteraturlista side 9.

Først skulle ordboksforfattarane altså ta stilling til spørsmålet om bokmål og / eller nynorsk. Morfologien er i bokmål meir innfløkt enn i nynorsk, så ikkje berre ville det vera nyttig for utlendingen å læra nynorsk, det ville også i teorien vera lettare. Lommeordbøkene er likevel på bokmål, men tek med ein del nynorske oppslag med tilvisingar til bokmålsformene. I FNO 1993 er det berre tale om norske ekvivalentar, og der vart bokmål gjort til den einaste norske språkforma. Kvifor? Fordi bokmål har ein så mykje sterkare posisjon enn nynorsk, og fordi fleirtalet av nordmenn med interesse for finsk bur i område med bokmålsdominanse i morsmålsopplæringa.

Når norsk morfologi skulle presenterast for utlendingar, var det naturleg å venda seg til personar som hadde erfaring med undervisning av dette slaget, for det var urimeleg å tru at ein lærar hamrar alle alternativa inn i elevane sine. Likevel fann vi ingen norsklærarar som var villige til å vedgå at dei gjorde eit utval, langt mindre å avsløra eventuelle prinsipp for utvalet.

Symmetrien som vi gjekk inn for med FNO 2000, gjorde det nødvendig å visa bøyinga av leksikalske ekvivalentar i kodifisert form, på liknande vis som det er gjort i *Bokmålsordboka* og i *Nynorskordboka*. I utgangspunktet verka det naturleg å gi dette systemet standardstatus for norsk. Men i tillempinga viste det seg overraskande problem. Systema i Perussanakirja og i dei norske ordbøkene er begge utarbeidde for morsmålsbrukaren. Å laga ei finsk-norsk ordbok der ein nyttar desse to systema som standard, vil seia at ein lagar ei ordbok som nok er symmetrisk, men dessverre i ironisk tyding ved at ingen av dei to standardane er særleg velegna med tanke på behova til den aktuelle brukargruppa.

Føremålet med jamstilte former, hovudformer og sideformer osv. er å gjera det lett for norske morsmålsbrukarar som kan basera skriftspråket sitt på sin eigen naturlege talespråkvariant. Prinsippet fungerte betre i tidlegare tider då folk var meir bufaste. I våre dagar er det fleire og fleire nordmenn som kan kallast dialektbastardar fordi dei talar bastarddialektar – for å nytta terminologien til Trude Hoel. Slik

bokmålet ser ut i dag, måtte vi t.d. fått fram følgjande former om oppstillinga skulle vore fullstendig:

en bever – beveren – bevere / bevere[r] / bevrer – beverne /
 bevrene
 et fengsel – fengselet / fengslet – fengsel / fengsler – fengsla /
 fengslene

Vi valde å sjå bort frå dei fleste alternativa og prøvde å gjennomføra denne "sensuren" utan samtidig å gjera vald på det norske språket. Med eit kodesystem i FNO 2000 balanserer oppslag og ekvivalentar vakkert på denne måten:

majava¹⁰ (zool) bever^{m3}

Dei vanlegaste bøyingsklassene har i prinsippet dei lågaste nummera. Klasse 2 av hokjønn manglar fordi ingen hokjønnsord kan førast saman med klasse 2 for hankjønn og inkjekjønn. Ved hjelp av koden blir "bever" plassert i klasse 3 saman med andre ord på *-el*, *-en*, *-er* og bøygd som "onkel", "vinter" osv. Samla utgjer desse orda ei stor gruppe som blir endå større ved at ein i oppstillinga finn den same nummereringa i hokjønn og inkjekjønn, og dessutan i adjektiv. Den gode tanken er at utlendingen fort skal oppfatta at kodar der talet 3 er ein av komponentane, har visse sams drag.

lever^{f3}: ei lever – levra – levrer – levrene
 bever^{m3}: en bever – beveren – bevrer – bevrene
 åker^{m3}: en åker – åkeren – åkrer – åkrene
 fengselⁿ³: et fengsel – fengslet – fengsler – fengslene
 åpen^{a3}: åpen – åpent – åpne : åpnere – åpnest

Beveren er for folk flest ikkje noko vanleg dyr i dagleglivet, men vi finn lett eksempel også frå den nærmaste kvardagen som gir mengdevis av morfologiske alternativ, alle henta frå bokmål:

ei / en bok – boka / boken – bøker – bøkene
 å baka / å bake – baker – baka / bakte – baka / bakte

Nordmannen ser straks at med desse eksempla er vi over på eit anna språkplan enn der beveren boltrar seg. Valet mellom tilsynelatande likestilte alternativ er samtidig eit val med sosiale, geografiske og / eller andre implikasjonar.

"Det er makta som rår," sa mannen, han kasta ut katten. Vi har nytta makta som ordboksforfattarar til å sortera ut ein del av det som

kompliserer læreprosessen for den framandspråklege. Føremålet var å visa samanhengar utan å overforenkla så sterkt at det blir eit abstrakt maskinspråk. For det er umogleg å sameina på den eine sida ønsket om å gi ei fullstendig framstilling av språket og på andre sida å presentera det enkelt og oversiktleg nok for den framandspråklege. Konklusjonane blir at ein må overvega ulike presentasjonar av eitt og same språket, avhengig av om det er morsmål eller framandspråk, og delvis avhengig av det språklege kompetansenivået hos mottakaren.

For språkeleven har kvart framandspråk visse spesifikke vanskar. Den store bøygen i estisk er partitiv fleirtal med endingane *-id*, *-sid*, *-i*, *-e*, *-u* etter innfløkte reglar som likevel endar i lange lister med unntak. I tilrettelegginga for nordmenn av Juhan Tuldava: *Lærebok i estisk* gjorde Ülle Viks ei systematisering som inkluderer alle moglege *sid*-former. For somme bøyingstypar er *sid*-partitiven den einaste rette, for andre typar er han mindre frekvent eller jamvel uvanleg. Men han betyr ei forenkling av systemet. Det kjennest heilt himmelsk å oppdaga at ein kan gjera det på denne måten. Kanskje går det an å visa utlendingar ein språkleg snarveg til det norske paradiset også?

I arbeidet med FNO 2000 var det eit sterkt tidspress, og lite høve til å henta inn kommentarar i førevegen. Etter at boka var trykt, bad vi om ekspertsynspunkt frå språkmennene Dag Gundersen og Boye Wangensten. Utan å kjenna premissane våre peika dei straks på "manglane", dvs. det ufullstendige ved at ein del alternative former mangla. Systemet frå FNO 2000 blir i form av eit tillegg til slutt i denne artikkelen gjort tilgjengeleg for nordmenn som ikkje er så stive i finsk. Dette kan derved kanskje gje tilskuv til ei drøfting av korleis ein presenterer "norsk for utlendingar" – både i tospråklege ordbøker og i andre samanhengar.

Trykk og tonem i norsk

Dei suprasegmentale faktorane er forsømde i norsk leksikografi. Ordbøkene mellom finsk og norsk lever i så måte opp til tradisjonen. Lommeordbøkene nemner ikkje tonem, og det som blir sagt om trykket, er for minimalt til å gagna ein finne med dårleg kjennskap til andre språk som har gitt lån til norsk. I norsk omsetjing:

SNS 1996:

Trykket ligg vanlegvis på den første stavinga, men innlånte ord dannar unntak frå regelen. T.d. i orda *betale* (bet^haale) og *hotell* (hut^hel) ligg trykket på den andre stavinga.

FNO 1993 kan hoppa over problemet fordi boka ikkje er mynta på finnar. FNO 2000 er så oppslukt av den kompliserte morfologien i norsk at både trykk og tonem er unemnde. Delvis var det eit tids-, kapasitets- og kompetansespørsmål. Det finst ingen ferdig utarbeidd standard som vi lettvis kunne ha tillempa.

NEEN 1998 hadde ambisjonar om å vera ei symmetrisk ordbok, så presentasjonen av norsk omfattar trykkmarkering i oppslagsord med avvikande trykkplassering. For E-lomme 1999 var det umogleg å finna grafiske middel til å gi trykkinformasjon utan at resultatet vart eit esoterisk løyndespråk. Ingen av dei to bøkene har markering av sterke langstavingar ("3. vâlde") i estisk, noko som no – berre tre år seinare – ville vore utenkjeleg, i alle fall for ei ordbok av NEEN-format.

Norsk språkråd har tidlegare ikkje i større grad behandla saker som gjeld uttalen av norsk. Derfor kom det litt overraskande på mange at rådet på årsmøtet sitt 1. februar 2001 gjorde vedtak om også å godta trykkplassering på første staving i innlånte ord som tradisjonelt har trykket lenger ute, eks. 'b`anan' kontra 'ban`an': "I ordtypar som har to utbreidde mønster for trykkplassering, skal begge mønstra kunna brukast i standardspråkuttalen (...)." Ein kan sjå at vedtaket er gjort for å sikra alle nordmenn – også austlendingar – språklege menneskerettar. Det ferske vedtaket hindrar ikkje at vi kan få ein uttalestandard for ordbøker over norsk, men det går i motsett retning av den noverande tendensen til minking av mangfaldet innan morfologien.

4. Konklusjonar

Språkpar som t.d. engelsk-norsk eller finsk-svensk har lang ordbokstradisjon å byggja på. Frå bokgenerasjon til bokgenerasjon har produkta hatt høve til å bli betre på mange vis. Mats-Peter Sundström gir eit innblikk i utviklinga av finsk-svenske ordbøker i bladet Språkbruk 1989. I lys av dette er den finsk-norske historia kort og hektisk. Sidan 1978 er det gjort store framsteg. Ja, det har skjedd mykje berre sidan FNO 1993, slik at FNO 2000 på mange måtar er ei anna bok for ei større og derfor meir heterogen målgruppe. Spørsmålet melder seg: Kan ei ordbok vera "ei bok for alle"? Og svaret er: Boka kan gå fram i visdom til å bli "ei bok for fleire". Desse framstega er ikkje berre avhengige av dei einskilde ordboksforfattarane. Språkeksperter av fleire slag må ta del i systematiseringa av ulike aspekt. Ei drøfting av prinsippa er ønskjeleg. Kanskje kan einkvan bli provosert til å arbeida

ut betre løysingar for presentasjonen både av norsk og av finsk i tospråklege ordbøker.

FNO 2000 er meir symmetrisk enn forgjengaren. Ho er også større. Den prosentuelle auken på 15–16 % gir likevel eit litt skeivt bilete, for ein del av veksten kjem seg av tilvisingsartiklane. Det er langt igjen til den mellomstore ordboka med ca. 45.000 ordinære oppslag, eller til storordboka med bortimot 100.000 ordartiklar. Nybyrjaren vik tilbake framfor eit fleirekilosløft. Kvart veksttrinn gir uunngåeleg "ei bok for andre". Relativt få opplever at dei har behov for storordboka. Realistisk sett blir alternativa derfor anten først å prioritera ei norsk-finsk ordbok som dannar par med FNO 2000, eller ta direkte peiling på eit nokolunde symmetrisk ordbokspar i mellomklassa.

Til slutt litt om ordbokskritikk. Trosterud gjekk grundig til verks, særleg i behandlinga av norsk; det var ord å leggja seg på hjartet til ein eventuelt tek fatt på ei norsk-finsk ordbok. Eit anna døme på meldingar med stor relevans for oss, er den lektor Seija Tiisala gav av *Suomi-ruotsi-suomi sanakirja* i førre nummer av LexicoNordica. FNO 2000 har no vore på marknaden i eit års tid. Vi har fått visse kommentarar munnleg eller i brevform. Trykte bokmeldingar har det vore smått med, så denne artikkelen er langt på veg blitt ei "sjølvmelding". Kanskje skulle ein ta sjølvkritikk og spørja: Kva tid har eg sjølv teke bryet med å gi grundig og konstruktiv tilbakemelding til ein ordboksforfattar?

5. Tillegg: Norsk morfologi i *Finsk-norsk ordbok* (2000)

Den forklarande teksten er sett om frå finsk. I høve til boka er oppstillinga på visse punkt forkorta.

1. Substantiv

1.1. Substantivbøyinga

Norske substantiv har tradisjonelt tre kjønn (genus): hokjønn (femininum), hankjønn (maskulinum) og inkjekjønn (nøytrum). Vi kan bøya dei i eintal og fleirtal, ubestemt og bestemt.

	eintal ubestemt	bestemt	fleirtal ubestemt	bestemt
f	ei skål	skåla	skåler	skålene
m	en hest	hesten	hester	hestene
n	et brev	brevet	brev(er)	brev a /brev ene

Bestemt form hokjønn eintal og bestemt form inkjekjønn fleirtal kan ein danna på same måten som dei tilsvarande hankjønnsformene. Då kan bøyinga stillast opp slik:

	eintal ubestemt	bestemt	fleirtal ubestemt	bestemt
f	en skål	skå len	skå ler	skå lene
m	en hest	hest en	hest er	hest ene
n	et brev	brev et	brev (er)	brev ene

Denne tabellen kan tena som oversikt for nybegynnarar. Ei så forenkla bøying finn vi likevel ikkje i språkbruken til nokon nordmann. Bøyinga som er nytta i denne boka er litt mer komplisert enn modellen ovanfor. I tillegg er det teke med lister over ord med avvik frå dei oppsette mønstera.

1.2. Bøyingsmønsteret i ordboka

Det viktigaste for substantivbøyinga er å vita kva genus ordet har. Dette blir i ordboka markert med forkortingane f (femininum), m (maskulinum) og n (nøytrum). Tala etter desse bokstavane viser til bøyingstabellane nedanfor.

Eit maskulinum eller femininum, som elles har full bøying, men er utan ending i ubestemt fleirtal, får teiknet [<] etter genusmarkeringa, t.d. sko^{m<}. Om substantivet er ubøyeleg, blir genusmerket følgd av teiknet [°], t.d. januar^{m°}. Substantiv med uregelrett bøying er merkte med [>] etter genusmarkeringa, t.d. bror^{m>}. Bøyinga av desse orda er oppførde alfabetisk i punkt 1.6.

1.3. Femininum

f> uregelrett bøying, sjå punkt 1.6.

f1	ei myr	myra	myrer	myrene	<i>suo</i>
	ei krone	krona	kroner	kronene	<i>kruunu</i>
f1<	ei mus	musa	mus	musene	<i>hiiri</i>
f3	ei lever	levra	levrer	levrene	<i>maksa</i>

1.4. Maskulinum

m> uregelrett bøyning, sjå punkt 1.6.

m^o (en) januar

m1	en gutt	gutten	gutter	guttene	<i>poika</i>
	en hare	haren	harer	harene	<i>jännes</i>
m1b	en dam	dammen	dammer	dammene	<i>pato</i>
m1<	en sko	skoen	sko	skoene	<i>kenkä</i>
m2	en lærer	læreren	lærere	lærerne	<i>opettaja</i>
m3	en onkel	onkelen	onkler	onklene	<i>eno, setä</i>
	en vinter	vinteren	vintrer	vintrene	<i>talvi</i>
m3<	en meter	meteren	meter	metrene	<i>metri</i>
m4	substantivisk brukt adjektiv, sjå punkt 2.3.				

1.5. Nøytrum

n> uregelrett bøyning, sjå punkt 1.6.

n^o (et) styrbord

n1	et hus	huset	hus	husa/husene	<i>talo</i>
n1b	et rom	rommet	rom	romma/rommene	<i>huone</i>
n2	et eple	eplet	epler	eplene	<i>omena</i>
	et salt	saltet	salter	saltene	<i>suola</i>
n2b	et program	programmet	program(mer)	programmene	<i>ohjelma</i>
n2c	et kontor	kontoret	kontor(er)	kontorene	<i>toimisto</i>
	et album	albumet	album(er)	albumene	<i>albumi</i>
n3	et middel	midlet	midler	midlene	<i>keino</i>
	et fengsel	fengslet	fengsler	fengslene	<i>vankila</i>
n3b	et lager	lageret	lagre	lagrene	<i>varasto</i>
	et -meter	-meteret	-metre	-metrene	<i>mittari</i>
n3c	et pulver	pulveret	pulver	pulverne	<i>pulveri</i>
n4	et kriterium	kriteriet	kriterier	kriteriene	<i>kriteeri</i>
	et museum	museet	museer	museene	<i>museo</i>
n4b	et faktum	faktumet	fakta	faktaene	<i>tosiasia</i>

1.6. Uregelrette substantiv [eit utval]

ei/en	bok	boka/boken	bøker	bøkene	<i>kirja</i>
en	bror	broren	brødre	brødrene	<i>veli</i>
en	fan	fanen	fans	fanene	<i>fani</i>
en	far	faren	fedre	fedrene	<i>isä</i>
ei/en	hånd	hånda/hånden	hender	hendene	<i>käsi</i>
et	-kle	-kleet	-klær	-klærne	<i>-liina</i>
ei/en	kraft	krafta/kraften	krefter	kreftene	<i>voima</i>
ei/en	ku	kua/kuen	kuer/kyr	kuene/kyrne	<i>lehmä</i>
en	mann	mannen	menn	mennene	<i>mies</i>
ei/en	mor	mora/moren	mødre	mødrene	<i>äiti</i>
et	plenum	plenumet	plena	plenumene	<i>täysistunto</i>
en	-stad	-staden	-steder	-stedene	<i>-kaupunki</i>
en	stimulus	stimulusen	stimuli	stimuliene	<i>piriste</i>
et	våpen	våpenet	våpen	våpnene	<i>ase</i>
et	øye	øyet	øyne	øynene	<i>silmä</i>

2. Adjektiv

2.1. Adjektivbøyinga

	f/m	n	fl	
a>	avvikande bøying, sjå punkt 2.2.			
a<	ekte	ekte	ekte	<i>aito</i>
	levende	levende	levende	<i>elävä</i>
a1	god	godt	gode	<i>hyvä</i>
a1b	dum	dumt	dumme	<i>tyhmä</i>
a1c	grønn	grønt	grønne	<i>vihreä</i>
	generell	generelt	generelle	<i>yleinen</i>
a2	finsk	finsk	finske	<i>suomalainen</i>
	herlig	herlig	herlige	<i>ihana</i>
	steinet	steinet	steinete	<i>kivinen</i>
a2b	saltet	saltet	saltete/saltede	<i>suolattu</i>
a3	gammel	gammelt	gamle	<i>vanha</i>
	åpen	åpent	åpne	<i>avoin</i>
	dyster	dystert	dystre	<i>synkkä</i>
a4	ny	nytt	nye	<i>uusi</i>
a4b	blå	blått	blå(e)	<i>sininen</i>
a5	bundet	bundet	bundne	<i>sidottu</i>
	skåret	skåret	skårne	<i>leikattu</i>
	-drevet	-drevet	-drevne	<i>-käyttöinen</i>

2.2. Uregelrette adjektiv

a>	annen	annet	andre	<i>toinen</i>
a>	egen	eget	egne	<i>oma</i>
a>	liten	lite	små	<i>pieni</i>

2.3. Substantivisk brukte adjektiv

Substantivisk brukte adjektiv dannar ein eigen bøyingstype. Slik kan ein også bøya partisippa (nominalformene av verba).

	eintal		fleirtal		
	ubestemt	bestemt	ubestemt	bestemt	
m4	en blind	den blinde	blinde	de blinde	<i>sokea</i>
	en livegen	den livegne	livegne	de livegne	<i>maaorja</i>
	en reisende	den reisende	reisende	de reisende	<i>matkustaja</i>
	en innblandet	den innblandete	innblandete	de innblandete	<i>asianosainen</i>
	en ansatt	den ansatte	ansatte	de ansatte	<i>työntekijä</i>

3. Verb

3.1. Ulike verbtypar og bøyinga av dei

	infinitiv	presens	preteritum	perfektum	
v>	uregelrett bøying, sjå punkt 3.3.				
v1	kaste	kaster	kasta/kastet	kasta/kastet	<i>heittää</i>
v2	blåse	blåser	blåste	blåst	<i>puuhaltaa</i>

	studere	studerer	studerte	studert	<i>oppia</i>
	kneppe	knepper	knepte	knept	<i>naksahtaa</i>
v3	leve	lever	levde	levd	<i>elää</i>
v4	ro	ror	rodde	rodd	<i>soutaa</i>
	bie	bier	bidde	bidd	<i>odottaa</i>

3.2. Bøyinga av s-verb

Passiv blir for det meste danna med hjelpeverbet *bli*: *regningen blir betalt* (lasku maksetaan), men *s*-passiv er også nytta: *regningen betales*. I tillegg til *s*-passiv har norsk ein del verb med aktiv tyding, som endar på *s*, t.d. *møtes* (tavata, kohdata), *slåss* (tapella). Ein del av *s*-verba svarar til finske verb på *-tua/-tyä*.

v-s> uregelrett bøying, sjå punkt 3.3.

v1-s	undres	undres	undres	undres	<i>ihmetellä</i>
v2-s	føles	føles	føltes	føltes	<i>tuntua</i>
	synes	synes	syntes	syntes	<i>olla jtk mieltä</i>
	møtes	møtes	møttes	møttes	<i>tavata</i>
v3-s	trives	trives	trivdes	trivdes	<i>viihtyä</i>

3.3. Uregelrette verb:

infinitiv	presens	preteritum	perfektum
be ber	bad bedt	<i>pyytää</i>	
binde binder	bandt	bundet	<i>sitoo</i>
bite biter	bet bitt	<i>purra</i>	

osv.

Litteratur

Ordbøker

Azeem, Mirja 1993: *Tanska-suomi sanakirja*. Keuruu: Otava.

Bokmålsordboka = Marit I. Landrø & Boye Wangensteen (red.): *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 1986. Oslo: Universitetsforlaget.

E-lomme 1999 = Turid Farbregd, Hille Lepp & Ülle Viks: *Estisk lommeordbok*. 1999. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Farbregd, Turid & Gennadi Jagomägi: *Eesti-norra sõnastik. Estisk-norsk ordliste*. 1997. Tartu: Kirjastus Ilmamaa.

FNO 1993 = Turid Farbregd & Hannele Seppinen: *Finsk-norsk ordbok*. 1993. Oslo: Universitetsforlaget.

FNO 2000 = Turid Farbregd & Hannele Seppinen: *Finsk-norsk ordbok Suomi-norja sanakirja*. 2000. Oslo: Unipub forlag.

Muuk, Elmar 1933: *Väike õigekeelsussõnaraamat*. Tartu: Eesti kirjanduse seltsi kirjastus.

NEEN1998 = Turid Farbregd, Sigrid Kangur & Ülle Viks: *Norsk-estisk estisk-norsk ordbok*. 1998 Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Nynorskordboka* = Marit Hovdenak, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit & Dagfinn Worren (red.): *Nynorskordbok. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 1986. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Perussanakirja = *Suomen kielen perussanakirja*. 1990–94. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 183.
- Saagpakk, Paul 1982: *Eesti-inglise sõnaraamat*. New Haven and London: Yale University Press.
- SNS 1978 = Turid Farbregd & Aili Kämäräinen: *Suomi-norja-suomi taskusanakirja*. 1978. Juva: WSOY / Kunnskapsforlaget.
- SNS 1996 = Turid Farbregd & Aili Kämäräinen: *Suomi-norja-suomi taskusanakirja Finsk-norsk norsk-finsk lommeordbok*. 1996. Juva: WSOY/Kunnskapsforlaget.
- Stora finsk-svenska ordboken*. 1997. Juva: WSOY.
- Stora svensk-finska ordboken*. 1982. Jyväskylä: SKS / Gummerus.
- Viks 1992 = Ülle Viks: *Väike vormisõnastik 1–2*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Annan litteratur

- Andersen, Hadle Oftedal & Anne Riikola 2000: *Brillefint! Norjan kielen alkeiskirja*. Helsinki: Finn Lectura.
- Imerslund, Bente 1981: *Ymmärrän / Lærebok i finsk*. Oslo: Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- Fromm, H. & M. Sadeniemi 1956: *Finnisches Elementar Buch*. Heidelberg.
- Hoel, Trude 1997: Bastarddialektar og dialektbastardar. I: *Dag og Tid* 31.7, s. 2.
- Sundström, Mats-Peter 1989: Att redigera Finsk-svensk ordbok. I: *Språkbruk* 4, 12–20.
- Tiisala, Seija 2000: Multifunktionell allmänordbok. I: *LexicoNordica* 7, 271–290.
- Trosterud, Trond 1996: Finsk-norsk ordbok. I: *LexicoNordica* 3, 335–344.
- Tuldava, Juhan 2001: *Lærebok i estisk*. Tilrettelagt av Turid Farbregd, Kaarina Ritson & Ülle Viks. Unipub forlag 2001.
- Viks, Ülle 2000: Kuidas tekib sõnastikukirjesse grammatika. I: *Keel ja Kirjandus* 7, 486–495.

Anna Helga Hannesdóttir & Jón Hilmar Jónsson

A> hafa í sig og á

Isländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv

In this paper we discuss a new approach to Icelandic phraseology in an Icelandic-Swedish dictionary. A finite set of semantic fields forms the structure on which the lexical description is based, and each field is further structured into subsets according to the diverse meanings of the phrases involved. A key feature of a dictionary of this kind is its multiple access structure, allowing access to the concepts, the key words of the phrases, and the phrases themselves. Each phrase is attached to one or more semantic field(s). Here we illustrate the method by the field FJÁRHAGUR, i.e. *economy*. The structure of the field is illustrated, the core vocabulary within the field is presented and defined, followed by phrases belonging to the field. Through the multiple access structure it is possible to register and describe lexical entities and concepts that have not been lexicalized as single words. Such entities are poorly treated in traditional, word-based dictionaries. The bilingual perspective on the parallel monolingual description of each of the languages is meant to add a genuine contrastive dimension to the lexical analysis.

At a more principal level, this paper also deals with the advantages of this access structure compared to those of ordinary bilingual dictionaries. Some of the shortcomings of traditional bilingual lexicography in general are discussed, as well as some weaknesses characteristic of such lexicography as where two closely related languages are involved.

1. Inledning

Den tvåspråkiga ordboken har en lång och rik tradition inom lexikografin och för många är ordböcker av denna typ mer än andra ordböcker outhärliga redskap i det dagliga livet. Med utgångspunkt i sin egen erfarenhet förknippar de flesta nordiska ordboksanvändare sådana ordböcker med behovet av att skaffa sig kunskap om och färdigheter i de stora europeiska språken. Många har också fått bekräftat att tvåspråkiga ordböcker kan vara till stor praktisk nytta när det gäller att få kontakt med människor som hör hemma i främmande kulturer. Betydligt färre förknippar däremot tvåspråkiga ordböcker speciellt med förhållandet mellan de nordiska språken. Åtskilliga av de ordböcker som finns mellan två nordiska språk är heller inte särskilt typiska för den tvåspråkiga ordboken; den språkliga och kulturella närheten gör att det på många sätt är svårt att åstadkomma en adekvat

ordboksbeskrivning som uppfyller användarnas förväntningar och intressen.

Från isländskt perspektiv föreligger det ett behov av nytänkande inom den tvåspråkiga lexikografen. Särskilt gäller detta när man ser på de ordböcker som finns från isländska till andra nordiska språk. Förhållandet är annorlunda och bättre när det gäller ordböcker från annat nordiskt språk till isländska. Frågan är bland annat om man på ett bättre sätt kan ge en kontrastiv beskrivning av förhållandet mellan två nordiska språk, med betoning på användarnas behov dels av produktion på det främmande språket, dels av att – med utgångspunkt i sin kompetens i modersmålet – skaffa sig insikt om olika strukturella och semantiska egenskaper hos ett annat nordiskt språk.

2. Den tvåspråkiga lexikografins traditionella problem

Arbetet med en ny isländsk-svensk ordbok aktualiserar frågor som gäller den etablerade tvåspråkiga lexikografins möjligheter såväl som dess begränsningar. Även om den praktiska nyttan av tvåspråkiga ordböcker är ställd utom allt tvivel är det många, inte minst lexikografer, som betraktar den traditionella tvåspråkiga ordboken som en ordbokstyp med många stora begränsningar och svåra problem inför de krav som användarna kan ställa på den (se exempelvis Al-Kasimi 1977, Kromann, Riiber & Rosbach 1984 och 1991, Atkins 1996 och Berkov 1999). Dessa problem kan sammanfattas i följande punkter:

1. Konfrontationen mellan två (ofta mycket olika) språk avslöjar olikheter som inte kan uttryckas explicit i den lexikografiska beskrivningen. Det som är likt eller direkt jämförbart överskuggar det som är olik.
2. Kravet på ekvivalens präglar och styr i viss utsträckning valet av de enskilda enheterna i ordboken och framställningen av ordbokstexten på följande sätt:
 - i. Ordförrådet på källspråkssidan, dvs. lemmabeståndet, begränsas eller utvidgas för att motsvara målspråkets ordförråd.
 - ii. Uppmärksamheten riktas främst på ettordsenheter. Ordförbindelser och syntagmatiska relationer får sämre täckning.
 - iii. De ord och uttryck som betecknar konkreta förhållanden ägnas större uppmärksamhet och utrymme än abstrakter (ekvivalensrelationerna är klarare och lättare att redovisa).

- iv. Ord som främst används i tematisk position får bättre täckning än ord som huvudsakligen förekommer i utsagens tematiska del.
 - v. Morfologiska och syntaktiska språkspecifika drag kommer dåligt till uttryck.
3. Det är problematiskt att redovisa "extensionen" hos ekvivalensen, till exempel när det gäller överförd betydelse och olikheter beträffande lemmats och ekvivalentens konnotationer.
 4. Den betydelsemässiga variationen hos det enskilda uppslagsordet fokuseras, medan den uttrycksmässiga variation som gäller enskilda delbetydelser inte redovisas i målspråket.
 5. Presentationsordningen försvårar överblicken över de begreppsrelationer som råder mellan de olika enheterna i källspråket.
 6. Begrepp som lexikaliserats som ettordsenheter fokuseras för ensidigt i förhållande till begrepp som endast lexikaliserats som fraser.
 7. Ingångsstrukturen begränsas till källspråkets uttryckssida i form av en alfabetiserad lemmalista.

Dessa förhållanden kan sägas gälla generellt för ordböcker mellan två språk. Problemen är huvudsakligen av två slag: dels sådana som beror på att den kontrastiva analys som ligger till grund för den lexikografiska presentationen är bristfällig, dels sådana som beror på att såväl analysen som presentationen koncentreras på enstaka ord. I denna uppsats diskuterar vi infallsvinklar som kan bidra till att lösa en del av dessa problem.

3. Lexikografisk beskrivning av nära besläktade språk

När man har att göra med två språk som står i ett speciellt förhållande till varandra kan man märka ytterligare andra försvårande faktorer. Detta gäller både när de båda språken sinsemellan uppvisar stora strukturella överensstämmelser eller likheter i ordförrådet, som de nordiska språken, och när det ena språket och språksamhället är under påverkan från det andra (som många språk inför engelskan). Dessa faktorer kan sammanfattas på följande sätt:

1. Hänsyn till likheter och paralleller på uttryckssidan kan leda till överdriven (falsk) ekvivalens.

2. Språkhistorisk släktskap kan leda till att interlingvala allomorfer, dvs. ord som förekommer i båda språken och är morfologiskt besläktade, ges företräde som ekvivalenter.
3. Morfologiska och syntaktiska egenheter i källspråket kan överföras till målspråket (med utgångspunkt i kravet om största möjliga ekvivalens).
4. Surrogat- och ad hoc-ekvivalenter uppges (utan att detta markeras särskilt) i strävan efter att demonstrera ekvivalens.
5. Främmande, semantiskt markerade, ord i målspråket tenderar att förbigås som ekvivalenter till sina upphovsord i källspråket, och i stället redovisas ord av inhemskt ursprung.
6. Påverkan från målspråket kan leda till överdriven lemmatisering av ord som har uppstått som avlösarord i källspråket (exempelvis facktermer).

Vid en tvåspråkig ordboksbeskrivning som gäller förhållandet mellan två nära besläktade språk som de nordiska måste lexikografen vara medveten om och ta ställning till dessa faktorer. I stället för den traditionella lemma/ekvivalent-baserade beskrivningen skulle följande metodiska och teoretiska ställningstaganden bilda utgångspunkt för ordboksbeskrivningen:

1. Kravet på att fastställa en ekvivalent för varje källspråksenhet sänks.
2. Större vikt läggs vid att tillmötesgå användarens behov beträffande produktion.
3. Större vikt läggs vid att redovisa användningen av de ord och uttryck som vanligen står i rematisk ställning.
4. Ordförbindelser och bruksmönster ges en central plats i beskrivningen.
5. Det kontrastiva perspektivet läggs till grund för lexikografens analys och görs explicit i ordboken; det kan därigenom utnyttjas och utvecklas av användaren.
6. Den semantiska analysen utgår ifrån att semantiska fält identifieras och avgränsas i båda språken för att sedan jämföras kontrastivt.
7. En mer flexibel ingångsstruktur eftersträvas för båda språken, med utgångspunkt i såväl uttrycksmässiga som innehållsmässiga drag.

4. Lexikografisk beskrivning med fraseologisk utgångspunkt

De överväganden som presenteras ovan bygger dels på studiet av tvåspråkig lexikografi i ett historiskt perspektiv (Hannesdóttir 1991, 1998 och 2001), dels – och främst – på en enspråkig lexikografisk beskrivning av isländskan som nu är i gång och som skall resultera i en begreppsbaserad fraseologisk ordbok (se Jónsson 2001). Den nya ordboken kan ses som ett slags fortsättning på *Or>asta>ur* som kom 1994 och som grovt kan klassificeras som en isländsk konstruktions- och kollokationsordbok där huvudvikten läggs vid ordens uppförande i ordförbindelser och sammansättningar (Jónsson 1994). I *Or>asta>ur* är ingången i ordbokstextens information begränsad till ordets uttrycks-sida. I den nya ordboken riktas uppmärksamheten däremot till lemmats innehållssida; lemmalistan består av termer eller beteckningar för totalt ca 750 begrepp som vart för sig omfattar en semantiskt sammanhängande fraseologi. Det förutsätts alltså att användaren är ute efter information om alternativa sätt att uttrycka den betydelse eller det begrepp som ger anledning till sökningen.

Denna infallsvinkel torde vara givande också i tvåspråkiga sammanhang (se Jónsson 1999). För att demonstrera tillvägagångssättet har vi valt att se på den fraseologi som i isländskan har utvecklats kring fyra begrepp. Dessa begrepp motsvarar i sin tur ett sammanhängande semantiskt fält. Vi skall sedan något beröra hur det isländska materialet kan utnyttjas och framställas i en tvåspråkig isländsk-svensk ordboksbeskrivning. Det bör poängteras att det är det isländska materialet som är utgångspunkten för diskussionen. Det svenska materialet, både själva fraseologin och förklaringarna, har uppstått som ett komplement till det isländska utgångsmaterialet och bygger alltså inte på en självständig språkintern analys av svenskan. Det har därför inte samma självständiga status som den isländska delen. Man kan heller inte bortse från att också i en sådan modell, i varje fall i en första omgång, kommer det ena språket primärt att fungera som källspråk och det andra som målspråk på samma sätt som i traditionella tvåspråkiga ordböcker. I denna uppsats har vi valt att begränsa oss till en diskussion som huvudsakligen utgår ifrån isländskans benämningar på de aktuella begreppen och avgränsningen av respektive begreppsfält i isländskan. I en mer omfattande ordboksbeskrivning skulle man däremot försöka eftersträva att de båda språken är så likställda som möjligt när det gäller lemmaurvalet. Då är det naturligtvis också viktigt att man på bästa sätt utnyttjar tillgängliga resurser, både de stora lexikaliska material som finns tillgängliga för isländskan såväl som för svenskan och den teoretiska och praktiska kompetens som finns till hands för de båda språkens lexikografiska beskrivning.

4.1. Det semantiska fältet FJÁRHAGUR

De fyra begrepp vi har undersökt ingår i det semantiska fält som avser tillgången på pengar och pengars hantering, fältet FJÁRHAGUR. Begreppen är *fjárhagsástand* 'ekonomisk ställning', *sparsemi/rá>deild* 'sparsamhet', *níska* 'snålhet' och *ey>slusemi* 'slösaktighet'. Anledningen till att vi har valt detta fält är bland annat att det är någorlunda väl avgränsat i båda språken och att man kan räkna med att ekvivalensgraden är förhållandevis hög. Dessutom kan man säga att det gäller ett område som är relevant för oss alla; vi lever i ett samhälle som i allt större utsträckning är upptaget av ekonomi både i det offentliga och i det privata livet. Det är därför ett område som måste vara väl täckt i alla nya tvåspråkiga ordböcker. En tentativ definition av de fyra isländska termer som valts som begreppsbenämningar skulle kunna formuleras på följande sätt:

Fjárhagsástand: ástand/sta>a í peningalegum efnnum 'ekonomiska omständigheter'.

Sparsemi/rá>deild: fla> a> gæta hagsþni og fyrirhyggju í me>fer> fjármuna 'god hantering av ekonomiska tillgångar'.

Níska: fla> a> vera tregur til a> nota fé sitt e>a láta fé e>a eignir af hendi 'övilja att använda pengar eller lämna ifrån sig pengar eller äodelar'.

Ey>slusemi: fla> a> vera ógætinn í notkun fjármuna, fla> a> nota mikla peninga 'oförsiktig användning av pengar'.

Substantiv av den här typen, som betecknar fenomen och egenskaper, passar bra som benämningar på sammanhängande lexikaliska fält. Vid en spontan sökning är de emellertid inte speciellt effektiva som ingång i ordbokstexten. Här måste användaren kunna utgå från de mest närliggande orden inom det aktuella begreppsfältet för att därifrån komma åt texten under benämningarna. I princip måste vilket som helst av de innehållsord som förekommer i den aktuella artikeln kunna fungera som nyckel till texten, men det är naturligt att tänka sig att vissa ord är särskilt centrala i detta sammanhang, ord som i respektive fall utgör ett slags lexikalisk ram för begreppsfältet.

4.2. Fältets kärna

Det semantiska fältet realiseras lexikaliskt dels som ettordsenheter, dels som mer eller mindre konventionaliserade fraser. Den första nivån i ingångsstrukturen består av en lista med fältets centrala ord i källspråket. Dessa kärnord kan utifrån semantiska kriterier delas in i betydelsegrupper. Kärnorden kan även förses med uppgifter om ordklass-tillhörighet som då också kan användas som klassificeringskriterium:

<i>ríkur</i> adj.	<i>fátækur</i> adj.	<i>sparsamur</i> adj.	<i>ey>slusamur</i> adj.
<i>au>ugur</i> adj.	<i>blankur</i> adj.	<i>sparsemi</i> subst.	<i>ey>slusemi</i> subst.
<i>ríkidæmi</i> subst.	<i>snau>ur</i> adj.	<i>spara</i> verb	<i>ey>sla</i> subst.
<i>au>ur</i> subst.	<i>fátækt</i> subst.		<i>bru>l</i> subst.
<i>au>æfi</i> subst.	<i>örbirg></i> subst.	<i>nískur</i> adj.	<i>sóun</i> subst.
	<i>blankheit</i> subst.	<i>níska</i> subst.	<i>ey>a</i> verb
			<i>bru>la</i> verb
			<i>sóa</i> verb

Man kan också tänka sig en mindre, koncentrerad kärna som endast består av de mest centrala adjektiven: *ríkur* 'rik', *fátækur* 'fattig', *sparsamur* 'sparsam', *nískur* 'snål', *ey>slusamur* 'slösaktig'. Informationen om kärnorden kan naturligtvis också utvidgas med traditionella definitioner av de enskilda ordens betydelse:

Ríkur: sem er mjög vel staddur fjárhagslega, sem á mikla fjármuni e>a eignir.

Fátækur: sem er (um langan tíma e>a varanlega) illa staddur fjárhagslega, sem á litla fjármuni e>a eignir.

Sparsamur: sem af hagsþni og fyrirhyggju gætirfless a> fara vel með fjármuni.

Nískur: sem (af eigingirni) er tregur til a> nota fé sitt e>a láta fé e>a eignir af hendi.

Ey>slusamur: sem er ógætinn í notkun fjármuna, sem notar mikla peninga.

4.3. Fältets struktur

Vår utgångspunkt är alltså att kärnord som *ríkur* och *fátækur* kan användas som ingång i fältet och ordbokstexten. De används som kända enheter för att hämta information om det som är okänt eller oklart för användaren beträffande det aktuella begreppet eller fältet. Denna information kan t.ex. gälla huruvida det finns synonymer och när-

synonymer till den sökta enheten och i så fall hur den inbördes relationen mellan eventuella närsynonymer ser ut, liksom också alternativa sätt att uttrycka den sökta enhetens innehåll. Användaren kan naturligtvis välja att gå direkt till respektive artikel, men det första steget kan också vara att skaffa sig en överblick över fältets struktur i källspråket. Den semantiska strukturen presenteras som en betydelse-ram (figur 1). Ramen är avsedd att rymma all den fraseologi som etablerats för att uttrycka olika aspekter av tillgång till och hantering av ekonomiska medel. För att skärpa det tvåspråkiga perspektivet redovisas här också hur det isländska fältet kan överföras till svenska och hur de i isländskan lexikaliserade betydelserna har motsvarigheter i svenskan.

Betydelseram: fältet FJÁRHAGUR

1. <i>Fjárhagsástand</i> (gó>ur/slæmur fjárhagur)		<i>Ekonomiska omständigheter</i> (bra/dålig ekonomi)
1.1. <i>Gó>ur fjárhagur</i>		<i>Bra ekonomi</i>
adj.:	ríkur	rik
	au>ugur	förmögen
subst.:	ríkidæmi	rikedom, förmögenhet
	au>ur	rikedom, förmögenhet
	au>æfi	rikedom, förmögenhet
1.2. <i>Slæmur fjárhagur</i>		<i>Dålig ekonomi</i>
adj.:	fátækur	fattig
	snau>ur	fattig
	blankur	pank
subst.:	fátækt	fattigdom
	örbirg>	armod
	blankheit	-
1.3. <i>Vi>unandi fjárhagur</i>		<i>Tillfredsställande ekonomi</i>
1.4. <i>Breyttur fjárhagur</i>		<i>Förändrad ekonomi</i>
1.4.1. <i>Batnandi fjárhagur</i>		<i>Förbättrad ekonomi</i>
1.4.2. <i>Versnandi fjárhagur</i>		<i>Försämrad ekonomi</i>
2. <i>Me>fer> fjármuna</i>		<i>Hantering av tillgångar</i>
2.1. <i>Gætíleg me>fer></i>		<i>Försiktig hantering</i>
2.1.1. <i>Stjórnast af hagsþni</i>		<i>Förtutseende hantering</i>
adj.:	sparsamur	sparsam
subst.:	sparssemi	sparsamhet
verb:	spara	spara
2.1.2. <i>Stjórnast af eigingirni</i>		<i>Sjálvisk hantering</i>
adj.:	nískur	snål
subst.:	níska	snálhet
verb:	-	snåla
2.2. <i>Ógætíleg me>fer></i>		<i>Oförsiktig hantering</i>
adj.:	ey>slusamur	slösaktig
subst.:	ey>slusemi	slösaktighet
	ey>sla	förbrukning
	bru>l	slöseri
	sóun	slöseri
verb:	ey>a	förbruka, ödsla

bru>la	slösa, ödsla
sóa	slösa, ödsla

FIGUR 1. *Betydelseram för det semantiska fältet FJÁRHAGUR.*

Vi ser att kärnorden, såsom de ordnats i betydelseramen, inte täcker alla aspekter av det semantiska fältet. Sålunda finns det till exempel inga lexikaliserade enheter vars betydelsida täcker begreppen *förändrad ekonomi*, dvs. *förbättrad* respektive *försämrad ekonomi*. De ekonomiska förhållanden som betecknas med ettordsenheter anknyter huvudsakligen till ett klart motsatsförhållande inom det semantiska fältet.

4.4. *Kontrastiv analys av fältets lexikaliska representation i isländska respektive svenska*

Även om betydelseramen i det här fallet visar en rätt långtgående lexikalisk ekvivalens mellan kärnorden i de båda språken måste man i princip se det så att urvalet av kärnord i det ena språket inte förutsätter en ekvivalent bland kärnorden i det andra språket.

Av figur 1 framgår att medan isländskan har tre substantiviska kärnord som betecknar bra ekonomi, *ríkidæmi*, *au>ur* och *au>æfi*, har svenskan bara två: *rikedom* och *förmögenhet*. Hur relationen mellan de tre isländska enheterna förhåller sig till relationen mellan de båda svenska enheterna kräver en ingående semantisk och pragmatisk analys, såväl med språkintern utgångspunkt som kontrastiv mellan de båda språken. Också när det gäller begreppet *oförsiktig hantering* (av (ekonomiska) tillgångar) framgår att den paradigmatiske symmetri som råder i isländskan mellan de substantiviska kärnorden *ey>sla* och *bru>l* och verben *ey>a* och *bru>la* inte motsvaras av förhållandena i svenskan. Vidare kan vi notera en lucka på den svenska sidan där tillståndet "att vara pank" har lexikaliserats i isländskan som lemmat *blankheit*. I den traditionella ordboken är det oproblematiskt att förse ett lemma som *blankheit* med en parafrastisk förklaring. Ett större problem erbjuder det omvända förhållandet, dvs. när det finns lexikaliserade enheter i målspråket som saknar motsvarighet i källspråket. I betydelseramen återfinns det svenska verbet *snåla*, som saknar isländsk motsvarighet. Utan en direkt lemmaingång är det vanskligt att presentera såväl själva verbet som de olika betydelser det har i svenskan för den användare av en isländsk-svensk ordbok som verkligen behöver hjälp med svenskan. Lemmalakuner av det här slaget är svåra att komma åt i en traditionell tvåspråkig ordbok.

5. Ingångar till fraseologin

På det följande uppslaget återges en preliminär version av artikeln *Fjárhagsástand* som ett exempel på hur en sådan artikel i vår tänkta ordbok kan se ut.

Fjárhagsástand

1.1. Góður fjárhagur

eiga (<heilmikla>)
 peninga
 eiga <miki>, æri> fé
 vera (<vel>) efna>ur
 vera <vel> efnum
 búinn
 búa vi> <mikil, gó>
 efni
 vera <vel> vi> efni
 vera í <gó>um> efnum
 hafa fla> gott
 hafa rúmt um hendur
 eiga rúmt um hendur
 vera (<vel>) fjá>ur
 vera fésterkur
 vera <vel, ágætlega>
 stæ>ur
 vera <vel, ágætlega>
 staddur
 (<fjárhagslega>)
 vera <vel> settur
 (<fjárhagslega>)
 vera <vel> megandi
 mega vel
 vera stæltur
 vera stöndugur
 standa <vel>
 <fyrirtæki>, stofnunin>
 stendur <vel, sterkt>
 (<fjárhagslega>)
 vera ekki á flæ>iskeri
 staddur
 vera ekki á bláhjarni
 vera gróinn í
 <peningum>
 eiga <eitthva> í
 handra>anum
 eiga <eitthva> í kistu-
 handra>anum
 vera (<vel>) í álnum
 vera (<vel>) vi> álnir
 vera múra>ur
 vera lo>inn um lófana
 vera ríkur
 vera au>ugur

vera au>ugur a> fé
 eiga au> fjár
 vita ekki aura sinna tal
 búa vi> (<mikla>)
 au>sæld
 búa vi> allsnægtir
 lifa vi> allsnægtir
 á vi> (tímabundin)
 fjárrá>
 hafa <gó>, rúm> fjárrá>
 hafa <mikil, rúm>
 aurará>
 hafa <mikil>
 peningará>
 hafa <mikla peninga>
 handa á milli
 va>a í peningum
 va>a í se>lum
 <koma heim af
 vertí>inni> me> fullar
 hendur fjár

1.2. Slæmur fjárhagur

eiga <litla, enga>
 peninga
 standa <illa>
 <fyrirtæki>, stofnunin>
 stendur <illa, veikt>
 (<fjárhagslega>)
 vera <illa> staddur
 (<fjárhagslega>)
 vera <illa> stæ>ur
 vera <illa> settur
 (<fjárhagslega>)
 vera efnalítill
 vera efnasmár
 búa vi> <lítill> efni
 vera fátækur
 fátæktin er/var <hans,
 hennar> fylgikona
 (<alla ævi>)
 eiga ekki krónu
 eiga ekki grænan eyri
 eiga ekki túskilding

eiga ekki grænan
 túskilding
 eiga ekki fimmeyring
 me> gati
 eiga ekki bót fyrir
 rassinn á sér
 eiga ekki bót fyrir
 endann á sér
 eiga ekki fó>ur undir
 fat
 eiga ekki til hnífs og
 skei>ar
 eiga ekki fyrir salti(nu)
 í grautinn
 eiga <varla, ekki> í sig
 eiga <varla, ekki> í sig
 og á
 hafa <varla, ekki> í sig
 og á
 berjast í bökkum
 hafa flröngan skó á
 fæti
 fla> er (<ví>a>) flröngt
 fyrir dyrum
 fla> er flröngt í búi <á
 heimilinu, hjá fleim>
 fla> er hart í búi (hjá
 <fleim>)
 endarnir ná <varla,
 ekki> saman
 (<rétt>) skrimta
 lepja dau>ann úr skel
 vera á flæ>iskeri
 staddur
 vera efnalaus
 vera snau>ur
 vera/<koma heim>
 allslaus
 <koma heim> slyppur
 vera/<koma heim>
 slyppur og snau>ur
 vera eignalítill
 vera eignalaus
 búa vi> örbrig>
 vera (or>inn) öreigi

andspænis

útgjaldaflörf

vera á hausnum

vera á kúpunni

vera (or>inn)

gjaldflota

á vi> (*tímabundin*)

fjárrá

<hefja búskap> me>

tvær hendur tómar

hafa <takmörku>, lítil>

fjárrá

hafa <lítill, takmörku>

aurará

hafa <líti>, litla

peninga> handa á

milli

hafa <líti> fé>

handbært

hafa úr <litlu> a> spila

hafa úr <litlu> a> mo>a

vera (or>inn) auralítill

vera (or>inn)

peningalítill

vera (or>inn) félítill

buddan er (or>in) létt

eiga ekki/engan pening

eiga ekki/engan aur

vera (or>inn) févana

vera (or>inn) félaus

vera (or>inn) féflota

vera (or>inn) fjárflota

vera (or>inn) auralaus

vera (or>inn)

peningalaus

vera (or>inn) blankur

pyngjan er (or>in) tóm

buddan er (or>in) tóm

veski> er (or>i>) tomt

vera (or>inn) krúkk

me> áherslu á fjárflörf

vera féflurfi

vera í kröggum

vera í fjárkröggum

vera í peningakröggum

vera í aurahraki

vera í peningahraki

vera í peningaflröng

vera í fjárflröng

mi>a> vi> tiltekna flörf

eiga ekki fyrir

<hlutnum;

kostna>inum>

hafa ekki efni á

<flessu; nþjum bíl>

hafa ekki rá> á <flessu>

geta ekki veitt sér

<fletta>

vera ekki

borgunarma>ur fyrir

<flessu>

eiga ekkert aflögu

(handa <honum,

henni>)

1.3. Vi>unandi

fjánhagur

hafa nóg fyrir sig a>

leggja

hafa nóg handa sér og

sínum

hafa nóg a> bíta og

brenna

eiga fyrir nau>flurftum

eiga fyrir skuldum

eiga fyrir sig

eiga í sig

eiga í sig og á

hafa í sig og á

hafa ofan í sig

hafa nóg af öllu

mi>a> vi> tiltekna flörf

eiga fyrir <hlutnum;

kostna>inum>

hafa efni á <flessu;

nþjum bíl>

hafa rá> á <flessu>

geta veitt sér <fletta>

vera borgunarma>ur

fyrir <flessu>

eiga <eitthva> aflögu

(handa <honum,

henni>)

1.4. Breyttur

fjánhagur

1.4.1. Batnandi fjár-

hagur

aura saman

<peningum, fáeinum

krónum>

safna/hafa safna>

<nokkru fé, dágó>ri

upphæ>>

<honum, henni>

græ>ist /græddist

(<fljótt>) <fé>

efnast (<vel>) (á <vi>-

skiptunum>)

komast í efni

vera kominn í efni

komast undir efni

komast <vel> undir

komast <vel> í tána.

komast í álnir

vera kominn í álnir

álnast

au>gast (<mjög>) (á

<vi>skiptunum>)

safna/hafa safna>

(<miklum,

gífurlegum>) au>i

safna/hafa safna>

(<miklum>)

au>æfum

raka saman fé

moka saman fé

1.4.2. Versnandi fjár-

hagur

fla> kreppir a>

(<honum, henni>)

fla> flrengir/er fari> a>

flrengja a> (<fleim>)

fla> flrengist/hefur

flrengst um (<hjá

mörgum fyrir-

tækjum>)

komast í kröggur

komast í fjárflrot

komast í féflrot

komast í flrot
vera kominn í flrot

Fakultativa led i fraserna redovisas inom parentes medan kotext-angivelserna ges inom hakparantes. Artikeln, som här återges i sin helhet, innehåller fraser som hör hemma under punkt (1) i betydelse-ramen för fältet FJÁRHAGUR. Vi kan notera att punkterna 1.4.1 och 1.4.2 är väl representerade bland fraserna.

En viktig poäng med den struktur som vi skisserar här är att användare av vilket som helst av de båda språken kan utnyttja ett av kärnorden eller någon av dessas närsynonymer för att komma åt den sökta informationen. I praktiken gäller väl sökningen sällan information om de mest centrala orden direkt, snarare torde användaren ofta vara ute efter information om något som ligger mindre centralt i det semantiska fältet. I många fall vill man helst få tillgång till hela den artikel som dels placerar det sökta ordet eller uttrycket i ett större semantiskt sammanhang, dels redovisar alla möjliga sätt att uttrycka det sökta ordets innehåll.

Artikeln *Fjárhagsástand* omfattar ca 170 isländska ordförbindelser som alltså gäller olika sidor av ekonomiska omständigheter (punkt (1) i betydelse-ramen). Det ges ingen explicit information om de enskilda ordförbindelserna bortsett från spridda kommentarer om semantiska eller funktionella egenheter inom de enskilda leden. Sådana kommentarer är exempelvis "á vi> (tímabundin) fjárrá>" 'avser (tillfälliga) ekonomiska omständigheter' och "andspænis útgjaldaflörf" 'i förhållande till utgifterna'. Informationen gäller då flera förbindelser. Vid sorteringen av förbindelserna inom de enskilda leden tas hänsyn till semantisk släktskap men också till uttrycksmässiga och strukturella likheter så att användaren lättare upptäcker mönster med varierande element. Här förutsätts att användaren inte behöver egentliga förklaringar eller definitioner för att – i varje fall i stora drag – identifiera betydelsen med stöd i de lexikaliska benämningarna och kommentarerna som ligger till grund för sorteringen och också utifrån uttryckets placering i förhållande till förbindelser med känd betydelse.

5.1. Semantisk/rematisk aspekt

Det som kännetecknar en artikel av det slag som här diskuteras är att textelementen i samtliga fall är syntagmatiska förbindelser och inte isolerade ord samt att de flesta av förbindelserna redovisas i form av verbfraser. Formen motiveras av den klara fokuseringen på den rema-

tiska aspekten, där redovisningen och kartläggningen av mångfalden i utsagan om ett givet tema prioriteras i förhållande till de enskilda ord och enheter som huvudsakligen är temarelaterade. Detta betyder att man i större utsträckning kan inkludera ordförbindelser och varianter som av olika anledning ofta utelämnas i en traditionell semasiologisk ordbok med alfabetisk makrostruktur. Vi kan se på några punkter i detta sammanhang (a–d).

a) *Relationen mellan lemmatisering och grad av lexikalisering*

Lemmativering av de lexikaliska enheterna beror i stor utsträckning på deras grad av lexikalisering: ju lägre lexikaliseringsgrad, desto mindre anledning till lemmatisering. Detta återspeglas i en rad förbindelser i ordbokstexten, som exempelvis de förbindelser som återges i exempel (1) och som alla betyder 'ha ont om pengar'.

(1) vera auralítill	vera auralaus	vera í aurahraki	vera í kröggum
vera félítill	vera félaus	vera í peningahraki	vera í fjárkröggum
vera peningalítill	vera peningalaus	vera í peningaflröng	vera í peningakröggum
	vera í fjárflröng		

De sammansatta adjektiven och substantiven i dessa fraser är inte lika starkt lexikaliserade som enskilda ord som fraserna är i sin helhet och det är en bedömnings sak huruvida de skall lemmatiseras. Resultatet blir ofta en inkonsekvent och godtycklig lemmatisering av sådana ord, vilket framgår om vi söker orden i exempel (1) i *Isländsk-svensk ordbok* (1943). Av de tretton sammansättningarna i exempel (1) återfinns sex enheter i ordboken. Där förses de med den information som redovisas i exempel (2).

(2) félítill fattig	kröggur <i>f pl</i> knipa, förlägenhet
félaus utan pengar; fattig	peningakröggur <i>f pl</i> penningförlägenhet
peningalaus utan pengar	fjárflröng penningknipa

Vi ser att lemmatiseringen är ganska slumpmässig och att de redovisade ekvivalenterna i samtliga fall – förutom parafrasen *utan pengar* – gäller ettordsenheter. Beskrivningen av *kröggur* och *peningakröggur* återspeglar också en tendens att bortse ifrån betydelseinskränkningar för osammansatta ord. Det är värt att påpeka att de två sammansättningarna med *hrak* som senare led (*aurahrak*, *peningahrak*, ex. 1) inte har lemmatiserats. Däremot finns ordet *hrak* förtecknat som självständigt lemma med flera ekvivalenter, däribland 'brist' som avser den här aktuella betydelsen. Det lämnas dock ingen information om att

denna betydelse främst uttrycks i sammansättningar som *aurahrak* och *peningahrak* som i sin tur nästan enbart förekommer i fraserna *vera í aurahraki* och *vera í peningahraki*.

b) *Lemmanknytning*

I semasiologiska ordböcker kompliceras behandlingen av fraser och fraseologiska enheter av de problem det innebär att avgöra var dessa enheter skall placeras i lemmalistan. I texten *Fjárhagsástand* förekommer ett antal fraser som kan illustrera detta problem. I exempel (3) och (4) ges exempel på typiska fall.

(3) hafa <mikla peninga> handa á milli
hafa <líti>, litla peninga> handa á milli

(4) hafa í sig og á
eiga í sig og á

I exempel (3) kan vi konstatera att innehållsorden i den del av uttrycket som inte varierar hör till de tyngsta lemnarna i alla isländska ordböcker: verbet *hafa* och substantivet *hönd*. Om uttrycket *hafa ... handa á milli* placeras i någon av dessa artiklar blir det svårfunnet för användaren samtidigt som det bidrar till att en redan omfattande artikel blir ännu längre. Man kan konstatera att detta uttryck inte behandlas alls i den isländsk-svenska ordboken från 1943. Det gör däremot den första av fraserna i exempel (4), *hafa í sig og á*, som placeras just under verbet *hafa*. Däremot saknas varianten *eiga í sig og á* helt i ordboken.

c) *Uttrycksmässig variation*

Många förbindelser i exempeltextern *Fjárhagsástand* karakteriseras av uttrycksmässig variation och fakultativa led. Denna grad av fullständighet i redovisningen har delvis en funktionell betydelse, på så vis att det ger fraseologin en prägel av konkret språkbruk. I andra fall är avsikten helt enkelt att visa lexikaliska varianter av fraser med samma semantiska innehåll, som i fraserna i exempel 5–10.

(5) eiga ekki bót fyrir rassinn á sér / eiga ekki bót fyrir endann á sér

(6) va>a í peningum / va>a í se>lum

(7) raka saman fé / moka saman fé

(8) eiga rúmt um hendur / hafa rúmt um hendur

(9) eiga <eitthva> í handra>anum / eiga <eitthva> í kistuhandra>anum

(10) hafa í sig og á / eiga í sig og á

Principen är den att alla sådana varianter får en självständig status, vilket gör att varje enskild variant är sökbar som självständig enhet i det index som omfattar samtliga fraser. I en traditionell tvåspråkig ordbok är det ofta svårt att få översikt över variationen bland uttryck av det här slaget och det finns ingen garanti för att variationen täcks på ett tillfredsställande sätt.

Med utgångspunkt i betydelsen hos fraserna i ex. (5), 'inte ha ett öre', kan man föra samman flera fraser med samma mönster (ex. 11):

(11) eiga ekki grænan eyri
 eiga ekki túskilding
 eiga ekki grænan túskilding
 eiga ekki fimmeyring me> gati
 eiga ekki bót fyrir rassinn á sér
 eiga ekki bót fyrir endann á sér

Den enda av dessa fraser som behandlas i *Isl.-sv. 1943* är *eiga ekki grænan eyri* (i artikeln *Grænn*) och en tämligen sällan använd variant av den sista frasen: *eiga ekki bót fyrir skóinn sinn* (i artikeln *Bót*). I en traditionell semasiologisk ordbok har det mycket stor betydelse var sådana fraser placeras. Ur produktionsperspektivet skulle det vara mest lämpligt att behandla dem under verbet. Man kan emellertid räkna med att de flesta ordböcker prioriterar substantiven, både utifrån en generell princip och med tanke på den stora belastning som centrala verb, som det här aktuella *eiga*, utsätts för. Att frasen *eiga ekki grænan eyri* i *Isl.-sv. 1943* påträffas under adjektivet *grænn*, är ett illustrativt exempel på lexikografens dilemma när det gäller placeringen: här har frasen placerats i den artikel som är minst till omfånget och därmed lättast för användaren att hitta i. Istället riskerar man att användaren endast söker på verbet och/eller substantivet och då inte hittar frasen alls.

En annan typ av variation gäller kvantitativa och kvalitativa motsatser som i fraserna i exempel (12):

(12) búa við <mikil, gó> efni / búa við <lítill> efni
 hafa <mikil, rúm> aurará / hafa <lítill, takmörku> aurará
 vera <vel> settur (<fjárhagslega>) / vera <illa> settur (<fjárhagslega>)
 vera <vel> stæ>ur / vera <illa> stæ>ur
 standa <vel> / standa <illa>

En klassificering som bygger på semantiska kriterier kräver att sådana motsatser realiseras som två skilda enheter i ordbokstexten, medan en semasiologisk beskrivning ofta begränsas till en mera kortfattad framställning, utan att motsatsrelationerna redovisas.

Motsättningen positiv/negativ är också intressant när det gäller fraser som fakultativt eller obligatoriskt innehåller negationen *ekki* (eller andra negerande uttryck som *varla* och *aldrei*). Också i detta avseende kräver framställningen en klar skillnad mellan positiva och negativa uttryck, här illustrerat av fraserna i exempel (13):

(13)	<i>hafa í sig og á</i>	'ha så att man klarar sig'
	<i>hafa ekki í sig og á</i>	'inte ha så att man klarar sig'
	<i>vera á flæ>iskeri staddur</i>	'ha det dåligt ställt'
	<i>vera ekki á flæ>iskeri staddur</i>	'inte ha det dåligt ställt'

Det kan vara svårt att bedöma i vilken utsträckning motsatsförhållanden av detta slag skall framgå av beskrivningen. Ordbokstexten måste dock redovisa skillnaden mellan sådana uttryck, där negationen är fakultativ, och uttryck där negationen är ett obligatoriskt element, som i frasen *eiga ekki túskilding* 'inte ha ett rött öre' och *vita ekki aura sinna tal* 'ha så mycket pengar att man inte kan räkna dem'. Vidare måste man ta hänsyn till att de olika varianterna av ett uttryck, där negationen egentligen är fakultativ, kan ha olika frekvens. Särskilt viktigt är det att fånga upp de fraser där den negerade varianten dominerar i språkbruket och där den möjligen uppfattas som primär i förhållande till den icke-negerade varianten (ex. 14):

(14)	<i>vera ekki á flæ>iskeri staddur</i>	'inte ha det dåligt ställt'
	<i>vera ekki á bláhjarni</i>	'inte ha det dåligt ställt'

Däremot är det mindre viktigt att redovisa det fenomen i språkbruket att en fras som har en negativ betydelse utan att den innehåller en negation ofta kan få en positiv betydelse med en speciell stileffekt genom att den negeras (ex. 15):

(15)	<i>hann er ekki (aldeilis) á hausnum</i>	'han är (verkligen) inte på fallrepet'
	<i>hún er ekki (aldeilis) auralaus</i>	'hon är (verkligen) inte utan pengar'
	<i>flau eru ekki í neinum kröggum</i>	'de har det inte knapert'

d) *Kotextredovisning versus exempel*

I en ordboksbeskrivning av den typ som här diskuteras spelar de syntagmatiska faktorerna en viktig roll även om det är semantiska kriterier som läggs till grund för beskrivningen. Det är just den semantiska

struktureringen och sorteringen som styr framställningen av de syntagmatiska enheterna och det är också denna ordningsprincip som ger texten en förhållandevis enhetlig prägel. Detta manifesteras bland annat genom att ett större syntagmatiskt sammanhang presenteras i form av kotextredovisning i stället för upprädnad av fristående lexikografiska exempel. Detta kan också sägas vara i enlighet med ordboksbeskrivningens karaktär, där uttrycksmässig mångfald kontrolleras av innehållsmässig konformitet. I en semasiologisk ordbok är det mer naturligt att ange exempel med varierande och ofta sammansatt information, både i anknytning till enskilda informationstyper och som mer självständiga uppgifter.

5.2. Kontrastiva aspekter

Genom att det lexikala perspektivet utvidgas från att gälla enskilda ord till att även omfatta fraser, kan man som sagt behandla begrepp som inte är lexikaliserade som enskilda ord. Ett sådant begrepp uttrycks bl.a. med den fras vi har använt som titel på vårt föredrag: *a* > *hafa í sig og á*. Vi har här försett begreppet med benämningen *Vi* > *unandi fjárhagur / Tillfredsställande ekonomi* och inordnat det som punkt 1.3 i betydelseramen (figur 1). Att begreppet är relevant och att det har en självständig status framgår av de mer eller mindre konventionaliserade uttryck som förtecknas under punkt 1.3 i artikeln *Fjárhagsástand* ovan.

Frasen *a* > *hafa í sig og á* är ett illustrativt exempel på många av den traditionella ordboksbeskrivningens klassiska problem. Frasens betydelse går inte att härleda ur eller relatera till någon betydelsenyas hos någon av de ingående enskilda enheterna och för ordboksanvändaren är det därför inte givet var i ordboken frasen kan påträffas. I en ordbok av det slag som vi diskuterar här utgör själva frasen en egen ingång i materialet. Användaren behöver inte försöka identifiera ett av de enskilda orden som huvudord för att sedan möjligen hitta frasen.

I och med att fraserna dels är sökbara, dels leder in i den begreppsindelade texten får de traditionella kraven på ekvivalens mellan "källspråket" och "målspråket" en klart reducerad betydelse. De fraser som påträffas i de traditionella tvåspråkiga ordböckerna förses – i bästa fall – med något slags motsvarighet på målspråket. Hur denna motsvarighet förhåller sig till källspråksfrasen redovisas emellertid sällan. Det kan därför vara svårt för användaren att avgöra om den lösning som förmedlas är en lexikalisk översättning, som i vårt exempel (16), en pragmatisk översättning av frasens innehåll (ex. 17) eller om

den angivna motsvarigheten är en fras som är lika konventionaliserad i målspråket som den sökta frasen i källspråket (ex. 18).

(16) *va>a í peningum*: vada i pengar

(17) *h[afa] í sig og á* ha tillräckligt för mat och kläder. (*Isl.-sv.* 1943, s.v. *hafa*)

(18) *eiga ekki grænan eyri* icke ha ett rött öre. (*Isl.-sv.* 1943, s.v. *grænn*)

Målet med en fraseologisk, begreppsbasead komponent i en isländsk-svensk ordbok är att den isländska frasen skall fungera som en ingång i det isländska betydelsefältet, som i sin tur skall föra in i det svenska betydelsefältet och den relevanta svenska fraseologin. Istället för lexikaliska översättningar som i ex. (16) eller pragmatiska översättningar som i ex. (17) skulle användaren få tillgång till den svenska konventionaliserade fraseologin som exempelvis *ha pengar som gräs* för frasen i ex. (16) eller *ha så att man klarar sig* (ex. 17).

Om vi uppehåller oss ytterligare vid det begrepp frasen *a> hafa í sig og á* representerar, kan vi konstatera att de fraser som hör till begreppet bara i enstaka fall innehåller ord som har en semantisk koppling till fältet FJÁRHAGUR (ex. 19). Observera att de svenska fraserna inte heller här har samma självständiga status som de isländska. Deras funktion är snarare att illustrera behovet av den kontrastiva analysen än att utgöra en fullständig förteckning över den fraseologi som bildats till det svenska begreppet.

<p>(19) <i>hafa nóg fyrir sig a> leggja</i>
 <i>hafa nóg handa sér og sínum</i>
 <i>hafa nóg a> bíta og brenna</i>
 <i>eiga fyrir sig</i>
 <i>eiga í sig</i>
 <i>eiga í sig og á</i>
 <i>hafa í sig og á</i>
 <i>hafa ofan í sig</i>
 <i>eiga fyrir nau>flurftum</i>
 <i>eiga fyrir skuldum</i>
 <i>hafa til hnífs og skei>ar</i>
 <i>eiga til hnífs og skei>ar</i></p> | <p><i>ha så att man klarar sig</i>
 <i>få det att gå runt</i></p> <p><i>klara livets nödtorft</i></p> |
|--|---|

Några av fraserna uppvisar vissa lexikaliska likheter i båda språken, i de flesta fall är dock lösningen språkspecifik. De svenska fraserna är generellt sett mindre konventionaliserade än de isländska, där stilfigurer

som allitteration inte är ovanliga. Fraserna är dock tämligen enhetliga i pragmatiskt avseende på så vis att de alla är ganska neutrala.

Den kontrastiva analysen bör som sagt vara så komplett som möjligt och omfatta också frasens uttryckssida och de ingående ordens lexikaliska egenskaper på olika plan. En av fraserna i exempel (19), *eiga fyrir nau>flurftum* har en svensk motsvarighet i *klara livets nödtorft*. Dessa fraser uppvisar en viss (interlingval) morfologisk likhet genom att ett av orden i båda varianterna uppenbarligen är samma ord: *nau>flurft* respektive *nödtorft*. Av ordets form i fraserna kan den kunnige användaren direkt utläsa en del om ordets morfologi i respektive språk, som exempelvis att det isländska ordet där används i pluralis och det svenska i motsvarande uttryck i singularis. Däremot är det inte lätt att dra några generella slutsatser om ordens bruk för övrigt eller om deras kombinatoriska egenskaper eller deras ordbildningsparadigm enbart med ledning av dessa fraser. Inget av orden är särskilt frekvent i respektive språk men det isländska ordet *nau>flurft* eller *nau>flurftir* används betydligt mera restriktivt än det svenska *nödtorft*. Det svenska ordet förekommer ofta i den här aktuella kollokationen *livets nödtorft*, men det förekommer också ofta i fria kontexter, såsom illustreras av exempel (20). Exempelen har hämtats ur Språkbankens korpus *Press 97* (<<http://spraakdata.gu.se/lb/konk>>).

- (20) [...] förmåga att skaffa vad som krävs för livets nödtorft.
 För att kunna betala hyra och annat av livets nödtorft försörjer han [...].
 Vi har inte råd att ge dem någonting utöver nödtorften.
 [...] många ypperliga konster, av vilka en del tjänar nödtorften, en del njutningen.
 Vem tillhör dessa nödtorftiga hem?
 [...] V 70 RAWD med det nödtorftigaste, stereo, läderklädsel och så där.
 [...] ett halvfärdigt TV-manus som nödtorftigt arbetats om [...].
 [...] från början ett nödtorftigt arrangemang mellan två partier [...].
 [...] en nödtorftigt avgiftad kvinna på jakt efter sitt förflutna [...].
 Familjen reparerade nödtorftigt de värsta skadorna och målade om väggar och tak [...].

Av fraserna i exempel (20) framgår att det svenska ordet är produktivt på ett sätt som inte gäller den isländska motsvarigheten när det gäller ordbildning, selektionsrestriktioner och konstruktionssätt. Man kan till exempel *tjåna (någonting utöver) nödtorften*. Ordbildningsparadigmet innehåller – förutom substantivet – också ett adjektiv, *nödtorftig*, som kan användas attributivt om bl.a. hem och arrangemang: *nödtorftiga hem*, *nödtorftigt arrangemang*. Det kan också kompareras, *det nödtorftigaste*, och användas som adverb: *som nödtorftigt arbetats om*, *en nödtorftigt avgiftad kvinna* och *reparera nödtorftigt*.

Sådana skillnader i ordens egenskaper i de olika språken bör göras tillgängliga för ordboksanvändaren. För att de skall kunna redovisas måste dock den kontrastiva analysen sträcka sig längre än bara till ordbokens makronivå (se Hannesdóttir 1998:94).

5.3. *Flexibel ingångsstruktur, index över samtliga fraser*

En begreppsbasead ordboksbeskrivning av det slag som här beskrivs skulle naturligtvis få ett större informationsvärde i elektronisk form med olika sorterings- och sökmöjligheter. Det skulle exempelvis vara nyttigt att kunna få en alfabetisk sortering av de fraser som tillhör ett bestämt begrepp för att skärpa enstaka konstruktionsmönster. Man skulle också vilja ha möjlighet att söka direkt på en bestämd konstruktion, ett bestämt satsled (t.ex. adverbial) eller en viss typ av fraser (t.ex. idiom), antingen inom ramen för ett angivet begrepp eller i hela ordbokstexten. I tvåspråkiga sammanhang skulle detta kunna erbjuda en intressant kontrastiv analys av ytterligare egenskaper och faktorer som inte kan lyftas fram i själva texten. För att antydningssvis illustrera möjligheterna kan vi se på en annan text som tillhör det ekonomiska begreppsältet och som har benämningen *Níska* ('snålhet'). Här kan användaren till exempel vara intresserad av att få fram isländska substantiv som karakteriserar denna egenskap eller jämföra karakteriserande substantiv i de båda språken (ex. 21).

(21) vera (<bölva>ur>) nískupúki	vara en (<riktig>) snáljáp
vera nískunös	vara en (<riktig>) snálvarg
vera (<bölva>ur>) nirfill	vara en (<riktig>) gnidare
vera (<mesti>) maurapúki	vara en (<riktig>) girigbuk
vera (<ógurlegur, bölvu>) grútur	vara en (<riktig>) knusslare
vera (<mesta, bölvu>) grútarsál	vara en (<riktig>) smulgråt
vera (<bölva>ur>) grútarháleistur	vara en (<riktig>) mammonsträl
vera (<óttaleg, bölvu>) aurasál	vara en (<riktig>) snáltarm
vera (<mesti>) fépúki	vara en (<riktig>) snálhans
vera (<mesti>) peningapúki	vara en (<riktig>) snálmáns
vera (<óttalegur>) púki	vara en (<riktig>) snálhund
vera (<mesti>) ní>ingur	
vera féní>ingur	

Därmed är vi åter inne på tanken om en flexibel ingångsstruktur. Vi har tidigare sett hur en avgränsad mängd kärnord, antingen ett och ett eller som en semantisk helhet, kan fungera som ingångsnyckel i beskrivningen av begreppet. Men om fraseologin skall komma till sin fulla rätt måste också själva fraserna kunna utgöra ingångsnycklar till den information och den beskrivning som användaren är ute efter. Detta

betyder att användaren måste ha tillgång till ett index där samtliga fraser förtecknas.

Om man föreställer sig en tryckt ordbok skulle ett sådant fullständigt index vara ganska omfattande och platskrävande, oavsett vilka sorteringskriterier som låg till grund för presentationsordningen. Det beror på att varje aktuellt element (i princip alla innehållsord) i en fras måste kunna leda fram till frasen och det eller de begrepp frasen tillhör. En alfabetisk sortering inom de enskilda uppslagsorden i indexet skulle göra det möjligt att söka från de mest överlastade artiklarna, såsom exempelvis de som behandlar de mest centrala verben, vilka ju förekommer i ett stort antal fraser. Sådana högfrekventa ord får just ett speciellt värde inom indexet genom att de uppvisar ett tätt och omfattande bruksmönster. Här måste det poängteras att sorteringen och alfabetiseringen av fraserna naturligtvis är långt ifrån okomplicerad. Det är problematiskt att hitta en princip som ger bästa möjliga resultat i alla avseenden genom att säkra en klar och konsekvent sortering och som också erbjuder optimal sökbarhet och lyfter fram intressanta konstruktions- och bruksmönster inom varje enskilt ord. Tablå 1 på nästa sida innehåller en del av den fraseologi som tillhör verbet *eiga*. Många av fraserna uttrycker en betydelse som hör till begreppet *fjárhagsástand*. Varierande led (kotextangivelser) som står inom hakparentes är neutrala i den alfabetiska sorteringen, bortsett från den första hakparentesen som sorteras som sista bokstaven i alfabetet.

Användaren kan givetvis inte alltid på förhand vara klar över hur en bestämd fras presenteras i indexet. Detta gäller speciellt fraser med varierande kotextredovisning. Det är därför viktigt för användaren att kunna välja det innehållsord i frasen som gör det lättast att komma fram till det åsyftade begreppet.

I enspråkiga sammanhang skulle ett sådant fullständigt index över fraseologin för samtliga begrepp fungera som huvudnyckel till ordbokstexten genom en alfabetiserad lista med uppslagsord. I tvåspråkiga sammanhang skulle användaren på samma sätt kunna utgå ifrån indexet för sitt modersmål för att få tillgång till det främmande språket. Men ett möjligt alternativ är också att ingången till texten går via ett begränsat antal kärnord såsom diskuterades ovan.

TABLÅ 1. *Verbet eiga*.

eiga a>ild a> <málinu, samkomulaginu> Ø A<ILD/fiÁTTAKA
eiga annríkt Ø ANNIR
eiga au> fjár Ø FJÁRHAGSÁSTAND
eiga bágt Ø BÁGINDI

eiga bágt me> a> <skrifa> Ø ERFI<LEIKAR
 eiga ekki bót fyrir endann á sér Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki bót fyrir rassinn á sér Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fimmeyring me> gati Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fó>ur undir fat Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fyrir salti(nu) í grautinn Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fyrir <hlutnum; kostna>inum> Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki gott me> a> <taka sér frí> Ø VANDRÆ<I
 eiga ekki grænan eyri Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki grænan túskilding Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki heimangengt Ø SKOR<UR/HÖFT
 eiga ekki hægt um vik Ø A<STA<A, VANDRÆ<I
 eiga ekki krónu Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki málungi matar Ø BÁGINDI
 eiga ekki sjö dagana sæla Ø RAUNIR/MÆ<A
 eiga ekki til hnifs og skei>ar Ø BÁGINDI, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki túskilding Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki um neitt a> velja Ø VANDRÆ<I
 eiga ekki flak yfir höfu>i> Ø BÁGINDI
 eiga erfitt Ø ERFI<LEIKAR
 eiga erfitt uppdráttar Ø MÓTLÆTI/fIRENGINGAR
 eiga félag við <hann, hana> Ø FÉLAGSSKAPUR
 eiga fullt í fangi me> a> <framfleyta fjölskyldunni> Ø ERFI<LEIKAR
 eiga fyrir nau>flurftum Ø AFKOMA/LÍFSKJÖR
 eiga fyrir sig Ø AFKOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga fyrir skuldum Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga gó>a daga Ø HAGSÆLD
 eiga harma a> hefna Ø HEFNDARHUGUR
 eiga hauk í horni Ø STU<NINGUR
 eiga í sig Ø AFKOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga í sig og á Ø AFKOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <eitthva>> aflögu Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <miki>, æri>> fé Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <honum, henni> gott a> launa Ø fiAKKLÆTI
 eiga <honum, henni> gott upp a> unna Ø fiAKKLÆTI
 eiga <honum, henni> grátt a> gjalda Ø HEFNDARHUGUR
 eiga <eitthva>> í handra>anum Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <sigurinn> í hendi Ø VISSA
 eiga <eitthva> í kistuhandra>anum> Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <litla, enga> peninga Ø FJÁRHAGSÁSTAND
 láta <hann, hana> eiga sig Ø AFSKIPTALEYSI, TÓMLÆTI
 <flessi gagnr>†ni> á rétt á sér Ø RÉTTMÆTI
 <fleir, flær, flau> eiga í deilum Ø DEILA
 <fleir, flær, flau> eiga skap saman Ø SAMHUGUR
 <litirnir> eiga <vel> saman Ø SAMRÆMI

6. Avslutning

Det vi har presenterat här är på intet sätt en färdig modell för en tvåspråkig ordbok. Vi ser det som ett spännande experiment som erbjuder många nya möjligheter och som på vissa punkter har klara

fördelar jämfört med den traditionella tvåspråkiga ordboken. Det återstår att se i vilken utsträckning man kan balansera förhållandet mellan de båda språken, här isländska och svenska, så att inget av dem dominerar som "källspråk". Detta uppnås inte bara genom att vi utvidgar fraseologin i svenskan utan också genom att vi begränsar isländskans fraseologi så att den blir mera lättillgänglig för svensktalande.

En lexikografisk beskrivning av detta slag kan naturligtvis inte fullständigt ersätta en allmän tvåspråkig ordbok men den uppfyller bättre vissa mycket viktiga behov som tvåspråkiga ordböcker har haft svårt att klara. I praktiken skulle det vara problematiskt att få en sådan ordboksbeskrivning att fungera i tryckt form, men i elektronisk form skulle den i varje fall kunna fördjupa den ofta knappa och begränsade information som en traditionell ordbok tillhandahåller. I dagsläget är det kanske mest realistiskt att tänka sig en sådan begreppsbasead fraseologisk beskrivning som en självständig komponent i en traditionell beskrivning, varvid en ordboksbeskrivning som gäller relationen mellan två språk består av flera självständiga komponenter. En sådan komponent skulle kunna vara en konstruktionskomponent, som i stort sett består av innehållet i en konstruktionsordbok, en annan skulle kunna vara en redan befintlig enspråkig betydelsebeskrivning.

Genom att kombinera den lexikografiska beskrivning som redan finns tillgänglig för de båda här aktuella språken skulle man kunna åstadkomma ett kraftfullt språkligt redskap. Numera kan man hävda att svenskan är ett av världens bäst beskrivna språk, både när det gäller den grammatiska beskrivningen och den lexikaliska specifikt. Inom lexikografin har man för svenskans del de senaste decennierna huvudsakligen sysslat med beskrivningen av de enskilda ordens betydelse. För isländskans del har man inte kommit lika långt med betydelsebeskrivningen, bl.a. saknas fortfarande en isländsk definitionsordbok, medan fraseologin alltså har uppmärksamats en hel del. Den svenska fraseologin har däremot inte omfattats av samma intresse. Viss redovisning av uppslagsordets kombinatoriska egenskaper lämnas visserligen i existerande ordböcker, vilket gör att det naturligtvis finns en hel del fraseologi samlad mellan de svenska ordböckernas pärmar. Den informationen är dock långt ifrån lättåtkomlig för användaren och någon samlad behandling av svenskans fraseologi finns ännu inte. I detta avseende haltar därför beskrivningen än så länge.

Avslutningsvis vill vi samla principerna för och fördelarna med en tvåspråkig fraseologisk ordbok av den typ som här har diskuterats.

1. Ordboken utgår i grunden från en analys där språkinterna relationer fokuseras. Därigenom minskar risken för överdriven och falsk ekvivalens.
2. Kraven att fastställa en ekvivalensrelation är inte lika stränga som i en tvåspråkig ordbok där analysenheten är det enskilda ordet. Ekvivalensrelationen anknyter i större utsträckning till syntagmatiska egenskaper, vilket gör att polysema enheter och flertydighet inte spelar lika stor roll.
3. Det kontrastiva perspektivet förstärks genom att de språkinterna relationerna lyfts fram. Därmed underlättas den kontrastiva analysen både för lexikografen och för användaren.
4. Analysenheten i beskrivningen, dvs. fraserna, utgör i större utsträckning en homogen helhet än analysenheten i en ordbaserad tvåspråkig ordbok.
5. Fraserna behandlas i texten oberoende av ordbokens strukturella egenskaper (omfång och strukturering av enskilda artiklar osv.) eller förhållandet till placeringen och den strukturella representationen av enskilda ord som förekommer i frasen.
6. Ordbokstexten är oberoende av de aktiva uppslagsenheterna, dvs. den utgör inte en fullständig beskrivning av dem såsom är fallet i en ordbaserad tvåspråkig ordbok.
7. Varierande representation av semantiska enheter står i centrum istället för semantisk variation inom formella (lexikaliska) enheter.
8. Syntagmatiska förbindelser och fraser framställs i semantisk belysning, de redovisas inte som exempel på konstruktionsmönster eller syntagmatiska egenskaper.
9. De semantiska fälten är uppbyggda kring abstrakta begrepp.
10. Fokuseringen ligger snarare på det tematiska perspektivet än det tematiska.
11. Ingångsstrukturen är flexibel och den omfattar båda språken.
12. Full hänsyn tas till uttrycksmässig variation inom de enskilda fraserna.
13. I stället för flerfunktionella, lösryckta exempel ges kotextangivelser med klar och entydig funktion.
14. Utifrån en markering av frasernas olika egenskaper är flera sökalternativ möjliga.

En ordboksbeskrivning uppbyggd på det sätt vi har diskuterat skulle med enkla medel kunna utökas med ytterligare språk och bli en flerspråkig beskrivning där vilket som helst av språken skulle kunna fungera som källspråk. En sådan möjlighet måste vara attraktiv i det läge vi befinner oss i nu, där översättning av stora textmängder med

olika språkkonstellationer inblandade har blivit ett viktigt inslag i den offentliga förvaltningen. Hur som helst skulle utvecklingen av sådana lexikografiska hjälpmedel – i ett nationalekonomiskt perspektiv – ha klart ekonomiska aspekter; aspekter som på ett självklart sätt skulle falla under punkt 2.1.1 i vårt semantiska fält: *Förutseende hantering av tillgångar*.

Litteratur

- Al-Kasimi, A.M. 1977: *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E.J. Brill.
- Atkins, B.T.S. 1996: Bilingual dictionaries. Past, present and future. I: Gellerstam, Martin et al. (eds.), *Euralex '96. Proceedings I–II. Papers submitted to the Seventh Euralex international congress on lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 515–546.
- Berkov, Valerij 1999: De tospråkliga ordböckers begränsningar. I: Slotte, P., P. Westerberg och E. Orava (red.), *Nordiska studier i lexikografi 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden Esbo 21–24 maj 1997*. (Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 5.) Helsingfors, 11–15.
- Hannedóttir, Anna Helga 1991: Språkprovets funktion i äldre svenska ordböcker. I: Thelander, Mats et al. (red.), *Svenskans beskrivning 18*. Lund: Lund University Press, 163–171.
- Hannedóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Hannedóttir, Anna Helga 2001: Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi. I: Gellerstam, Martin et al. (red.), *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 26–29 maj 1999*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg. S. 3–17.
- Isl.-sv. 1943 = Leijström, Jón Magnússon och Jansson 1943.
- Jónsson, Jón Hilmar 1994: *Or>asta>ur. Or>abók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Mál og menning.
- Jónsson, Jón Hilmar 1999: Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere. I: *LexicoNordica* 6, 65–78.
- Jónsson, Jón Hilmar 2001. Sta>a or>asambanda í or>abókarlǫsingu. I: *Or> og tunga* 5. Reykjavík: Or>abók Háskólans, 61–86.

- Kromann, H.-P., Th. Riiber och P. Rosbach 1984: Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. I: Wiegand, H.E. (ed.), *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V. (Germanistische Linguistik. 3–6/84)*, 159–238.
- Kromann, H.-P., Th. Riiber och P. Rosbach 1991: Principles of Bilingual Lexicography. I: *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 1989–91. Hrsg. von H. Steger & H.E. Wiegand. (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.*) Berlin & New York: Walter de Gruyter. S. 2711–2728.
- Leijström, Gunnar, Jón Magnússon och Sven B.F. Jansson 1943: *Isländsk-svensk ordbok. Íslenszk-sænsk orðabók*. Tredje, utvidgade upplagan 1972. Stockholm: AB Rabén & Sjögren bokförlag.
- Press 97. < <http://spraakdata.gu.se/lb/konk> >

Marit Hovdenak

Bokmål og nynorsk som kjelde- og målspråk i internordiske ordbøker

There are many bilingual dictionaries between Norwegian and the other Nordic languages, differing a lot in size, age etc. The paper deals with the use of either of the written standards *Nynorsk* and *Bokmål* – or both – as source languages and target languages in these dictionaries.

Bokmål developed from Danish, which was the only written language in Norway for centuries. *Nynorsk* is based on the dialects of Norway and was launched as a written norm for a new Norwegian language about 1850. The linguistic difference between the two standards is relatively small, partly because of spelling reforms. More than half the vocabulary is common to the two standards. The standards are by law given equal official standing, but *Bokmål* has remained the majority written language. Most bilingual dictionaries from or to Norwegian are in *Bokmål*, mostly in a more traditional subvariety than the official *Bokmål* standard.

In several of the newer bilingual dictionaries from Norwegian to a Nordic language *Bokmål* and *Nynorsk* are united in one list, with common words and forms unmarked, whereas specific words and forms have different markers. In some of the dictionaries the source language is mainly *Bokmål*, supplemented with the most frequent *Nynorsk* words. – This way of dealing with the bilingual situation in Norway seems at last partly successful, although it does have its problems.

There are also bilingual Nordic dictionaries where the source language is monolingual *Nynorsk* or *Bokmål*.

As a target language *Bokmål* is the dominant language. There are a couple of dictionaries with *Nynorsk* as target language, and one dictionary which combines the two in a somewhat complicated and space-demanding system.

It is desirable to have bilingual dictionaries to and from both written standards of Norwegian. It is possible to combine them as source language, but hardly as target language.

Innleiing

Emnet for denne artikkelen er bruken av norsk – bokmål og/eller nynorsk – i ordbøker mellom norsk og andre nordiske språk. Formålet er dels å kartlegge fordelinga mellom dei to skriftspråka i allmennspråklege internordiske ordbøker. Eg går ut frå at nynorsk som minoritetsspråket av dei to er det minst brukte i desse ordbøkene. Dessutan er formålet å sjå på kva løysingar redaktørane har valt når dei freistar å avspegle tospråkssituasjonen i Noreg. Det kan vere nyttig for framtidige ordbokprosjekt.

Eg har for det meste avgrensa meg til å registrere om det er bokmål og/eller nynorsk som er brukt, og korleis det kjem fram i makro- og mikrostrukturen i ordbøkene. Berre i liten grad har eg gått inn på emne som korleis andre skilnader mellom dei to språka enn dei ortografiske er behandla i desse ordbøkene. Ein typisk tittel blant dei bøkene som artikkelen omfattar, er *Norsk-dansk ordbog*, der målspråket er dansk og samstundes morsmålet til målgruppa. Ordet *norsk* i tittelen på ordbøker kan stå for ulike former for norsk språk. Ofte er det synonymt med 'bokmål', sjeldnare er det synonymt med 'nynorsk'. I nokre tilfelle kan norsk omfatte både bokmål og nynorsk, eventuelt med hovudvekta på eitt av dei.

Materialet

For å finne materiale til kartlegginga har eg teke utgangspunkt i den lista Nordisk språkråd har sett opp over internordiske ordbøker. Lista er meint som ei praktisk hjelp i grannespråksforståinga og har difor først og fremst med nyare titlar der dei finst. I gjennomgåinga av materialet har eg eit sideblikk på andre tospråklege ordbøker enn dei internordiske, m.a. ordbøker mellom engelsk og norsk, og eg kjem litt inn på fagordbøker. I alt har eg komme til 28 allmennspråklege internordiske ordbøker av nyare dato. Eg har talt med ordbøker som har komme ut etter 1950, også om dei berre er nye opplag av tidlegare utgåver.

Tabellen nedanfor viser kor mange bøker som finst med bokmål og/eller nynorsk:

	kjeldespråk	målspråk
norsk = nynorsk	1	3
norsk = bokmål	3	13
norsk = bokmål og nynorsk	5	1
norsk = mest bokmål, litt nynorsk	4	0

26 av bøkene har norsk anten som kjelde- eller målspråk. *Skandinavisk ordbok* står i ei særstilling blant dei internordiske ordbøkene, ho er trespråkleg. *Finsk-norsk-finsk lommeordbok* er bidireksjonal. Ho kom ut både i Finland, med tittel på finsk, og i Noreg, med norsk tittel. Også fleire andre av ordbøkene har komme ut i begge landa. Ordbøkene er meir eller mindre kontrastive, dei fleste bruker lite plass på det som er likt, og konsentrerer seg difor om skilnadene mellom kjeldespråket og målspråket.

Som teksta nedanfor viser, er det éi ordbok som har berre nynorsk som kjeldespråk, Dahl og Lindström (1965). Tre av ordbøkene har nynorsk målspråk: Víglundsson og Lehmann (1967), Lehmann (1987) og Ulset (1989). Ei einaste kombinerer bokmål og nynorsk som målspråk, Orkland og Raastad (1985). Ordbøkene frå norsk har oftast nynorsk med i større eller mindre grad, anten jamstilt med bokmål eller med ein del vanlege nynorskord og -former som supplement. Dei ordbøkene som behandlar nynorsk på like fot med bokmål, er dei skandinaviske grunnordlistene, *Skandinavisk ordbok*, Fowler mfl. (1992) og Orkland og Raastad (1993).

Om bakgrunnen for tospråkssituasjonen i dag

Ivar Aasen la grunnlaget for det nynorske skriftspråket ikring 1850 med ordbøker og andre skrifter han gav ut. Målet med nynorsken var å skape eit skriftspråk bygd på dei norske dialektane, og det skulle komme i staden for dansken i Noreg. Det gjekk ikkje riktig slik, prosjektet stoppa på halvvegen. Mykje som ein reaksjon mot den nynorske framveksten vart dansken fornorska til det bokmålet vi har i dag, slik at vi fekk to nokså nærståande standardspråk som er innbyrdes forståelege. Bokmål og nynorsk er offisielt jamstilte skriftspråk, også kalla *målformer*, og har vore det sidan 1885. Bokmålet har heile tida vore dominerande trass i at nynorsken ei tid hadde stor framgang. Etter noko tilbakegang etter andre verdskrigen er stillinga til nynorsk no konsolidert. Den reelle statusen i dag er at 15 % av skuleelevane har nynorsk som opplæringsmål, og 1/4 av kommunane og skulekretsane har valt nynorsk. Statsorgan skal bruke minst 25 % bokmål og nynorsk i offentleg informasjon, men mange av dei bruker altfor lite nynorsk. Den offisielle språkpolitikken går ut på at vi skal bli tospråklege, alle skal lære begge målformene i skulen, på pass og førarkort står det både "Norge" og "Noreg", dei fleste ser noko fjernsynsteksting på nynorsk (i NRK) osv. Vi kan seie at nordmenn flest er aktivt eller passivt tospråklege – då bruker vi "tospråkleg" sjølv om bokmål og nynorsk knapt kan kallast to ulike språk, men heller varietetar av same språket. Nynorskbrukarar er gjerne aktivt tospråklege og skriv begge målformene greitt, bokmålsbrukarar er meir passivt tospråklege. Bokmål og nynorsk har påverka kvarandre gjensidig, og offisiell språkpolitikk på 1900-talet har ført målformene nærare saman i rettskriving, bøyning og i ordtilfang.

Om tospråkleg leksikografi i Noreg

Dei mest skilsetjande verka i norsk leksikografi er Ivar Aasen: *Ordbog over det norske Folkesprog* frå 1850 og den mykje omarbeidde utgåva *Norsk Ordbog* frå 1873. Den fulle tittelen på ordboka frå 1873 er *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Ordboka er altså tospråkleg og og i ein viss forstand internordisk, det nye skriftspråket måtte forklarast med det skriftspråket som fanst i Noreg på den tida, dansk.

På 1800-talet vart det brukt danske tospråklege ordbøker i Noreg frå t.d. tysk og fransk. Særleg etter at Noreg vart sjølvstendig i 1905, vart det satsa på ordbøker til og frå bokmål. Vi fekk bl.a. ein serie med Gyldendals blå ordbøker. Det vanlege har vore at bøkene har hatt *norsk* i boktitlane utan at forlaga har opplyst at det er bokmål det dreier seg om, og utan å problematisere at nynorsk ikkje er med. Bokmålet i ordbøkene har gjerne vore i eldre, uoffisiell form, riksmål.

På nynorskhaldd har det òg vore ein stor innsats for å gje ut tospråklege ordbøker. Først på 1900-talet fekk vi større tospråklege ordbøker mellom dei store skulespråka og nynorsk. Det kom ei latinsk ordbok til nynorsk, og ei *Gamalnorsk ordbok* i eitt band, i seinare utgåver med namnet *Norrøn ordbok*. Ho har ekvivalentar på nynorsk, til dels valde ut frå omsyn til danske og svenske brukarar. Også ordbøkene med nynorsk som målspråk har i dei fleste tilfella *norsk* i tittelen.

Haugen-metoden

Rettskrivingsreformene på 1900-talet gjorde bokmål og nynorsk meir like enn dei var før, og ideen om eit samnorsk språk hadde ei viss oppslutning. Dei to målformene vart samla første gongen i Haugen 1965: *Norsk-engelsk ordbok*. Der er bokmåls- og nynorskord alfabetiserte saman i lemmalista. Dei fleste orda er fellesord, og dei er umarkerte, mens særspåklege ord og former er markerte med eigne symbol i ordboka. Symbola er * for nynorsk og + for bokmål, t.d.

*eg +jeg
+ikke *ikkje

Hovudredaktør for ordboka var norsk-amerikanaren Einar Haugen. Boka har komme i fleire utgåver, og framgangsmåten med felles lemmaliste har danna skule for tospråklege ordbøker med norsk som kjeldespråk.

Dag Gundersen, som var ein av redaktørane for Haugen (1965), gav i 1966 ut ei større rettskrivingsordliste for norsk, *Norsk ordbok*, etter same prinsippet som i den nemnde norsk-engelske ordboka, altså med bokmål og nynorsk i same lemmalista. Her òg er bokmål og nynorsk behandla på like fot, bl.a. med parallelle forord. Symbolbruken er den same som i Haugen (1965):

jaget
 ***jagar**|en jfr +**jager** (-fly)
jagle -a/+de/+et
 +**jager**|en fl -e[r], bf -ne jfr ***jagar**

I nynorsk er infinitivsendinga valfritt *-a* eller *-e*, t.d. *jaga/jage*. Haugen og Gundersen valde e-infinitiv, som er felles med bokmål, og som også er den mest brukte i nynorsk i dag. Dersom ein bruker a-infinitiv, får ein færre samformer.

Etter 1960-talet har vi hatt ein heil del rettskrivingssendingar både for bokmål og nynorsk, og dei to målformene har ikkje nærma seg til kvarandre i særleg grad, heller tvert om. Det har dermed ikkje vorte enklare å lage fellesnorske ordlister.

Fagordbøker

Dei fleste norske fagordbøker bruker berre bokmål, men mange av ordbøkene frå Rådet for teknisk terminologi har nynorske termar, det same har t.d. *Norsk dataordbok*. Nokre få ordbøker er redigerte på nynorsk, det gjeld m.a. *Norsk landbruksordbok*. Der er oppslagsorda både på bokmål og nynorsk, og dei er førte opp med ein liten n for nynorsk og ein liten b for bokmål, mens samformer er umarkerte:

ⁿlausøyre -et ^b-øre, ^bløsøre
 lauv -et ^bløv

I tillegg til norsk har ordboka termar på dansk, islandsk, svensk, samisk, engelsk og tysk. *Nordisk leksikografisk ordbok* har oppslagsord og definisjonar på bokmål og ekvivalentar på dansk, finsk, islandsk, nynorsk, svensk, engelsk, fransk og tysk. Her er nynorsk behandla som eit eige nordisk språk på linje med dei andre.

Skandinaviske grunnordlister og Skandinavisk ordbok

Nordisk språksekretariat gav ut grunnordlister mellom dei skandinaviske språka i 1988–1989. Desse ordlistene er baserte på frekvensundersøkingar av kjeldespråka. Ordlistene legg vekt på det som er ulikt i kvart språkpar, og på det som i det heile kan vere vanskeleg for grannespråksbrukarar. Det kom ut tre par ordlister. Sidetalet i dei er illustrerande:

norsk-svensk	44 s.	svensk-norsk	45 s.
dansk-svensk	44 s.	svensk-dansk	43 s.
norsk-dansk	43 s.	dansk-norsk	19 s.

Her er det den siste som skil seg ut med lågt sidetal. Norsk og dansk er eit ujamnt par. Bokmål har dansk opphav, slik at mykje er likt i dansk og bokmål.

I Lindgren ofl. (1994) er norsk kjeldespråk i ein tredel av boka, med dansk og svensk målspråk. Eigne bokmåls- og nynorskformer er der med i tillegg til fellesformene. Til skilnad frå andre ordbøker er det ikkje eigne symbol ved dei særskilte formene. Nynorskforma **eg** er såleis ikkje markert på annan måte enn fellesforma **eføy**:

eføy

da efeu, vedbend

sv murgröna

eg

da jeg

sv jag

I dei to andre delane av boka er bokmål målspråk for høvesvis dansk og svensk. Denne ordboka ligg ute på Internett, og kjem i ny utgåve i 2001.

Ordbøker mellom dansk og norsk

Dansk-norsk

Det finst fleire eldre ordbøker frå dansk til norsk. Ivar Aasen arbeidde med ei dansk-norsk ordbok fram til 1883, men boka vart først gjeven ut i år 2000. Som ekvivalentar til dei danske orda førte han opp meir og mindre vanlege norske ord; i dag vil vi nok seie at mange av dei danske orda har halde seg i norsk:

Gemal, Make, Mann

genere, v. lessa, bry, møda
generøs, mild, manndomsam, raust
gjennembore, stinga igjennom
Gjenvei, Beinveg, Snarveg

Ei ordbok som derimot kom ut på den tida, var Knudsen 1881. Denne store fornorskingsordboka fekk ikkje særleg innverknad på språkbruken i ettertida. Tidleg på 1900-talet kom det ut to noko større ordbøker med tittelen *Dansk-norsk ordbog* om lag samstundes, Schjøtt (1909) og Vidsteen (1907). Kjeldespråket i dei er ikkje berre dansk slik det vart brukt i Danmark på den tida, men òg dansk brukt i Noreg, dvs. "dansk-norsk" eller riksmål/bokmål, som det vart heitande. Målspråket i dei er (eldre) nynorsk, på den tida kalla landsmål. Det har også seinare komme ut fleire ordbøker og ordlister frå bokmål til nynorsk, særleg til skulebruk.

Av nyare hjelpemiddel frå dansk til norsk finst det berre ei grunnordliste, Ulset (1989). Målspråket der er nynorsk. Tre spreidde artiklar:

tie *tav*, *tiet* teie

tosset galen

underkop skål

Verbet **tie** har same infinitivsforma i dansk og bokmål, mens nynorsk har *teie*. Her er truleg den danske preteritumsforma *tav* grunnen til at ordet er med som oppslagsord. Valet av nynorsk som kjeldespråk har neppe vore avgjerande for utvalet av ord i ordlista.

Norsk-dansk

Ordbøkene til Ivar Aasen (1850/1873) og til Hans Ross går frå norsk til dansk, men målgruppa var ikkje primært danskar. Mykje seinare tok Fondet for dansk-norsk samarbeid initiativet til ei moderne ordbok frå bokmål/riksmål til dansk, Christiansen (1955). Bakgrunnen for at ho vart laga, var ønske frå dansk side om å kunne lese norsk litteratur på originalspråket. Bokmålet hadde fjerna seg mykje frå dansk, og den felles dansk-norske bokmarknaden eksisterte ikkje lenger. Ifølgje forordet inneheld boka prinsipielt "kun de særnorske ord, ordformer og vendinger i *riksmål*stekster efter 1814, som ikke findes i moderne dansk rikssprog, eller som har en anden betydning i dette, og medtager altså ikke ord, som blot forekommer i tekster på landsmål (nynorsk)."

Ordboka er rik på (nord)norske dialektformer og ikkje-standardformer i det heile, t.d. pronomenerna *dokker* og inkjekjønnsordet *hau*, også former som er standardformer i nynorsk, t.d. "eg", "kjem" og "ikkje". Dei er alle merkte som "folk.". Då ordboka skulle trykkjast opp att i 1987, vart det i tillegg utarbeidd ei lita nynorsk-dansk ordliste. Denne ordlista har med dei vanlege pronomener og andre funksjonsord i nynorsk i tillegg til sentrale og frekvente ord elles. Ordboka og ordlista er ikkje samalfabetiserte, men utsnitt av begge kan vise korleis ordlista supplerer ordboka:

<i>Norsk-dansk ordbog</i>	<i>Nynorsk-dansk ordliste</i>
di pron. hunk. (folk.) din.	I. di pron., hunk. af <i>din</i> .
diagonal gang ...	II. di adv. des, desto <i>di – di jo – jo</i> , desto – jo
dibbe ...	
dielse ...	
	difor el. derfor adv. derfor
diger ...	
diger dauen, -døden ...	

Grunnordlista Bruland (1989) inneheld om lag 700 oppslagsord, dei fleste felles for bokmål og nynorsk. Bokmål er merkt med B, nynorsk med N:

gjere^N gjøre
gjeter^N, **gjeter**^B hyrde
glad være glad i holde af

Ordbøker mellom svensk og norsk

Norsk-svensk

Frå norsk til svensk har vi fleire nokså ulike hjelpemiddel. Det suverent største er Fowler mfl. (1992). I rettleiinga står det at ordboka

vänder sig i första hand till svenska användare. Följaktligen har tonvikten lagts på ord som kan vålla problem för svenskar när de läser eller hör norska. Ordboken innehåller därför först och främst sådana ord som antingen är helt främmande för svenskt allmänspråk eller som på ett eller annat sätt skiljer sig från svenskan i fråga om stavning, böjning, konstruktion, betydelse eller uttal.

Ordboka omfattar bokmål og nynorsk, både i oppslagsformer og bøyingar. Det er gjort utførleg greie for bøyingsmønster i bokmål og nynorsk. Særpråklege former er merkte med ein B eller N etter forma:

heima[n]frå *adv N* hemifrån
heime *adv* hemma; ...
heimelaga *a46* hem[ma]gjord
hjemme *adv B* = heime

Når eit ord har fleire valfrie former, er hovudbehandlinga mest mogleg samla under den forma som er felles for bokmål og nynorsk. I bokmål er *heime/hjemme* valfrie former, og då er det under oppslaget *hjemme* berre vist til hovudartikkelen *heime*, som også er den nynorske forma.

Grunnordlista Rekdal (1988) har òg oppslagsord som er anten samformer, reine bokmålsformer (merkte med ⁺) eller reine nynorskformer (merkte med [°]):

gut[°], gutt⁺ pojke
gøy *skoj gjere noko på gøy*

Beckman 1946 og seinare utgåver har òg først og fremst med slike ord som er ulike i norsk og svensk. Oppslagsorda har for det meste bokmålsform, men det er teke med ein del særnynorske former, merkte med *N*. Bokmålsord og fellesord er umerkte. Døme frå Beckman 1978:

iboende inneboende; ...
ibuar *N* invånare

I Wessén (1959) er kjeldespråket bokmål. Dahl og Lindström (1965) er bygd på Wessén og supplerer den med nynorske ord og fleire fellesord. Redaktørane skriv i forordet: "På så sätt skulle de båda ordlisterna supplera varandra och med fördel kunna användas samtidigt." To korte utsnitt frå same alfabetiske område i dei to bøkene:

<i>Wessén</i>	<i>Dahl og Lindström</i>
ange doft, vällukt	anga dofta
angivelse oppgift	
angel metkrok	

Sidan Dahl og Lindström er utarbeidd som eit supplement til ei eksisterande ordliste, er ho ein parallell til den nynorsk-danske ordlista som er nemnd ovanfor.

Svensk-norsk

Her har lista frå Nordisk språkråd over internordiske ordbøker seks titlar. Det er for det meste noko mindre ordbøker, og ingen er særleg nye. Målspråket er bokmål i alle ordbøkene, også i grunnordlista Börestam og Rekdal (1989). Eg må her ta atterhald om at eg ikkje har fått sett på alle utgåvene av ordbøkene.

Ordbøker mellom islandsk og norsk

Mellom islandsk og norsk er det fire ordbøker av nyare årgang, to i kvar retning, og dei er mellomstore i omfang.

Norsk-islandsk

Av dei to bøkene med tittelen *Norsk-islandsk ordbok* (dei har også islandsk tittel) er Einarsson (1987) klart størst i talet på oppslagsord. I utsnittet *abbed-age* har Einarsson (1987) 114 oppslagsord, mens Orgland og Raastad (1993) har 30. I oppføringa av oppslagsorda følgjer Einarsson Haugen-metoden: Fellesord er umarkerte, mens han bruker markeringa + for bokmål og ein tom firkant □ for nynorsk, t.d.

ferdiglaga – (= +/laget)
 tilbúinn ...
 + **feriepenger** ft. (=□ -ar)
 + **ikke** ekki, ...
 □ **ikkje** s. **ikke**: ekki

I døma i ordartiklane er det oftast bokmål som er brukt. I forordet i boka skriv redaktøren:

I den islandske og norske ordbokslitteraturen har det til nå ikke funnes noen norsk-islandsk ordbok, et forhold som nok delvis skyldes den omstendighet at norsk skriftspråk består av to offisielle målformer, bokmål og nynorsk, noe som vanskeliggjør utarbeidelsen av et ordboksverk med norske oppslagsord om begge målformer skal tas med. Dertil kommer at man på grunn av likheten mellom dansk skriftspråk og norsk bokmål, både når det gjelder ordtilfang, bøyingsverk og ortografi, lenge har kunnet ty til dansk-islandske ordbøker. Det har dog alltid vært en nødløsning, særlig for islendinger.

Orgland og Raastad (1993) likestiller bokmål og nynorsk som oppslagsord på ein meir systematisk måte enn Einarsson. Også her er

fellesord for bokmål og nynorsk umarkerte, mens særskilte former er viste etter dette mønsteret, som er sett opp i ei rute nedst på kvar høgre side i ordboka:

Rett skrift = **samform**
 Rett skrift med * etter ordet =
bokmål*
 Kursiv (skrånkrift) = *nynorsk*

Døme:

garnison/en (**fast mannskap**) setuli> n
gartnar/en, **gartner***/en gar>yrkjuma>ur m

Islandsk-norsk

Den eldste av dei to ordbøkene frå islandsk til norsk, Víglundsson og Lehmann (1967), har også tittel på islandsk. Målspråket i ordboka er nynorsk, i ei eldre, tradisjonell form frå tidleg på 1900-talet. Valet av ekvivalentar på målspråket følgjer ein regel som er formulert slik: "Av norske ord er dei sette fyrst som er mest like på det islandske oppslagsordet, deretter andre." Det vil seie at ordboka legg vekt på å vise slektskapen mellom islandsk og tradisjonell nynorsk, og det gjeld både i rettskriving og ordval.

Orgland og Raastad (1985) er eineståande på den måten at ho kombinerer bokmål og nynorsk som målspråk. Det er den einaste ordboka i dette utvalet som gjer nokon freistnad på det. Notasjonen er den same som i den norsk-islandske, døme:

a>albláber n blåbær
á>ur *tidlegare*, *tidligere; før
afrit n avskrift, kopi
aftaka f *avretting*, *henrettelse

Til samanlikning har Víglundsson og Lehmann (1967) dette under dei to siste oppslagsorda ovanfor:

afrit n avrit, avskrift, kopi
aftaka f avretting

Den norske ekvivalenten *avrit* står som oppslagsord i Nynorskordboka, men er lite kjent i forhold til dei to andre synonyma. For mange bru-

karar vil denne måten å velje ut ekvivalentar på vere uvanleg og lite opplysende, til dels misvisande.

Ordbøker mellom færøysk og norsk

Det finst éi ordbok mellom norsk og færøysk, Lehmann (1987). Boka har også færøysk tittel. Redaktøren er norsk, og han har fått "råd og rettleidingar" av færingen Johan Hendrik Poulsen, står det på tittelbladet. Målspråket er som i Víglundsson og Lehmann (1967) nynorsk i ei eldre, tradisjonell form. Denne rettskrivinga ligg nærare færøysk enn moderne nynorsk gjer. Også valet av norske ekvivalentar peikar i same retning, å vise slektskapen mellom færøysk og tradisjonell nynorsk. Døme:

følna folna, visna

Det færøyske verbet **følna** har vi i norsk i forma *folna*, eller *folne* med e-infinitiv. Ordet står både i bokmåls- og nynorskordbøker, men det er *visna/visne* som er det allment kjende ordet, og det burde ha vore ført opp som første ekvivalent. For å ta eit anna døme: Verbet **ganga** har fått ein brei omtale med mykje fraseologi, som i stor grad er den same i færøysk og (ny)norsk.

Ordbøker mellom finsk og norsk

Den første ordboka mellom finsk og norsk er lommeordboka Farbregd og Kämäräinen (1978), som er bidireksjonal. Boka vart laga mest for finske brukarar, og den norsk-finske delen er difor størst. Der er storparten av oppslagsorda på bokmål, mens det er nokre hundre nynorske ord (merkte med *nn.*), i mange tilfelle med tilvising til mot-svarande bokmålsord (som *ikkje* under):

ikke *ei*; ~ jeg heller *en minäkään*; ...

ikkerøyker ...

ikkje *nn.* ks. *ikke*

I den finsk-norske delen er ekvivalentane på bokmål. Farbregd og Kämäräinen (1996) er ei fullstendig omarbeiding av den første ordboka.

Det norske kjelde- og målspråket er som i 1978-utgåva. I eit tillegg er det opplysningar om bøyingsmønster i bokmål og nynorsk.

I Farbregd og Seppinen (1993 og 2000) er også dei norske ekvivalentane på bokmål. I innleiinga til bøyingskapitlet står det opplyst at vi har to målformer i Noreg, *kirjanorja* (boknorsk) og *uusnorja* (nynorsk).

Ordbøker mellom samisk og norsk

I tillegg til dei ordbøkene som er førte opp i litteraturlista, finst det mindre ordlister og ordbøker for skulebruk.

Norsk-samisk

I Frette (1975) er kjeldespråket bokmål:

eiendel s. -en æi'go-oassi s

eiendom s. -men åbmudat kk g

I Kåven mfl. (2000) er òg oppslagsorda på bokmål. Denne ordboka er så fylldig at ho dekkjer større delar av det felles ordtilfanget, t.d. **kregde** og **kvitbladtistel**. Valfrie former i bokmål er med til ein viss grad, og dermed er visse nynorske former òg med. Det gjeld t.d. **likning/ligning**. Desse to oppslagsorda har fått nesten like artiklar. Derimot er dei valfrie bokmålsformene **rekne** og **raud**, som samtidig er nynorskformer, ikkje oppslagsord. Frette (1975) har parallelle forord på norsk og samisk, Kåven mfl. (2000) har forord på norsk.

Samisk-norsk

I dei fire titlane i litteraturlista er målspråket bokmål. Nielsen og Nesheim (1932–1962) har engelsk som første målspråk:

âc'cat ... begin to rise (of flowing tide) | begynne å stige (om havvannet ved begynnende flo) ...

Avslutning

Gjennomgåinga av dei undersøkte ordbøkene viser eit skiftande bilete av språkbruken. Bokmålsbrukarar har flest hjelpemiddel på si målform, men særleg som kjeldespråk har nynorsk ein viss plass. Det ideelle hadde sjølvsagt vore at kvart språkpar hadde tospråklege ordbøker både på bokmål og nynorsk, men det er lite realistisk.

Sidan nordmenn flest, særleg nynorskbrukarar, er tospråklege, kan vi alle bruke ordbøker der målspråket er berre bokmål eller berre nynorsk. Ein kan seie at det er utanlandske brukarar som har mest bruk for opplysningar om nynorsk, og difor er det viktigast at nynorsk er med som kjeldespråk. Full likestilling av bokmål og nynorsk som kjeldespråk er plasskrevjande, det krev ein særleg notasjon og mykje bruk av tilvisingar. Det kunne vere nyttig å ha brukarundersøkingar som fortel om ordbøkene svarer til forventningane. I elektroniske ordbøker skulle det vere lettare å gje plass til både bokmål og nynorsk, og brukarane kan få høve til å velje mellom dei.

Litteratur

1. Nyare allmennspråklege internordiske ordbøker

Dansk

Norsk-dansk

Bruland, Skirne Helg 1989: *Norsk-dansk ordliste*. Nordisk språksekretariat og Bokklubben Norden. 43 s.

Christiansen, Hallfrid mfl. 1955: *Norsk-dansk ordbok/Norsk-dansk ordbog*. Nytt opptrykk 1971. Ny utg. 1987, 587 s. med 23 s. tillegg nynorsk-dansk ordliste. Oslo: Kunnskapsforlaget. København: Paludan.

Dansk-norsk

Ulset, Tor 1989: *Dansk-norsk ordliste*. Nordisk språksekretariat og Bokklubben Norden. 19 s.

Finsk

Farbregd, Turid og Aili Kämäräinen 1978: *Finsk-norsk-finsk ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget. Helsingfors: WSOY. 2. utg. 1985. 636 s. 1978.

Farbregd, Turid og Aili Kämäräinen 1996: *Finsk lommeordbok. Finsk-norsk-finsk / Suomi-norja-suomi taskussanakirja*. Oslo: Kunnskapsforlaget. Helsingfors: WSOY. 3. opplag 2000. 825 s.

Farbregd, Turid og Hannele Seppinen 1993: *Finsk-norsk ordbok / Suomi-norja sanakirja*. Oslo: Universitetsforlaget. 271 s. 2. utg. Unipub 2000. 358 s.

Færøysk

Lehmann, Eigil 1987: *Færøysk-norsk ordbok / Føroysk-norsk orðabók*. Bjørgvin: Sunnmøre Vestmannaalag. 388 s.

Islandsk

Norsk-islandsk

Einarsson, Hróbjartur 1987: *Norsk-islandsk ordbok / Norsk-íslensk orðabók*. Universitetsforlaget. 2. utg. 1995. 446 s.

Orgland, Ivar og Raastad, Frederik 1993: *Norsk-islandsk ordbok / Norsk-íslensk orðabók*. Oslo: NKS-Forlaget. 333 s.

Islandsk-norsk

Orgland, Ivar og Frederik Raastad 1985: *Islandsk-norsk ordbok*. Oslo: NKS-Forlaget 2. utg. 1992. 281 s.

Víglundsson, fi. og Eigil Lehmann 1967: *Islandsk-norsk ordbok / Íslensk-norsk orðabók*. Bergen: Sunnmøre Vestmannalag. 380 s.

Samisk

Norsk-samisk

Frette, Thor 1975: *Norsk-samisk ordbok. Dárugiel-sámigiel sádnigir'ji*. Universitetsforlaget 1975. 203 s.

Kåven, Brita mfl. 2000: *Stor norsk-samisk ordbok. Dáru-sámi sátnegirji*. Karasjok: Davvi Girji. 727 s.

Samisk-norsk

Bergsland, Knut og Lajla Mattson Magga 1993: *Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja / Sydsamisk-norsk ordbok*. 1. utg. 365 s.

Jernsletten, Nils 1983: *Álgosátnegirji: sámí-dáru sátnegirji / Samisk-norsk ordbok*. Universitetsforlaget. 2. utg. 1988. 4. utg. Davvi Girji 1994. 110 s. 1994.

Kåven, Brita mfl. 1995: *Sámi-dáru sátnegirji / Samisk-norsk ordbok*. Karasjok: Davvi Girji. 633 s.

Nielsen, Konrad og Asbjørn Nesheim 1932–1962: *Lappisk ordbok / Lapp dictionary*. Nytt opptrykk 1980. 5 bind.

Skandinavisk

Lindgren, Birgitta, Sindre Helg Bruland, Allan Karker og Ståle Løland
1994: *Skandinavisk Ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget. (også utg. i
Da. og Sv.) Nordisk språksekretariat. 118 s.

Svensk

Norsk-svensk

Beckman, Natanael mfl. 1946: *Norsk-svensk ordbok, för bokspråk och
landsmål*. Stockholm: Carlssons bokförlag. Ny utg. *För bokmål och
nynorska* 1970. Ny utg. *Norsk-svenska ordboken*. Norstedts 1978.
210 s.

Dahl, Herleiv og Göran Lindström 1965: *Nynorsk-svensk ordlista*.
Skrifter utgivna av Modersmålsläraernas förening. Lund: Gleerup. 64
s.

Fowler, Birgitta og Kjell Ivar Vannebo i samarb. med Lena Moberg
1992: *Norsk-svensk ordbok / Norstedts norsk-svenska ordbok*. Oslo:
Kunnskapsforlaget. Stockholm: Norstedts. 547 s.

Rekdal, Ella Olaug 1988: *Norsk-svensk ordlista*. Nordisk språk-
sekretariat og Bokklubben Norden. 44 s.

Wessén, Elias 1959: *Norsk-svensk ordlista*. Skrifter utgivna av
Modersmålsläraernas förening. 9. opplag. Lund: Gleerup. 93 s. 14.
opplag 1972. 138 s.

Svensk-norsk

Bjørnsen, Hilde 1978: *Svensk for norske tv-seere*. Grøndahl. 80 s.

Börestam, Ulla og Ella Olaug Rekdal 1989: *Svensk-norsk ordliste*.
Nordisk språksekretariat og Bokklubben Norden. 45 s.

Qvist-Eriksen, Svein 1980: *Svensk-norsk ordbok*. Rud: NKI-forlaget.
249 s.

Remens, Eva og Philip Houm 1942: *Svensk-norsk ordliste*. Gleerups. 6.
utg. 1980. 80 s.

Sandvei, Marius 1936: *Svensk-norsk ordbok*. Oslo: Fabritius. 2.
utg. 1979, 3. utg. 1989. 184 s.

Svensk-norsk ordbok 1981. Kunnskapsforlaget. 223 s. 6. opplag 1999.

2. Andre ordbøker

- Bergenholtz, Henning mfl. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. 348 s.
- Bondevik, Jarle, Oddvar Nes og Terje Aarset (red.): *Dansk-norsk Ordbog av Ivar Aasen*. Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet. Serie A. Tekster. Nr. 10. Norsk Bokreidingslag, Bergen 2000.
- Gundersen, Dag 1966: *Norsk ordbok. Bokmål og nynorsk*. Universitetsforlaget. 247 s.
- Haugen, Einar (hovudred.) 1965: *Norsk-engelsk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget. 4. utg. 1996. 500 s. 1965, 533 s. 1996.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen 1990: *Norrøn ordbok*. Oslo: Det Norske Samlaget. 4. utg. 518 s.
- Hofstad, Knut, Ståle Løland og Per Scott 1987: *Norsk dataordbok*. Oslo: Universitetsforlaget. 6. utg. 1997. 455 s.
- Hovdenak, Marit o.a. (red.) 1986/1993: *Nynorskordboka*. Oslo: Det Norske Samlaget. 755 s. (1993).
- Knudsen, Knud 1881: *Unorsk eller norsk eller fremmedords avløsning*.
- Rommetveit, Magne (red.) 1978: *Norsk landbruksordbok*. Bd. I–II. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Schøtt, S. 1909.: *Dansk-norsk ordbog*. Ny utg. 1926. 996 s.
- Vidsteen, Chr. 1907: *Dansk-norsk Ordbog*. 537 s.
- Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*.
- Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog*.

3. Annan litteratur

- Fjeld, Ruth Vatvedt: Om ordbokskriminalitet og etikk i leksikografisk arbeid. I: *LexicoNordica* 1, 27–42.
- Gundersen, Dag 1986: [Melding av] Haugen, Eva L.: A Bibliography of Scandinavian Dictionaries. With an Introduction by Einar Haugen. New York: Kraus International Publications 1984. I: *Maal og Minne*, 90–94.
- Haugen, Einar 1984: Introduction. I: Haugen, Eva L.: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. New York: Kraus International Publications, 1–52.
- Hellevik, Alf 1979: "Ords-kattar". I: Hellevik, Alf: *Språkrøkt og språkstyring*. Oslo: Det Norske Samlaget, 9–21.
- Jónsson, Jón Hilmar 1995: Verbgrammatikk i islandske tospråklige ordbøker med islandsk som kildespråk. I: *LexicoNordica* 2, 65–78.

- Lindgren, Birgitta 1994: Skandinavisk ordbok – rapport från ett pågående projekt. I: Garde, Anna og Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II*. København, Nordisk forening for leksikografi, 159–165.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium/ Tekniska Nomenklaturcentralen.
- Vikør, Lars S.: Om "etisk" tittelbruk i ordbøker. I: *LexicoNordica* 2, 341–342.
- Vikør, Lars S. 2000: NFFs ordbokspris og ordbokslandskapet i Noreg. I: *Prosa. Faglitterært tidsskrift*. 1, 44–48.

Birgitta Lindgren

Håller principerna för Skandinavisk ordbok?

A new edition of “Skandinavisk ordbok” (Scandinavian Dictionary) is in preparation. An examination of the editing principles is therefore appropriate. The following is a discussion of the editing principles of the dictionary.

“Skandinavisk ordbok” contains about 10,000 words divided almost equally between the three languages – Danish, Norwegian and Swedish – presented in separate lists. Only those words are included that could be obstacles when a speaker of one of the languages is confronted with the other two languages, i.e. false friends and unique words. All the words represent potential difficulties for the speakers of one language confronted with the two other languages.

It is a comprehension dictionary, meant only to be used in decoding texts, and not to be used when translating or interpreting.

The following questions are discussed: 1) Would one single list be better? 2) Should false friends be marked? 3) Should a common meaning be presented in the definitions? If one is strictly holding on to the idea of a comprehension dictionary the answer is *no* to the two last questions. Therefore, false friends are not marked. But the editors have allowed themselves a deviation from the principles in connection with question no. 3.

Skandinavisk ordbok utkom 1994. Sedan en tid förbereds en ny upplaga, som beräknas vara tryckklar under senare delen av 2001. Inför denna nya upplaga är det på sin plats att se över principerna för ord-boken.

Skandinavisk ordbok kan i korthet beskrivas så här. Den innehåller danska, norska och svenska ord som kan ge problem i umgänget mellan danskar, norrmän och svenskar. Omfånget är cirka 10.000 ord fördelade något så när jämnt mellan språken. Den är endast avsedd för passivt, avkodande bruk, det är alltså en *receptionsordbok*. Varje språk presenteras för sig i en egen lista. Till varje ord ges kortfattade upplysningar om motsvarigheter i de två grannspråken eller, om motsvarighet saknas, en mycket kortfattad förklaring.

Boken är utarbetad av en redaktionsgrupp bestående av en dansk redaktör, Allan Karker, två norska redaktörer, Skirne Bruland och Ståle Løland, samt en svensk redaktör – jag själv – som tillika är huvudredaktör. Förekomsten av två norska redaktörer skall inte tolkas så att den ene representerar bokmål och den andre nynorska, utan är en följd av att den som från början var utsedd som norsk redaktör trodde sig behöva en vikarie i starten. Så blev det nu inte. Men med tanke på

den speciella norska språksituationen med en mycket större variation jämfört med danskan och svenskan visade det sig vara väl motiverat att ha två norska redaktörer.

Boken har tillkommit på initiativ av Nordiska språksekretariatet (nedlagt 1997 och delvis ersatt av Nordiska språkrådet). Den har med ekonomiskt stöd av Nordiska ministerrådet givits ut i tre parallella utgåvor av förlaget Norstedts i Sverige (med titeln *Norstedts Skandinaviska ordbok*), av Kunnskapsforlaget i Norge (med titeln *Skandinavisk ordbok*) och av Gyldendal i Danmark (med titeln *Skandinavisk ordbog*). Det är det svenska förlaget som är huvudförlag. Det finns också en Internetversion, som är gratis tillgänglig via det nordiska skoldatanätet kallat Odin, som drivs på uppdrag av Nordiska ministerrådet, med adress <<http://www.nada.kth.se/skandlexikon>>. Internetversionen är upplagd som en databas med samma utformning som de andra ordböcker som ligger på skoldatanätet.

I boken finns ett förord och ett inledande avsnitt om bokens uppläggning. Där finns också en tabell över vissa olikheter mellan de skandinaviska språken. Dessa inledande avsnitt är ursprungligen skrivna på svenska, men är på önskemål av det danska förlaget översatt i den danska utgåvan. Den norska utgåvan har behållit den svenska versionen men har en egen baksidestext på norska. För övrigt ser innehållet i de tre utgåvorna likadant ut med tre separata listor: en dansk, en norsk och en svensk. I den nya upplagan kommer förordet och inledningen möjligen att översättas även i den norska utgåvan, vilket bedöms öka försäljningsvärdet i Norge. Förlagen har säkerligen gjort en riktig bedömning av vad den bokköpande publiken kan acceptera i ett fall som detta.

Behovet av ordboken

Det hör kanske inte till principerna, men det kan vara på sin plats att först se på behovet av en sådan här ordbok. För ordningens skull borde man först avgöra om det över huvud taget behövs ordböcker mellan de skandinaviska språken. Språken anses så lika varandra, att de, som ofta brukar påpekas, lika gärna kunde beskrivas som dialekter av samma språk. Generellt brukar man tala om att cirka 75 % av ordförrådet är detsamma, men i vissa texter kan man komma upp till ännu högre siffror. Men just de ord som skiljer språken åt kan vara oerhört viktiga för förståelsen av en text. Det rör sig ibland om mycket centrala och vanliga ord som t.ex. da. *I*, no. *dere*, sv. *ni*; no. *gøy*, da. *skæg*, sv. *kul*; da., no. *advare*, sv. *varna*. Vidare har vi mängden av falska vänner. Den

mest kända är *rolig*, som i danskan och norskan är synonym till *stille* och i svenskan synonym till *underhållande*. Ordböcker behövs alltså. Och det behövs ordböcker av alla slag: mindre, kortfattade ordlistor och större utförliga ordböcker. Den vanligaste situationen torde vara att man vill förstå något skrivet eller sagt på grannspråket; därför finns det ett behov av passiva ordböcker. Men självfallet måste man ibland översätta, och därför behövs också aktiva ordböcker.

Situationen när det gäller interskandinaviska ordböcker kan inte sägas vara helt tillfredsställande. Det finns exempelvis överhuvudtaget ingen större ordbok från svenska till norska, och den enda stora ordboken från svenska till danska, *Svensk-dansk ordbog* av Palmgren m.fl., utkom 1954, och är starkt föråldrad. Också den större dansk-svenska ordboken, *Dansk-svensk ordbok* av Molde, är från 1950-talet, och även om den senare utkommit med supplementslistor, så är också den i dag i behov av en modernisering. Inte heller mellan danska och norska finns det större moderna ordböcker. Den senast utgivna större interskandinaviska ordboken är *Norsk-svensk ordbok* av Fowler och Vannebo från 1992.

Omfång

Som bekant bestäms ordböckers omfång främst av marknadsmässiga faktorer. En ordbok om cirka 10.000 ord fördelade något så när jämnt mellan de tre inblandade språken var tilltalande när det gällde *Skandinavisk ordbok* ur förlagets synpunkt, och vi kunde som redaktörer efter vissa tester konstatera att det var ett rimligt omfång. I den nya upplagan kommer vi efter överläggningar med förlaget att öka omfånget med nästan 2000 ord.

Mellan 3000 och 4000 ord per språk är inget stort antal, och det är kanske ännu viktigare än i större ordböcker att noga överväga urvalsprinciperna.

Ordurval

När det gäller urvalet är det först och främst viktigt att påminna om att *Skandinavisk ordbok* är avsedd för passivt, avkodande bruk. Den skall användas i den situation som är den normala i umgänget mellan skandinaver, alltså att man i kontakt med något av grannspråken stöter på ett obekant ord eller misstänker att ett ord betyder något annat än det man trott. Mindre ofta behöver man översätta från sitt modersmål till

något av gransspråken. För ett sådant aktivt bruk behöver man utförligare tvåspråkiga ordböcker kompletterade med enspråkiga ordböcker på både källspråket och målspråket.

Urvalet i *Skandinavisk ordbok* siktar på nutida språk, sådant man möter i skönlitteraturen och i allmän, ej alltför specialinriktad sakprosa. Utan att luta oss alltför mycket på några frekvensuppgifter, har vi gallrat bort uttryck som vi bedömer som ovanliga.

Sammanfattningsvis gäller följande principer för urvalet:

A. Följande medtas:

1. Ord och fraser som kan vålla problem
 - a) ord som har helt olika betydelser: da. *afdrag*, no. *avdrag* = sv. *avbetalning* (jfr sv. *avdrag* = da., no. *fradrag*)
 - b) ord med ytterligare en betydelse: no. *skål* (äv. om fat under kopp)
 - c) unika ord: no. *økt* (da. *arbejdsperiode*, sv. *arbetspass*).
2. Ett villkor är att orden bedöms höra hemma i modernt ordförråd.
3. Ytterligare ett villkor är att orden bedöms vara frekventa ord eller i övrigt vanliga och välkända ord.

B. Följande medtas ej:

1. Ord som är helt identiska i de tre språken: *arv*, *bibliotek*, *stål* (jfr A1).
2. Ord med lätt igenkännliga systematiska skillnader (jfr A1), såsom:
 - a) grafiska skillnader: *bær/bär*, *brød/bröd*, *ikke/icke*
 - b) skillnader i ändelser: *leve/leva*
 - c) andra skillnader: *pels/päls*, *gab/gap*, *sag/sak*.
3. Alltför speciella fackuttryck (jfr A2 och 3): da. *ejefald* (genitiv) och no. *jonsokkoll* (växten *Ajua pyramidalis*, sv. *blåsuga*).
4. Föråldrade och ovanliga ord (jfr A2 och 3): no. *degn* (sv. *klockare*) och sv. *fallandesjuka* (epilepsi).
5. Alltför dialektala uttryck. En stark gallring görs också av slanguttryck, eftersom det lätt kan bli alltför många. Samtidigt har vi tagit hänsyn till att modern prosa i dag innehåller alltmer av vardagliga uttryck.

Upplysningar om orden

Eftersom ordboken är avsedd som en passiv, avkodande ordbok ges inga upplysningar om orden utöver en motsvarighet eller förklaring.

Det innebär alltså att följande uppgifter saknas:

- uttal
- ordklass
- böjning
- stilnivå (men vi ger när så är möjligt en motsvarighet på samma stilnivå, t.ex. da. *koste det hvide ud af øjnene* som förklaras med no. *koste flesk* och sv. *kosta skjortan*.)
- konstruktionsmöjligheter
- upplysning om ett norskt ord tillhör bokmål eller nynorska.

Däremot ges

- betydelseuppgift i form av motsvarighet eller en kortfattad kommentar, allt i syfte att man skall förstå ordet i sitt sammanhang.

Problem

Allt det som hittills sagts verkar kanske självklart och enkelt. Men som varje ordboksredaktör vet, finns det alltid problem.

Omfånget – för litet?

Som ordboksanvändare vill man gärna att det skall rymmas många ord i ordboken. När man inte hittar ett ord som man söker, tycker man att ordboken är för liten. I den krassa verkligheten styrs omfånget emellertid av ekonomin och förlagens mallar för olika storlekar på böckerna. När det gäller *Skandinavisk ordbok* kan vi redaktörer heller inte påstå att vi anser att den borde vara särskilt mycket större i sidantalet. Det är också svårt att tro att man kan sätta ordartiklarna tätare för att på så sätt få plats för särskilt många flera ord.

Urvalet – för få gamla ord, för få specialord, för få sammansättningar?

Med tanke på omfånget anser vi att det är rimligt att vi är restriktiva när det gäller föråldrade ord, fackuttryck m.m. När det gäller sammansättningar vet vi av erfarenhet av ordboksanvändare vill ha flera än vad redaktörer tycker är nödvändigt. Vi har eftersträvat att ta med sammansättningar där man kan ha svårigheter med att tolka ordet utifrån dess delar. Vi har exempelvis med da. *dynebetræk*, trots att både *dyne* och *betræk* finns med, eftersom det för en svensk inte är så lätt att sluta sig till att det motsvarar sv. *påslakan* utifrån förklaringen 'täcke' till *dyne* och 'överdrag' till *betræk*.

Yttre utformning

Om vi bortser från layoutfrågor som typsnitt o.d. kan följande vara av principiellt intresse när det gäller den yttre utformningen.

Tre listor eller en?

Det är inte självklart att man skall ha en lista för varje källspråk så som vi nu har det. En svensk kan ha svårt att i skrift skilja mellan danska och norska och därför tveka om vilken lista han skall slå upp i. En dansk kan i tal ha svårt att skilja mellan norska och svenska. I första upplagan av *Nordisk förvaltningsordbok* liksom i *Nordisk leksikografisk ordbok* är alla ord samlade i en enda lista. Hur detta kunde se ut i sin mest ekonomiska form i vår ordbok illustreras av fig. 1.

AB sv da, no A/S	adspredd da no atspredt sv förströdd	avholdsmann no Ø <i>afholdsmand</i>
ad da no langs, gjennom, til sv längs, genom, åt	advare da, no sv varna	[...]
aderton sv da, no atten	afholdsmand da no avholdsmann sv nykterist	nykterist sv Ø <i>afholdsmand</i>
adfærd da no atferd sv beteende	A/S da, no Ø <i>AB</i>	tillgång sv da 1. adgang 2. resurse no 1. tilgang, adgang 2. ressurs
adgang da, no sv tillträde, tillgång	atspredelse no Ø <i>adspredelse</i>	tillträde sv Ø <i>adgang</i>
adspredelse da no atspredelse sv förströelse	atspredd no Ø <i>adspredd</i>	varna sv Ø <i>advare</i>
	atten da, no Ø <i>aderton</i>	

FIGUR 1. *Exempel på hur en samlad lista kunde se ut.*

Men den vanligaste situationen torde vara att man vet vilket språk man läser eller hör, och då vill man förmodligen slå upp ordet i en lista över just det språket. Vi ändrar hur som helst inte på detta i den nya utgåvan. Däremot bör boken bli genomgående paginerad, och helst borde varje lista få en kantrubrik, så att användaren lättare kan orientera sig.

Eftersom det är tre språk inblandade, får ordboksanvändaren – oavsett om man skulle ha en enda gemensam lista eller som nu tre separata – upplysning om inte bara vad uppslagsordet motsvarar på hans eget språk utan även på det andra grannspråket. Detta är han måhända inte alltid intresserad av. Men om man ville komma från det, vore man tvungen att göra en dansk-norsk lista för norrmän och en dansk-svensk för svenskar osv., alltså sammanlagt *sex* olika tvåspråkiga listor. Om man ville presentera dessa i en och samma volym, blev det en mycket tjockare bok, dock inte tre gånger så tjock, eftersom den danska listan för norrmän inte behövde bli så stor med hänsyn till den stora likheten mellan dessa språk. Men en av poängerna med att ge ut en skandinavisk ordbok är att visa på likheterna och olikheterna mellan språken.

Samma mall för varje artikel?

En annan detalj i den yttre utformningen är frågan om man skall fortsätta med att ha samma mall för alla artiklar i *Skandinavisk ordbok*. Så här ser det ut nu:

snodig	uppslagsordet på källspråket (här norska)
da pudsig	motsvarighet eller förklaring på målspråk 1
sv lustig	motsvarighet eller förklaring på målspråk 2

FIGUR 2. *Från norska listan*

Så är det även när samma ord finns i två av språken, ett förhållande som är mycket vanligt när det gäller danska och norska i förhållande till svenska. Se fig. 3 och 4.

helt
no helt
sv hjälte

klia
da klø
no klø

FIGUR 3. *Från danska listan*

FIGUR 4. *Från svenska listan*

I sin anmälan av *Skandinavisk ordbok* i *LexicoNordica* 3 påpekar Martin Gellerstam (1996:348) att ett annat sätt att signalera denna likhet vore att *inte* ha med sådana ekvivalenter som är lika med uppslagsordet. Det kan ligga mycket i det, och det skulle onekligen spara plats. Då kunde det se ut så här (se nästa sida):

helt äv. no
sv hjälte

klia
da, no klø

FIGUR 5

FIGUR 6

Men från annat håll har vi fått höra att det är pedagogiskt med samma mall. Vi ändrar inte mallen i den nya upplagan.

Förklaringar; betydelseuppdelning m.m.

Allt det föregående är trots allt bara yttre fenomen. Viktigare är förstås själva förklaringarna. Här används *förklaring* som term både för ekvivalent och omskrivning, när ekvivalent saknas.

Mer än ett målspråk – redaktionella kommentarer

Att ordboken är trespråkig och varje ordlista avsedd för talare av båda målspråken gör att man inte kan använda sig av ett enda språk för de redaktionella kommentarerna i ordartiklarna. Men redaktionellt språk i själva ordartiklarna har inte varit något problem i Skandinavisk ordbok, eftersom upplysningar och förklaringar är så kortfattade. Formuleringen av de relativt få hänvisningar som vi ger är likadan på de tre språken: "se X" (se fig. 7). Ett uppslagsord som är en förkortning kan förtydligas genom att den fulla formen ges i parentes (se fig. 8).

lod se *lade*

OS (olympiska spel)

da OL

no OL

FIGUR 7. *Från danska listan*

FIGUR 8. *Från svenska listan*

Ett större problem är – som togs upp redan i början – vilket redaktionellt språk som kan användas i förord m.m.

Disambiguering

Förklaringarna skall som sagt vara enkla. När vi så kan nöjer vi oss med att ge ett enda ord som förklaring. Ordböcker som har ambitionen att vara till hjälp för översättare ger naturligtvis flera synonymer, som var och en kan passa i olika sammanhang. Jämför hur da. *snor* förklaras på svenska i Skandinavisk ordbok och i Dansk-svensk ordbok (se nästa sida).

snöre

snöre, tråd, band, liten lina; snodd;

galon: [hund]koppel

FIGUR 9. *Skandinavisk ordbok*

FIGUR 10. *Dansk-svensk ordbok*

Ibland har vi med hjälp av en synonym eller en upplysning i parentes förtydligat vilken betydelse som avses. Se fig. 11 och 12.

børse

da bøsse, gevær

sv bössa, gevär

dogg

da dug (væde)

sv dagg; imma

FIGUR 11. *Från norska listan*

FIGUR 12. *Från norska listan*

Egentligen innebär detta ett avsteg från grundprincipen att bara ta med det som är nödvändigt. Man kan hävda att den dansk eller svensk som stöter på *børse* i en norsk text skulle kunna nöja sig med förklaringen *bøsse* resp. *bössa*, eftersom han av sammanhanget borde förstå att detta inte är fråga om någon annan betydelse än just 'gevär'. En annan lösning vore att bara ha de entydiga *gevær* resp. *gevär* som ekvivalenter. Men vi tror att de flesta skulle undra varför vi då inte hade angivit *bøsse*, *bössa* som ekvivalenter – ord som de flesta spontant uppfattar som samma ord som uppslagsordet. (Det är de också; no. *børse* är en förvanskning av *bøsse* under påverkan av *børs*.) I fallet *dogg* kan man på samma sätt hävda att en dansk utifrån sammanhanget borde inse att det inte är fråga om en *dug* som man lägger på bordet. Även här tror vi dock att det underlättar för användaren om vi frångår grundprincipen.

Gemensam betydelse

En annat fenomen är det fråga om när ett uppslagsord har en betydelse gemensam med ett eller båda målspråken. Vi har då valt att ta med den gemensamma betydelsen (fig. 13). Även detta är förstås ett avsteg från grundprincipen. För detta avsteg har vi inte något annat försvar än att det intuitivt känns rätt att ha med den. Om vi höll oss striktare till grundprincipen, skulle vi utelämna den gemensamma betydelsen. Det är ju inte den som ställer till med problem. Det skulle då se ut som i fig. 14.

tur
da 1. tur 2. held
no 1. tur 2. hell

FIGUR 13. *Från svenska listan*

tur
da held
no hell

FIGUR 14. *Ett alternativ*

Olika antal betydelser – ordningen mellan betydelserna

En följd av att det finns två målspråk och att förklaringarna är mycket kortfattade är att det vid en första anblick av en ordartikel ibland kan se ut som om vi anger olika antal betydelser (se fig. 15).

stupa
da 1. skråne stejlt 2. styrte, falde (i kamp)
no stupe

FIGUR 15. *Från svenska listan*

Men betydelseinnehållet av svenska *stupa* täcks in av norska *stupe*, medan det i den danska förklaringen måste spaltas upp.

Det kan också ibland se ut som om vi har kastat om ordningen mellan betydelserna (se fig. 16).

orm

da 1. orm 2. slange

sv 1. mask 2. orm

FIGUR 16. *Från norska listan*

Men betydelserna av norska *orm* kommer faktiskt i samma ordning i den danska och den svenska förklaringen. Det som heter *orm* på danska heter *mask* på svenska, och det som heter *orm* på svenska heter *slange* på danska.

Risker med likheten mellan språken

En risk med en flerspråkig ordbok, i synnerhet mellan tre så nära besläktade språk som här, är att man kan tendera att överdriva likheten mellan språken och att välja en ekvivalent som är föråldrad eller ovanlig, därför att det etymologiskt sett är samma ord som uppslagsordet. Särskilt frestande är det att överdriva likheten när det gäller norska i förhållande till danska. Här är några exempel på hur vi har gjort.

vartegn

no vartegn, kjennetegn

sv kännetecken

buntmager

no buntmaker

sv körsnär

FIGUR 17. *Från danska listan*FIGUR 18. *Från danska listan*

I förklaringen av da. *vartegn* har den norska motsvarigheten *vartegn* tagits med som ekvivalent även om detta ord är ovanligt, eftersom många norrmän ändå känner till det. Däremot har det ej tagits med som uppslagsord i den norska listan, just därför att det har blivit så ovanligt. Den etymologiska motsvarigheten i svenskan, *vårdtecken* (urspr. *vårtecken*), som länge levde kvar i vigselformuläret, har bedömts som så ovanlig i dag att den inte kan tas med som förklaring än mindre som uppslagsord. Av samma skäl måste man avstå från att ge *buntmakare*

som svensk förklaring till danska *buntmager*, och att ta upp det som svenskt uppslagsord.

Lömska ord

I en del interskandinaviska ordböcker och ordlistor är lömska ord markerade. Vi har däremot inte gjort någon sådan markering i *Skandinavisk ordbok*, eftersom vi bedömt att den sortens upplysningar inte hör hemma i en passiv, avkodande ordbok. En svensk som stöter på ordet *afdrag* i en dansk text och misstänker att det inte är lika med sv. *avdrag* slår upp ordet i den danska listan och får veta vad det betyder. Det är vad ordboken är till för. Syftet är inte att en dansk skall leta igenom den danska listan för att se vilka ord som kan vara lömska för svenskar. Man måste också ha klart för sig att alla ser inte samma lömskheter. Emellertid har flera som skrivit om *Skandinavisk ordbok* ändå efterlyst en markering av de lömska orden och menat att det kunde vara befogat att läsare blev uppmärksammade på sådana ord. Det kunde se ut som i fig. 19 eller fig. 20.

afdrag !
no avdrag
sv avbetalning

FIGUR 19

afdrag !
no avdrag
sv avbetalning
[sv *avdrag* = da, no *fradrag*]

FIGUR 20

Men man kunde naturligtvis också nöja sig med att förteckna de lömska orden i en separat lista längst bak i boken.

De delvis lömska orden

Helt i linje med att ordboken bara skall ta upp de ord som är svåra, så har exempelvis *saft* inte tagits upp i den svenska listan. Samma ord med den betydelsen finns nämligen även i danskan och norskan. (Även om man kanske hellre säger *saftevand* på danska om drycken saft utblandad med vatten.) Men eftersom *saft* har ytterligare en betydelse i danskan och norskan (det som svenska heter *sav*), så har ordet tagits med i den danska och norska listan. I sin anmälan anmärker Gellerstam (1996:348) på detta. Han undrar hur danskar och norrmän skall veta att det svenska *saft* inte kan betyda 'sav'. Vi menar att det inte är denna ordboks uppgift att tala om det. Ordet *saft* kan kallas för ett delvis

lömskt ord. Det kan inte vara till bekymmer för en dansk eller norrman som läser en svensk text. Därför behöver en dansk eller en norrman aldrig slå upp ordet. Skulle han vilja veta allt om det svenska ordet *saft*, så måste han gå till en annan ordbok. Så är det också i många andra fall: i den svenska och den norska listan saknas *guldsmed*, och i den svenska saknas *nål*, medan *guldsmed* finns med i den danska listan, och *nål* finns med i den danska och den norska listan, eftersom det danska *guldsmed* också är benämning på en insekt (no. *øyenstikker*, sv. *trollslända*) och *nål* i danskan och norskan även avser det nålformiga bladet på bl.a. en gran, alltså det som på svenska heter *barr*.

Gellerstam är inte den ende som anmärkt på vårt hanterande här. Kanske visar det att det även för lexikologer är svårt att acceptera en ordbok avsedd för rent passivt, avkodande bruk. Men vi menar att vi måste hålla fast vid detta. Ordboken är så pass liten att om man skulle bryta mot principen och ta med exempelvis *saft*, *guldsmed* och *nål* i den svenska listan skulle man bli tvungen att stryka andra ord.

Kan det rent ut vara så att den typ av ordbok som *Skandinavisk ordbok* representerar, en *receptionsordbok*, är så ovanlig att det är svårt att ta den till sig, eller är det just att det är fråga om tre näraliggande språk som är störande här? Jag måste lämna frågan öppen. När den andra upplagan så småningom börjar kännas en smula gammal, måste givetvis alla principer prövas på nytt.

Litteratur

Dansk-svensk ordbok 1958. Red. Bertil Molde. Stockholm: Svenska Bokförlaget.

- Gellerstam, Martin 1996: Skandinavisk ordbok. I: *LexicoNordica* 3, 347–348.
- Nordisk förvaltningsordbok*. 1983. NU 1982:12. Stockholm: Nordiska rådet och Föreningarna Norden.
- Nordisk leksikografisk ordbok* 1997. Red. Henning Bergenholtz m.fl. Skrifter utgitt av Nordisk språksekretariat nr 4. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk-svensk ordbok* 1992. Red. Birgitta Fowler & Kjell Ivar Vannebo. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Norstedts Skandinaviska ordbok* 1994. Red. Birgitta Lindgren m.fl. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Skandinavisk ordbog* 1994. Red. Birgitta Lindgren m.fl. København: Gyldendal.
- Skandinavisk ordbok* 1994. Red. Birgitta Lindgren m.fl. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Skandinavisk ordbok*. Red. Birgitta Lindgren m.fl.
<<http://www.nada.kth.se/skandlexikon>>
- Svensk-dansk ordbog* 1954. Red. Valfrid Palmgren m.fl. København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.

Bolette Pedersen, Ruth Vatvedt Fjeld & Maria Toporowska Gronostaj

SPINN: SPråketechnologi och INformationssökning i Norden

This paper describes a coordinate research project with the purpose of investigating the possibilities of a multilingual computational lexicon covering the Scandinavian languages. The initiative originates from the work carried out within the EU-project, SIMPLE, in which Denmark and Sweden participated, and which resulted in lexicon modules for 12 EU-languages including Danish and Swedish. The Danish lexicon is being reused for creating a parallel Norwegian module (see section 2). In the final section a proposal for linking the word meanings in these three lexicons by means of English as a common interlingua is sketched out. The SPINN network is the forum for cooperation among researchers in the Nordic countries on the issues concerning the use of computational lexicons for natural language processing purposes with specific focus on information retrieval.

1. Bakgrund och syfte

1.1. Inledning

Den övergripande målsättningen för forskarnätverket SPINN (SPråketechnologi och INformationssökning i Norden) är att bidra till att de forskningsmiljöer i Norden som arbetar med att bygga upp språk- teknologiska lexikon för innehållsbaserad informationssökning samt de forskningsmiljöer som arbetar med innehållsbaserade sökmotorer, utbyter erfarenheter och inleder ett samarbete. Nätverket finansieras av NORFA (Nordisk ForskerAkademi) under en tvåårsperiod fr.o.m. januari 2001.

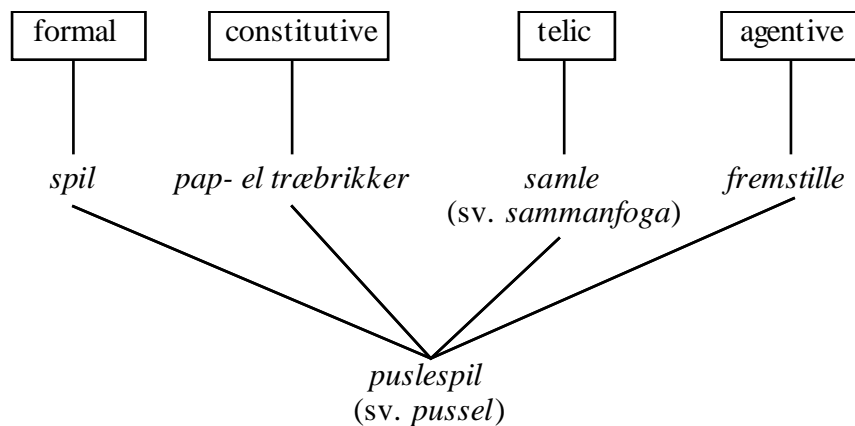
1.2. Språketechnologiska ordböcker för de nordiska språken

Det primära incitamentet till att SPINN-nätverket startades var det dansk-svenska samarbete som inleddes inom ordboksprojektet SIMPLE (Semantic Information for Plurilingual, Multifunctional Lexica, se Lenci et al. 2000). I detta EU-projekt har man skapat förutsättningar för att utarbeta språketechnologiska lexikon för 12 språk med vardera 10.000 ordbetydelser: 7000 substantiv, 2000 verb och 1000

adjektiv. För var och en av dessa ordbetydelser kan man tillföra information av typen (i) begreppstyp (semantisk klass), (ii) domän, (iii) definition, (iv) korpusexempel, (v) argumentstruktur (semantisk valens), (vi) selektionsrestriktioner, (vii) semantiska relationer och semantiska särdrag, samt slutligen synonymi-, polysemi- och kollokationsrelationer.

Ett av de grundläggande antaganden som görs i SIMPLE-modellen är att ords betydelse kan variera mycket med avseende på intern komplexitet och att denna variation kan beskrivas med en flerdimensionell ontologi (Lenci *et al.* 2000). Vissa ords betydelse kan beskrivas med hjälp av s.k. *simple* typer där man härleder information från en enda modernod i ontologin, medan andra är mer komplexa (*unified types*) eftersom de hämtar information från flera modernoder i ontologin. Dessa betydelsedimensioner uttrycks i SIMPLE med hjälp av en utvidgad s.k. Qualiasteori som bygger på Pustejovsky (1995).

Om vi betraktar ett ord som det danska *puslespil* (sv. *pussel*) kan vi se på vilket sätt detta ords betydelse kan uttryckas med hjälp av de fyra Qualiariollerna.¹ Om vi slår upp ordet i en traditionell ordbok, t.ex. *Nudansk Ordbog*, finner vi följande definition av ordet: 'et spil med træ- eller papbrikker i forskellige faconer som lægges sammen så de danner et hele'. I SIMPLE-modellen uttrycks samma betydelsekomponenter som i den klassiska definitionen, men de har formaliserats för att passa in i den fyrdimensionella strukturen:

Det finns alltså fyra betydelsedimensioner för ordet *puslespil*: (i) den formella rollen (formal role), som ger information om ordets placering i

¹ För en närmare redogörelse för de danska och svenska SIMPLE-ordböckerna se Pedersen & Keson (1999), Pedersen & Nimb (2000), Nimb & Pedersen (2000), Pedersen (opublicerad) samt Kokkinakis, Toporowska Gronostaj & Warmenius (2000).

ontologin med hjälp av en *is-a*-relation (vilket motsvarar genusdelen av definitionen): ett pussel är ett slags spel; (ii) den konstitutiva rollen (constitutive role), som uttrycker ett brett spektrum av semantiska relationer som gäller ordets interna struktur (i detta fall *part-of*: att det består av ett antal bitar), (iii) den teliska rollen (telic role), som beskriver objektens typiska funktion (här en *used-for*-relation: ett pussel ska sammanfogas), och slutligen (iv) den agentiva rollen (agentive role), som beskriver objektens ursprung och som primärt gäller om objektet är frambringade av naturen eller av människohand (i detta fall en *made-by*-relation).

Den egentliga ordboksingången för *puslespil* framgår av nedanstående uppställning. I detta fall anges dessutom att det existerar en systematisk polysemirelation till en metaforisk användning av ordet *puslespil*, som i *det var et puslespil at stable udstillingen på benene*. Ordet har å andra sidan inte någon synonym, och således är detta fält i ordboksingången inte ifyllt.

Semantic Unit	<i>puslespil</i> -ART (artifact reading)
Definition	<i>et spil med træ- el. papbrikker i forskellige faconer som skal lægges sammen så de danner et hele</i> (NDO)
Corpus example	<i>nu var hun næsten ved at være færdig med det puslespil, hun var begyndt på lige efter påske</i>
Semantic type	Artifact
Unification path	Concrete-Entity Agentive Telic
Domain	General
Semantic class	Artifact
Formal quale	<i>is-a = spil</i>
Agentive quale	<i>created-by = fremstille</i>
Telic quale	<i>used-for = samle</i>
Constitutive quale	<i>has-as-parts=brikker</i>
Systematic polysemi	ArtifactAbstract= <i>puslespil</i> -ABS
Synonymy	nil

Det faktum att alla språkgrupperna i SIMPLE-projektet har använt samma specifikationer för beskrivningen gör att det är lättare att få till stånd en sammanlänkning av samtliga språk i framtiden. För att försäkra sig om ett gemensamt kärnförråd i projektet, har man dessutom valt ut 1000 kärnbegrepp som för danska och svenska har utkristalliserat sig ur ca 1300 ordbetydelser. Utöver detta gemensamma ordförråd känner vi för närvarande inte till hur stor den samlade mängden betydelser i de två ordböckerna är, men vi tror att ungefär hälften av betydelserna (ca 5000) finns beskrivna i båda ordböckerna, eftersom ordurvalet är baserat på frekvenskriterier i båda språken. I avsnitt 3 beskrivs närmare

vilken strategi vi planerar att utprova i nätverket för att kunna koppla samman ordböckerna.

Samarbetet mellan Danmark och Sverige har efter hand utvidgats till att också omfatta en norsk samarbetspartner, då man vid Universitetet i Oslo ville skapa en norsk SIMPLE-ordbok med utgångspunkt från den danska. Detta arbete beskrivs ytterligare i avsnitt 2. Dessutom finns planer på att i framtiden också inkludera isländska i projektet – om än möjligen i något mindre skala.

1.3. Det teknologiska incitamentet för nätverket

Den starkt ökande användningen av Internet och tillgången till stora cd-romdatabaser ökar behovet av informationssökningssystem som är mer intelligenta och som innehåller mer språkligt vetande än dagens sökmaskiner. Innehållsbaserad informationssökning har således blivit ett betydelsefullt begrepp inom detta område och då avses sökning som grundar sig på en hög grad av begreppsmässigt och lexikaliskt vetande.

De nordiska länderna har, sett i ett europeiskt perspektiv, på flera områden varit föregångare inom den teknologiska utvecklingen. Under de senaste åren har det emellertid skett en massiv utveckling inom det språkteknologiska området när det gäller de större europeiska språken, och detta har bl.a. inneburit att långt mer avancerade verktyg för informationsbehandling har utvecklats för dessa. Denna utveckling innebär paradoxalt nog att de nordiska länderna får svårare och svårare att göra sig gällande i nätverkssamfundet – i varje fall på sina egna språk. Utvecklingen kan inte bara leda till att textmaterial på de nordiska språken till en viss grad blir "ointressanta" i informationsteknologiskt hänseende när de språkteknologiska verktygen inte kan hantera våra språk, utan den kan också få till konsekvens att de nordiska språken på längre sikt upphör att fungera som arbetsspråk och således inte längre utvecklas, t.ex. inom nyttillkomna fackspråksdomäner.

Sett i detta perspektiv är det viktigt med ett gemensamt nordiskt projekt med sikte på att språkteknologiska resurser och verktyg för de nordiska språken kan utvecklas och följa med i den snabba utveckling vi kommer att få se inom detta område under de närmaste åren.

2. En norsk version av SIMPLE med utgångspunkt från den danska

2.1. Varför en norsk SIMPLE-ordbok?

Den uppgift inom lexikografin i Norge som under efterkrigstiden haft högst prioritet har varit dokumentation och kodifiering av det norska folkspråket, de norska dialekterna och användningen av den nya norska skriftspråksstandarden. Dessutom har språkpolitisk konkurrens medverkat till att projekt där den lexikografiska grundforskningen tagit sin utgångspunkt i moderna lingvistiska teorier har gynnats. Det har således bara gjorts spridda försök till formaliserad betydelsebeskrivning av det norska ordförrådet. I Danmark, Finland och Sverige har man under det senaste decenniet inom olika projekt arbetat med formaliserade maskinläsbara lexikon, medan Norge har halkat efter inom detta område. Därför är det oerhört viktigt för norsk lexikografi att delta i ett nordiskt nätverk för sammanlänkning och harmonisering av språkteknologiska ordböcker.

Genom *Dokumentasjonsprosjektet* och Textlaboratoriet vid Det historisk-filosofiske fakultet vid Universitetet i Oslo har en lexikalisk databas omfattande morfologin för ett lemmaurval som i huvudsak motsvarar *Bokmålsordboka* utarbetats. Vidare har inom NorKompLeks-projektet vid Norges teknisk-naturvetenskaplige fakultet i Trondheim en databas med formaliserad beskrivning av argumentstrukturen för verben i *Bokmålsordboka* skapats utifrån de exempelmeningar som finns i denna. Dessa arbeten är varken fullständiga eller enhetliga, så det är en stor utmaning att åstadkomma ett systematiskt språkteknologiskt lexikon för norska, så som vi planerar att göra det i det vi kallar *Leksikalsk database for moderne bokmål* (LDB-prosjektet).

Danska är det skandinaviska språk som ligger närmast norska. De danska lexikograferna har varit generösa nog att låta oss få tillgång till sin SIMPLE-bas, så att vi i stor utsträckning kan översätta och anpassa dess definitioner till norska. Därutöver sätter vi in definitionerna från *Bokmålsordboka* och väljer ut norska exempel ur norska textkorpusar. Detta arbete är vi i full gång med, men det är självfallet inte helt oproblemiskt.

I första omgången har vi försökt att finna norska ekvivalenter till de lemman som finns i den danska SIMPLE-basen och att föra in norska exempelmeningar, och som regel går detta bra. Här presenteras dock en del fall då det är problematiskt att finna norska ekvivalenter. De danska definitionerna kvarstår, och de norska har hämtats från *Bokmålsordboka*. Alla norska tillägg har tills vidare lagts in i en kopia av den danska basen, med bokstaven *N* tillagd som identifikation.

2.2. Full ekvivalens

I de allra flesta fall är ekvivalensen heltäckande, både formellt och betydelsemässigt:

```

naming="bar"
namingN="bar"
exampleN="Denne svensken tok SM-finalen i bar
overkropp!"
freedefinition="som ikke er dækket af noget
(NDONY)"
freedefinitionN="naken, udekket"

naming="lad"
namingN="lat"
exampleN="Sånn sett er pistolskyting kanskje en
lat manns sport"
freedefinition="doven (NDONY)"
freedefinitionN="uvillig til å gjøre noe, uten
energi og tiltakslyst"

```

När skillnaden mellan danska och norska bara består i systematiska ortografiska och morfologiska olikheter men betydelsen av orden är den samma räknas detta som full ekvivalens.

2.3. Ungefärlig ekvivalens

2.3.1. Olika form, samma betydelse

I en del fall finns inte det danska ordet i norskan, men det finns ett annat uttryck som motsvarar det helt eller tämligen bra:

```

naming="skrap"
namingN="streng"
freedefinition="som stiller store krav til
andres
opførsel og indsats (NDONY)"
freedefinitionN="hard, nådeløs"

```

Ordet *skrap* er enligt *Dansk Etymologisk ordbok* sannolikt lånat från det holländska *schrapp*, men den formen används inte i norskan, vare sig med den generella betydelsen 'rask, kraftig' eller den mer speciella betydelsen 'streng', som är definierad här. Den norska ekvivalenten måste därför bli *streng* i betydelsen 'hard, nådeløs', som är delbetydelse 2 i *Bokmålsordbokas* definition av detta lemma. Detta är egentligen en metaforisk användning av betydelse 1 'barsk, hard'. Ett sådant ekvivalensförhållande ger inga problem i databasen.

2.3.2. Norsk ekvivalent med annan avledningshistoria

Adjektivet *royal* har traditionellt inte funnits i norskan. I neutral betydelse har man använt *kongelig*. En person som är anhängare av kungamakten heter på norska *royalist* och alltså måste en adjektivavledning av detta bli *royalistisk*:

```
naming="royal"
namingN="royalistisk"
freedefinition="som er tilhænger af kongedømme,
  el. som beskæftiger sig med kongelige personer
  (NDONY)"
freedefinitionN="kongeligsinnet"
```

Royal är en form som är helt ny i norskan, kanske bara tre–fyra år gammal:

Det hersker også betydelig **royal** familieidyll om dagen. (*Dagbladet* 2001-03-29)

Att danskan har en grundform som adjektiv medan norskan har en avledning bör vara en tillfällighet. Det ger i alla fall inga problem i den norska databasen.

2.4. Avsaknad av ekvivalens

2.4.1. Total avsaknad av ekvivalens

Några danska ord finns överhuvudtaget inte i norskan:

```
naming="skåret"
freedefinition="som der er slået skår i(NDONY)"
```

På norska föreligger här ett lexikalisk lucka. Vi har substantivet *skår* i samma betydelse som i danskan, men kan inte konstruera ett adjektiv av formen i den betydelsen. I dialekterna finns former som *skælete*, *skalut*, *skælut*, *skælete*, möjligen bildade av det fornnorska *skar*›, men de finns inte belagda i någon av de undersökta ordböckerna för standardbokmål, och det är därför inte möjligt att ta med dem i en databas över det centrala norska ordförrådet.

Ekvivalent saknas också för följande lemma:

```
naming="mellemøstlig"
```

```
freedefinition="som har at gøre med Mellemøsten
(NDONY) "
```

På norska måste denna betydelse uttryckas med en prepositionsfras eller en sammansättning: *Midtøstenkonflikten, konflikten i Midtøsten*. Att norskan inte har *skåret*, kan bero på att denna betydelse delvis täcks av *hakkete*, och uttrycket *mellomøstlig* är upptaget av det som många nu efter engelskt mönster kallar *tverrøstlig*. *Mellom* har möjligen en vidare betydelse i danska än i norska. Sådana här förhållandevis små ekvivalentskillnader kan det vara besvärligt att upptäcka om man inte gör systematiska studier.

2.4.2. Avsaknad av formell ekvivalens

Samma betydelse finns på båda språken, men den realiseras formellt på olika sätt:

```
naming="sindet "
freedefinition="som har en bestemt indstilling
el.
hensigt (NDONY) "
```

Detta lemma kan i modern norska normalt bara stå i sammansättningar som *vennlighetsinn*, *ondsinnet*, *frisinnet*, *storsinnet*, *norsksinnet* och liknande. Detsamma gäller *flippet*:

```
naming="flippet "
freedefinition="som lever frit og uden særlige
normer "
```

Norskan har här bara sammansatt form *utflippet*:

Asbjørn har i løpet av få uker utviklet seg fra en pen forstadsjournalist i rutete bukser til en utflippet hippie. (AA 99-05-12)

Dessa danska former måste därför utgå i den norska databasen, eller eventuellt ingå som sammansättningar.

2.4.3. Avsaknad av delbetydelse

Några gånger har danskan delbetydelser av ett gemensamt ord som inte har någon ekvivalent i norskan. Ett exempel på detta är *sjofel*:

```

naming="sjofel"
namingN="uanstendig"
freedefinition="seksuelt anstødelig (NDONY)"
freedefinitionN="usømmelig"

```

Vi kan inte finna några belägg för att *sjofel* i norskan används om det som är sexuellt anstötligt, det vi skulle kalla *uanstendig*, och som väl helt motsvarar det danska *uanstændig*. Konsekvensen bör därför bli att denna betydelse av *sjofel* stryks i den norska databasen.

I grundbetydelsen kan ekvivalensen vara nästintill total, medan en betydelseutveckling som finns i det ena språket kan saknas i det andra. Detta gäller särskilt vid överförd betydelse:

```

naming="skæv"
namingN="skjev el. skeiv"
freedefinition="som ikke er lige men burde være
det (NDONY)"
freedefinitionN="forkjært, vrang"

```

Så som detta adjektiv definieras i danskan har det ett modalt innehålls-element 'men burde være det'. I sin grundbetydelse är adjektivet ett rent relationellt dimensionsadjektiv, skevhet kan beräknas objektivt. I vilken grad en skevhet är acceptabel eller inte kan inte läsas ut av adjektivet i sig, men självfallet kan det stå i en kontext som tillför en sådan tolkning. När adjektivet används modalt och normativt har det en svag metaforisk betydelse och det kan vara svårt att avgöra när en metaforisk användning är så lexikaliserad att den bör finnas med som en del av en lexikalisk definition. *Bokmålsordboka* har som betydelse 2 'forkjært, vrang', och detta är en överförd, metaforisk betydelse jämfört med 'som ikke er lige men burde være det'. Det handlar då inte längre om en fysisk egenskap, och således är det ett annat lemma. Ordet används ofta i denna betydelse i modern norska: *skjev aldersfordeling*, *skjev kjønnsfordeling*, *skjev film*.

I norska finns också en variant med diftong, *skeiv*. I det undersökta bokmålsmaterialet har denna form alltid överförd betydelse:

Skeive kalles de fordi homofil og lesbisk bevegelse står bak arrangementet (*Stavanger Aftenblad* 99-09-11)

Sjøl ikke ivrige Bergens-journalister klarte å få mer enn **skjeive** (sic) blikk i garderoben (*Dagbladet* 99-09-12)

Denna specialisering motiverar att *skeiv* bör införas som ett eget lemma i norskt bokmål.

2.5. Tveksamt om norsk ekvivalent finns

I vissa fall är det svårt att dokumentera någon norsk ekvivalent till det danska ordet. Detta gäller särskilt när lemmat är slangbetonat eller inte särskilt frekvent i det man räknar som det centrala ordförrådet. Det måste diskuteras i vilken utsträckning sådana lemman ska tas med i den norska versionen av databasen:

```
naming="slikket"
freedefinition=" (neds.) som er overdrevent
pæn,
ordentlig og nydelig(NDONY)"
```

Norskan har givetvis den konkreta betydelsen av *slikket* som motsvarar participet av *å slikke*, men i den specialiserade betydelsen 'for pen' används inte detta ord. Ordet uttrycker en värdering och visar tydligt hur härledda betydelser kan vara mer språkspecifika än sina grundbetydelser. *Dansk Etymologisk Ordbog* är inte helt uppdaterad i sin beskrivning av norska här, då den under *slikket* 2 uppger: "(eft. ty. *geleckt*) 'pyntet, oversirlig'; no. d.s." I nyare norska används *glatt* i denna betydelse, men det är en något vidare karakteristik. I modern slang används *glætt* med ett främre a-ljud i samma betydelse som danskans *slikket*, men om sådana slanguttryck ska anses som allmänna nog är tveksamt. Man finner tre belägg i norskt tidningsmaterial, t.ex.:

ABBA var for glætt (*Dagbladet* 99-04-06)

2.6. Sammanfattning

En del av ekvivalensproblemen uppstår därför att varje betydelse måste representeras av ett eget lemma, dvs. att lemmena inte kan ha polysemer. En sådan polysemiuppdelning är nödvändig om man ska kunna använda lexikonet exempelvis för automatisk översättning mellan danska och norska. Ett sådant tillvägagångssätt visar dock att det finns en avsaknad av ekvivalens mellan danska och norska och att anpassningen av det danska SIMPLE följaktligen kommer att bli långt mer omfattande än ett rent översättningsarbete .

De få exempel som här redovisats visar också på de problem vi måste vara förberedda på om vi genomför SkanLex-projektet där danska, svenska och norska ska kopplas samman i ett och samma lexikon med engelska som Interlingua (se avsnitt 3). Här har vi emel-

lertid koncentrerat oss på problematiken vid översättning av det danska lexikonet. I de allra flesta fallen är ekvivalensen total, något som betyder att tillgången till den danska SIMPLE-basen är en värdefull gåva till norsk lexikografi.

3. SkanLex-projektet

3.1 Projektets övergripande syfte och frågeställningar

Det inom SIMPLE-projektet initierade arbetet med framtagning av språkteknologiska lexikon för 12 språk, inklusive lexikonmoduler för svenska och danska, samt det pågående arbetet med att bygga upp en norsk språkteknologisk lexikonmodul har skapat ett gynnsamt utgångsläge för ett gemensamt skandinaviskt samarbetsprojekt *Språkteknologiska lexikon för skandinaviska språk*, med akronymen *SkanLex-projektet*. Projektets övergripande målsättning är att skapa förutsättningar för sammanlänkning av lexikonmodulerna för danska, norska och svenska och därmed lägga grunden till en flerspråkig lexikalisk databas.

I de föregående avsnitten har vi berört problematiken kring formaliseringen av ordbetydelser samt etableringen av ekvivalensrelationer med utgångspunkt i danska och norska, vilket antyder vilken typ av teoretiska frågor som kommer att aktualiseras inom SkanLex-projektet. Eftersom den faktiska sammanlänningen av ordbetydelser kan genomföras först efter att ordets mångtydighet har upplösts, dess betydelse(r) fastställts samt graden av ekvivalens kartlagts, kommer teorin och praktiken att flätas samman under arbetets gång. Därmed hoppas vi uppnå bästa möjliga resultat när det gäller anpassningen av länkingsstrategier till den stora mångfalden av ordbetydelser i våra lexikon.

Kännetecknande för den här aktuella modellen är att länkningen genomförs dels med stöd av informationen i SIMPLE-lexikonerna, dels med hjälp av en extern lexikonmodul som kommer att användas som ett gemensamt metaspråk, ett Interlingua. En engelsk ordbok, *The New Oxford Dictionary of English* (1998) (NODE), kommer att prövas i denna funktion.

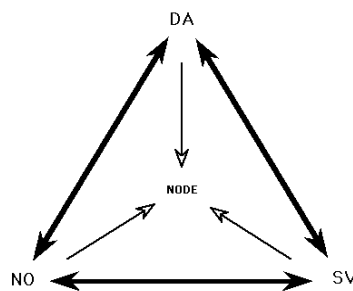
I det följande skisseras några huvuddrag av den Interlingua-baserade modell som vi tänker tillämpa i SkanLex-projektet.

3.2 Huvuddragen i SkanLex-modellen

SkanLex-modellen bygger på tre huvudantaganden: 1) att ekvivalensrelationen är transitiv, vilket möjliggör sammanlänkning av ekvivalenter i de skandinaviska språken, 2) att användningen av en gemensam Interlingua-modul effektiviserar sammanlänkningen och 3) att ju mer formaliserad semantisk information som finns att tillgå i de respektive språkteknologiska lexikonerna, desto fler ekvivalenter kan automatiskt länkas samman.

Antagandet om ekvivalensrelationens transitivitet innebär att om en ordbetydelse i något av de skandinaviska språken är ekvivalent med en ordbetydelse i NODE och denna i sin tur är ekvivalent med ordbetydelsen i ett annat skandinaviskt språk, så kan betydelsena i de båda skandinaviska språken betraktas som ekvivalenta. Med stöd av denna ekvivalensprincip kan länkningen mellan de skandinaviska språken utföras automatiskt för lexikonerheter som är helt ekvivalenta, under förutsättning att länkningen till NODE har utförts. Även stora delar av (partiellt ekvivalenta) par (tripletter etc.) kan förmodligen länkas samman automatiskt, men länkningen av dessa kräver ofta mer komplicerade procedurer som bygger på access till ytterligare semantisk information om t.ex. deras ontologiska typ, domän, hyperonymer, argumentstruktur eller argumentens selektionsrestriktioner. För att systematiskt kunna spåra betydelskillnader hos partiellt ekvivalenta par specificeras deras typer och variationen dokumenteras.

Sammanlänkingsprocessen innefattar två delfaser, som man kan kalla *metalänkning* och *skanlänkning*. *Metalänkning* avser parlänkning av lexem mellan de nordiska språken å ena sidan och NODE å den andra sidan. Den länkningen utförs dels manuellt, dels automatiskt med hjälp av maskinläsbara tvåspråkiga ordböcker. Därefter kommer *skanlänkningen* som, med utgångspunkt i den information som tillkommit till följd av metalänkningen, etablerar länkar mellan lexemen i de skandinaviska språken. Dessa länkar skapas till största delen automatiskt. De två länkingsfaserna kan visualiseras på följande sätt:

Som exempel på metalänkning kan vi ta det svenska ordet *kastanj* som i *Svensk ordbok* beskrivs på följande sätt

kastan'j [Norstedts svenska ordbok] subst. *kastanjen kastanjer*

1 typ av stor, oregelbunden nöt med (röd)brun färg varav vissa sorter är ätliga; urspr. omgiven av mjukt, taggigt ytterskal: *kastanj (e) puré; rostade kastanjer* _ äv. om (de arter av) större lövträd som bär denna frukt: *kastanj (e) allé; hästkastanj; äkta kastanj* _ i sms. äv. för att ange rödbrun färg: *kastanj (e) rött hår *kratsa/raka kastanjerna ur elden (för ngn)* hjälpa (ngn) ur en svår situation ofta genom egen risktagning
2 hård, hornartad utväxt på insidan av hästens ben

Följande länkar etableras till *chestnut* i NODE:

<i>kastanj</i> 1/1/0	[Fruit]	<i>chestnut</i> 1/1/0
<i>kastanj</i> 1/1/1	[Plant]	<i>chestnut</i> 1/2/0
<i>kastanj</i> 1/1/2	[Colour]	<i>chestnut</i> 1/1/1
<i>kastanj</i> 1/2/0	[Organic_object]	<i>chestnut</i> 1/1/3

I sammanställningen ovan har vi inkluderat ontologisk information, hämtad ur det svenska SIMPLE-lexikonet, vilket åskådliggör ordets polysemi. Lemma-, kärn- och underbetydelsemarkeringarna ovan följer dels den modell som tillämpats i *Svensk ordbok* och motsvarande databas, dels den som förekommer i NODE. Den första siffran anger lemma, den andra kärnbetydelse och den tredje, med undantag av nollan, hänvisar till underbetydelsen. All denna information tillsammans med nyanserade betydelsebeskrivningar gör att länkarna i metalänkingsfasen håller en hög kvalitet, vilket garanterar korrekta länkningar även mellan de skandinaviska språken.

Det kan noteras att vi förbehåller oss rätten att tillföra nya betydelser eller betydelsenyanser till de till dem som redan finns i vår Interlingua-modul, NODE, särskilt när sådana tillägg motiveras av för skandinaviska språken karakteristiska begrepp som t.ex. *älv, syskon, mormor* eller om de av andra skäl saknas i NODE.

3.2 Slutord

Vid första ögonkastet kan tanken att länka samman ordbetydelser i de tre skandinaviska språken med hjälp av engelska som Interlingua väcka förundran, men vid närmare eftertanke framgår Interlingua-modellens överlägsenhet tydligt särskilt i jämförelse med en transfer-modell. Medan antalet länkar i Interlinguamodellen är lika med antalet källspråk, blir antalet länkar som måste etableras i transfer-baserade modellen långt större eftersom alla språkpar länkas direkt till varandra,

dvs. till de enskilda målspråken (för n källspråk blir det $n(n-1)$ länkar). Interlingua-modellen bidrar alltså till en avsevärd tids- och arbetsbesparing vid upprättandet av flerspråkiga språkteknologiska lexikon.

Dessutom kan, tack vare Interlingua-modulen, flera språkteknologiska lexikon eller nätverk kopplas samman genom sammanlänkning av enheter i deras respektive Interlingua-moduler, och därmed kan lexikonets innehåll och omfång snabbt och effektivt breddas.

Arbetet med de språkteknologiska lexikonerna kan förväntas ge stöd åt såväl forskningen inom traditionell och datamaskinell lexikologi, som tillämpningar inom maskinöversättning, pre- eller posteditering av texter samt informationssökning. Informationen i dessa lexikonmoduler kan också återanvändas för att generera pappersordböcker och elektroniska ordböcker avsedda för människor.

Litteratur

- Fjeld, R.V. 1999: Leksikalisk database for moderne bokmål – LDB. I: *Ord om Ord 5*. Årsskrift for leksikografi. Oslo.
- Kokkinakis D., M. Toporowska Gronostaj, & K. Warmenius 2000: Annotating, Disambiguation & Automatically Extending the Coverage of the Swedish SIMPLE Lexicon. I: *Proceedings from the*

- Second International Conference on Language Resources and Evaluation*. Athens, 1397–1405.
- Lenci, A., N. Bel, F. Busa, N. Calzolari, E. Gola, M. Monachini, A. Ogonowski, I. Peters, W. Peters, N. Ruimy, M. Villegas & A. Zampolli. 2000: SIMPLE – A General Framework for the Development of Multilingual Lexicons. I: *International Journal of Lexicography*, Vol. 13, 249–263.
- Nielsen, N. Å. 1976. *Dansk Etymologisk Ordbog*. København.
- The New Oxford Dictionary of English* (NODE). 1998. Oxford.
- Pustejovsky, J. 1995. *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA.
- Pedersen, B.S. & B. Keson 1999: SIMPLE – Semantic Information for Multifunctional Plurilingual Lexicons: Some Examples of Danish Concrete Nouns. I: *SIGLEX 99: Standardising Lexical Resources*. ACL Workshop, 1999. University of Maryland, USA, 46–51.
- Pedersen, B.S. & S. Nimb. 2000: Semantic Encoding of Danish Verbs in SIMPLE – Adapting a verb-framed model to a satellite-framed language. I: *Proceedings from the second Internal Conference on Language Resources and Evaluation*. Athens, 1405–1412.
- Pedersen, B.S. A Danish Semantic Lexicon and its Application in Content-based Information Retrieval. Opublicerad, utkommer i Bouillon & Viegas (eds.), French Journal T.A.L. *Semantic Lexicons in Natural Language Processing*. Hermes, France.
- Svensk ordbok*. Stockholm 1999. CD-version 2.0.5
- Wangensteen, B. og M. Landrø 1993: *Bokmålsordboka*. Oslo.

Se även:

<http://cst.ku.dk/projects/spinn/spinnhome.html>

http://spraakdata.gu.se/simple/simple_parole-index.html

(Översättning av avsnitt 1 och 2 från danska resp. norska:

Maia Andréasson)

Seija Tiisala

Grammatik och finsk-svenska ordböcker

The framework of the discussion about the role of grammar in dictionaries changes continuously: new grammar theories open new models of analysis useful for lexicographers, the users' knowledge of grammar and need for explicit grammatical information in dictionaries vary, and new techniques make that information easily available. In this article the role of grammar in bilingual productive Finnish-Swedish dictionaries is discussed against the background of a few central, complicated and contrastively problematic issues in the Finnish grammar, in the area between morphology, syntax and pragmatics, difficult to catch in a user-friendly way within the normal dictionary framework.

1. Inledning

Grammatik i nordiska tvåspråkiga ordböcker är ett tema som relativt nyligen behandlats vid en konferens i Nordiska språksekretariatets regi. Orsaken till att temat tas upp här är att en hel del har skett under de gångna fem åren inom svensk grammatisk forskning och inom tvåspråkig finsk-svensk lexikografi; Svenska Akademiens grammatik (SAG) har utkommit, likaså den stora finsk-svenska ordboken (SFSO), för att nämna ett par exempel. Förutsättningarna för en diskussion kring frågan har med andra ord förändrats, framför allt tack vare tillgången till Svenska Akademiens grammatik, vilket också kommer till synes i den uppsjö av artiklar som publicerats i anknytning till SAG och som behandlat gränsdragningen mellan grammatik och lexikon.

2. Allmänt

Termerna *grammatik* och *lexikon* betecknar fenomen på två olika nivåer, på en abstrakt och på en konkret nivå. Mattias Agnesund skriver i sin artikel "Grammatiken som ordbok":

Grammatik och **lexikon** kan förstås på två sätt; antingen som abstrakta delar av språket eller som konkreta representationer av dessa abstraktioner. En grammatik är alltså ett system av regelbundenheter i ett språk **eller** en beskrivning av detta system [...] Ett lexikon är systemet av orden

i ett språk och deras inbördes relationer **eller** en bok, en **ordbok**, som beskriver detta system på ett mer eller mindre formellt sätt." (2000:1)

Inom den teoretiska språkvetenskapen är gränsdragningen mellan lexikon och grammatik ett centralt och ständigt återkommande tema. Den klassiska ståndpunkten representeras av t.ex. DiSciullo och Williams, som menar att lexikonet bara är ett lager för idiosynkratiskt material som man måste komma ihåg; det är ett fängelse för de element som står utanför lagen, regelbundenheten, som i sin tur representeras av grammatiken (citerat efter Mäkisalo 2000:578–579). Men begreppet lexikon är mycket mera komplext; lexikon i språkvetenskapen inbegriper olika processer, regler som traditionellt ofta placerats inom syntaxen (Mäkisalo 2000:579). Något som språkteoretikerna i alla fall har kunnat enas om är att det inte är möjligt att dra en skarp gräns mellan lexikon och syntax (grammatik) utan att man måste räkna med ett suddigt gränsområde.

Samma typ av diskussion gäller också för den mera konkreta språkbeskrivningsnivån. I sin recension av Svenska Akademiens grammatik skriver Elisabeth Engdahl och Kerstin Norén:

I ett levande språk som svenskan ser man ett tydligt samspel mellan produktiva grammatiska processer och ordförrådets uppbyggnad. Utifrån vår egen forskning i syntax respektive svensk lexikologi framstår det alltmer missvisande och otillräckligt att skilja grammatisk och lexikalisk beskrivning åt. Vi tror att det är mera fruktbart att se på förhållandet mellan grammatik och lexikon som ett kontinuum av produktiva mönster, via frekventa kollokationer till lexikaliserade betydelser. När man undersöker sitt eget modersmål kan det vara svårt att se detta kontinuum. En intressant infallsvinkel vore att göra en kontrastiv studie av kollokationer. (2000:192)

John Sinclair ifrågasätter också den klassiska dikotomin och frågar, om inte orsaken till att vi skapat den är att finna i de brister i undersökningsmetoder som förelåg innan vi hade tillgång till datorer och stora korpusar. Vi var tvungna, säger han, att hålla något konstant för att över huvud taget kunna observera variation (2001:324). Grammatiska regelbundenheter är skenbart lätta att observera (men i själva verket mycket mer abstrakta än vad första observationen ger vid handen), medan lexikala mönster (patterns) är svåra att observera: eftersom variationen är så stor är det svårt att se de återkommande mönstren. Lexikala kombinationer är normalt synliga bara vid vissa idiomatiska uttryck (2001:325). Korpusforskningen ger oss dock medel att bättre observera mångfalden och variationen och resultatet kan bli

"en mer komplex lexikal arkitektur" än den de nuvarande enkla ordböckerna representerar (2001:326).

Korpusforskningen kommer utan tvivel att ändra vår syn på ordböcker, men frågan är om vi har möjlighet att helt undvika den klassiska grammatiken, innan teorier av den typ Sinclair för fram har utmynnat i något mera konkret och användbart i lexikografiskt arbete. Sinclairs argument borde också granskas mot bakgrund av tvåspråkiga (produktiva) ordböcker och då i synnerhet ordböcker som gäller två strukturellt, typologiskt så olika språk som finska och svenska. Trots att den grammatiska terminologin inte är entydig och klar¹ och den grammatiska apparaturen inte så effektiv som grammatikerna tror (Sinclair 2001:333), ger den en gemensam referensram, med alla sina tillkortakommanden.

Inom lexikografin diskuterar man rätt ofta grammatikens roll i ordböcker; frågan är relevant både teoretiskt och framför allt praktiskt, för varje ordboksförfattare är tvungen att ta ställning till den i sitt arbete. En genomgång av tidskriftsserierna *Lexicographica* och *LexicoNordica* visar att frågan dyker upp med jämna mellanrum, vid konferenser, i artiklar, i monografier. Min avsikt är att först sammanfatta några aspekter i denna diskussion och att sedan övergå till att illustrera problematiken i ljuset av några kontrastiva exempel ur finsk-svensk och svensk-finsk grammatik.²

Bland de frågor som diskuteras kan man finna t.ex. följande: Skall man över huvud taget ha andra explicita grammatiska upplysningar än dem som gäller böjning och genus i ordböcker? Om svaret är jakande, hur mycket utrymme skall en explicit grammatikdel få? Var skall grammatiken placeras: i omtexten, som en del av ordartikeln eller i marginalen som t ex i *Collins Cobuild*? Vilket notationssätt är lämpligt? Hur kan man kombinera språk teori och användarvänlighet?³ Hur mycket intresse för grammatik och hur mycket grammatiska kunskaper kan man vänta sig av en genomsnittsanvändare?

År 1995 sammanfattar Henning Bergenholtz i sin konferensrapport den diskussion som förts kring temat grammatik och ordböcker sedan 1982 på följande sätt:

1. I de flesta ordböcker finns en mängd grammatiska upplysningar, men de är ofta mindre ändamålsenliga och kan till och med vara felaktiga.

¹ Sinclairs välfunna exempel är begreppen 'negativ' och 'positiv' (2001:335).

² I *LexicoNordica*2 har Ilse Cantell behandlat verbkonstruktioner och Nina Martola substantiv avledda av adjektiv och verb.

³ Herbst (1999).

2. En explicit ordboksgrammatik saknas för det mesta, och i den mån en sådan finns fattas tydliga länkar mellan den och grammatiken i ordboksartiklarna.
3. Motsägelser (Widersprüche) förekommer speciellt ofta vid grammatiska termer.
4. Viktiga grammatiska upplysningar saknas helt.
5. Den empiriska grundvalen för grammatiken (ordboksgrammatiken) är otillräcklig, vilket resulterar i grova fel i beskrivningen av grammatisk variation; ofta kommer man med icke-verifierade påståenden.⁴

Bergenholtz konstaterar också att alla språk saknar verkligt exakt deskriptiv grammatik och att man inte kan kräva empirisk forskning av lexikografer; deras roll är en annan.

Bergenholtz analys är fortfarande aktuell: situationen har inte förändrats dramatiskt. För svenskans och delvis också finskans vidkommande har dock vissa förändringar skett som möjliggör en ny, konkretare diskussion av förhållandet mellan ordbok och grammatik: Svenska Akademiens deskriptiva grammatik är färdig och ger – även om inte heller den är heltäckande – nya möjligheter till kontrastiv forskning, i synnerhet den dag då den stora finska deskriptiva grammatiken kommer ut. Likaså har man under arbetet med SFSO gjort stora framsteg med tanke på explicita grammatiska inslag.⁵

3. Användarna och grammatiken i ordböcker

Vikten av användarstudier i lexikografiskt arbete betonas av bl.a. Fuentes Morán (1997:254): vilken typ av användare ordboken är avsedd för är en aspekt som måste beaktas för att optimalt resultat skall nås också när det gäller val av grammatiskt material. Olika användarstudier visar att få läser ens ordbokens normala anvisningar och att än färre studerar grammatiska upplysningar. Jag har samma erfarenhet från universitetsundervisningen.⁶

Största delen av de användarstudier jag har kommit över har testat användningen av enspråkiga ordböcker, t ex av *Collins Cobuild*. I många fall gäller testen dock en enspråkig ordbok som används också

⁴ Bergenholtz anför som exempel variationen -s/-es i tysk genitivböjning.

⁵ En del av dem lät jag mina studenter testa på översättningstimmarna, och det var uppenbart att de hade nytta av dem; problemet är hur få användarna att utnyttja denna hjälp i dagligt arbete. Jfr också Martola (2001).

⁶ Representanterna för förlaget Van Dale hävdade i en diskussion kring frågan att ordboksanvändarna inte orkar läsa mera omfattande anvisningar än vad som ryms på insidan av pärmen.

av icke-modersmålstalande, varför de kan anses ha relevans i detta sammanhang. Hilary Nesi (2000) hänvisar t.ex. till en studie av Harvey och Yuill (1997), där forskarna konstaterar att användarna av *Cobuild* för det mesta struntar i de grammatiska upplysningarna i marginalen. Orsaken kan mera vara användarnas brist på intresse för grammatik än bristerna i själva formatet, sättet att ge de grammatiska upplysningarna.

Sannolikheten för att testen i finländska förhållanden skulle ge samma resultat är stor: intresset för grammatik i främmandespråksundervisningen har under de senaste åren inte varit speciellt stort. Tyngdpunkten i undervisningen, som betonar kommunikativitet, ligger inte på grammatiken, eftersom den ansetts vara en mindre viktig faktor i den kommunikativa akten. Dessutom ger de få timmar språklärare nuförtiden har till förfogande oftast inte ens möjligheter till en mera djupgående grammatikundervisning.

I modersmålsundervisningen har grammatiken spelat en lika liten roll, att döma av de svar som en universitetslärare får av studenterna efter att ha frågat dem när de senast läst modersmålsgrammatik eller ens hållit en grammatikbok i handen. Med andra ord: en universitetslärare får börja praktiskt taget från noll i sin grammatik- och översättningsundervisning. Detta gäller båda språkgrupperna i Finland. Bland de svenskspråkiga torde problemen vara ännu större på grund av att mängden tvåspråkiga ökar, likaså antalet rent finskspråkiga elever i svenskspråkiga skolor, med alla de följder för modersmålsundervisningen som detta medför.⁷ Det är sannolikt att också svenska modersmåls lärare och läroboksförfattare skulle ha nytta av pedagogiskt tillämpbara kontrastiva finsk-svenska studier.

En liknande problematik tas upp av Hilary Nesi. Eftersom ordboksartiklarna ger exempel som visar vad som är *möjligt*, inte vad som är *omöjligt*, vet användaren inte var gränserna för det acceptabla går. Ordboksanvändaren vill inte heller alla gånger använda de exempel som finns i ordboksartikeln som modell utan experimenterar fritt, säger Nesi. Om detta är fallet, tyder det på att

subjects were more concerned to express their own ideas than to achieve absolute accuracy. This attitude might reflect the influence of communicative language teaching, which may, in some of its manifestations, sacrifice accuracy in attempt to foster fluency and self-expression (2000:115).

Användarna kan också sakna, säger Nesi, inte bara explicita kunskaper i grammatik, utan också "language awareness", språkligt medvetande.

⁷ Problematiken tas upp bl.a. av Katarina von Numers i Språkbruk 2/2001.

Detta är, som jag ser det, den verklighet som både lärare och lexicografer måste leva med i dag, åtminstone i Finland: vi har nu stora avnämargrupper vars kunskaper i svensk grammatik är minimala men som trots det behöver och vill kommunicera på skriven svenska, översatt eller självproducerad. Toleranströskeln hos modersmålstalande i fråga om grammatiska fel kan vara högre vad gäller muntlig kommunikation, men den kan också överskridas. I skriftlig kommunikation är gränsen nådd ännu fortare. Med andra ord: om lexicografer vill ge effektiv hjälp, måste också frågan om grammatikens roll och de grammatiska upplysningarnas art och notationssätt tas under lupp och diskuteras grundligt, såväl på en mera teoretisk som på en praktisk, konkret nivå.

4. Vilken grammatik?

När vi diskuterar valet av grammatikmodell i tvåspråkigt lexicografiskt arbete måste vi beakta det faktum att vi saknar uttömmande beskrivningar av finska och svenska, gjorda utgående från samma grammatikmodell. Om vi accepterar eklekticism i teoretisk lingvistik här i Norden, har vi ännu större anledning att acceptera eklekticism i lexicografiskt inriktad språkforskning – i den mån den finns. Modellen blir då följande:

teoretisk språkforskning utgående från olika språkmodeller⁸ ---> kontrastiva jämförelser mellan de undersökta språken (på olika teoretiska nivåer) ---> pedagogisering/ lexicografisering av resultaten ---> praktisk lexicografi.

Forskningsvidan borde intimt samarbeta med översättare och lexicografer och dammsuga idéer till forskning från dem. Detta vore nyttigt för båda parterna; både översättning och lexicografiskt arbete avslöjar ofta luckor i vårt vetande som kanske aldrig hade kommit fram genom rent teoretiska funderingar och inte heller genom korpusforskning (Hannesdóttir 2001:9).

Systematisk kontrastiv finsk-svensk-finsk forskning borde sättas i gång redan innan vi får den stora deskriptiva grammatiken i finska. Förutsättningarna för arbetet har förbättrats avsevärt nu i och med att SAG har utkommit. Dessutom står stora korpusar i båda språken till vårt förfogande i dag och kan utnyttjas av kontrastiva forskare.

⁸ Här skall jag inte gå närmare in på olika relevanta grammatikmodeller (konstruktionsgrammatik, valensgrammatik, kognitiv grammatik osv.) som kan ge insikter som är nyttiga för en lexicograf.

5. Mängden av grammatik och notationssättet

Principen med *Extra Column* i Collins ordbok var att ordartiklarna skulle vara enkla, överskådliga och lättlästa, med så få koder som möjligt. Den extra kolumnen var optionell, användaren kunde studera den vid behov men kunde lika väl låta bli. Notationen kan trots relativ enkelhet i alla fall uppfattas som besvärlig (Nesi 2000:74) och avskräcker då åtminstone de användare som inte är grammatikintresserade. Men den princip som Collins *Cobuild* tillämpar är sund, oberoende av vad man anser om både notationssättet och mängden av grammatiska upplysningar i ordboken. Dessa borde i alla fall variera från en ordbokstyp till en annan och allt efter de behov och kunskaper som användargruppen kan förmodas ha.

Thomas Herbst (1999:229) påpekar hur svårt det är att kombinera deskriptiv exakthet och användarvänlighet i en ordbok i allmänhet, och när det gäller ordböcker med klart uttalad teoretisk basis i synnerhet. En svårighet är att en noggrann granskning av de syntaktiska kombinationer som ett enskilt ord kan ingå i ofta resulterar i en sådan mängd detaljkunskap att representationen av den på något vettigt sätt är svårt lexikografiskt och lika svårt grammatiskt. Därför måste en lexikograf komma med kompromisser där den syntaktiska forskningens precision måste underordnas lexikografins tydlighets- och tillgänglighetskrav (Herbst 1999:146).

6. Var skall grammatiken placeras?

I sin recension av SAG påpekar Elisabet Engdahl och Kerstin Norén att grammatiken med sitt omfattande ordregister delvis överbryggar gränsen mellan grammatik och lexikon och fortsätter:

Huvudsyftet är förstås att beskriva produktiva grammatiska fenomen men man ger ofta listor av ord som beter sig på ett likartat sätt i förhållande till någon regel i grammatiken. Detta är en stor fördel eftersom man inte kommer åt den sortens systematiska beteende från ett alfabetiskt organiserat lexikon. Ett rimligt önskemål är att beskrivningarna i grammatiken och lexikonet stämmer överens. Men här återstår, som Agnesund (2000) påpekar, en hel del innan terminologin i SAG och ordböckerna är harmoniserad. (2000:192.)

Tanken om en växelverkan och en överensstämmelse mellan grammatik och ordbok finns här, men frågan är om det räcker till att terminologin i ordböckerna anpassas efter den i SAG, i all synnerhet som SAG inte kan sägas vara särskilt lättillgänglig för den genomsnittliga ordboksanvändaren.

Henning Bergenholtz pläderade i sitt föredrag 1995 för en integrerad ordboksgrammatik som överensstämmer med ordboken och likaså för den klassiska tudelningen mellan grammatik och ordbok: det regelbundna skall placeras i ordboksgrammatiken och det oregelbundna i själva ordboken. Placeringsmöjligheterna är enligt honom följande:

- att integrera de grammatiska upplysningarna i ordboksartiklarna
- att placera grammatiken i speciella ramartiklar och/eller i ordboksgrammatiken
- att ha "grammatikfragment" i form av koder.

Omsorgsfulla användarstudier borde enligt min mening ligga till grund för det system som väljs för att maximalt resultat skall nås.

7. Konstruktioner, grammatik och tvåspråkiga ordböcker

Alla ordböcker innehåller explicita grammatiska upplysningar (genus, böjning osv.) och en hel del indirekta i form av lämpliga exempel. Frågan är hur man skall förfara när det gäller att utarbeta ordboksartiklar som innehåller konstruktioner⁹ av den typ, som har kallats *grammatiska kombinationer* och *grammatiska kollokationer* (Bahns 1996:18), oberoende av om det är fråga om enspråkiga eller tvåspråkiga ordböcker. Den explicita grammatikens roll är kanske ännu större i tvåspråkiga ordböcker än i de enspråkiga. Jag skall i det följande ta upp några konstruktioner i finskan som bäst belyser den explicita grammatikens roll och som enligt min mening kräver en annan typ av behandling än den de hittills har fått i finsk-svenska ordböcker.¹⁰

7.1. Satsmotsvarighet eller bisats?

⁹ "There is an ad hoc set of terms for multi-word units like idiom and cliché and saying and proverb, but all these are ill-defined terms..." (Sinclair 2001:325). Se också Bahns (1996:1–2).

¹⁰ Behovet av tvåspråkiga konstruktionsordböcker borde utredas; frågan kom upp i ett samtal med Erika Lyly, en av de medarbetare vid Språknämnden som arbetar på en förnyad version av *Svensk handordbok*.

Satsmotsvarigheter anses vara typiska för finskan, och de är också högfrekventa, till och med i relativt vardaglig stil. Det finns många olika typer av satsmotsvarighet i finska¹¹, och de representerar en glidande skala av satsaktighet beroende på verbformen i dem: satsmotsvarigheter med verbet i particip anses vara mer satsaktiga än infinitivkonstruktionerna, eftersom det finska verbets participformer kan uttrycka en enkel tempusskillnad (nutid – gången tid) och skillnad mellan aktiv och passiv och dessutom kan särskilja person med hjälp av possessivsuffix (Hakulinen & Karlsson 1979:224).

Det stora kontrastiva problemet är att det finns en uppsättning verb, ofta frekventa, som i finskan kan ta både satsmotsvarighet av olika typer och en bisats, vanligen en *att*-sats (*että*) eller en *hur*-sats (*miten, kuinka*). Motsvarande verb i svenskan kan i vissa fall ingå i samma typ av kombinationer som den finska ekvivalenten, men i andra fall är en satsmotsvarighet omöjlig i svenskan, eller också är den möjlig bara i vissa klart avgränsade fall. Ett delproblem är att det finns svenska verb som kan ta både *att*-sats och satsmotsvarighet men inte utan att betydelsen förändras. Här gäller Bolingers tes "A difference in form always spells a difference in meaning" (citerat efter Goldberg 1995:00¹²).

De oklara valmöjligheterna gör att fel här är vanliga i de finskspråkigas produktion och utgörs av övergeneraliseringar av typen

(1) **Då minns jag vara bara en liten människa (=minns jag att jag är).*

Silloin **muistan olevani** vain pieni ihminen.

(2) **Jag får sådant arbete som Gud vill mig arbeta i.*

Saan sellaista työtä jota Jumala haluaa minun tekevän.

Med andra ord: det finska och det svenska systemet överlappar delvis, men bara delvis. Eftersom ordböckerna inte redovisar explicit för vilka svenska verb som kan ta satsmotsvarighet¹³ är felmöjligheterna stora.

Den s.k. *referativa satsmotsvarigheten*¹⁴ får belysa problemet närmare. Dessa motsvarigheter förekommer bl.a. vid anföringsverb, och vi

¹¹ Se Ikola (1976).

¹² Fenomenet vill Goldberg kalla *Principle of No Synonymy of Grammatical Forms* (1995:3).

¹³ Detsamma gäller svensk-finska ordböcker som sällan noterar satsmotsvarighet som konstruktionsekvivalent på finska.

¹⁴ Här beskriven i starkt förenklad form; andra verb kan komma i fråga som huvudverb i den överordnade satsen (Ikola 1978:25–29).

har då följande möjligheter i finskan (alternativet med en *että*-sats har inkluderats):

- (3) *Hän sanoo menevänsä kotiin.*
 (Han säger gå (pres.part.+ poss.suff) hem.)
 Han säger sig gå hem.
- 4) *Hän sanoo, että hän menee kotiin.*
 Han säger att han går hem.
- (5) *Hän sanoo menneensä kotiin.*
 (Han säger gå (perf.part. + poss.suff.) hem.)
 Han säger sig ha gått hem.
- (6) *Hän sanoo, että hän on mennyt kotiin.*
 Han säger att han har gått hem.
- (7) *Minä sanon hänen menevän/menneen kotiin.*
 (Jag säger honom gå (part.pres./part.perf.) hem.)
- (8) *Minä sanon, että hän on mennyt kotiin.*
 Jag säger att han har gått hem.
- (9) *Hänen sanotaan menevän/menneen kotiin.*
 Han sägs gå/ha gått hem.
- (10) *Sanotaan, että hän menee/on mennyt kotiin.*
 Det sägs att han går/har gått hem.

Men med negation:

- (11) **Hän sanoo ei menneensä kotiin.*
 (Han säger inte gå(part.perf.+poss.suffix) hem.)
 Han säger sig inte ha gått hem.
- (12) *Hän sanoo, että hän ei ole mennyt kotiin.*
 Han säger att han inte har gått hem.
- (13) **Minä sanon hänen ei menevän/menneen kotiin.*
 (Jag säger honom inte gå (pres.part./perf.part.) hem.)
- (14) *Minä sanon, että hän ei mene/ole mennyt kotiin.*
 Jag säger att han inte går/ har gått hem.

Subjektet i satsförkortningarna representeras i exemplen (3) och (5) av possessivsuffixet *-nsa* i finska och av *sig* i svenska, och i dessa fall är

den överordnade satsens subjekt och den inbäddade satsens subjekt koreferenta; i exempelsatsen (7) representeras satsmotsvarighetens subjekt av ett NP i genitiv (*hänen*), subjekten är inte koreferenta och då är en satsmotsvarighet omöjlig på svenska. Exempelsatserna är aktivsatser. Men i sats (9) står den överordnade satsens predikat i passiv (*sanotaan*) med obestämt subjekt¹⁵, och subjekten i den överordnade och den inbäddade satsen är alltså inte koreferenta i finskan. I svenskan är de det, varför satsmotsvarighet är möjlig. Exempelsatserna (11) och (12) visar att satsmotsvarigheter inte kan negeras i finskan, medan de kan det i svenskan, om satsmotsvarighet över huvud taget är möjlig.

Här har bara det enklaste delområdet av problematiken berörts. Det hela kompliceras ytterligare av att det finns andra morfologiska möjligheter för det inbäddade verbets vidkommande (I infinitiv, *-ma/-mä*-konstruktioner, verbalsubstantiv) vid andra än anföringsverb i finskan. Ordboksartiklarna utesluter inte de omöjliga fallen, vilket skulle vara speciellt viktigt i detta sammanhang och dessutom relativt enkelt rent notationsmässigt sett, eftersom svenskans uttrycksmöjligheter här inte är så många och så komplicerade som i finskan. Problemet är att vi saknar en heltäckande kontrastiv beskrivning av variationsmöjligheterna.

En annan satsmotsvarighetstyp av intresse här är den s.k. *kvasikonstruktionen* i finskan. I sin analys av konstruktionen tar Taru Salminen fram aspekter som är relevanta också för lexikografen, inte bara för språkteoretikern. Hon beskriver samtidigt en pågående grammatikaliseringprocess, kontextens framträdande roll i tolkningen av konstruktionen¹⁶, samspelet mellan den lexikala kontexten och de morfologiska elementen och modalitetsbetydelsens framväxt hos konstruktionen (2000: 200–203).

Kvasikonstruktionen har formen *olla* ('vara') i olika tempusformer+ huvudverb (nominaliserat): *olen kuule-vinani*, *olet kuule-vinasi*, *hän on kuule-vinaan* osv., med andra ord V+ part.pres.+*-na* (essiv)+poss.suffix. Ursprungligen kunde bara några få verb förekomma i konstruktionen, som i dag måste betraktas som en typologiskt avvikande verbform som används för att ange att något är/görs på låtsas eller att det fråga om inbillning, fantiserande, stoltserande, skrytande, nonchalans och ringaktning. Det är egentligen fråga om ett nytt modus som visar vilken talarens inställning till det sagda är (Salminen 2000:203). I språket kvarstår också, eventuellt från tidigare utvecklingskedan, fossiliserade,

¹⁵ Somliga anser att finskan inte har passiv i egentlig bemärkelse utan en 'fjärde person'; aktören/den agerande i passivsatser är en obestämd levande varelse.

¹⁶ Jfr Fillmore och hans *frame semantics* hos Goldberg (1995:25–30).

lexikaliserade fall av den här typen, såsom *olla olevinaan*, som placerats under eget lemma i SFSO.

Kvasikonstruktionen förekommer ofta i referat av en annan persons åsikter, ofta förstärkt av något annat referativt material, såsom tempus (perfekt eller pluskvamperfekt, modus (konditionalis) eller partikeln *muka* (Salminen 2000:131). Partikeln har samma semantiska funktion som kvasikonstruktionen:

(15)	<i>Onko</i>	<i>tämä</i>	<i>olevinaan</i>	<i>viiniä?</i>
(15b)	<i>Onko</i>	<i>tämä</i>	<i>muka</i>	<i>viiniä?</i>
	Skall det här vara/föreställa			vin?

Samma tanke uttrycks med olika kategorier i finskan och svenskan: i sv. har vi ett modalt hjälpverb, i fi. en ny form av modus eller en partikel. Vi rör oss inom ett område där kategorierna överlappar¹⁷ varandra, och frågan är: var hör uttryck av den här typen hemma i lexikografin? Skall de förklaras i en eventuell ordboksgrammatik eller skall de placeras under något lämpligt lemma i ordboken, och i så fall vilket? SFSO har placerat kvasikonstruktionen och andra jämförbara produktiva, semiproduktiva och fossiliserade konstruktioner under verbet *olla*, men lemmatiserat klart lexikaliserade fall. Problemet är att lösningen ofta resulterar i för omfattande och oöverskådliga ordartiklar. De suffixformade pragmatiska partiklarna i finska (*-kin, -pa, -han* osv.), som ofta har modal funktion, är också problematiska för en lexikograf som inte kan placera dem i en ordboksgrammatik: de kräver en hel del kontext innan deras funktioner och betydelser blir klara.

7.2. Particip och rumslighet

Ytterligare att par problemområden kan nämnas här som är svåra att behandla på ett koncist sätt i en ordbok och som därför skulle kräva tillgång till grammatiska upplysningar, nämligen participen i finska och uttrycken för rumslighet.

Praktiskt taget alla finska verb kan bilda fyra participformer: presens particip (particip I) och particip perfekt (particip II), båda i aktiv och i passiv. Det svenska participsystemet har – i jämförelse med det finska – morfologiska luckor: perfekt particip kan inte bildas av alla svenska verb, presens particip har inte passiv (en frekvent form i fi.), presens particip kan inte bildas till reflexiva verb eller deponens med bibehållen

¹⁷ Överlappningen är speciellt synlig inom området *modus och modalitet*.

betydelse (*förbättra sig, förbättras, hoppas*), medan de finska ekvivalenterna ofta förekommer i particip. Ett exempel på detta är *parantuva*, som ofta i de finskspråkigas produktion återges med *förbättrande* (vilket på finska motsvaras av *parantava*). SFSO har löst problemet genom att ha ett exempel under uppslagsordet *parantua*: *vaikeasti parantuva sairaus* 'en svårbotad sjukdom', vilket visar att presens particip åtminstone i detta fall skall få perfekt particip som motsvarighet i svenska. Ett annat exempel, taget på måfå, är *kehittyä* 'utvecklas' vars presens particip *kehittyvä* är frekvent i finskan. Under uppslagsordet *kehittyä* i SFSO finns inte formen; formen *utvecklande* finns under lemmat *kehittävä*, men detta räcker inte till för ordboks-användaren som indikation att formen inte kan återge semantiken hos ändelsen *-s*. Information av den här typen skulle kunna placeras i ordboksgrammatiken (i SFSO under översättningsmodellerna). En del presens particip i finskan – såsom också i svenskan – är på väg att bli eller har redan blivit helt lexikaliserade: t.ex. *ymmärrettävä* 'förståelig, begriplig', *jännittävä* 'spännande', och det är naturligt att båda har lemmatiserats i SFSO.

Att finna ekvivalenta uttryck för rumslighet i svenska är inte lätt, eftersom representationen av sättet att se världen på i finskan och svenskan skiljer sig från varandra på djupet. Här är det verkligen fråga om "kulturspezifische Phänomen" (Baunebjerg-Hansen 1990) och lexikala luckor, inte bara när det gäller bruket av vanliga lokalkasusformer utan också, och kanske i synnerhet, i fall av val av preposition som motsvarighet för finskans lokalpostpositioner av typen *ulkopuoolella, ulkopuoelle, ulkopuoelta* ('på utsidan, till utsidan, från utsidan'):

(16) *Tarton ulkopuoelta tulevat opiskelijat*

*Studenter som kommer utanför Tartu

maksavat korkeampaa lukukausimaksua.

betalar en högre terminsavgift.

I SFSO har man gjort mycket för att fylla den här luckan, men helt har man inte lyckats, därför att inga heltäckande kontrastiva studier finns. Dessutom är en uttömmande behandling ytterst kontextkrävande. Problematiken borde kunna hänvisas till en ordboksgrammatik, eftersom det inte enbart är frågan om lexikal variation utan om uttryck som kan analyseras på en principiell nivå.

För det första måste de finska uttrycken, som ser enpropositionella ut, oftast analyseras i två propositioner, innan en översättning till svenska är möjlig:

(17) *Tulkaa pois sieltä oven takaa!*

Satsen betyder att någon står bakom dörren (takana), den talande vet det och uppmanar vederbörande att komma fram (takaa). I några äldre ordböcker kunde man finna översättningar som

(18) **Kom fram bakifrån dörren!*

För det andra måste man veta att man i de fall där rumsuttrycket kan ha ett enpropositionellt uttryck som ekvivalent i svenska oftast måste välja helt andra lexikala uttryck än det som man skulle kunna vänta sig. Ett par exempel ur SFSO:

(19) *seinän takaa kuului ääniä*
det hördes ljud från grannens / från lägenheten intill / från rummet intill

(20) *nimimerkin takaa paljastui kirjailija NN*
det visade sig vara författaren NN som dolde sig bakom pseudonymen

8. Sammanfattning

Trots att det finns många fler problematiska fall än de som tagits upp i det föregående är finskans och svenskans kulturella universum¹⁸ så lika att det underlättar det lexikografiska arbetet, men å andra sidan är de strukturella olikheterna så stora att grammatiska upplysningar behövs i någon form. Och om min pessimistiska syn på grammatikkunskaperna och attityderna till dem är korrekt, är grammatiska upplysningar i anslutning till en tvåspråkig ordbok absolut nödvändiga. Notationssättet och omfånget och placeringen måste avgöras från fall till fall, beroende på användargruppen, användningsområdet och ordbokens omfång.

En särskild ordboksgrammatik, eventuellt en separat volym, skulle kunna vara lösningen, för om all den behövliga informationen placeras under ett och samma lemma blir artiklarna så svåröverskådliga att t.o.m. avancerade användare tröttnar och ger upp. Likaså torde tiden vara mogen för en separat tvåspråkig konstruktionsordbok. I form av hypertexter borde ett paket bestående av en traditionell (kanske något avskalad) ordbok + ordboksgrammatik + konstruktionsordbok med korshänvisningar vara möjligt att åstadkomma redan nu.

¹⁸ Kåre Nilssons term. Sinclairs välfunna exempel är begreppen 'negativ' och 'positiv' (2001:335).

Det bästa tillvägagångssättet är inte helt lätt i praktiken. Var finns de som silar fram och på ett vettigt sätt kombinerar den information som nu finns tillgänglig i artiklar, monografier, akademigrammatiken? Var finns de som sorterar ut vad som är möjligt och viktigt eller obligatoriskt att placera i ordboksgrammatiken och vad som skall utelämnas av olika skäl, om t.ex. "vanlig grammatik" bedöms som tillräcklig? Var finns de som håller kontakt med översättare och översättningslärare och på det sättet får tips om vad som ytterligare borde undersökas?

Litteratur

- Agnesund, Mattias 2000: Grammatiken som ordbok. Lexikologiska perspektiv på Svenska Akademiens grammatik. I: Engdahl, Elisabet och Kerstin Norén (red.) *Att använda SAG. 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik*. MISS 33. Göteborg, 1–14.
- Bahns, Jens 1996: *Kollokationen als lexikographisches Problem. Eine Analyse allgemeiner und spezieller Lernerwörterbücher des Englischen*. Lexicographica. Series Maior 74. Tübingen.
- Baunebjerg Hansen, Gitte 1990: *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch. Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Wörterbuchartikel*. Lexicographica. Series Maior 35. Tübingen.
- Bergenholtz, Henning 1995: Grammatik in bilingualen Wörterbüchern. Bericht über ein Symposium in Kopenhagen am 18./19. Februar 1995. I: *Lexicographica* 11, 252–258.
- Cantell, Ilse 1995. Målspråkets verbkonstruktioner i en tvåspråkig produktionsordbok. I: *LexicoNordica* 2, 19–31.
- Engdahl, Elisabet och Kerstin Norén (red.) 2000: *Att använda SAG. 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik*. MISS 33. Göteborg.
- Engdahl, Elisabet och Norén, Kerstin 2000: Svenska Akademiens grammatik – en resurs för forskning och undervisning. I: *Språk och Stil* (ny följd) 10, 165–196.
- Fuentes Morán, María Teresa 1997: *Gramática en la lexicografía bilingüe. Morfología y sintaxis en diccionarios español-aleman desde el punto de vista del germanohablante*. Lexicographica. Series Maior 81. Tübingen.
- Gellerstam, Martin et al. (red.) 2001: *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 27–29 maj 1999*. Studier utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6. Göteborg.

- Goldberg, Adele E. 1995: *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago.
- Hakulinen, Auli och Fred Karlsson 1978: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki.
- Hannesdóttir, Anna Helga 2001: Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi. I: *Nordiska studier i lexikografi 5*. Göteborg, 3–17.
- Herbst, Thomas 1999: Designing an English Valency Dictionary: combining linguistic theory and user-friendliness. I: Herbst, Thomas och Kerstin Popp (eds.): *The Perfect Learners' Dictionary*. Lexicographica. Series Maior 95. Tübingen.
- Ikola, Osmo 1976: *Lauseenvastikeoppia*. Tietolipas 76. 2. painos. Helsinki.
- Martola, Nina 1995: Substantiv avledda av adjektiv och verb – en jämförelse mellan några ordböcker med finska som modersmål. I: *LexicoNordica 2*, 89–108.
- Martola, Nina 2001: Översättningsmodeller i en ordbok? En liten användarundersökning. I: *Nordiska studier i lexikografi 5*. Göteborg, 217–235.
- Mäkisalo, Jukka 2000: Miten yhdyssanat ovat leksikon ja kieliopin rajapinnalla? I: *Virittäjä*. 4/2000. Helsinki, 576–579.
- Nesi, Hilary 2000: *The Use and Abuse of EFL dictionaries*. Lexicographica. Series Maior 98. Tübingen.
- v. Numers, Katarina 2001: Att känna sig finlandssvensk men inte kunna uttrycka sig på svenska. I: *Språkbruk 2*, 8–11.
- Salminen, Taru 2000. *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Helsinki.
- Sinclair, John 2001: Lexical Grammar. I: Gellerstam, Martin et al. (red.): *Nordiska studier i lexikografi 5*. Göteborg, 323–343.

Ordböcker

- Collins Cobuild. English Language Dictionary*. 1987. London and Glasgow.
- SFSO = *Suuri suomi-ruotsi sanakirja. Stora finsk-svenska ordboken 1–2*. 1997. Helsinki.

Rikke E. Hauge

Oversikt over internordiske allmennspåklige ordbøker (mars 2001)

språk

forfatter og tittel	utg.år	størrelse	kommentar
---------------------	--------	-----------	-----------

dansk-finsk

Gersov og Gersov: <i>Suomi Tanska Suomi</i>	1964/69	315 s.	Lommeordbok
--	---------	--------	-------------

Olli Nuutinen: <i>Dansk-finsk ordbog</i>	1991	580 s.	
---	------	--------	--

Mirja Azeem: <i>Dansk-finsk ordbog</i>	1993	869 s.	73.000 ord
---	------	--------	------------

dansk-færøysk

Jóhannes av Skarði: <i>Dönsk-føroysk orðabók</i> (2. udg.)	1977	591 s.	
--	------	--------	--

Hjalmar P. Petersen et al. <i>Dönsk-føroysk orðabók</i>	1995	879 s.	
--	------	--------	--

Annfinnur í Skála et al. <i>Dönsk-føroysk orðabók</i>	1998	1369 s.	
--	------	---------	--

dansk-grønlandsk

Aage Bugge mfl: <i>Dansk-Grønlandsk Ordbog</i>	1991	739 s.	5. uendrede oppl. (første 1960)
---	------	--------	------------------------------------

dansk-islandsk

Freysteinn Gunnarsson: <i>Dönsk-íslenzk orðabók</i>	1957/73	1055 s.	
--	---------	---------	--

Haraldur Magnússon & Erik Sønnerholm: <i>Danskt íslenskt orðasafn</i>	1960	159 s.	
Ágúst Sigurðsson: <i>Danskt-íslenskt orðasafn</i>	1940/1950/ 1954/1961	230 s.	
Hjörtur Halldórsson: <i>Dönsk-íslensk orðabók</i>	1986	370 s.	
Sigurlín Sveinbjarnardóttir & Svanhildur Edda fiórðardóttir: <i>Dönsk-íslensk orðabók</i>	1989	402 s.	
Hrefna Arnalds & Ingibjörg Johannesen: <i>Dönsk-íslensk orðabók</i> CD-rom udgave	1992 1999	945 s.	45.000 ord
Halldóra Jónsdóttir red.: <i>Dönsk-íslensk skólaorðabók</i>	1994		Forkortet utgave av Dönsk-íslensk orðabók 30.000 ord
Pétur Rasmussen & Sólveig Einarsdóttir: <i>Dönsk-íslensk orðabók handa skólafólki</i>	1995	290 s.	
<i>dansk-norsk</i>			
Tor Ulset: <i>Dansk-norsk ordliste</i>	1989	19 s.	Grunnordliste
<i>dansk-svensk</i>			
Karen Widman: <i>Dansk-svenska ordboken</i>	1951	309 s.	ca. 20.000 ord
Bertil Molde: <i>Norstedts dansk-svenska ordbok</i>	1957/80	726+XV s.	ca. 50.000 ord
Poul Lindegård Hjorth & Bengt Sigurd: <i>Dansk-svensk skolordlista</i>	1960/79	144 s.	ca. 8.400 ord
<i>Språkhjulet</i>			

Dansk-svensk, svensk-dansk	1981/96		1 dreieskive
Lars Brink: <i>Dansk-svensk ordlista</i>	1988	43 s.	Grunnordliste
<i>Svensk-dansk, dansk-svensk ordbog</i> finnes også som <i>Norstedts Danske Fickordbok</i>	1989	822 s.	Lommeordbok
Jonny Ambrius: <i>Dansk-svensk-dansk ordlista</i>	2000	143 s.	
Jonny Sjöberg: <i>Politikens Øresundsordbog</i>	2000	128 s.	
 <i>finsk-dansk</i>			
Gersov & Gersov: <i>Suomi Tanska Suomi</i>	1964/69	315 s.	Lommeordbok
 <i>finsk-islandsk</i>			
Erlingur Sigurðsson: <i>Suomalais-islantilais- suomalainen taskusanakirja</i>	2001?	650–700 s.	Under arbeid ca.15.000–20.000 ord
 <i>finsk-norsk</i>			
Turid Farbregd & Aili Kämäräinen: <i>Suomi-norja-suomi t askusanakirja</i>	1978/85	636 s.	Lommeordbok ca. 11.000 ord
Turid Farbregd & Hannele Seppinen: <i>Finsk-norsk ordbok</i>	1993	271s.	32.000 oppslagsord og uttrykk
Turid Farbregd & Aili Kämäräinen: <i>Suomi-norja-suomi taskusanakirja</i> <i>Finsk-norsk norsk-finsk lommeordbok</i>	1996		Lommeordbok ca. 19 000 ord
Turid Farbregd &			

Hannele Seppinen: <i>Finsk-norsk ordbok</i> <i>Suomi-norja sanakirja</i>	2000	358 s.	ca. 37 000 oppslagsord og uttrykk
--	------	--------	---

finsk-samisk

Pekka Lukkari: <i>Suoma-sami sadnekirji</i>	1977	208 s.	
--	------	--------	--

Pekka Sammallahti: <i>Suoma-Sámi sátnelistu</i>	1984		
--	------	--	--

finsk-enaresamisk

M. Morottaja & P. Sammallahti: <i>Inarisaame-Suomi-Inarisaame</i> <i>VPK</i> <i>finsk-nordsamisk</i>	1984	200 s.	
--	------	--------	--

P. Sammallahti: <i>Sámi-suoma-sámi sátnegirji</i>	1993	592 s.	20.000 ord
--	------	--------	------------

finsk-skoltesamisk

J. Mosnikoff & P. Sammallahti: <i>U'cc sääm-lää'dd sää'nnkeârjaz</i>	1988		
---	------	--	--

M. Sverloff: <i>Suama-sääem sieomsäennös</i> <i>piensanasto</i>	1989		
---	------	--	--

P. Sammallahti & J. Mosnikoff: <i>Suomi-koltansaame sanakirja</i>	1991	202 s.	10.000 ord
--	------	--------	------------

finsk-svensk

Lauri Hirvensalo & Nils Hedlund: <i>Ruotsalais-suomalainen,</i> <i>suomalais-ruotsalainen sanakirja</i> <i>Svensk-finsk, finsk-svensk</i> <i>ordbok</i>	1960	798 s.	
---	------	--------	--

Knut & Aulis Cannelin mfl: <i>Finsk-svensk storordbok</i>	1976/86	1141 s.	ca. 150.000 ord
--	---------	---------	-----------------

- Ruotsi-suomi, suomi-ruotsi sanakirja*
Svensk-finsk, finsk-svensk ordbok 1981 332 [4] s.
- Birgitta Romppanen & Erling Wande:
Finsk-svenskt, svensk-finskt ficklexikon 1981/84 276 s.
- Köykkä mfl:
Suomi Ruotsi Suomi sanakirja 1991 1032 s. ca. 25.000 ord
- Saari, Viljanen & Luukkonen:
Suomi Ruotsi Suomi 1992 Lommeordbok ca. 7.000 ord
- Ilse Cantell mfl:
Suomi-ruotsi opiskelusanakirja (finsk-svensk skoleordbok) 1995 930 s. ca. 46.000 ord
- Birgitta Romppanen mfl:
Stora finsk-svenska ordboken 1997 1077+ 1179 s. 130.000 ord
- CD-rom utgave 1998 131.000 ord
- Ilse Cantell mfl:
Suomi-ruotsi-suomi sanakirja 2000 967 s.
- færøysk-dansk***
- M.A. Jacobsen & Chr. Matras:
Føroysk-donsk orðabók (2. utg.) 1961 521 s.
- M.A. Jacobsen & Chr. Matras
Føroysk-donsk orðabók
Supplement ved J.H.W. Poulsen 1974 252 s.
- færøysk-norsk***
- Eigil Lehmann:
Føroysk-norsk orðabók 1987 388 s. Med overs. til nynorsk
- færøysk-svensk***
- Ebba Lindberg &

Birgitta Hylin: <i>Färöord</i>	1984	268 s.	ca. 18.000 ord
 <i>grønlandsk-dansk</i>			
<i>Den grønlandske Ordbog</i>	1926/74	360 s.	
Chr. Berthelsen mfl: <i>Ordbogi</i>	1977	240 s.	
 <i>islandsk-dansk</i>			
Sigfús Blöndal: <i>Íslensk-dönsk orðabók</i> + <i>Viðbætur</i> (tillegg)	1920–24 1963	1055 s. 200 s.	Fotografisk optrykk 2 bind 1980 Fotografisk optrykk 1981
Jakob Jóh. Smári: <i>Íslensk-dönsk orðabók</i>	1941/49/ 56/69	257 s.	
Ágúst Sigurðsson: <i>Íslensk-dönsk orðabók</i>	1970	440 s.	
Ole Widding mfl: <i>Íslensk-dönsk orðabók</i>	1976	948 s.	
Hjörtur Halldórsson: <i>Íslensk-dönsk orðabók</i> Sigurlín Sveinbjarnardóttir & Svanhildur Edda fiórðardóttir: <i>Íslensk-dönsk orðabók</i>	1986 1989	170 s. 485 s.	
 <i>islandsk-finsk</i>			
Erlingur Sigurðsson: <i>Finnsk-íslensk-finnsk vasaorðabók</i>	2001?	650–700 s.	Under arbeid Lommeordbok ca.15.000–20.000 ord
Tuomas Järvelä & Timo Karlsson: <i>Íslenskt-finnskt orðakver</i>	1990	55 s.	
 <i>islandsk-færøysk</i>			
<i>Íslenskur-føroyskur orðalisti</i>	1995	74 s.	Grunnordliste

islandsk-norsk

fiorsteinn fi. Víglundsson

& Eigil Lehmann:

Islandsk-norsk ordbok 1967 380 s.

Ivar Orkland & Frederik Raastad:

Islandsk-norsk ordbok 1985/92 281 s. ca. 15.000 ord***islandsk-svensk***

Gunnar Leijström,

Jón Magnússon &

Sven B.F. Jansson:

Ísländsk-svensk ordbok 1943/55 435 s.*Íslensk-sænsk orðabók* 1972/79/
86/94 437 s.

Sigrún Helgadóttir Hallbeck

& Erik Hallbeck:

*Sænsk-íslensk, íslensk-sænsk
vasaorðabók* 1985 790 s. Lommeordbok***norsk-dansk***

Hallfrid Christiansen mfl:

Norsk-dansk ordbok

1987-utg. 23 s.

1955/87 507 s.

Tillegg nynorsk-dansk

Skirne Helg Bruland:

Norsk-dansk ordliste

1989 43 s.

Grunnordliste

norsk-finsk

Turid Farbregd &

Aili Kämäräinen:

*Suomi-norja-suomi**taskusanakirja*

1978/85 636 s.

Lommeordbok

ca. 22.000 ord

Turid Farbregd &

Aili Kämäräinen:

*Suomi-norja-suomi**taskusanakirja**Finsk-norsk norsk-finsk*

Lommeordbok

lommeordbok 1996 ca. 25.000 ord

norsk-islandsk

Hróbjartur Einarsson:
Norsk-islandsk ordbok 1987/95 446 s.

Ivar Orgland & Frederik Raastad:
Norsk-islandsk ordbok 1993 333 s. 17.000 ord

norsk-samisk

Frette:
Norsk-samisk ordbok 1975 203 s.

B. Kåven, J. Jernsletten,
I. Nordal, J.H. Eira &
A. Solbakk:
Stor norsk-samisk ordbok 2000 727 s. 25.000 ord.

norsk-svensk

Elias Wessén:
Norsk-svensk ordlista 1925/67/87 127 s.

Natanael Beckman mfl.:
Norsk-svenska ordboken 1946/78 210 s. Bokmål og nynorsk

Herleiv Dahl & Göran Lindström:
Nynorsk-svensk ordlista 1966 64 s. 2. opplag ca. 3750 ord

Ella Olaus Rekdal:
Norsk-svensk ordlista 1988 44 s. Grunnordliste

*Norstedts
norsk-svenska ordbok*
Red.: Birgitta Fowler,
Kjell Ivar Vannbo 1992 XXVIII+ 547 s. Bokmål og nynorsk

Språkhjulet
norsk-svensk, svensk-norsk 1996 1 dreieskive

samisk-finsk

- Lukkari:
Sami-suoma sadnekirji 1974 172 s.
- Jouni Mosnikoff:
Sää'nnooccāke'rjj
Säämas ja lääddas 1980 138 s.
- Pekka Sammallahti:
Sámi-suoma sátnegirji 1989 527 s.
- enaresamisk-finsk***
- M. Morottaja & P. Sammallahti:
Inarisaame-Suomi-Inarisaame
VPK 1984 200 s
- P. Sammallahti & M. Morottaja: 1993 165 s. 8.000 ord
Säämi-suomâ sänikirje
- nordsamisk-finsk***
- P. Sammallahti:
Sámi-suoma-sámi sátnegirji 1993 592 s. 20.000 ord
- skolt- og***
kolasamisk-finsk
- T.I. Itkonen:
Koltan- ja kuolanlapin sanakirja
I-II 1958 1236 s.
- samisk-norsk***
- Nielsen & Nesheim:
Lappisk ordbok 1980 5 bind Nytt opptrykk
- Jernsletten:
Álgosátnegirji
Samisk-norsk ordbok 1983/88 112 s. Skoleordbok
- Knut Bergsland &
Lajla Mattson Magga
Sydsamisk-norsk ordbok/
Åarjelsaminen-daaroen
baakoegærja 1993 365 s.

nordsamisk-norsk

B. Kåven, J. Jernsletten,
I. Nordal, J.H. Eira &
A. Solbakk:

Sámi-dáru sátnegirji 1995 633 s. 35.000 ord.

samisk-svensk

Olavi Korhonen:
*Sádnigir'ji sámigielas ruotagillii,
ruotgielas sámigillii*

1973 235 s. ca. 12.000 ord

Mikael Svonni:
*Sámegiel-Ruotagiel
Skuvlasátnelistu*

1984 177 s.

Mikael Svonni:
*Sámi-ruota,
ruota-sámi sátnegirji*
samisk-svensk, svensk-samisk
ordbok

1990 266 s.

svensk-dansk

Valfrid Munch-Petersen
& Ellen Hartmann:
Svensk-Dansk Ordbog
tredje udgave, 8. oplag

1939/70 1218 s.
1999 1216 s

Valfrid Munch-Petersen mfl:
Svensk-Dansk Ordbog
Mindre udgave
2. udg.

1970/77 251 s.
1998 251 s.

Språkhjulet
Dansk-svensk, svensk-dansk

1981/96 1 dreieskive

Eva Linnerdal
Svensk-dansk ordliste

1989 44 s. Grunnordliste

Anna Garde:
*Svensk-dansk, dansk-svensk
ordbog*
finnes også som
Norstedts Danske Fickordbok

1989 822 s. Lommeordbok

Jonny Ambrius: <i>Dansk-svensk-dansk ordlista</i>	2000	143 s.	
 <i>svensk-finsk</i>			
Lauri Hirvensalo & Nils Hedlund: <i>Ruotsalais-suomalainen, suomalais-ruotsalainen sanakirja Svensk-finsk, finsk-svensk ordbok</i>	1960	798 s.	
Lauri Hirvensalo & Nils Hedlund: <i>Svensk-finsk ordbok</i>	1967/72	810 s.	ca. 51.000 ord (utsolgt)
Lea Lampén: <i>Svensk-finsk storordbok</i>	1973/85	857 s.	ca. 70.000 ord
<i>Ruotsi-suomi, suomi-ruotsi sanakirja. Svensk-finsk, finsk-svensk ordbok</i>	1981	332 [4] s.	
Göran Karlsson: <i>Stora svensk-finska ordboken I-III</i>	1982-87	1072 s. + 986 s. + 1028 s.	
Anders Collin & Tauno Streng: <i>Uusi ruotsi-suomi sanakirja (ny svensk-finsk ordbok)</i>	1989	780 s.	70.000 ord
Köykkä mfl: <i>Suomi Ruotsi Suomi sanakirja</i>	1991	1032 s.	ca. 25.000 ord
Saari, Viljanen, Luukkonen: <i>Suomi Ruotsi Suomi</i>	1992		Lommeordbok ca. 7.000 ord
LEXIN, Språklexikon för invandrare <i>Svensk-finskt lexikon</i>	1995	1140 s.	28.500 ord
Ilse Cantell mfl: <i>Suomi-ruotsi-suomi sanakirja</i>	2000	967 s.	

svensk-islandsk

- Gösta Holm &
Aðalsteinn Davíðsson:
Svensk-ísländsk ordbok 1982 849 s.
- Sigrún Helgadóttir Hallbeck
& Erik Hallbeck:
*Sænsk-íslensk, íslensk-sænsk
vasaorðabók* 1985 Lommeordbok

svensk-norsk

- Marius Sandvei:
Svensk-norsk ordbok 1936/79/89 184 s.
- Eva Remens & Philip Houm:
Svensk-norsk ordliste 1970/80 80 s.
- Hilde Bjørnsen:
Svensk for norske tv-seere 1978 80 s.
- Svein Qvist-Eriksen:
Svensk-norsk ordbok 1980 249 s.
- Kunnskapsforlaget:
Svensk-norsk ordbok 1981 223 s.
- Ulla Börestam &
Ella Olaug Rekdal:
Svensk-norsk ordliste 1989 45 s. Grunnordliste
- Språkhjulet*
norsk-svensk, svensk-norsk 1996 1 dreieskive

svensk-samisk

- Olavi Korhonen:
*Sadnigir'ji sámigielas ruotagillii,
ruotagielas sámigillii* 1973 235 s. ca. 12.000 ord
- Mikael Svonni:
*Sámi-ruota,
ruota-sámi sátnegirji*
samisk-svensk, svensk-samisk
ordbok 1990 266 s.

Nils Eric Spiik:
Lulesamisk ordbok:
svensk-samisk

1994

215 s.

*skandinavisk (dansk,
norsk&svensk)*

S. Bruland, A. Karker,
B. Lindgren, S. Løland:
Skandinavisk ordbok
Ny utvidet utgave

1994
2001?

118 s.

ca. 10.000 ord

eXtensible Markup Language (XML) og leksikografi

1. XML

XML (eXtensible Markup Language) er en standard fra W3C (www.w3.org), som står for alle internetstandarder som f.eks. HTML. XML foreligger i en godkendt version og er dermed en standard, som kan bruges uden indskrænkninger. Direkte til XML er der knyttet en hel del yderligere standarder, som enten er afledt fra XML eller udviklet samtidig til brugen af XML (XSLT, XSL-FO, XPath, XLink, XPointer, XQL, ...). Dertil kommer en større del af tredjepartsprodukter, som enten tilbyder software til bearbejdning af XML (editor etc.) eller leverer produkter til visning eller viderebehandling af XML-dokumenter.

XML er en meget åben standard for definitionen af markupsprog. Markupsprog er ikke ægte programmeringssprog men derimod et redskab for markering af tekstdele til maskinel brug. Den tungeste version er kendt som SGML, den letteste og nu mest udbredte version af markupsprog er HTML. Teksten bliver delt op i enheder, som forsynes med mærkater ("tags"). Mærkaterne bliver kendetegnet med specielle tegn. Når denne tekst inkl. dens mærkater bearbejdes og f.eks. vises med en dertil beregnet software (f.eks. browser), vises som regel kun teksten. Mærkaterne bliver sat om til f.eks. layout så som fed tekst, overskrift, understreget tekst etc. Analogien fra et markupsprog til en datastruktur er åbenlyst. Ligheder og berøringspunkter mellem datastruktur og strukturerede data i leksikografiske opslagsværk (Geeb 1998:35) er lige så klare. Det er dermed et lille skridt fra leksikografiske data til et dertil egnet markupsprog.

HTML er den kendte version af et markupsprog, men det er langt fra det eneste markupsprog, som bruges! Det særlige kendetegn ved HTML er blandingen af mærkater med forskellig kvalitet. Mærkater som `` for "fed tekst" er en layoutoplysning og ikke en tekststrukturel oplysning. De dertil beregnede mærkater som f.eks. `` for fremhævet tekst svarer mere til en tekststrukturel (baseret på indholdets struktur) oplysning. Dog bruges disse i dag næppe og HTML er dermed stort set blevet til et layoutsprog. Desuden – og det er HTMLs andet væsentlige kendetegn – er alle tags foruddefineret. Der er ikke mulighed for at udvide sproget med egne tags – f.eks. leksikografiske – , hvis standarden

og derudover langt størsteparten af den til produktion og brug af teksterne tilgængelige software skal følges. HTML er altså en nøje afgrænset mængde af layoutmærkater med lidt eller hhv. ingen tekststrukturel informationsværdi.

Dermed ville det være svært, at udtrykke følgende artikel fra et leksikografisk opslagsværk i HTML:

in.voice (in´vois), *n.*, *v.*, **-voiced, voicing**. --*n.* **1.** an itemization of goods purchased or services profided, together with the charges and terms **2.** ...

Selvfølgelig kunne man bruge følgende kode:

```
<P ALIGN=LEFT STYLE="margin-left: 2cm; margin-bottom: 0cm"><B><FONT FACE="Times New Roman"><FONT SIZE=4>in.voice</FONT></B><FONT FACE="Times New Roman" SIZE="3"> (in&acute;vois), <I>n., v.</I>, <B>-voiced, voicing.</B><B>--</B>n.<B>1.</B> an itemaization of goods purchased or services profided,togehter with the charges and terms <B>2.</B> ...</P>
```

Dog gengiver disse mærkater kun layoutet, de indeholder ikke udsagn omkring strukturen og indholdet af den leksikografiske tekst. Set fra informationsdesignet af den leksikografiske tekst er det dog underordnet, om lemmaet er fed eller kursiv eller ingen af delene. Det er meget mere relevant for leksikografen, at lemmaet er et lemma, altså indgangen til den i mikrostrukturen lagrede information.

Med CSS (Cascading Style Sheets) har man i HTML prøvet at adskille layoutoplysninger fra informationsstrukturen. Layoutet (fed, kursiv etc.) ligger her i særskilte filer, men stadigvæk har man til informationsstruktureringen kun de muligheder til rådighed, som HTML byder med de foruddefinierede og begrænsede tags. Tags til leksikografisk brug mangler helt. XML løser netop dette problem. I XML findes ingen foruddefinierede tags. Alle tags defineres af brugeren selv samtidig med at den leksikografiske tekst opdeles i informationsenheder. Disse tags har ingen layoutvirkning. Set med en standardsoftware som f.eks. Microsoft Internetexplorer >= 5.0 eller Netscape Navigator >= 6.0 ville man derfor ved et XML-dokument kun se mærkaterne og deres indhold og ellers ingen layout. Det er også grunden til en stor skuffelse hos mange brugere af HTML. XML er ikke en ypperlig udgave af HTML. Denne forhåbning bliver heller ikke indfriet af XHTML, den XML-baserede, meget strukturerede version af HTML. XML byder ikke på alle de layoutbegreber, som man mangler i HTML. Tværtimod er XML befriet af al layout, og informationsdesigneren (f.eks. en leksikograf) kan nu uforstyrret

arbejde med indholdet og dens struktur. – Layoutet af XML-filer kan skabes gennem f.eks. CSS-stylesheets eller gennem en senere transformation til HTML eller Adobes meget læservenlige format PDF (Portable Document Format). Men alt dette er indholdet af teksterne uvedkommende. Layoutet adskilles i et særligt trin, og XML-filen opfattes nu kun som en enhed til lagring af data. Det er derfor ikke uden grund, at XML-filer sammenlignes på visse områder med tabeller i databaser eller endda databaser.

En korrekt XML-fil (på elementniveau; der mangler en XML-indledning) er: `<greeting>Hello World</greeting>`

Men lige så korrekt er : `<hilsen>Hello World</hilsen>`

Indholdet af de to filer er ens, endda strukturen er ens, kun benævnelsen af informationsenhederne er forskellig. Følgende fil har en anderledes struktur, men i den konkrete produktion af information, som vises til brugeren, kunne den gengives på samme måde som de to første eksempler:

```
<greeting>
  <first>Hello </first>
  <second>World</second>
</greeting>
```

En XML-fil skal i det væsentlige kun opfylde følgende krav for at være en lovlig XML-fil (=wellformed XML):

1. Alle tags, som åbnes, skal også lukkes (eller være tom)
2. I mærkaterne (=elementernes navne) er der forskel mellem store og små bogstaver
3. Mærkaterne kan bygges i en hierarki af vilkårlig dybde og bredde, men mærkaterne skal lukkes i den rækkefølge, som de er blevet åbnet
4. Der må kun være et root-element (lige som `<html>` i HTML-filer)

XML-filer er som basis til datalagring meget åbne. To filer med samme indhold behøver derfor ikke at følge samme struktur. – XML-filer kan vises med hvilken som helst software, bare den kan bearbejde XML-filer! Dog ligger her problemet, da XML-Software som regel bliver lavet til enkelte opgaver på grundlag af et nogle komponenter. Disse kompo-

nenter findes i flere udgaver og er som regel gratis (Open Source). Dog skal man selv knytte dem sammen og tilrette dem efter opgaven. Leksikografiske XML-værktøjer findes endnu ikke. Derfor er leksikografen, som vil benytte sig af denne teknologi, nødt til at samarbejde med en tilsvarende udvikler eller selv at udvikle den fornødne software. Som alternativ kan man bruge standardsoftware, som allerede findes. Editorer kan producere og validere XML-filer, de helt nye internetbrowsere kan vise dem. Dog kan editionerne og browserne ikke benytte sig af den fulde styrke af XML. Den fremkommer ved brugen af de forskellige lag i den lagdelte XML-procesmodel (se afsnit 2 i denne artikel).

En væsentlig del af denne XML-procesmodel, som ligeledes gælder for leksikografiske data i XML, er muligheden for at transformere dataene. I denne transformationsproces kan data udvælges og derefter bearbejdes, tilføjes til nye dokumenter, slettes eller bare gives videre f.eks. til brugeren i et grafisk program. Transformationssproget, som er et programmeringssprog skrevet i XML er XSL, eXtensible Stylesheet Language og her nærmere betegnet XSLT, eXtensible Stylesheet Language Transformations. Dette sprog må ikke forveksles med CSS, Cascading Style Sheets, fra HTML. CSS er beregnet til layoutspekifikationer hvorimod XSLT er beregnet til processing af data med henblik på at udvælge og muligvis forandre disse data. – CSS kan meget vel bruges til at vise XML-filer, men det vil svare til en direkte visning af hele datafilens indhold uden videre bearbejdning. Netop i leksikografien og med de forskellige brugere og deres specifikationer som målgruppe er det derimod nødvendigt, at vise kun dele af hele datafilen. Ligeledes vil det i de fleste tilfælde være nødvendigt at vise de elementer af XML-filen, som udvælges, f.eks. i en speciel orden for at kunne skabe den ønskede mikrostruktur. CSS kan her bruges som layoutsprog, hvis dataene fra XML-filen skal omdannes ved hjælp af XSLT til HTML. Disse HTML-filer kan så videresendes f.eks. gennem internettet til brugeren, og her er CSS et udmærket valg til en centraliseret styring af layoutet. Fordelen med XSLT som værktøj til retrieval af de netop i det øjeblik fra brugeren søgte data fra en leksikografisk databasis i en XML-fil er, at man kan bruge denne teknologi på flere niveauer. Kay (2000:533) konkluderer her følgende fire trin i XSLT-stylesheets i forhold til deres opgave og virkemåde: "Fill-in-the-blanks stylesheets, Navigational Stylesheets, Rule-based stylesheets, Computational stylesheets". XML-baserede leksikografiske data kan dermed gengives på en nem måde (Fill-in-the-blanks), som minder om almindelig kendt HTML-markup, eller de kan bearbejdes og udvælges med en meget moderne funktionel programmering (computational).

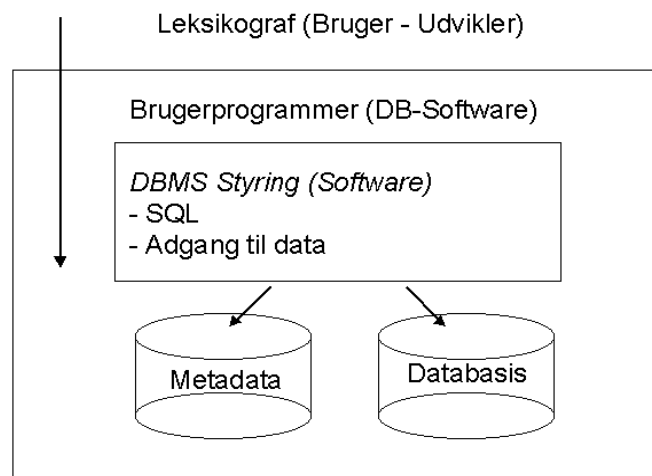
XML tilbyder ved siden af et meget struktureret og objektorienteret datagrundlag samt et tilhørende programmeringssprog til udvælgelse og bearbejdning af data on the fly, statisk eller dynamisk også et overordnet struktureringselement. Antallet af mulige tags og dermed af mulige elementer er i XML principielt ubegrænset. For leksikografiens vedkommende vil de dog selv med den mest avancerede makro- og mikrostruktur samt "repräsentatives" og "ergänzendes Lexemwissen" (Geeb 1997) kunne begrænses til højst et par hundrede forskellige tags per dokument og dermed det samme antal elementer. Ud over at antallet af forskellige elementer i hvert dokument kan begrænses er det med hensyn netop til makro- og mikrostrukturen nødvendigt, at kunne sætte elementerne i forhold til hinanden samt forsyne dem i disse relationer med kvalitets- og kvantitetskendetegn. – Grammatiske oplysninger forekommer nu engang som del af mikrostrukturen og som regel efter lemmaet. Til dette formål har XML i lighed med SGML, som er den ældre og større men mindre kendte og brugte bror af eXtensible Markup Language, muligheden for at tilknytte hver XML-fil en strukturdefinition. Denne strukturdefinition (Document Type Definition = DTD) knyttes til alle XML-dokumenter med samme informationsstruktur, altså f.eks. til alle leksemer fra en lemmaliste (hvert leksem som en XML-fil). Hermed svarer en DTD på mange måder til en datamodel fra databasesystemer. Både XSLT og DTD er del af XML-verdenen, men derudover findes der et stadig stigende antal af XML-baserede og -relaterede sprog, som til dels også ville kunne bruges i leksikografien (f.eks. SMIL: Synchronized Multimedia Intregation Language)

2. XML og databaser i leksikografien

XML kan forstås som en form for struktureret lagring af data eller informationer. På denne måde kan XML meget vel sammenlignes med de kendte relationale (eller også andre) databaser. Der er dog væsentlige forskelle mellem lagring af information eller data i databaser eller i XML. Databaser (og det gælder i det mindste relationale databaser, som stort set er de databaser, som bruges i leksikografien) er i det almindelige sprogbrug ikke kun den fysiske lagring og strukturering af data. Derimod forstås ved databaser der også selve softwaren, som typisk tilbyder en mangfoldig tilgang til dataene. Et kendte eksempel er Microsofts databaseprodukt Access. Alt det grafiske, knapperne, menuerne og de mange assistenter til gavn for brugeren er kun en overbygning, som ikke har ret meget med den virkelige lagring af dataene at gøre. Dog er

det netop denne overbygning, som gør de grafiske WYSIWYG-produkter på databaseområdet meget interessant for brugerne. Med lidt fagkundskab kan man i løbet af kort tid udvikle mindre databaser, som svarer til en relational datamodel. Dette gælder efterhånden også for de større, mere professionelle databaser som Oracle eller MS SQL-Server. Grafiske faciliteter, som disse produkter ikke tilbyder, bliver så alligevel tilgængelige gennem software som MS Access ved hjælp af den fælles databasegrænseflade ODBC.

Datalagring samt informationsstrukturering i den leksikografiske produktionsproces burde ikke være noget problem ved brug af relationale databaser. Arbejdsgangen vil her – ved siden af mange andre leksikografiske overvejelser være – at udvikle en datamodel og dermed visualisere de enkelte informationsenheder og relationen mellem dem. En efterfølgende omformning til relationsskema samt normalisering vil betyde en effektivisering af informationsstrukturen. Derefter er omformningen i en tabelstruktur overskuelig og uden yderligere anomalier. Denne problemløsning bliver i dag brugt i mange leksikografiske sammenhænge på forskellige niveauer – med eller uden modellering i en Entity Relationship Diagram og efterfølgende normalisering. Som enkeltbrugersystem eller system på et enkelt netværk implementeres disse løsninger som regel uden problem. I distribuerede systemer som f.eks. internettet, hvor flere forskellige leksikografer arbejder sammen i samme projekt, kræver en databaseløsning som regel eksperthjælp på IT-siden. Leksikografen vil dermed som regel opleve den leksikografiske database på følgende vis:

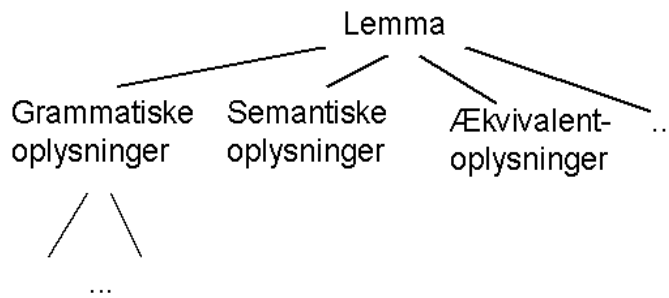
Leksikografen benytter sig som bruger eller udvikler nok mest brugerprogrammet (tit den grafiske brugergrænseflade). Denne sørger som re-

gel for den konkrete brug af de efterfølgende programmer, som giver fysisk adgang til dataene samt omformulerer databasesproget SQL (Structured Query Language – en ANSI standard) til denne fysiske adgang. Dette gælder såvel metadata (data med oplysninger omkring de leksikografiske data samt brugeroplysninger) som også den leksikografiske databasis.

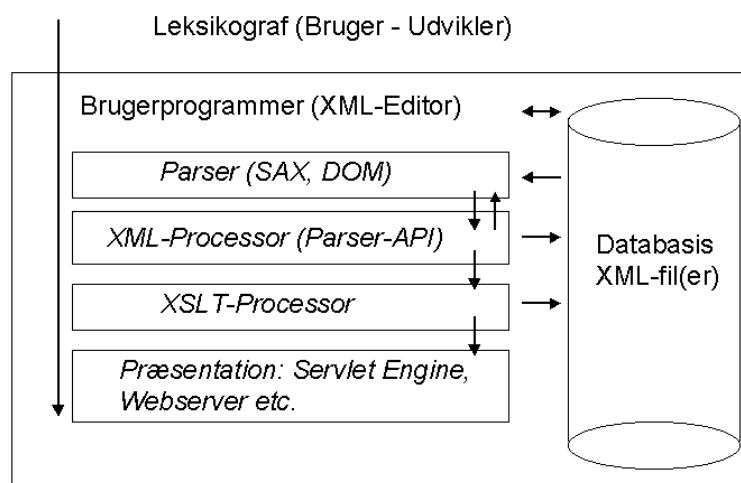
Eksport og import af data er her som regel afhængig af den konkrete software, men den rene databasis er i langt de fleste tilfælde ikke direkte tilgængelig for brugeren. Strukturdefinitionen (relationerne mellem informationsenhederne og dermed mellem tabellerne) ligger i semiprofessionelle og professionelle systemer ligeledes i databasen, men de er igen kun tilgængelige gennem brugerprogrammer hhv. DBMS-styringen.

XML tilbyder her en helt ny tilgang til lagring og bearbejdning af leksikografiske data. Åbenlyst og dermed ikke del af den videre diskussion er XML som brug af transportmedium for data mellem applikationer. Det kunne være transport af leksikografiske data fra en database til en anden eller fra en database til et layoutprogram som f.eks. Adobe Framemaker, som tilbyder specielle XML-filtre. Hvor man tidligere arbejdede med kommaseparerede tekstfiler vil et sæt af XML-filer kunne erstatte denne opgave. XML-filerne er meget mere læsbare for brugerne samt mere åbenlyse i deres struktur. Desuden kan de direkte bearbejdes i en dertil egnet editor samt vises grafisk i forskellig slags software. Dermed er XML et optimalt transportmedium ikke mindst for leksikografiske data. Eksporten af data til XML fra en database er afhængig af dens brugerprogrammer, altså det, den tilbyder brugerne. I fremtiden vil der næppe kunne eksistere et databaseprodukt på markedet, som ikke tilbyder denne eksportfunktion til XML.

Af meget større betydning for leksikografien er dog den nye arbejdsproces ved dataproduktion, informationsstrukturering og lagring af data samt information ved en direkte brug af XML. Udgangspunktet er dog det samme. De leksikografiske informationer skal først omdannes til strukturerede data. Deres værdi som information tilkommer dem først efter en vellykket opbygning af denne struktur. Også ved XML gælder det om at skelne mellem de væsentlige enheder, som danner rammen omkring alle informationer (f.eks. lemma, ækvivalentoplysning etc.). Dog opbygges ved design af XML-dokumenter ikke entiteter, som sættes i relation til andre entiteter, men enhederne sættes i en hierarkisk struktur. Udgangspunktet er dermed den enhed, som leksikografen vælger til at være udgangspunktet, f.eks. et lemma.

Strukturen og struktureringen er fri, men der vil altid kun være et rodelement. Toppen af hierarkiet er dermed altid defineret. Ny ved denne tankegang er for leksikografen, at ordbogsartiklen i den trykte form nu også kan udtrykkes i en informationsstruktur uden at de dertil fornødne data ligger i forskellige tabeller alt efter dataenes sammenhæng og hyppighed. Lemmaet og dets informationer kan dermed betragtes som et objekt. Bearbejdningen af det enkelte lemma bliver dermed mere overskuelig og foregår i modsætning til databasesoftware i følgende trin:

Leksikografen har som første redskab en XML-editor (eller en almindelig editor). XML-dokumentet fremstilles altså med et meget enkelt redskab. Grafisk orienterede XML-editorer som f.eks. XML SPY tilbyder her til hvert XML-dokument en trævisning, som er fuldt på højde med de grafiske databaseprogrammer (som f.eks. Microsoft Access). Editoren kan i sin basale form dog ikke undersøge, om XML-dokumentet svarer til en overordnet strukturdefinition (DTD). Dertil bruges parseren, en software, som meget vel kan være integreret i editoren. En kendt XML-parser følger med MS Internet Explorer 5.x og bliver brugt til en

trælige visning af XML-filer i dette program. Parseren tilbyder alt efter tilgangen til XML-dokumentet forskellige definerede interfaces (API), som regel efter en af de to standarder fra W3C "SAX" og "DOM". Igen er parseren ikke et produkt, som viser XML-filen! Visningen af dataene i f.eks. en grafisk ramme (f.eks. browser) er ikke en opgave af XML men derimod af den software, som bygger i forskellige trin på en XML-parser. XML-processoren er en software, som benytter sig af parseren og som bearbejder dens output – f.eks. til en trælige visning i browseren. Særlig interessant bliver denne opbygning i lag på det punkt, hvor XSLT-processoren muliggør udvælgelsen af bestemte informationsenheder fra en XML-fil baseret på en brugerdefinition. I den leksikografiske produktionsproces vil her være muligheden for at skabe leksikografiske opslagsværker med et datagrundlag og mulighed for mange forskellige "intendierte Benutzer" (Geeb 1997, Geeb 1998: 43ff.). Til den endelige grafiske gengivelse foreligger forskellige modeller. Kernen er her en webserver, som alt efter det valgte programmeringssprog benytter sig af en Java Servlet Engine eller andet software til afvikling og transformation af XML-filer til f.eks. HTML, som så sendes til brugerens webbrowser.

Leksikografen kan her i modsætning til de fleste databaseløsninger bearbejde de leksikografiske data (XML-filerne) forskellige steder i processen. XML-editoren vil på ethvert tidspunkt kunne bruges til bearbejdning af dataene. Parseren læser dataene ind og gemmer dem i hukommelsen alt efter den valgte metode i mange tilfælde som det XML-træ, som er kendt fra inputsiden i editoren. Allerede her er der ved hjælp af XML-processoren mulighed for at skrive information tilbage til datagrundlaget hhv. ændre det i ethvert henseende (alle knuder inkl. rod-knuden). Bearbejdning af data kan altså foregå "on the fly" mens de udlæses og videregives til næste applikation. Yderligere kan de forandrede leksikografiske data skrives tilbage til det oprindelige datagrundlag. XML-processoren arbejder på dette punkt tæt sammen med parseren hvilket betyder, at denne bearbejdningsproces kan gentages cirkulært. Lignende forhold er der ved brugen af XSLT-processoren, som gennem XSLT tilbyder at modificere det oprindelige datagrundlag efter brugernes behov. Disse brugerbehov skal dog først være formuleret i et XSLT-Stylesheet. På grundlag af dette stylesheet kan XSLT-processoren danne et nyt datagrundlag (f.eks. en ny XML-fil) eller give disse bearbejdede og muligvis ny strukturerede data videre til en ny applikation. Som regel vil denne applikation være en Webserver, som så sender resultatet af XSLT-processorens arbejde til brugeren ved hjælp af f.eks. internettet. Dermed foregår i dette scenario transformationsprocessen på serversiden, dvs. arbejdet med at omdanne det oprindelige leksikografi-

ske dokument til det endelig viste dokument (på basis af brugerdefinitionen) foregår et centralt sted – hver gang dokumentet bliver sendt til en bruger. En anden mulighed ville være at sende brugeren såvel det leksikografiske datagrundlag (XML-filen) samt brugerdefinitionen (XSLT-Stylesheet), som så af software hos brugeren omdannes til det ønskede dokument. Browsere som f.eks. MS Internet Explorer > 5.5 samt Netscape Navigator > 6.1 har denne mulighed, dog kun med indskrænkninger og for Microsofts vedkommende med mange specielle tiltag, som ikke kan føres tilbage til de oprindelige og almengyldige standarder.

3. Muligheder for leksikografien

Leksikografens særlige muligheder ved brugen af XML til leksikografiske data (og informationer!) er mangfoldige. Teknologien er i dens basale form (XML, parsere, processorer, XSLT samt editorer) stabil og kan anvendes allerede i dag. Alene i den tid fra fremstillingen af denne artikel til trykken af publikationen vil der foreligge yderligere software og tiltag. I det følgende vil der blive nævnt de muligheder, som allerede i dag i det mindste lader sig beskrive ganske klart eller som endda kan bruges med det samme.

3.1 Projektsamarbejde i netværk

Netværkssamarbejde mellem leksikografer bliver meget nemmere ved brug af XML. Efter definitionen af en fælles struktur (DTD) kan de forskellige datafiler produceres samt offentliggøres decentralt. Hovedkravet er derefter kun, at alle projektmedarbejdere har adgang til samme netværk (i dag typisk internettet). Præsentationen af de leksikografiske data vil derimod på brugersiden være ensartet gennem centralt definerede XSLT-Stylesheets.

3.2 Individualisering og globalisering i netværkssamarbejde

XML har gennem såkaldte "namespaces" muligheden, at individuelle dokumenttypedefinitioner kan forsynes med et individuelt mærkat. Denne autorrelaterede information knytter DTD'en samtidig til en Uni-

form Ressource Identifier (indtil videre kun en webadresse). DTD'er fra leksikografiske projekter, enkeltpersoner eller store forlag vil dermed kunne bruges overalt i verdenen, forudsat at de er knyttet til internettet. Samtidig vil de ved rette brug af namespaces altid kunne føres tilbage til den rette ejer. Individualiseringen af leksikografiske modeller er her mulig samtidig med at de – forudsat at andre leksikografer vil bruge dem – kan have en global virkning.

Denne blanding af en individuel og samtidig almen synlige form for strukturdiskussion gælder også for XSLT-Stylesheets (som jo ligeledes er XML-dokumenter). Dermed kan XSLT-Stylesheets i deres anvendelse som leksikografiske brugerdefinitioner ligeledes forsynes med en globalt gældende autorinformation samtidig med at de er tilgængelige for alle interesserede leksikografer – og brugere af leksikografisk information!

3.3 Brugerdefinition gennem XSLT

Som antydnet før er XSLT-Stylesheets det værktøj i XML-universet, som muliggør udvælgelsen af informationer på forskellig vis. Definitionen af de data, som skal udvælges fra det oprindelige datagrundlag, samt deres sortering og/eller bearbejdning svarer til en brugerdefinition i leksikografien. Hver bruger af et leksikografisk opslagsværk ("intendierter Benutzer") vil dermed få sig eget XSLT-Stylesheet, som sørger for den rette information i den ønskede rækkefølge og præsentation. Brugerdefinitionen på denne måde er variabel, den kan ændres fortløbende og er ikke knyttet til et program eller en software. XSLT-Stylesheets med den leksikografiske brugerdefinition ville kunne bruges overalt i verdenen med alle XSLT-processorer, som overholder XSL-standarden, lige meget om det er i Japan med en computer af mærke Macintosh eller i Italien med styresystemet Linux. – Begge dele, altså muligheden for at udarbejde denne brugerdefinition i tæt relation til de leksikografiske data samt muligheden for at genbruge den uafhængig af specielle softwareversioner, leverandører eller styresystemer må betegnes som et stort fremskridt.

3.4 Præsentation af leksikografiske informationer

Leksikografiske informationer kan ved brug af XML som datagrundlag nemt videregives til brugeren på mange forskellige måder. – XML-kilden kan udleveres til brugeren til videre brug f.eks. for at tilføje yderli-

gere oplysninger. XML filen kan omdannes og viderebearbejdes til alment visbar HTML ved hjælp af XSLT. Gennem brug af XSL-FO (Formatting Objects) kan XML-kilden omdannes på grundlag af et XLS-Stylsheet til bl.a. til det meget brugte, grafiske filformat Adobe PDF. På samme vis ville der kunne produceres andre printbare postscriptformater. Også brugen af disse data til WML/WAP og dermed præsentation af leksikografiske data på håndholdte enheder som mobiltelefoner er nemt muligt uden at der skal foretages ændringer i datagrundlaget eller allerede definerede XSL-Stylesheets og brugerdefinitionen. Hvis de leksikografiske XML-filerne desuden kobles med XML-applikationen SMIL (Synchronized Multimedia Intetration Language), kan de leksikografiske data indeholde alle kendte multimedia-elementer så som film, lyd, billeder etc. – og alt dette i et format, som kan transporteres over de kendte TCP/IP-netværk (f.eks. internettet) uden større downloadtider.

3.5 Brugerens indflydelse

I de kendte leksikografiske opslagsværk – elektronisk eller på papir – er der ikke de store muligheder for at strukturere informationerne på ny gennem en af brugeren selv oprettet brugerdefinition. Med XML i leksikografiske sammenhænge ville det være muligt, at give brugeren alle de redskaber (XSLT-stylesheet), som åbner for en fuld brugerdefineret informationspræsentation. For brugerens vedkommende forudsætter det enten et kendskab til XML og XSLT, eller at der stilles en software til rådighed, som f.eks. gennem besvarelse af relevante brugerrelaterede spørgsmål (situation, intention, forudsætninger; Geeb 1998:39 ff) at danne denne XSLT-stylesheet. Brugeren får dermed en helt ny og meget udvidet rolle i den leksikografiske proces. Kvalitetsbedømmelsen af leksikografiske opslagsværker bliver som følge heraf mere individualiseret end hidtil kendt.

3.6 De klassiske strukturbegreber i leksikografien

De klassiske strukturbegreber som mikrostruktur og makrostruktur vil få en helt ny betydning ved brugen af XML som leksikografisk redskab. På den ene side vil brugerens store indflydelse på præsentationen og sammensætningen af informationerne muliggøre vedkommende at skabe en absolut brugerrelateret makro- og mikrostruktur. På den anden

side vil produktionen af leksikografiske data være helt adskilt fra den klassiske tanke om makro- og mikrostrukturen. Informationerne kan gennem XML-processoren og XSLT-processoren blandes og bearbejdes vilkårligt af alle brugere og leksikografer med adgang til de leksikografiske data. Mange af de traditionelle undersøgelser til makro- og mikrostruktur – både i metaleksikografien samt også i ordbogskritikken – skal tænkes igennem på ny, hvis de skal kunne bruges i denne sammenhæng.

3.7 Information i et netværk

Informationer i netværk kan i dag linkes sammen gennem HTML-links. Dette linkkoncept er kun en del af den omfattende URI-idé, som i sin gennemførelse muliggør at identificere ressourcer entydig på nettet uafhængig af deres placering, tid eller sted. Dette mål ligger udenfor XML, men med linksproget XLink og dokumentlinksproget XPointer står der et mangfoldigt linkredskab til rådighed. Leksikografiske data kan – afhængig af den software, som omsætter det leksikografiske XML-dokument – ved hjælp af XLink og XPointer linkes sammen på elementniveau uden at link-målet skal være forsynet med en tilsvarende markering. Desuden vil der ud fra en henvisning i leksikografiske sammenhæng være mulighed for at tilbyde brugeren flere linkmål – enten til frit valg eller også relateret til brugerens profil (gennem en XSLT-Stylesheet).

3.8 Universalisering af tegnsystemet

Del af XML-verdenen er det på to byte baserede tegnsystem UNICODE ("UTF-8" samt "UTF-16"). Begrænsningen på 127 eller i bedste fald 256 forskellige tegn (ASCII/ANSI) i computeren er dermed ophævet, da Unicode kan rumme op til 65.535 forskellige tegn. Det fremtidige tegnsæt kan om end ikke alle så dog vise de fleste af verdens (!) tegn. Med tegnsættet UCS-4, som er XML's fremtid, vil der være mere end 2 billioner forskellige tegn til rådighed. For leksikografien betyder det at konverteringsproblemer af tegn mellem sprog vil høre fortiden til.

3.9 Versionskontrol

Med XML er det nemmere og mere overskueligt end i en ren database-løsning at forsyne leksikografiske data med oplysninger om ændringer i

indholdet. Denne del af leksikografens opgave kan nemt tildeles XML-processoren, hvis det ikke allerede er implementeret i en tilsvarende editor. Versioneringsdata følger dermed den enkelte leksikografiske oplysning, også ved brug i distribuerede systemer. Netop ved større projekter eller udveksling af data i netværk er det meget vigtigt, at de ved versionering opståede data gemmes sammen med det resterende datagrundlag, altså som regel sammen med lemmaet.

3.10 Datamanipulation i XML

Gennem den meget åbne struktur i den lagdelte XML-produktionsmodel er det for leksikografen muligt, at påvirke dataene flere steder i systemet. Det kan ved siden af almindelig produktion og bearbejdning også være under brugen af dataene i en parser. Ved denne lejlighed kunne man f.eks. forestille sig en automatiseret oversættelse af betydningsoplysninger eller en automatisk generering af en til lemmaet tilhørende fleksionsmodel. – Desuden er der jo omfattende muligheder for bearbejdning af dataene gennem XSLT og hermed på et tidspunkt, hvor de sendes til brugeren eller til en anden applikation.

4. Konklusion

XML i leksikografien byder på mange forbedringer og forenklinger, som desuden ligger helt på linie med tidens udvikling af informationssystemer (internettet). Mange af de nye muligheder for leksikografien ved brug af XML-familien er endnu ikke implementeret, men de ligger lige forude og befinder sig i et defineret område. Dog er der ligeledes stadigvæk områder, som er mere åbent. Søgningen i store dokumentmængder kan f.eks. være et performanceproblem, men det er et område, som vil blive løst udenfor leksikografiens rammer.

Skal leksikografen fremover være udvikler, programmør eller IT-ekspert for at kunne benytte sig af denne teknologi eller endda udøve leksikografien? Svaret må samtidig være ja og nej. En leksikograf skulle på baggrund af sin viden om informationsstrukturering nemt kunne klare at omforme en ordbogsartikel og dens mikrostruktur i en XML-fil. Også produktionen af en tilhørende datastrukturdefinition (her altså en DTD) skulle være muligt om end let ved brug af den fornødne software. Brugen eller programmeringen af en XML-parser, en XML-processor, en XSLT-processor eller en webserverinterface vil nok blive forbeholdt leksikografer med særlig interesse for og viden indenfor informationsteknologi. Det må være disse leksikografers opgave at skabe de nødvendige rammer (software), som integrerer de nævnte lag i

brugen af XML som datagrundlag i en brugervenlig enhed. Dog vil der altid være behov for, at leksikografen forstår den grundlæggende idé med XML indenfor leksikografien og med XML alment. Her er der ingen forskel fra datalagring og informationsstrukturering i XML og i databaser. Også ved brug af relationale (eller andre) databaser er der i det mindste en grundlæggende viden omkring datamodellering samt normalisering uundgåeligt. Mangler denne grundlæggende forståelse og viden – enten ved brug af XML eller ved brug af databaser – opstår alt for tit rene ordlister skrevet i et tekstbehandlingsprogram hvis værdi og nytte ville være langt større, hvis de var tilgængelige i en velovervejet struktur.

5. Litteratur

5.1 Links

Extensible Markup Language (XML) 1.0 (Second Edition). W3C Recommendation 6 October 2000: <http://www.w3.org/TR/2000/REC-xml-20001006>

Namespaces in XML. World Wide Web Consortium 14-January-1999: <http://www.w3.org/TR/1999/REC-xml-names-19990114/>

LeXeML. Lexicographic Markup Language: <http://www.lexeml.org>

Synchronized Multimedia Integration Language (SMIL). 1.0 Specification. W3C Recommendation 15-June-1998: <http://www.w3.org/TR/REC-smil/>

Synchronized Multimedia Integration Language. (SMIL 2.0) Specification. W3C Proposed Recommendation 05 June 2001: <http://www.w3.org/TR/smil20/>

XML Linking Language (XLink) Version 1.0. W3C Proposed Recommendation 20 December 2000: <http://www.w3.org/TR/2000/PR-xlink-20001220/>

- XML Path Language (XPath). Version 1.0. W3C Recommendation 16 November 1999: <http://www.w3.org/TR/xpath>
- XML Pointer Language (XPointer) Version 1.0. W3C Last Call Working Draft 8 January 2001: <http://www.w3.org/TR/2001/WD-xptr-20010108/>
- XSL Transformations (XSLT). Version 1.0. W3C Recommendation 16 November 1999. <http://www.w3.org/TR/xslt>

5.2 Anden litteratur

- Chen, Cindy Xinmin & Ashok Malhotra 2000: *XML queries via SQL*. Yorktown Heights, NY: IBM Watson Research Center
- DuCharme, Bob 1999: *XML: the annotated specification*. Upper Saddle River, NJ [u.a.]: Prentice Hall PTR.
- Geeb, Franziskus 1997: Die Benutzertypologie als Grundstein terminologischer und lexikographischer Arbeit, in: *Proceedings from XXII International Association Language & Business Conference 'Language and Business Life'* ed. by Annelise Grindsted, Vol. 2. Duisburg, 215–235.
- Geeb, Franziskus 1998: *Semantische und enzyklopädische Informationen in Fachwörterbüchern. Eine Untersuchung zu fachinformativen Informationstypen mit besonderer Berücksichtigung wortgebundener Darstellungsformen*. Århus: Wirtschaftsuniversität Århus.
- Goetz, Frank 2000: *SMIL. Multimedia im Internet mit Realsystem G2*. München [u.a.]: Addison-Wesley.
- Goldfarb, Charles F. 1990: *The SGML Handbook*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldfarb, Charles F. & Paul Prescod 1999: *XML-Handbuch. Muenchen [u.a.]*: Prentice Hall
- Harold, Eliotte Rusty 1998: *XML. Extensible Markkup Language*. Foster City: IDG-Books Worldwide.
- HSK 5 = *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter 1989–1991.
- Kay, Micael (2000): *XSLT. Programmer's Reference*.Girtingham: Wrox Press.
- Lobin, Henning 1998: *Informationsmodellierung in XML und SGML*. Berlin: Springer.
- Michel, Thomas 1999: *XML kompakt. Eine praktische Einführung*. München, Wien: Hanser.

- Möhr, Wiebke und Ingrid Schmidt (Hrsg.) 1990: *SGML und XML. Anwendungen und Perspektiven*. Berlin: Springer.
- Pitts-Moultis, Natanya; Cheryl Kirk 1990: *XML Black Book*. Scotsdale (AZ): Coriolis.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989: Aspekte der Makrostruktur im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: alphabetische Anordnungsformen und ihre Probleme; in: *HSK 5.1*, 719–.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989a: Der Begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven. in: *HSK 5.1*, 409–462.
- Wiegand, Herbert Ernst, Henning Bergenholtz & Sven Tarp 1999: Datendistributionsstrukturen, Makro- und Mikrostrukturen in neueren Fachwörterbüchern. In: *Fachsprachen. Languages for Special Purposes. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft* [...]. Hrsg. v. Lothar Hoffmann, Hartwig Kalverkämper, Herbert Ernst Wiegand. 2. Halbbd. Berlin. New York 1762–1832.

Valerij Berkov

Bjarne Berulfsen og Dag Gundersen. *Fremmedord blå ordbok*. 16. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget: 2000. 485 s.

Fremmedordbøker er en av de mest populære sjangrer innenfor leksikografien. De har en bred brukerkrets og kommer ut i mange utgaver og opplag, og det faktum at ordboka til Berulfsen og Gundersen (B&G) nå foreligger i 16. utgave, vitner om det. Undertegnede hører også til mange flittige og takknemlige brukere av tidligere utgaver av denne ordboka.

La det bli sagt med det samme. Dette er en meget god ordbok. Den inneholder et vell av opplysninger om fremmedordenes betydning (ofte med angivelse av deres opprinnelse og primære betydning) og uttale. Til forskjell fra de tidligste utgaver angir den også tonemer.

Det er ikke angitt i ordboka hvor mange oppslagsord den inneholder. Etter anmelderens beregninger er det i hvert fall over 25.000. Dette er altså en meget fyldig ordbok.

Som i enhver ordbok er det noen detaljer i B&G som kan gi anledning til diskusjon (de drøftes senere i anmeldelsen). Men de er av underordnet betydning og kan på ingen måte gi grunn til å betvile bokas høye kvalitet. Og nettopp dette – det at ordboka er av høy kvalitet – kan gi anledning til å drøfte noen sider av denne type ordbøker som sådanne.

En fremmedordboksforfatter blir konfrontert med en del problemer.

Problem

1

Fremmedordbøker er ordbøker over ord som er tatt opp i språket fra et annet språk. Noen av slike innlånte ord føles ikke lenger som fremmede (de kalles tradisjonelt *lånord*), andre bevarer noen eiendommeligheter – fonetiske (deriblant prosodiske) og/ eller grammatiske og/eller i stavemåten (dem kaller man som kjent *fremmedord*). Begrepet lånord illustreres for norskens vedkommende gjerne ved ord som *kirke*, *herre*, *betale*, begrepet fremmedord ved ord som *gelé* og *nachspiel*. Lånord er i regelen så innarbeidet at deres betydning er klar for enhver språkbruker.

Fremmedordbøker er pr. definisjon ordbøker over fremmedord.

Imidlertid er grensen mellom lånord og fremmedord skarp og tydelig bare rent teoretisk. Dette kan illustreres ved leksemer som relaterer til kristendom og kirke og som ble innlånt i norsk i det 11.

århundre. Ordene *satan*, *alter* ble sannsynligvis tatt i bruk i norsk på samme tid (om enn i annen form) som *kirke*, *prest*, *preke*, *skrifte*, *engel*, *djevel* o.l. B&G har med ordene *satan* og *alter* mens de andre ordene som står ovenfor, mangler. Ordet *alter* har tonem 2 og er derfor å betrakte som lånord, mens *satan* har tonem 1. Både substantivet og verbet *messe* er tatt med i B&G enda de ikke har noen kjennetegn av fremmed opprinnelse og vel er like så gamle som *prest* og *skrifte*.

På den annen side finnes det en masse ord som ble innlånt i norsk i nyere tid, dvs. som er fremmedord, men som ikke har noen trekk som skulle indikere deres fremmede opprinnelse, f.eks. *bil*, *trikk*, *sykkel*.

Det som er sagt ovenfor, betyr at kriteriet "fremmedspråklige kjennetegn" ikke alltid er pålitelig nok. Et par andre eksempler. Ordet *kaffe* har tonem 1 og skulle av den grunn vært betraktet som fremmedord, men oppfattes som lånord (og visstnok av den grunn ikke er tatt med i B&G). Men tonem-kriteriet hjelper ikke alltid, jf. en del utvilsomme fremmedord som har tonem 2 fordi vel de fleste ord på *-e* med trykk på nestsiste stavelse har det: *fadese*, *nymfe*, *periode*. Ordene *vene* (blodkar) og *rute 1* (firkant; glass), *rute 2* (vei) har absolutt ingen fremmedspråklige trekk; men *vene* er tatt med i B&G, mens *rute 1* og *rute 2* mangler (formodentlig fordi *rute 1* er innlånt fra middelnedertysk og betraktes som lånord, og *rute 2* er et gammelt lån fra latin, antagelig via fransk, og også betraktes som lånord).

Problem 2. Tar vi fagtermer fra ulike spesialområder, så er det titusener på titusener, ja kanskje hundretusener (tenk bare på kjemiske termer!) fremmedord som brukes i norsk. De er høyst ulike når det gjelder frekvens. Noen av dem er helt alminnelige og høyfrekvente, og enhver språkbruker vet hva de betyr. På den annen side finnes det et utall fremmedord som utelukkende brukes innenfor sine respektive fagområder og som en vanlig språkbruker så godt som aldri kan få bruk for å vite hva betyr. Rent teoretisk er problemet nokså lett å løse: Alminnelige høyfrekvente ord på den ene side og særdeles spesielle lavfrekvente termer på den andre tas ikke med i en fremmedordbok. Men ettersom det ikke foreligger nøyaktige opplysninger om fremmedordenes frekvens, er man nødt til å gå skjønnsmessig frem.

Dette kan illustreres ved et ganske enkelt eksempel, navn på ulike dyr som ikke hører til Norges fauna. Mange slike dyr har betegnelser som selvfølgelig er av fremmed opprinnelse, og som derfor er ekte fremmedord. Men forfatterne er på det rene med at det ville vært pedanteri å bruke dette som eneste kriterium, og tar også med i betraktning ordets frekvens og dermed forståelighet. Følgende ord er f.eks. ikke tatt med: *elefant*, *kamel*, *løve*, *sebra*, *sjiraff*, *tiger*. Derimot oppfatter ordboka ordene *anakonda*, *bison*, *dromedar*, *gasell*, *gepard*, *gib-*

bon, gorilla, jaguar, kenguru, krokodille, leopard, makake, orangutang, sjakal, sjimpanse, vombat, zebu. Det kan bemerkes at "halvfremmedord" (av typen *bisamrotte, moskusokse*) ikke er tatt med. Men dette er ikke fast noen regel (ordet *genistrek* er med).

Dette gjelder stort sett også høyfrekvente ord fra andre områder, bl.a. dagliglivet. Det er derfor ikke helt klart hvorfor det er tatt med i B&G noen innarbeidede fremmedord som nok er kjent for enhver nordmann: *avis, baby, drama, drink, genser, geografi, geologi, gevinst, gir, kafé* (*kaffe* er som sagt ikke med), *kakao* (*sjokolade* er ikke med), *kafeteria, kefir, keiser, keramikk, kontroll, malaria, militær, natur, pizza, sjef, sjekke* (en ny betydning mangler i definisjonen), *sjåfør, spesiell, telegram.*

En slik løsning – det at særlig høyfrekvente fremmedord ikke tas med – forekommer å være riktig. En fremmedordbok er jo i første rekke en oppslagsbok. Omfanget i slike ordbøker er begrenset, bl.a. av kommersielle hensyn, noe som forresten er ganske viktig, og leksikografen går ut fra hva som kan være aktuelt for brukerne og hva som ikke er det. Ut fra disse hensyn er det neppe sannsynlig at noen bruker ikke vet hva ordene *elefant* eller *løve* betyr, og vil slå opp på dem. Men da kunne også artiklene *avis, baby, genser, sjef* o.a. som er nevnt ovenfor, vært sløyfet.

I grunnen er det er to prinsipper som kolliderer her: det etymologiske prinsippet og frekvens-prinsippet. Knesetter man det første prinsippet fullt ut, så hører ordene *elefant* og *bison* til samme kategori. Rent leksikografisk er det forskjell på dem: Ethvert barn vet hva *elefant* er for noe.

Problem 2 har også en annen side, nemlig forholdet til særlig lavfrekvente ord som svært sjelden kan tenkes å bli slått opp på. Stort sett fant anmelderen ganske få slike tilfeller i B&G. Som eksempler kan en anføre ordene *centrosojuz* og *benzaldehyd*. Det første av disse ordene betyr 'sentralforbundet for de kooperative forbruksforeningene i det tidligere Sovjetunionen' og var til og med i det tidligere Sovjet ikke særlig aktuelt (undertegnede, som er russer, kan ikke huske å ha brukt det noen gang). Det er ikke engang oppført i det siste ettbinds *Stort konversasjonsleksikon*.

Fremmedordbøkene brukes – ved siden av konversasjonsleksika – faktisk som populær erstatning for flere ulike fagordbøker (i astronomi, fysikk, medisin, EDB, språkvitenskap, jus, økonomi, psykologi osv., osv.). Siden hvert av slike spesielle områder teller tusenvis av termer (ofte mer), er det bare mulig å ta en liten del av dem med i en fremmedordbok. Rent teoretisk er det to fremgangsmåter å bestemme termenes viktighet på. Den ene er å bruke frekvensen som kriterium.

Det ville vel vært det riktigste, men faktum er at slike frekvenslister ikke foreligger (det jeg vet ikke for noe språk). Den andre er å la eksperter på vedkommende områder sette opp termlister for sine fag. Her er det en reell fare for at de kan overvurdere viktigheten av noen termer for en vanlig bruker. Dette kan illustreres ved at B&G inneholder noen fagord fra området språkvitenskap som en vanlig bruker sannsynligvis ikke ofte kan komme til slå opp: *aposiopese, bahuvrihi, dvandva, hapax legomenon, haplologi, litot/litotes, oksymoron, paronomasi, synekdoke, zeugma* m.m. Anmelderen har en mistanke om at dette rike utvalget av lingvistiske termer henger sammen med at Dag Gundersen er filolog. Det spørs bare om andre spesialområders terminologi også er representert i B&G med slik fylldighet. Ordbøker bør jo jevnt over karakteriseres ved samme "frekvensdybde", dvs. ved at divergensen i frekvensen til oppslagsordene ikke må være alt for stor. Hvis vi f.eks. tar med i en ordbok det ganske lavfrekvente ordet *dvandva* (som nok ikke alle filologer vet hva betyr), så er det logisk å vente at de ikke særlig frekvente biologiske termene *partenogenese* og *tropisme* også er med (begge er inkludert i B&G).

Problem 3. Det er alt sagt at full konsekvens og full overholdelse av frekvensprinsippet i ordbøker er uoppnåelige først og fremst pga. mangel på opplysninger om hyppigheten av lavfrekvente leksemer. Likevel streber en ordboksforfatter etter at hans ordliste (fortegnelse av oppslagsord) skal være systematisk: Er f.eks. ordet *fenotype* med, så bør også *genotype* være med (begge er med i B&G). Noen ganske få inkonsekvenser i så måte er å finne også i B&G. Det psykologiske fagordet *déjà-vu* er inkludert, mens *jamais-vu* mangler. *Pelikan, flamingo* og *emu* er tatt med, men *struts* (og *strutsepolitikk*) er ikke det. I forangående avsnitt er oppslagsordet *benzaldehyd* nevnt, og da ville det vært logisk å ta med *formaldehyd* som imidlertid mangler.

Det samme gjelder bl.a. fremmedspråklige uttrykk. De er godt representert i B&G, f.eks. *bene vixit qui bene latuit, coming man, credo quia absurdum, deus ex machina, ecce homo, enfant terrible, ex officio, frisch vom fass* (det burde nok vært *Fass* eller enda bedre *Faß*), *in the long run, in toto, in vino veritas, in vivo, noli me tangere, per ardua/aspera ad astra, sine ira et studio, sit venia verbo, tabula rasa, tertium non datur, upper ten (thousand), volento Deo*. Men en del vel ikke mindre kjente fremmedspråklige uttrykk mangler, bl.a. *de profundis, der langen Rede kurzer Sinn, de te fabula narratur, de visu, ferro et igne, la garde meurt et ne se rend pas, sit tibi terra levis*, for å nevne noen. Dette er litt merkelig, fordi Dag Gundersen, en av forfatterne av *Bevingede ord*, er Norges fremste ekspert på området.

Her vil anmelderen få lov til å komme med en digresjon. Etter hans mening bør fremmedordbøker (som forresten ordbøker ellers) ikke bare brukes som oppslagsverker, men også bidra til å utvide brukerens horisont, lære ham noe. Dette gjelder i høy grad fremmedspråklige uttrykk. Men slik de er plassert både i B&G og i Evensberget og Gundersens *Bevingede ord* kan leseren bare tilfeldig støte på dem eller må pløye seg gjennom hele ordboka. Kanskje er det lurt å følge det russiske mønsteret for fremmedordbøker, der slike fremmedspråklige uttrykk er samlet bakerst i boka. Dette forklares naturligvis ved at russisk bruker det kyrilliske alfabetet, og fremmedspråklige uttrykk, som skrives med det latinske alfabetet, derfor ikke lar seg inkorporere i den russiske teksten. Men når slike enheter er samlet på ett brett, er de en interessant og nyttig lektyre. Undertegnede må tilstå at han har lært ikke så lite ved å lese tillegg til russiske fremmedordbøker. Dessuten utgis nå i Russland egne ordbøker over fremmedspråklige uttrykk. De er av to slag.

Den ene kategorien, som er beregnet på seriøse brukere, inneholder fremmedspråklige uttrykk som er brukt i russisk litteratur uten oversettelse. Den er representert ved en ordbok på to bind, med tallrike eksempler, for det meste fra klassisk litteratur, og utførlige kommentarer.

Den andre kategorien er små populære ordbøker som omfatter de mest brukelige fremmedspråklige ord og uttrykk som brukes i russisk tale, f.eks. *à la guerre comme à la guerre*, *à livre ouvert*, *après nous le déluge*, *contradictio in adjecto*, *cui bono*, *do ut des*, *non multa sed multum*, *nulla dies sine linea*, *pater familias*, *quantum satis*, *raison d'être*, *self-made man*, *sic transit gloria mundi*, *time is money*, *tres faciunt collegiam*, *tutti frutti*, *varia*.

Kanskje ville en slik liten ordbok finne sin leserkrets i Norge?

Noen småting.

Ordet (*et*) *must* brukes nokså mye og burde vært tatt med. Det ser ellers ut til at *Anglisismeordboka* ikke er fullt ut ekserpert.

Duma er ikke bare "russisk nasjonalforsamling (1905–1917)", men også navnet på underhuset i det nåværende Russland (offisielt *Statsduma*).

Exit betyr ikke bare "han (el. hun) går ut", men også 'NN avslutter sin virksomhet, forsvinner fra den offentlige arena'.

Apartheid er ikke lånt fra nederlandsk, men fra afrikaans (ordet har forresten lik form i begge språkene).

À la guerre (biljardspill) er tatt med; uttrykket *à la guerre comme à la guerre* kunne også blitt inkludert.

Skanner, skanning uttales ikke bare med [æ], men – og nå helst – med [a].

En del kortord er tatt med (*diske, krim, porno*), men noen, særlig fra dagligtalen, mangler (f.eks. *deppa, dimme, info, lab(b), mikk, noia, pers, temp*).

Bortsett fra noen småting nevnt på slutten av anmeldelsen, er det som står ovenfor, for det meste refleksjoner over fremmedordbøkernes egenart. Dette er som sagt ikke ment som kritikk av B&G. Tvertimot. Meningen var å vise hvor vanskelig oppgaven var. Den er løst i ordboka på en høyst tilfredsstillende måte.

Litteratur

Bol'shoj enciklopediãeskij slovar'. Moskva & S.-Peterburg 1997.

Evensberget, Snorre & Dag Gundersen 1995. *Bevingede ord*. 3. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Graedler, Anne-Line & Stig Johansson 1997. *Anglisismeordboka*. Oslo: Universitetsforlaget.

Riitta Eronen

Omfattande ordbok över finsk slang

Heikki Paunonen, *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii, Stadin slangin suursanakirja*. ('Känner du Stan, förstår du slang? Storordbok över Stans slang'). Helsingfors: WSOY 2000.

I Finland utkom i slutet av år 2000 Heikki och Marjatta Paunonens ordbok *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii, Stadin slangin suursanakirja* ('Känner du Stan, förstår du slang? Storordbok över Stans [= Helsingfors'] slang') (i fortsättningen SISK) som varit under arbete i över tjugo år. Det har visserligen publicerats slangordböcker tidigare i Finland, men de är alla betydligt mindre omfattande och antingen beskriver de mestadels slang från något visst specialområde (t.ex. militär- eller förbrytarslang) eller också handlar det om smärre ordlistor över äldre Helsingforsslang (ofta gjorda av amatörer). Av de tidigare slangordböckerna är Kaarina Karttunens *Nykyslangin sanakirja* ('Ordbok över modern slang') från 1979 den mest omfattande och också den språkvetenskapligt mest gedigna. Den innehåller dock endast sådana slangord som var i bruk under 60- och 70-talen, medan SISK också tar upp en hel del ordmaterial som är äldre och inte längre förekommer. SISK är betydligt mer omfattande än sina föregångare och innehåller sammanlagt 33.000 uppslagsord.

Den nya ordboken har utkommit i en tid när både dialekter och slang är i ropet i Finland. Under de senaste åren har det publicerats mycket både på lokala dialekter och på Helsingforsslang, såväl originaltexter som översättningar från finskt allmänspråk. Exempel på detta är allt från serier – från Asterix till Kalle Anka – till texter ur Bibeln och katekesen. Dialekterna och slangen har alltså blivit salongsfärdiga och slangordboken låg därmed när den kom ut rätt i tiden både språkvetenskapligt och samhällsligt.

En ordbok över slang – men också och över talspråk

SISK innehåller en utmärkt och omfattande förtext där bl.a. begreppet slang, de olika skikten av Helsingforsslang och den finska slangforskningen granskas.

Den äldre Helsingforsslangen är en mycket speciell språkform. Den uppkom i stadens ytterområden i slutet av 1800 talet i en miljö som då var mycket mångkulturell. Både vid ämbetsverk och på gatorna talades det allmänt svenska, medan Finland fortfarande var en del av Ryssland. Helsingforsslangen lånade in ord både från svenskan och ryskan och därtill från olika yrkesjargonger, bl.a. hamnarbetarnas och byggarbetarnas språk har präglat den. Böjningssystemet och övrig grammatik avvek avsevärt från standardfinskans, så som fallet alltid är med talspråk. Detta äldsta slangskikt betraktar Heikki Paunonen rentav som ett eget språk, ett språk som var gemensamt för bakgatornas olika pojkgång vid förra sekelskiftet. Det slangskikt som kom till på 40-talet är mycket entydigare en variant av finska. Många talare av den varianten lever fortfarande i Helsingfors, och intressant är att de noga värnar om sitt språkarv och betraktar den moderna slangen som inkorrekt. Denna präglas av engelska lånord och är i mycket högre grad än äldre slang gemensam för ungdomar från olika delar av landet och för folk som sysslar med olika saker. SISK gör inga försök att normera och ange vad som är "riktig slang" utan de olika skikten behandlas som jämbördiga i artiklarna.

Ordboken täcker alltså alla tre slangformerna och mer därtill, t.o.m. i så pass stor utsträckning att undertiteln *storordbok över Stans slang* inte är riktigt adekvat. Slangord från förra sekelskiftet till detta sekelskifte ingår, men utöver det som traditionellt brukar betraktas som slang – det språk som talades på gatorna av pojkar och män och rentav i den undre världen – har Paunonen också beaktat det vardagsspråk som talades av kvinnor och barn, studenter och skolelever och även av folk ur olika yrkesgrupper och med olika fritidsintressen. Undertiteln kunde lika gärna ha varit *Ordbok över slang och talspråk i Helsingfors*.

Ordbok eller encyklopedi?

Den nya slangordboken belönades strax efter att den hade kommit ut med Fakta-Finlandia-priset, som är det största facklitterära priset som delas ut i Finland. Juryn framhöll i sin motivering att det inte endast är fråga om en ordbok utan om en historiskt, sociologiskt och etnologiskt värdefull beskrivning av stadslivet i Helsingfors. Författarna säger själva att de med avsikt har lösgjort sig från den traditionella ordboksformen och att en del artiklar därmed kunnat växa ut till miniatyrbeskrivningar av en svunnen tid. På så vis blir ordboken en läsebok, där man inte bara får den kortfattade uppgiften *kahvibutku* 'kaffeservering' utan där man också får veta hur dessa "butkur" såg ut och vem som

skötte dem. Läsaren kan inhämta kunskaper om en gången värld och dess yrkeskårer, exempelvis om skoputsarpojkarnas (*blankkari ~ plankkari ~ plotskarin ~ putsari*) skarpt avgränsade subkultur.

En variant som är väl representerad är den s.k. "köksfinskan". Den har starka inslag av svenska och talades av kvinnor i det tvåspråkiga Helsingfors. Många av de "köksfinska" orden (t.ex. *kahveli* pro *haarukka* 'gaffel') lever kvar i talspråket olika delar av Finland.

Också skolslangen från olika decennier beskrivs och likaså olika lekar och ramsor. Det ges t.ex. en ingående beskrivning av en hopp-repslek som flickorna lekte på 60-talet och som kallades *kekkonen* efter den dåtida presidenten.

För läsaren är det visserligen trevligt med bakgrundsfakta, men lösningen är ändå något tvivelaktig ur lexikografisk synvinkel. Det kunskapsstoff som ingår i artiklarna är brokigt och av varierande kvalitet. De lexikografiska definitionerna är ofta inexakta och slump-artade då de i huvudsak bygger på minnesmaterial.

Heterogent källmaterial

Karakteristiskt för slangen är att den är en talad språkform. Det enorma källmaterialet till ordboken (källförteckningen omfattar över 40 sidor) har endast delvis kommit till genom intervjuer med slangtalande. Det har också ordnats ordtävlingar (bl.a. för skolelever) och därtill har ett omfattande skriftligt material excerperats. Materialet är alltså synnerligen heterogent och brokigt.

Även om slangen ännu på 60-talet kunde kallas "vulgärspråk" har språkforskare samlat in slang under hela 1900-talet och slanguttryck har också förekommit i litteraturen. Det var dock egentligen först i och med Pentti Saarikoskis finska översättning av J.D. Salingers roman *The Catcher in the Rye* (sv. *Räddaren i nöden*) som slangen kom in i skönlitteraturen på allvar. Bland de mest kända skribenterna som använder detta stilmedel kan nämnas Arvo Turtiainen, känd för sina Helsingforsdikter, och prosaisten Alpo Ruuth, vilkas texter (med all rätt) finns med i källmaterialet till slangordboken. Man kan m.a.o. säga att en del av källmaterialet utgörs av högklassig litteratur. Men i och med det har talspråket naturligtvis gått igenom ett stilfilter och kan inte sägas vara "äkta" på samma vis som intervjumaterialet.

Etymologiska uppgifter saknas

De som intresserar sig för slang vill i allmänhet veta både vad orden betyder och vilken etymologin är. Särskilt intressant i finsk slang är det ryska inslaget. Men numera, när nya slangord lånas in nästan uteslutande från engelska, är det också av intresse att få veta vilka ord som är av svenskt ursprung. De flesta lånen är dessutom inte genomskinliga (t.ex. översättningslån, som ofta inte ser ut som lånard), så strängt taget borde etymologiska uppgifter ges för alla uppslagsord. I SISK har långivande språk dock inte angetts i artiklarna, trots att andra slags uppgifter om härkomst finns med, t.ex. att ordet *huuperi*, som betyder 'vatten', kommer från namnet på en vattenledningsfirma, Oy Huber Ab. Här och där finns det också uppgifter om att ett ord har dialektal bakgrund eller att det har sitt ursprung i barnspråk. Men i övrigt måste användaren alltså nöja sig med den allmänna presentation av slangordens härkomst som finns i förtexten. Där sägs det bl.a. att den flerspråkiga vokabulären är något som skiljer Helsingforsslangen från slangen i de flesta andra storstäder, och att t.ex. Stockholmsslangen till största delen bygger på svenska, även om lån från andra språk naturligtvis förekommer.

Ordboken och grammatiken

I förtexten till SISK finns en bra beskrivning av slangens grammatik och även av talspråksgrammatik mer allmänt. I själva ordartiklarna åskådliggörs grammatiken (språkbruket) ytterligare. Både formen på uppslagsorden och i synnerhet de satsstrukturer som visas i exemplen avviker märkbart från finskt allmänspråk. Mest iögonfallande är valet av uppslagsform för vissa typer av verb; i stället för första infinitiven (som brukar vara uppslagsformen i finska ordböcker) används första person singularis presens i enlighet med äldre slang, där verb av de ifrågavarande typerna inte förekom i infinitiv I. Uppslagsformer är *dokaa*, *duunaa*, *flaidaa* i stället för *dokata*, *duunata*, *flaidata* ('supa', 'arbeta', 'slåss'). För verb som tillhör de yngre slangskikten verkar uppslagsformerna i presens dock onaturliga, eftersom infinitivformer är i allmänt bruk (användarna letar förmodligen t.ex. snarare efter *irkata* 'chatta' än efter *irkkaa*).

I det grammatiska avsnittet i förtexten redogörs det också bl.a. för ljudstrukturen hos slangorden. I finskan har exempelvis konsonanterna *b*, *f* och *g* ursprungligen inte förekommit. I slang är de vanliga i likhet med flera konsonantkombinationer som är främmande för finskan. Ibland används sådana språkljud rentav i ord där de inte finns i långivarspråket. Slangen briljerar alltså på sätt och vis och leker med

främmande element. Ett exempel är ordet *biisi* 'musikstycke' där de initiala konsonanten i engelskan är *p* (*piece*).

Mångskiftande och flertydiga ord

Slangord är ytterst varierande både till form och betydelse. Ett begrepp kan motsvaras av otaliga varianter av ett ord. I SISK ordnas varianterna inte efter hur allmänna eller "riktiga" de är utan varje form tas som självständigt uppslagsord. Klart sällsyntare uttals- och skrivformer i en ordgrupp kan ges i hänvisningsartiklar medan förklaringen finns under den vanligaste formen (t.ex. **piisi** → **biisi** – **biisi** musiikkikappale ['musikstycke, låt']). Däremot förekommer det inte systematiska hänvisningar mellan likabetydande uppslagsord bildade med hjälp av olika avledningsändelser. Synonymerna *fiilari*, *fiilinki* och *fiilis* ('känsla') tas exempelvis upp som tre separata artiklar utan inbördes hänvisningar. I artikeln *fiilinki* konstateras det att ordet också kan stavas *feelinki*.

Traditionellt har slangord räknats som fula ord eftersom många av dem är förknippade med sex, drickande, svordomar o.d. De som tas med som uppslagsord i allmänspråkliga ordböcker får ofta etiketten "vulgärt" eller "föraktfullt" eller liknande. Många slangord är också öppet inkorrekta i fråga om t.ex. människors ursprung, livsstil, utseende eller intelligens. I en slangordbok behöver orden naturligtvis inte vara politiskt korrekta. När man bläddrar i ordboken får man en färgstark bild av språkburkarnas humor. När det gäller bildspråket är slangen ofta både vitsig och rolig. Den gravida har "*nielassu futarin*" dvs. "svält en fotboll" och polisbilen är en "*sininen huvimaja*", dvs. ett "blått lusthus".

Onödigt många namn som lemman

Vid lemmaselektionen hade en strängare gallring varit på sin plats. Nu finns det med för många tillfälligheter. I all synnerhet alla namn och namnvarianter får lemmalistan att svälla ut. Förutom ort- och personnamn finns det med produktnamn (t.ex. bilmärken och alkoholsorter). Namnen är ju en viktig del av vokabulären i ett språk, så såtillvida är det befogat att lemmatisera namn. De ger också en bra Orts- och tidsbild. Men förfarandet i SISK är osystematiskt. Kaféer och krogar, lärare och utslagna avfärdas ibland mycket kortfattat, t.ex. *Dynamiitti-Laine* 'person känd av polisen', medan artiklarna ibland innehåller ingående beskrivningar. Ett otal namn på gator, parker och klippor, från

Sörkan härtsit (om klippor i stadsdelen Sörnäs, till sv. *berg*) till *Mogadishu Avenuet* ("Mogadishuavenyerna", om ett invandrartätt område) har också noterats och dessutom till en del markerats på kartor i förtexten.

Men man frågar sig om en ordbok är rätta stället för diverse namn som verkar mer eller mindre marginella. Visserligen är de intressanta för språkforskare genom att de visar på de mångformiga namnbildningsmönstren men alla de lemmatiserade namnen gör det svårt att bedöma det faktiska antalet uppslagsord.

Bra och dåligt

Som användare saknar man systematiska uppgifter om uppslagsordens etymologi i artiklarna. En ännu större brist är att boken saknar register. En förteckning med åtminstone de vanligaste slangsynonymerna borde ha funnits. Nu är den enda åtkomststrukturen den alfabetiska ordningen, vilket känns bristfälligt för den som är van med elektroniska källors alla sökmöjligheter.

Kritiska användare tycker knappast om att så mycket som verkar vara tillfällighetsbildningar har lemmatiserats. Å andra sidan är det säkert många som gläder sig åt den stora mängden uppslagsord, oavsett att en del av dem av strikt lexikografiska skäl borde ha mönstrats ut. Men det finns faktiskt en poäng med dagsländorna också; den som översätter från finska till något annat språk har äntligen en källa där de kan kontrollera betydelsen hos alla de vardagliga ord (t.ex. benämningen på tiotals olika skotyper) som tidigare har föranlett ett ändlöst detektivarbete.

I fråga om betydelsebeskrivningen är det å andra sidan dock skäl att vara litet kritisk. Författarna nämner i förordet att betydelseförklaringarna är hämtade ur källorna, vilket innebär att de är av varierande kvalitet och ibland rätt så approximativa. Förklaringarna är inte alltid allmänt tillämpliga. Betydelsen hos slangord varierar ju också och den ändras snabbt. Ingen ordbok och allra minst en slangordbok kan vara fullständigt komplett och aktuell.

Andra finska slangordböcker

Hämäläinen, Simo 1963: *Suomalainen sotilasslangi* ('Finsk militärslang'). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Turku.

Karttunen, Kaarina 1979: *Nykyslangin sanakirja* ('Ordbok över modern slang'). WSOY: Porvoo.

- Lipsonen, Leo 1990: *Vankilasslangin sanakirja* ('Ordbok över förbrytarslang'). Valtion painatuskeskus: Helsinki.
- Mäkelä, Juhani 1997: *Stadin snadi slangisanakirja* ('Liten ordbok över Stans slang'). WSOY: Juva.
- Penttinen, Antti 1984. *Sotilasslangin sanakirja* ('Ordbok över militärslang'). WSOY: Juva.

(Översättning från finska: Nina Martola)

Dag Gundersen

Nyord

Jarvad, Pia 1999: *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.

Moberg, Lena (hovedred.) 2000: *Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. Stockholm: Svenska språknämnden. Norstedts Ordbok.

I Sverige kom *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* i 1986, utgitt av Svenska språknämnden under Bertil Moldes ledelse. I 2000 utgav så Svenska språknämnden oppfølgeren *Nyordsboken*, i hovedsak utarbeidet av Lena Moberg, med undertittelen "Med 2 000 nya ord in i 2000-talet". Det er en frisk og munter tittel som kan antyde at med disse 2000 ekstra ordene er man rustet til å brette opp ermene og ta fatt på 2000-tallets oppgaver, i det minste beskrivelsen av dem, i de nærmeste 10–15 år om man følger samme utgivelsestakt som hittil. Tilveksten fortsetter; i *Språkvård* 2/2001 supplerer Lena Moberg med 30 nye, derav fire på *e*-, som det sikkert blir flere av; i *Ord til Arne Hamburger* (2001) analyserer Henrik Holmberg det gode danske nyord *motherfuckerskæg*.

Man får lyst til å bla og beite i en slik bok. Allerede den 10-fargede permen sier noe om ordenes mangfoldige kilder og at slagordet "et fargerikt fellesskap" har passet som en beskrivelse av ordforrådet i de nordiske språkene svært lenge før det kom i bruk om dagens samfunn – nærmere bestemt det norske ("Ja til et f.f.", Røde Kors' aksjon i 1987), da verken "färgrik gemenskap" eller "farverigt fællesskab" er kjent i svensk eller dansk.

I Danmark kom *Nye ord i dansk 1955–1975* i 1984, og i 1999 fulgte *Nye Ord 1955–98*, begge ved Pia Jarvad og den siste i Gyldendals røde ordboksserie. Som tittelen viser, er den eldre boken innarbeidet i den nye, som har ca. 10.000 ord, og det framgår av innledningen at det både er tatt ut ord som viste seg å være eldre enn fra 1955, og satt inn nye fra 1. utgaves tidsrom som man ikke hadde registrert da den utkom. Dette fører tanken hen på hva et nytt ord eller et nyord egentlig er.

Begrep, ord og nyord

Nyord er i dansk først og fremst et stedsnavn, en øy utenfor Møn på 4,8 km² og med 49 innbyggere (1997). Uten forkleinselse for øya, som ble fredet i 1975, er det god grunn til å vurdere ordet også som appellativ. Det er faktisk belagt i *ODS* fra 1884, fra Baruël og Sundbys *Dansk-norsk-fransk Haand-Ordbog* ('mot nouveau, néologisme'). Dermed er det også det tidligste belegget i norsk, ettersom ordboken gir seg ut for også å omfatte dette, og viser det i gjerning ved det kraftpatriotiske eksemplet "det er en norsk normand fra Norge" ('il est né natif de Norvège'), visstnok laget for anledningen av Baruël. I svensk viser *SAOB* til et førstebelegg fra 1914 av Pelle Holm, senere redaktør og ordbokschef i *SAOB* og utgiver av *Bevingade Ord*. *SAOB* definerer det som 'nybildad ord' og *ODS* tilsvarende som '(sj.) nydannet ord'. Det kan man imidlertid ikke være sikker på hvis man ikke kjenner selve opphavet, som *bil* i dansk (*Politiken* 14.3.1902), *finkultur* i svensk (H. Swedner 1965) eller *brukskunst* i norsk (H. Fett 1912, *brukskunst* ifølge *Nationalencyklopedins ordbok* i svensk fra 1933). Selv da kan det vise seg at ordhistorien var ufullstendig. En *quisling* om landssviker er ofte blitt tillagt den svenske korrespondenten S. Åhman kort etter 9.4.1940, men ordet var i bruk fra 1933 i arbeiderpressen (Oscar Torp 2.1.1933); en avisoverskrift fra 1936 var "De svenske quislinger i aktivitet", og i tillegg betydde "en quisling" på 30-tallet en flaske "krydret brennevin", med utgangspunkt i "pepperattentatet" som Q. hevdet seg utsatt for i 1933. I den nye svenske og danske utgaven figurerer *maskrosbarn* og *mælkebøttebarn* med den norske parallellen *løvetannbarn* fra 1980-tallet, men begrepet har røtter i et av Henrik Wergelands mest kjente dikt, "For første Gang" fra 1838 (*Saml. Skr.* I:II.151), der løvetannen omtales som "den Urt, der groer, jo meer den trædes", og tanken utdypes (VI:I.298) når han skriver om sin muses "Løvetand- eller Kokleare-Karskhed, eller sit "Oberoende", som Svensken siger". *Snällism* opptrer i svensk fra 1991, men *snillisme* ble laget på norsk i 1986 av Gisle Espolin Johnson. På den annen side har norsk *enboer* fra 1998 svensk *enbo* fra 1986 som mønster. I mange tilfeller har det nordiske ordet en fortid i et annet språk. *Nye Ord* har *singalong* i dansk fra 1991; men Mitch Millers *singalongers* var i sving (eller swing) i USA iallfall i 1960. Både *resultatvarsel* i norsk (2000) og *vinstvarning* i svensk (1996, Lena Moberg i *Språkvård*) kommer fra *profit warning* i amerikansk. Nå er jo slike paralleller ikke samme ord, men ulike ord, her ett svensk, ett norsk og i bunnen ett amerikansk. Det gjelder også ord med identisk form i flere språk (f.eks. *quisling*). Men de dekker samme begrep, og det er av interesse å se så nøyaktig som mulig hvilket

språk som har vært først ute og dannet mønster. Begge ordbøker oppgir dette når redaksjonen vet det. Den svenske utmerker seg positivt ved også å nevne nærmeste motsvarighet i dansk og norsk; i ordhistorien sist i artikkelen skilles det mellom "av" om opphav fram til semikolon, og deretter motsvarighetene, som ikke nødvendigvis er eldre, f.eks.: "*prion* ..: Av eng. *prion*; da., no. *prion*". Ettersom *Nye Ord* kom året før *Nyordsboken*, mens den norske oppfølgeren ikke er ferdig (kommet til N i 2001), er den best på danske paralleller; f.eks. *bunghopp*, dansk *elastikspring*, men ikke norsk *strikkhopp*.

Særlig vanskelig er det å angi nøyaktig alder når ordet først har et muntlig stadium, som det jo oftest har. "Det kalla kriget" (i svensk fra 1948, innledningen s. 9) kommer jo fra *the cold war* i amerikansk. Men før Walter Lippmann slapp det løs i *New York Herald Tribune* i november 1947, hadde norske *Verdens Gangs* danske USA-korrespondent Sven Tillge-Rasmussen brukt "den kalde krigen" i en kronikk i *VG* 23.9.47, noe som viser at uttrykket var i muntlig bruk i N.Y.s journalistmiljøer før det dukket opp på trykk.

Siden det har vist seg at enkelte "nye ord" ikke var nye, burde det være nyttig også i dansk å skille mellom "nytt ord" om et som vitterlig er nytt, og "nyord" om 'nyregistrert ord eller betydning' i vedkommende språk, slik det i praksis brukes i norsk og svensk. Sammensetningen *nyord* følger dermed det terminologiske ordlagingsprinsipp som Poul Diderichsen påpekte med at "langt fra alle røde Vine [er] "Rødvine"" (*Elementær dansk Grammatik* (1962) s. 231), eller som Es. Tegnér (d.y.) kalte det i 1874, "Att specialisera genom nya sammansättningar" (*Svensk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur* s. 130), i dette tilfellet uten at det fører til "mycket ohandterliga *sesquipedalia verba*" (Horats, 1^{1/2} fot lange ord).

Ordutvalg og kilder

Begge bøker tar først og fremst sikte på å beskrive tilveksten i allmennspråket. Redaktørene krever at ordet har en viss utbredelse og ikke er et engangsord. Ord fra fagspråk sies å utgjøre bare en sporadisk del av det danske materialet, av det svenske i den utstrekning det har fått et visst gjennomslag i allmennspråket. Men da må en spørre hva redaktørene regner som fagspråk, eller med eldre artikkeltitler: "Hur mycket fackspråk är fackspråk?" (Bo Ralph 1981, *Svenskans beskrivning* 12) og "Allmänspråk – vad är det?" (E. Koivusalo, *Språk i Norden* 1980). Som et oversiktlig eksempel har jeg sett på bokstaven J med 11 sider dansk og 2 svensk, og påstår herved at det meste som står

der, er fagspråk. Andre stikkprøver viser også meget merkbare innslag. I stedet for å beklage fraværet av en så viktig språklig sektor må jeg derfor gi redaktørene en honnør de ikke har bedt om, for å ha tatt med så mye som de har. Akkurat som en kan spørre om når et engelsk ord er blitt et nordisk ord, kan en spørre om når et fagspråksord er blitt allmennspråklig, og svare salomonisk at det er begge deler. Begge redaktører framhever, som mange før dem, at utviklingen i ordforrådet gjenspeiler samfunnsutviklingen, enkelt uttrykt av Samuel Columbus i 1678 som at "När waran har förtds in, så ha namne kommit in mä" (SAOB *namn*, 2).

Begge ordbøker bygger på meget store korpora, først og fremst avismateriale, som har en vinkling mot det dagsaktuelle så vel i begivenheter som i kultur og teknologi, noe som er både en fordel, ved at en ofte får ordet ferskt, og en svakhet, ved at visse områder gjerne blir over- eller underrepresentert. Det siste håper man å råde bot på ved størrelsen på materialet. Men materialet, samme hvor stort det er, kan selvsagt aldri bli komplett, og materialet slik det foreligger, kan heller ikke gjengis komplett i ordbøkene. De presenterer et utvalg som gjenspeiler redaktørenes vurdering. Slik må det være. Redaktørene er anerkjente språkfolk, og at deres vurdering er solid, trenger man ikke å tvile på. For å si noe om *hvor* solid burde man være like kyndig i nabospråkene som i sitt eget, og det er man ikke. Man kan stille enkelte spørsmål, f.eks.: I *Nyordsboken* forekommer fem uttrykk med *fot* – *ha varmt på fötterna* osv. – om å 'ha sikkert underlag för ett påstående ell. ett handlande'. Finnes ikke det motsatte – "ha dåligt på fötterna" eller noe sånt? Slike kontrast-par er jo vanlige eller rettere *det* vanlige; det danske "lav *cigarføring*" (s.d.) førte snart til "høj/høy" både i dansk og norsk; på norsk har "i forkant av" (f.eks. en begivenhet) gitt "i etterkant", osv. Det kan skrives som ligning: $x : a = X : B$ (et lite skritt for et menneske, men et kjempesprang for menneskeheten; Neil A. Armstrong på månen 21.7.1969 kl. 03.56.20).

For videre å vurdere det svenske og det danske materialet kan en nordmann gjøre to ting: søke opplysning i anmeldelser fra redaktørenes landsmenn, og sammenligne med det norske nyordsmaterialet og de to bøkene innbyrdes. Både Malmgren (2001) og Trap-Jensen (2000) ville gjort plass for flere ord ved å knappe inn på sitatmaterialet, men for øvrig er ulike anmeldere interessert i ulike ting, så jeg velger heller en liten sammenligning av ord for en del begreper som må antas å være felles:

N	D	S (begge utg.; N =ordet står i Nationalencyklopedin)
aldersrasisme	aldersracisme	åldersrasism
artroskopi	artroskopi	— (N)
asylant	asylant	—
blankskalle	—	skinnskalle
bingo- (neds.)	bingo-	—
breakdans	breakdans	breakdance/-dans
broiler- (neds.)	—	broiler-
datavirus	computervirus	datavirus
euro-	euro-	euro-
grønsj	grunge	grunge
innvandr...(mange)	indvandr...(mange)	(ingen nye fra 90-tallet)
insulinpenn	insulinpen	— (jf. N: -pump)
klone	klone	klona
linselus	linselus	linslus
pappvin	papvin	tetravin
parallellimport	parallelimport	— (N)
pyramidespill	pyramidespil	— (jf. N: -försäljning)
smartkort	smartkort	smartkort
tagge	tagge	tagga
versjonering	versionering	— (N)

Som den lille listen viser, er mye felles, og enda litt mer burde vært det. Andre stikkprøver viser mer av det samme. For eksempel har *Nye Ord burnout* om 'dækafbrændning ved hård kørsel med biler' (riktigere ville vært 'ved hård start af ...'), som i Oslo arrangeres med avansert svensk deltakelse, men *Nyordsboken* har det bare i den eldre betydningen 'utbrändhet'. Ved å bruke Internett på ord fra den ene boken som mangler i den andre, finner jeg f.eks. at *hyperlink*® også finnes i svensk. Om slike ulikheter skyldes redaktøren eller at begrepet ikke er aktuelt i det ene språket, vet man jo ikke alltid. Når det ikke står noen dansk parallell til "å komme ut av skapet" på norsk og "komma ut [ur garderoben]" på svensk om å erklære seg åpent som homofil, kunne det tolkes som at det danske samfunn kanskje er kommet lenger, slik at dette i dag ikke er noen ømtålig sak for danske homofile. Men fra kyndig hold får jeg opplyst at det heter "komme ud af skabet" på dansk også, så slike slutninger kan man ikke trekke. – En større

sammenligning gir mange overraskelser, f.eks. at "få så hatten passer" trolig kom til norsk fra dansk – det omvendte skjer sjelden. Pia Jarvad forsøker ingen forklaring, men man kan vel tenke seg et utgangspunkt i det amerikanske "big-headed", og at kritikken gjør at hodet krymper til naturlig størrelse.

Redigeringen

Begge redaktører gjør klart og oversiktlig rede for redigeringsprinsippene. Et enkelt system med grafiske markører skiller mellom deler av artiklene, henvisninger o.l. Innledningen gjør rede for kildegrunnet, og den svenske har fine avsnitt om nyordenes orddannelse og nyord som speiling av virkeligheten. *Nye Ord* har ikke hatt bruk for å redegjøre for uttaleangivelser, men greier seg i praksis med ofte å si "tilnærmet engelsk uttale", og forutsetter at leseren selv klarer *quiche* og *at quizze*, henholdsvis uten og med v-lyd. Den ville vært i trøbbel om den hadde hatt med *ciabatta*, som den svenske. Der er til gjengjeld leseren i trøbbel, for *Nyordsboken* kjører med IPA, som jo er ganske ugjennomtrengelig og krever at en finger ligger fast inne på s. 18 der nøkkelen står.

Når det gjelder ordboksstrukturen, må særlig én nyttig ting nevnes: Begge ordbøker har en finalalfabetisert ordliste, den svenske bakerst, den danske nest bakerst, fulgt av en årskavalkade 1950–1998. Den siste er særdeles interessant for den som vil følge utviklingen i ordforrådet, for eldre lesere en "trip down memory lane", som Orla Vigsø kaller det, og for alle en kilde til overraskelse over at noen ord er eldre, andre yngre enn man innbilte seg. Med baklengsordlistene kan man samle flokker av ord med samme etterledd – i en del tilfeller er disse også egne oppslagsord – og studere deres vekslende popularitet gjennom perioden, f.eks. at det har gått tilbake med *proces/process* som etterledd, og man kan se på produktiviteten i suffikser. For eksempel er *-eri* i svensk produktivt bare i den nøytrale bruken (*strutseri*), mens dansk i tillegg viser den samme utvikling som norsk ved at suffikset er særlig produktivt i den ironiske eller nedsettende bruk (*dusseri*, *papirnusseri*, *dyneløfteri*, *skrankepaveri*).

Også artikkelstrukturen er mye lik i begge bøker: lemma, ordklasse/bøyning, eventuelt uttale, definisjon, daterte eksempler med kilde, etymologi eller ordhistorie, og i den svenske: eventuell dansk og norsk parallell. Begge bøker er ment å være rent deskriptive; en og annen bruks- eller stilmarkør forekommer i *Nye Ord*, som "Ordet brukes ikke meget mer" under det danske *æggehoved*. Også i *Nyordsboken* forekommer ifølge innledningen slike angivelser; men det er ikke lett å

finne eksempler på det. I fortvilelse griper jeg til *fittstim*, og der står da heldigvis "nedsätt.". Senere dukker også *fusionsvalp* opp med "skämts.", som det nok kunne stått mange steder. Som Lena Moberg uttrykker det: "Det faktum att et ord tagits med i ordboken innebär inte att det fått någon form av sanktion eller kvalitetsstämpel från språkvårdens sida". Dette kan man si, og håpe; men det holder aldri helt stikk. Enhver synliggjøring av et ord fremmer leksikaliseringen av det – at det tas med i ordboken, at det nevnes i omtale av den, at omtalen (forhåpentlig) får flere til å skaffe seg den, at disse finner nye og gode ord som de setter på trykk ... – med andre ord "sommerfugleffekten" (the butterfly effect, Edward N. Lorenz 1972 (oppr. 1961), uregistrert i dansk og ("fjäril-") svensk). Det er derfor gledelig å finne kreative hjemlige ekvivalenter som svensk *bauta-* 'mycket stor' eller *dök-inte-uppare* for "no show", dvs. en passasjer eller hotellgjest som uteblir; mitt eget forslag "en komikker" falt på stengrunn i Norsk språkråd, som ikke er særlig løssluppet utenom rettskrivningsdetaljer og uttale.

I begge ordbøker er redaktørens definisjoner for det meste mønstergyldige. Et positivt trekk er at begge redaktører har vist omtanke ved å bruke et ett-ords synonym som definisjon der det passer, ofte et hjemlig nyord med egen artikkel som dermed blir et godt forslag til avløser av et importord. *Nyordsboken* lar til dels betydningen framgå av et særlig saksopplysende eksempel (f.eks. *kompaktboende*). Det er en velkjent løsning (se f.eks. *geografi* i Politikens *Nudansk Ordbog*).

Nye Ord har de mest utførlige definisjoner og definerer det meste; f.eks. kalles *æggehoved*, *æghoved* 'intellektuel person' selv om første eksempel, som faktisk gir en bedre forklaring, er "Et "æghoved" er i amerikansk politik en intellektuel teoretiker". Som kjent var denne intellektuelle teoretiker først og fremst Adlai Stevenson, og det virker utrolig at ordet kom inn i dansk først i 1961, som *Nye Ord* påstår; det ble brukt mot ham i valgkampen i 1952. Videre opplyser eksemplet at ordet er skapt av Stewart Alsop. Men ifølge *Random House Dictionary* er det kjent fra ca. 1915, da Alsops (1914–74) språklige kreativitet trolig var begrenset til holofraser. Det et slikt eksempel med saksopplysende innhold særlig viser, er at hvis ikke redaksjonen, som i *Nyordsboken*, bruker det som forklaring og dermed går god for det, er det språklig, men ikke nødvendigvis encyklopedisk sant.

Når det gjelder ordhistorien sist i artiklene, er begge bøker noe ujevne. En kan godt kjenne engelsk ettersmak i flere ord og fraser enn de ca. 400 som Lena Moberg opererer med (s. 16). Også detaljeringsgraden er ujevn. Det gjelder mest *Nye Ord*; *Nyordsboken* lover "kortfattede oppgifter" og gir akkurat det. En kunne nok ønske å høre litt mer om etymologien bak *jätteproppen Orvar* 'om fyrتيالisterna

som hindrade alla yngre' – hvorfor akkurat Orvar? *Nye Ord* har til dels mer utførlige opplysninger, f.eks. under *palmtop* og *prion*, og dermed begynner man å ønske seg det også ellers, men må f.eks. under *jumbo*-gå annetsteds hen for å møte den berømte elefanten på 6,5 tonn (d. 1885) som var utgangspunktet. De opplysningene som boken gir, er nyttige, f.eks. under *basketstøvle* at ordet *basketball* ikke forkortes i engelsk; det ville vært fint med flere istedenfor "Fra engelsk ..." eller henvisning til Barnhart.

Konklusjon

Språket er vårt største kulturhistoriske museum, og nyordbøker hører hjemme i samtidsavdelingen. Med tiden taper de verdien som samtidsdokument, og i dag skjer dette raskt, men de stiger desto mer i verdi når de går over til den historiske avdeling og viser hva som fantes og noe av det som er borte, mens en ny samtid må dokumenteres av fagfolk som det forhåpentlig alltid vil finnes noen av til å føre prosessen à jour. Nå er det gjort for dansk og svensk fram til et nytt århundre og årtusen. Forrige gang var Norsk språkråd først ute med Vigleik Leiras *Nyord i norsk 1945–75* (1982). Denne gang har den norske redaktøren Tor Guttu fordelen av å kunne høste av de danske og svenske kollegenes erfaringer.

Nyordbøker kan brukes på mange måter og også misbrukes, hva jeg kanskje har vist ovenfor ved å antyde sammenligninger som materialet ikke kan brukes til. Til mer eller mindre vitenskapelig bruk kan de vise trender og sannsynlige utviklingslinjer, men ikke sikre bevis eller frekvenser. Sin helt store interesse har de som leseordbøker; det vil si at man ikke starter på første side og slutter på siste, men blar hit og dit og stopper opp, ergrer seg og begeistres.

Til dette egner de to omtalte nyordbøkene seg ypperlig. Det er lett å peke på ting som kunne vært gjort annerledes, flere ord, enklere uttaleangivelse i den svenske og ikke fullt så enkel i den danske, større jevnhet i definisjoner og etymologi, enkelte diskutabile detaljer. Men konklusjonen er utvilsom: Redaktørene har gjort en kjempejobb som de fortjener takk og honnør for.

Litteratur

Ordbøker

Jarvad, Pia 1999: *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.

Moberg, Lena (hovedred.) 2000: *Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. Stockholm: Svenska språknämnden. Norstedts Ordbok.
SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska akademien*.
Lund: Gleerups 1893–.

Annen litteratur

Malmgren, Sven-Göran 2001: Kärnämne eller käckhetsfaktor. I:
Språkvård 2, 18–23.

Trap-Jensen, Lars 2000: Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–
1998. I: *International Journal of Lexicography* No. 3, 222–226.

Vigsø, Orla 2001: Nye Ord 1955–1998. *Hermes* 26 s. 173–175.

Sölve Ohlander

Tolv kilo engelska lexikon

The American Heritage Dictionary of the English Language. Fourth ed. 2000. Executive Editor: Joseph P. Pickett. Houghton Mifflin Company.

Collins English Dictionary. Fourth ed. 1998 (= "Millennium edition" 1999). Editorial Director: Diana Treffry. HarperCollins.

Encarta World English Dictionary 1999. Editor-in-Chief: Kathy Rooney. Bloomsbury.

The New Oxford Dictionary of English (NODE) 1998. Editor: Judy Pearsall. Oxford University Press.

Abstract

This review article deals with four one-volume, heavyweight dictionaries published around the turn of the millennium 2000. It is noted that the publication of these corpus-based dictionaries – two of them are completely new (*Encarta* and *NODE*), two are fourth editions (*Collins* and *American Heritage*) – on a fiercely competitive market says a great deal about the continuing attraction of dictionaries in book form, despite the onslaught of electronic alternatives. Similarities and differences between the dictionaries are discussed and evaluated (occasionally, also in relation to Swedish dictionaries); the American “accent” of *American Heritage* is noticeable in some respects. All four dictionaries emphasize their inclusion of a large number of “new” words but, it is argued, this is not in itself an important criterion for quality (only one of them includes the word *dotcom* ...). All of them contain a fairly large amount of encyclopedic, basically name-related information (geographical and biographical), occasionally – in some dictionaries – indicating a lack of criteria for selection of such entries. Likewise, they all provide guidance on questions of usage, as well as information about the history of words (etymology, age in English, etc.). With regard to pronunciation, there are some conspicuous differences: *NODE* includes information about pronunciation only for words that may cause problems for native speakers, whereas the others provide such information for all their entries; further, *Collins* and *NODE* both use IPA notation, as opposed to *Encarta* and *American Heritage*. When it comes to meaning, *NODE* is by far the most enlightening and “linguistic” of the dictionaries in its consistent employment of “core senses” and “subsenses” to clarify the relationships between different senses of the same word (incidentally, an approach adopted earlier in some Swedish dictionaries). *Encarta* and *American Heritage* include information about synonyms for a number of words; the others do not. As regards the grammatical properties of words (and meanings), of particular importance for “productive” purposes, *Collins*

and, especially, *NODE* have considerably more to offer than *Encarta* and *American Heritage*. It is concluded that on balance, even though the four dictionaries are all impressive manifestations of modern English lexicography, *NODE* is, to the present reviewer, a cut above the rest.

Inledning

Trots de återkommande profetiorna om bokens död i en skön ny IT-värld så fortsätter de oförskräckt att komma ut, lexikonerna i bokform. Man kunde ju tycka att just ordböcker, i sin egenskap av språklig färskvara, borde tillhöra de främsta kandidaterna för en snar hädanfärd i en språkvärld som särskilt på ordförrådssidan ter sig som stadd i allt snabbare förändring, något som lättare låter sig speglas i mer "dynamiska" elektroniska media än i den "statiska" boken. Men kanske är det så att den genomsnittlige ordboksanvändaren inte främst är intresserad av de senaste lexikaliska innovationerna – de mest påtagliga bevisen på ett språks dynamiska karaktär – utan snarare använder ett lexikon för att få vägledning beträffande den redan väletablerade delen av vokabulären (betydelser, former, stavning m.m.), dvs. språkets mer trögrörliga komponent. Därför kanske det också är så, nu och framöver, att bokformatet för många lexikonanvändare representerar den optimala informationsteknologiska nivån:

It has been observed that a book is a superior piece of mid-technology, rather like the bicycle, which has continued to flourish in the age of the car. Indeed, unless one's computer is already switched on, a dictionary in book form is probably the fastest random access device available. (*Encarta World English Dictionary*, Foreword, s. ix)

Hursomhelst är det uppenbart att det fortfarande finns en stor marknad för lexikon i bokform – liksom en ökande marknad för lexikon i elektronisk form. Annars skulle det vara svårt att förklara att det, lagom till det upphaussade millennieskiftet härom året, portalen mot framtiden, utkom inte mindre än fyra stora enbandslexikon över engelska språket, avsedda för den allmänne lexikonanvändaren världen över. Två av lexikonerna är helt nya: *The New Oxford Dictionary of English* (*NODE*; 1998) och *Encarta World English Dictionary* (1999). Två av dem är nya utgåvor – fjärde upplagan i båda fallen – av välkända standardverk: *Collins English Dictionary* (1998 = "Millennium Edition" 1999) och *American Heritage Dictionary of the English Language* (2000), det sistnämnda verket med en distinkt amerikansk "accent" (se vidare nedan).

Inte minst det faktum att *NODE* och *Encarta* är helt nya lexikon säger en hel del om den förväntade attraktionskraften hos lexikon i bokform, liksom om engelskans historiskt sett unika ställning som världsspråk (Svartvik 1999: 4; jfr begreppet "world English", bl.a. i titeln på *Encarta*). Det säger också mycket om engelskan som lukrativ språkindustri: att slå upp engelska ord är ett dagligt behov för miljoner människor jorden runt.¹ De fyra lexikonerna (alla utom *Collins* finns även i elektronisk form) är således medtävlare på en internationell marknad präglad av stenhård konkurrens. De är avsedda att fungera som auktoritativa referensverk för såväl infödda talare som alla andra för vilka engelskan är viktig, privat eller professionellt; de är däremot inte några "learners' dictionaries" (jfr Ohlander 1996). Den obarmhjärtiga konkurrensen yttrar sig bl.a. i en marknadsföring präglad av orgier i självförhärligande: ingen (falsk) blygsamhet här inte – "hype" är en dygd. Varianter på temat "bäst i världen" är legio, inte minst på lexikonens pappersomslag: "Voted the world's best dictionary", "The world's most comprehensive dictionary" (*Collins*); "The foremost authority – the most comprehensive coverage of current English", "the most significant development in the description of English since 1884 ..." (*NODE*); "The new authority on the world's language", "The most comprehensive and up-to-date picture of today's English" (*Encarta*); "No other dictionary offers you more ways to learn about our language" (*American Heritage*).

Gemensamt för samtliga lexikon är att de styrker sin auktoritet genom att hänvisa till de synnerligen omfattande databaser man förlitat sig på. *American Heritage* kan tjäna som ett senkommet exempel på den numera självklara användningen av elektronik i lexikografins tjänst, tillämpad korpuslingvistik, en innovation sedan den närmast föregående upplagan från 1992: "We have replaced the citation card file of traditional lexicography with a searchable database of electronic citations, and we have supplemented this in-house resource by making extensive use of online databases that contain billions of citations" (s. viii). Dagens boklexikon bygger sålunda på en elektronisk infrastruktur; produkten är relativt "low-tech", processen "high-tech".

Några basdata: likheter och skillnader

¹ Winchester (1998:80) noterar att uttrycket *look up* ('slå upp') inte dyker upp i engelskan förrän under sent 1600-tal; Shakespeare fick klara sig utan lexikon: "Four hundred years ago there was no such convenience available on any English book-shelf."

Som bakgrund till en mer detaljerad granskning av de fyra ordböckerna kan det här vara på sin plats att i all korthet beröra vissa övergripande likheter och skillnader dem emellan. Låt oss börja med deras yttre attribut, det som först möter varje presumtiv lexikonköpare.

I samtliga fall rör det sig om rejäla storformatare, egentligen ganska otympliga pjäser som normalt kräver ett skrivbord som underlag för en någorlunda bekväm hantering.² Detta intryck förstärks när man håller dem i handen – eller rättare sagt båda händerna. Samtliga går i tungvikt, även om gruppens Benjamin, *Collins*, i jämförelse med de övriga närmast får klassas som lätt tungvikt. Sammanlagt handlar det om nästan tolv kilo lexikon, fördelade enligt följande: *Collins* 2160 g, *Encarta* 3020 g, *NODE* 3100 g, *American Heritage* 3600 g. Varje lexikons vikt är fördelad på följande antal sidor: *Collins* 1785 (två spalter per sida), *Encarta* 2173 (tre spalter), *NODE* 2152 (tre spalter), *American Heritage* 2074 (två spalter). Det svenska lexikon som i storlek och vikt kan mäta sig med dessa ordböcker är enbandsversionen av *Nationalencyklopedins ordbok (NEO)* (2000), ursprungligen utgiven i tre band (1995).

Övergår man så till att bläddra i böckerna upptäcker man snart att två av lexikonen innehåller illustrationer i samband med vissa uppslagsord: *American Heritage* har ca 4000 färgbilder (foton, kartor etc.), medan *Encarta* nöjer sig med ungefär lika många svartvita illustrationer. Bläddrar man sig fram till slutet av varje lexikon ser man vidare att *Collins* på ett halvdussin sidor ger översiktliga tabeller och uppställningar över vikter och andra måttsenheter, grundämnena samt klassificeringar med både latinsk och engelsk terminologi av övergripande kategorier inom växt- och djurriket. Motsvarande översikter saknas helt i *NODE*, medan *Encarta* ger liknande tabeller och uppställningar, på respektive plats i bokstavsordningen, över såväl "Measurements" som periodiska systemet ("Periodic Table"), liksom över en hel del annat ("Presidents of the United States", "Internet Domain Names", "Runes" etc.). Detsamma gäller i princip – om än inte i detalj – *American Heritage*, som dessutom har kvar sin specialitet från tidigare upplagor i form av ett omfattande appendix över indo-europeiska rötter, deras grundbetydelser och moderna manifestationer i olika språk (s. 2020–2055); i den nya upplagan tillkommer ett

² Jfr definitionen i *NODE* av uttrycket *desk dictionary* (betecknat som "chiefly N Amer.): "a one-volume dictionary of medium size"; här är det snarare fråga om "king-size". *NODE* är för övrigt det enda av de fyra lexikonen som har med *desk dictionary* som uppslagsord.

motsvarande, men kortare appendix över semitiska rötter. I samband med dessa historiskt-komparativt intressanta appendix finns också läsvärda läsvärda "essays" över "Indo-European and the Indo-Europeans" (inklusive ett stort och detaljerat uppslag över ljudkorrespondenser mellan olika indoeuropeiska språk, liksom ett särskilt avsnitt om den komparativa metoden) och "Proto-Semitic Language and Culture". Förutom denna historiskt lingvistiska emfas har *American Heritage* även tre inledande essäer över "Regional Patterns of American Speech", "Variation and Change" och "Usage". Liknande folkbildarambitioner kan spåras i *Encarta*, med inledande artiklar om engelsk språkhistoria och lexikografi, liksom om "World English". Det sistnämnda temat behandlas utförligt även i *Collins*, med fokus på olika "Englishes". I *NODE* saknas motsvarighet till detta slags upplysningsverksamhet (som förstås leder till den krassa frågan om hur många lexikonanvändare utanför de specialintresserades krets som verkligen tar del av den).

Ett gemensamt drag för samtliga fyra lexikon – manifesterat på snart sagt varje uppslag – är att de vid sidan av traditionell ordinformation även innehåller en stor mängd encyklopediska uppslagsord, med fokus på olika slags egennamn: "12,000 encyclopedic entries" (*NODE*); "18,500 encyclopedic entries" (*Collins*); "Thousands of geographical and biographical entries" (*Encarta*); även *American Heritage* framhåller förekomsten av "biographical and geographical entries".³ De fyra lexikonen illustrerar således senare års tydliga trend mot en uppluckring av skillnaden mellan ordbok och uppslagsverk, där urvalskriterierna inte alltid ter sig självklara (jfr nedan).

Uppslagsord, nya ord m.m.

Av givet intresse vid val av lexikon är antalet uppslagsord, liksom antalet definierade betydelser. I regel är det inte helt lätt att i detta avseende få jämförbara uppgifter på olika lexikons storlek; något standardiserat sätt att räkna uppslagsord (inklusive avledningar, sammansättningar, idiom etc.) finns inte. Detta gäller i än högre grad betydelser. Det enkla verbet *take* ges 76 numrerade betydelser i *Collins*, men bara 41 i *Encarta*.⁴ Detta behöver dock inte alls innebära att

³ Jfr *Collins*: "Famous people and household names from *Andre Agassi* to *Emile Zola* ... Places of interest from *Abbey Theatre* to *Zimbabwe*".

⁴ Winchester (1998:95) påminner om att Samuel Johnson (Dr Johnson), i sitt berömda lexikon från 1755, "listed, with supportive quotations, no fewer than 113 senses of [*take* in its] transitive form and 21 of the intransitive."

Collins här är nästan dubbelt så "bra" som *Encarta*. Samma semantiska materia kan delas upp på en mängd olika sätt: *NODE* ger i stället endast 7 "core meanings" för verbet *take*, där de flesta av dem dock har ett antal underavdelningar; jfr följande avsnitt. Att definiera och gruppera betydelser är som bekant ingen exakt vetenskap. Därför ger lexikonens egna uppgifter (på respektive omslag) om antal redovisade lexikala enheter och betydelser inte någon för lexikonanvändaren i gemen särskilt upplysande bild av varje lexikons omfång: "180,000 references, 196,000 definitions" (*Collins*); "350,000 words, phrases, and definitions" (*NODE*); "Over 100,000 headwords ... Over 400,000 references" (*Encarta*); för *American Heritage* saknas motsvarande uppgifter. Som jämförelse kan nämnas att *NEO* (1995: Förord) behandlar "ca 137.000 språkliga enheter" samt redovisar "68.000 huvudbetydelser" och "26.000 betydelsenyanser". Värt att notera är att samtliga lexikon inkluderar prefix (t.ex. *in-*) och suffix (t.ex. *-esque*) som egna "entries" (vilket i viss mån även gäller exempelvis *NEO*).

Oavsett hur man räknar är det uppenbart att samtliga fyra lexikon både till bredd och djup täcker in en så stor del av engelskans ordförråd att de med god marginal tjänar sitt syfte som referensverk även för relativt avancerade behov, med ett redovisat ordförråd som vida överskrider vad en infödd engelsktalare behärskar.⁵ Exempelvis inkluderar alla de fyra lexikonerna ett adjektiv som *hypergolic* (*Collins*: '(of a rocket fuel) able to ignite spontaneously on contact with an oxidizer'), liksom lingvistiska facktermer som *lemma* (verbet *lemmatize* dock endast i *NODE* och *Collins*), *pragmatics* och *determiner*. Däremot är det bara *NODE* och *Encarta* som har med både *hyperonym* och *hyponym*; *Collins* saknar det förstnämnda ordet, *American Heritage* båda. I gengäld inkluderar samtliga lexikon utom *NODE* de båda substantiven *hypercapnia* (*Encarta*: 'an abnormally high level of carbon dioxide in the blood') och *hyperphagia* (*American Heritage*: 'Abnormally increased appetite for and consumption of food, thought to be associated with a lesion or injury in the hypothalamus'). Exempelen visar hur svårt det kan vara i det individuella fallet att etablera en gräns mellan sådant fackspråk som kan anses även höra till allmänspråket och mer specialiserad fackterminologi (samtliga lexikon använder sig av ett antal markörer för olika fackområden). Olika lexikon drar oundvikligen

⁵ "The lexicon of an average native speaker of English contains about 30,000 words" (Radford et al. 1999: 226). Jfr *Encarta* (s. xi): "There are in the region of one million words in the English language today ...". Att dessa uppgifter inte är helt oomtvistade framgår av en jämförelse med Svartvik & Svartvik (2001:VII): "Det engelska ordförrådet är mycket stort, över en halv miljon ord ... – enligt vissa forskare använder många infödda talare ett ordförråd på runt 20.000 ord."

gränsen på olika ställen inom olika fackområden. Att ett så relativt vanligt allmänord som verbet *interconnect*, med avledningen *interconnection*, saknas i *Collins* är däremot förvånande.

Ett av de mest (förmodat) slitstarka försäljningsargumenten för varje nytt lexikon bygger på ordförrådets snabba förändringstakt, med en aldrig sinande ström av nya ord och betydelser: "Over 2,000 words and senses new to the language" (*NODE*); "thousands of [new references]" (*Encarta*); "over 16,000 new and updated entries" (*Collins*); "10,000 new words and senses" (*American Heritage*). Som ett grovt mått på tillväxttakten kan nämnas att den första upplagan av *Collins*, från 1979, uppger sig redovisa "162,000 references"; tjugu år senare är motsvarande siffra 180,000.⁶ Samtidigt vet vi att ordförrådet förändras även genom att ord och betydelser åldras och dör, något som varje nytt lexikon borde ta hänsyn till – men som långt ifrån alltid tycks ske. Som försäljningsargument spelar denna typ av uppdatering en undanskymd roll: när såg man senast en ordbok som i sin senaste upplaga framhåller att hundratals ord och betydelser har utmönstrats sedan den närmast föregående upplagan?

I förordet till *Collins* noteras den exempellöst snabba inverkan på ordförrådet som den nya informationsteknologin i allmänhet och Internet i synnerhet haft sedan mitten av nittiotalet: "The Internet has penetrated all areas of public and private life" (s. x) – med en mängd nya ord och uttryck som följd. Detta speglas naturligtvis i samtliga fyra lexikon, där såväl nya ord och uttryck som nya betydelser av gamla ord – t.ex. *spam* (*American Heritage*: 'Unsolicited e-mail'; även verb) – har sin givna plats. Ett ord som *e-mail* är naturligtvis en självklarhet i de fyra lexikonen. Det fanns för övrigt med som uppslagsord även i den närmast föregående upplagan av *American Heritage* (1992), men då med en fackspråklig markör ("Computer Science"), utmönstrad i den senaste upplagan, ett lexikografiskt indicium på ordets snabba vandring från specialvokabulär till allmänspråk.

Just i den elektroniska världen är det ofta påfallande hur varje nytt lexikon, trots sina ambitioner, tvingas föra en hopplös kamp mot tiden. Ett års – eller bara några månaders – skillnad i utgivningsdatum kan avgöra om ett nytt ord kommer med eller inte. Ett numera vanlig ord som *e-commerce* ('e-handel', 'näthandel') förekommer som uppslagsord i *American Heritage* (utgivningsår 2000), däremot inte i de övriga tre

⁶ Ur ett skandinaviskt kulinariskt perspektiv kan bl.a. noteras att lånordet *gravlax* inte finns med som uppslagsord i *Collins* första upplaga, däremot i den senaste, liksom i de övriga tre lexikonen (i två av dessa, *Collins* och *NODE*, med varianten *gravad lax*); *smorgasbord* har fått konkurrens.

lexikonen (utgivningsår 1998–99); detsamma gäller *e-tailer* (*American Heritage*: 'One that sells goods or commodities to consumers electronically, as over the Internet').⁷ Det i dag vanliga *e-learning* saknas i samtliga lexikon. Exempelen visar hur snabbt ordförrådet i Internet-världen förändras: ett ord kan gå från okänt till högfrekvent på mindre än ett år. Att det då blir slumpen som avgör om ett ord "hinner in" i ett nytt lexikon säger sig självt. Ett särskilt illustrativt fall är *dotcom*.

Ordet *dotcom* (från *.com*, utläst "dot com", ett vanligt slut på webbadresser till IT-relaterade företag) har en lika kort som intensiv historia, kännetecknad av ett kraftfullt internationellt genomslag, inte minst i svenskan. I engelskan får ordet – med begränsad användning under 1999 – luft under vingarna samtidigt som det börjar pysa ur den stora IT-bubblan, dvs. under våren 2000. I ett nummer av *Time* (April 17, 2000), till stor del ägnat den vikande aktiemarknaden, presenterar sig *dotcom* för den stora, internationella publiken, både som ensamt substantiv (i plural) och som förled i sammansättningar: *dotcoms*, *dotcomland*, *dotcom companies*, *dotcom boom*, *dotcom debacle*, *dotcom fallout*, *dotcom standards*; i ett senare nummer (Winter 2000/01) förekommer även avledningen *dotcommer*. Under några få månader har *dotcom* således gjort en kometkarriär.⁸ Ordet dyker också upp som namnet på en brittisk TV-serie, sänd under samma namn även i svensk TV sedan april 2001.⁹ Intressant är att ordets genomslag i svenskan sker med minimal fördröjning i relation till det engelska ursprunget, en blixtnabb resa via tidningarnas ekonomisidor ut i allmänspråket. I *Svenska Dagbladet* (22/4/00) talas det om "en hårdhänt utgallring av dot com-bolag", medan *Dagens Nyheter* (26/5/00) tar upp "dotcom-kraschen på börsen". Därefter har *dotcom* blivit ett i svenska medier hemtamt ord, särskilt i sammansättningar som *dotcom-döden*, *dotcom-eran*, *dotcom-rysare* etc.

⁷ Som jämförelse kan nämnas att *e-commerce* (men inte *e-tailer*) finns med i den senaste upplagan av *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* (2000); i *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* (2000), liksom i Gullbergs *Svensk-engelsk fackordbok* (2000) ges också *e-commerce* som motsvarighet till svenskans *e-handel*.

⁸ Mina egna observationer i *Time* stöds av följande data, förmedlade av Magnus Ljung, beträffande förekomster av *dotcom* (inklusive avledningar och sammansättningar) enligt *The Independent on CD-ROM* (Chadwyck-Healey). För år 1999: *dotcom* 1 förekomst, *dotcoms* 2; för år 2000: *dotcom* 100, *dotcoms* 11, *dotcommers* 8, *dotcomguy* 7, *dotcomedy* 5, *dotcomming* 1.

⁹ Ett ytterligare tecken på ordets allmänna utbredning är jazzorganisten Jimmy Smiths CD, från år 2000, med titeln (och titellåten) *Dot Com Blues*.

Att *dotcom* plötsligt dyker upp ur cyberrymden kan inte ha varit välkommet för de lexikonutgåvor som legat i startgroparna för det nya millenniet. Av de fyra ordböckerna är det bara *American Heritage* som, tack vare sitt sena utgivningsår, hunnit få med det nya århundradets första riktiga profilor, en lycklig tillfällighet. I den senaste upplagan av *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* (2000) finns ordet också med. Däremot saknas det som engelskt direktlån i *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* (2000); detsamma gäller Gullbergs *Svensk-engelsk fackordbok* (2000), liksom *Nyordsboken* (2000).

Exemplet *dotcom* – liksom en mängd liknande fall inom eller utanför IT-området, t.ex. *docusop*¹⁰ – visar det självklara, att lexikon i bokform aldrig på allvar kan konkurrera med lätt uppdaterbara elektroniska ordböcker vad beträffar de senaste orden.¹¹ Ett lexikons bruksvärde ligger ju heller inte primärt i hur många nya ord det innehåller utan snarare i hur det redovisar och behandlar den etablerade kärnan i ett språks ordförråd. Det ständiga tillflödet av nya ord lär man sig i regel ändå, genom den naturliga språkexponering som är en del av varje infödd talares vardag; för språkinlärare i ett främmande land är situationen naturligtvis annorlunda.

Med tanke på informationsteknikens genomslag i lexikonen kan man emellertid inte annat än förvånas över den styvmoderliga behandlingen av ett av IT-erans signalord, det kanske mest globaliserade av alla engelska (?) ord, ett ord som möter oss i varenda e-postadress, dvs. @. Som bekant utläses detta tecken i engelskan som "at"; den engelska beteckningen är *commercial at*. I samtliga lexikon får man leta förgäves efter denna information: under *at* finns ingenting och *commercial at* finns inte som uppslagsord – lika lite som själva tecknet @.¹² En besläktad underlåtenhetssynd i de fyra lexikonen, liksom i de flesta andra, rör den i informellt språk inte ovanliga användningen av siffrorna 2 och 4 för prepositionerna *to* (även adverbet *too*) respektive *for*; jfr t.ex. *4 free* 'gratis' och förkortningen *B2B* (=business to

¹⁰ Av de fyra lexikonen är det endast *Encarta* som har *docusop* som uppslagsord. Ordet finns inte heller med i *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* (2000); den svenska motsvarigheten, *dokusåpa*, saknas också i *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* (2000) men finns med i *Nyordsboken* (2000).

¹¹ I den elektroniska versionen av *Encarta* (2001) – till skillnad mot bokversionen – finns *dotcom* med som uppslagsord.

¹² Jfr *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* (2000), där *commercial at* finns med. Den svenska motsvarigheten, *snabel-a*, är ett eget uppslagsord i både *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* (2000) och Gullbergs *Svensk-engelsk fackordbok* (2000). Även *Nyordsboken* (2000) tar upp ordet och noterar också alternativa benämningar (*alfaslangen*, */kanel/bullen*, *örat*, *snigeln*).

business) 'E-handel mellan företag' (ej i något av lexikonerna). Trots alfabetets tyranni borde det vara möjligt att bereda plats för sådana upplysningar. Ett liknande fall, där det inte ens går att skylla på alfabetet, gäller det informella bruket av *U* som variant av *you* i vissa sammanhang: av de fyra ordböckerna är det endast *Encarta* som redovisar *U* som (informellt) pronomen; inte heller *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* (2000) har med ordet. Även här kan man undra vad detta beror på (brister i det underliggande korpusmaterialet eller något annat?).

Som redan framgått uppvisar de fyra lexikonerna en hel del variationer sinsemellan, trots att de vart och ett täcker in ett mycket stort ordförråd, även inom olika specialområden. Ordböckernas delvis olika "accent" medför också vissa skillnader. *Encarta* framhåller "world English" som sin speciella profil och menar sig till och med vara "the first dictionary to be able to reflect this new world status of English" (s. xi) – en klar överdrift – med uppmärksamheten riktad inte bara mot amerikansk och brittisk engelska, utan också mot "all the other main varieties of English – from Canada, Australia, New Zealand, Africa, Asia, the Caribbean, and the Pacific Rim" (s. xi). Även *Collins* betonar vikten av att täcka in olika slags engelska, "English as it is used in Britain and around the world" (s. ix). Samma emfas på "world English" gäller *NODE*: "There are over 14,000 geographical labels on words and senses in this dictionary" (s. xvi). I *American Heritage* saknas däremot explicit referens till begreppet "world English" – i stället är det "the distinctive and colorful vocabulary used in specific geographic areas in the United States" (omslaget) som särskilt fokuseras.

De fyra lexikonernas något olika profiler kan urskiljas i samband med några konkreta exempelord. *Encarta* är således det enda av lexikonerna som tar upp samtliga följande ord: *bakkie* (Sydafrika: 'pick-up truck'), *bakra* (Karibien: 'a white person, particularly one from Britain'), *larrikin* (Australien/Nya Zeeland: 'sb who is unconventional or nonconformist ...'), *tabanca* (Karibien: 'a state of sadness resulting from unrequited or lost love'). Av dessa fyra ord återfinns tre i vardera *Collins* (där *tabanca* saknas) och *NODE* (där *bakra* saknas). *American Heritage* har endast med *larrikin*, men tar å andra sidan, i enlighet med sina intentioner, upp vissa amerikanska regionalismer som saknas i de övriga lexikonerna, t.ex. verbet *hosey* (New England: 'To choose sides for a children's game'). Som ett mer vardagligt exempel kan nämnas att det nordamerikanska informella bruket av adverbet *too* i betydelsen 'indeed' tas upp inte bara i *American Heritage*, utan också i såväl *Encarta* som *Collins* (*You will too do it!*).

Betydelsen av de just illustrerade skillnaderna, ett symptom på engelskans fortlöpande globalisering och diversifiering (jfr Svartvik 1999:354f.), skall inte överdrivas men antyder kanske ändå problemet med att i ett och samma lexikon ta hänsyn till både globala och mer regionala perspektiv. För den allmänne lexikonanvändare spelar detta förmodligen en underordnad roll. Dessutom förefaller likheterna mellan ordböckerna i detta avseende vara större än skillnaderna. Exempelvis blir man i samtliga upplyst om att (det numera även i Sverige vanliga) *takeaway* (t.ex. *a Chinese takeaway [meal]*, dvs. "hämtmat") i amerikansk engelska motsvaras av *takeout*.

Betydelser

Hur en ordbok bäst ordnar och delar upp den betydelsemateria som är förknippad med varje lexikalisk enhet är ett praktiskt problem för varje lexikograf, ett problem som har sin grund i de klassiska teoretiska svårigheter som vidhäftar varje försök att slutgiltigt, i det individuella fallet, definiera intuitivt uppfattade begrepp som "grad av semantisk likhet" eller "semantisk släktskap". Var går gränsen, i ett strikt synkroniskt perspektiv, mellan homonymi och polysemi?

För lexikonanvändaren är det inte likgiltigt hur ordens betydelser hanteras. Olika strategier härvidlag kan göra stor skillnad för hur ett ord betydelsemassa uppfattas, som (relativ) ordning eller som (mer eller mindre) kaos. I princip kan ett ord med många betydelser behandlas på två olika sätt: (1) som en "platt", linjär räckta betydelser ordnade, låt säga, frekvensmässigt eller kronologiskt; (2) som en hierarkisk struktur där vissa betydelser ses som överordnade i relation till andra, dvs. där framför allt sammanhanget mellan betydelserna snarare än frekvens betonas som övergripande organisationsprincip.¹³ I praktiken blir det oftast fråga om något slags kompromiss mellan dessa grundstrategier, där olika faktorer tillåts påverka presentationsordningen mellan ett ords betydelser. Samtidigt är det tydligt att den hierarkiska strategin, med huvudbetydelser och "underbetydelser", spelar en framträdande roll, i regel i kombination med frekvensmässiga överväganden. Detta speglas väl i de fyra ordböckerna.

Det lexikon som mest explicit och konsekvent bekänner sig till den hierarkiska modellen är tveklöst *NODE*. Redan i förordet till lexikonet (s. vii) anslås tonen: "Past attempts to cover the meaning of all possible

¹³ Jfr Malmgren (1992), som ingående diskuterar skillnaden mellan "hierarkisk struktur" och "linjär struktur" vid behandlingen av polysema ord.

uses of a word have tended to lead to a blurred, unfocused result, in which the core of the meaning is obscured by many minor uses." Strax därefter, allra först i ordbokens "Introduction" (s. ix), kommer ett avsnitt med rubriken "Structure: Core Sense and Subsense", som redovisar tankarna bakom uppdelningen av ett ords betydelser i en eller flera kärnbetydelser, som var och en kan ha en eller flera "underbetydelser" – även om många ord har enbart en enda (kärn)betydelse, som t.ex. *gayal* ('a domesticated ox used in the Indian subcontinent'). Vad är då en kärnbetydelse enligt *NODE*?

The core meaning is the one that represents the most literal sense that the word has in ordinary modern usage. This is not necessarily the same as the oldest meaning ... Nor is it necessarily the most frequent meaning, because figurative senses are sometimes the most frequent. It is the meaning accepted by native speakers as the one that is most established as literal and central. (s. ix)

I bakgrunden skymtar prototypeteori, där en eller flera exponenter av en entitet – här betydelser av ett ord – uppfattas som mer typiska än vissa andra, vilka i stället ses som underavdelningar till de prototypiska exponenterna. Låt oss ta substantivet *gap* som exempel. I *NODE* ges ordet två "core senses": (1) 'a break or hole in an object or between two objects', (2) 'an unfilled space or interval'; till (1) hör underbetydelsen 'a pass or way through a range of hills', till (2) 'a difference, especially an undesirable one, between two views or situations'. Det är här lätt att intuitivt uppfatta den nära semantiska släktskapen mellan kärnbetydelse och underbetydelse i vardera fallet: "The core sense ... acts as a gateway to other, related senses" (s. ix); "There is a logical relationship between each subsense and the core sense under which it appears" (s. ix).

Två av de tre logiska relationer som i *NODE* definierar betydelse-släktskapen mellan kärnbetydelser och underbetydelser är välbekanta inom lexikalisk semantik (och exemplifieras även av *gap* ovan): "figurative extension of the core sense" och "specialized case of the core sense" (s. ix). Det tredje fallet har följande ordalydelse: "other extension or shift in meaning, retaining one or more elements of the core sense" (s. x). Denna formulering har karaktär av nödvändig slasktratt, avsedd att ta hand om sådana fall av semantisk släktskap som faller utanför de två mer stringent definierade relationerna, t.ex. relationen abstrakt–konkret i ett fall som *gear change*, med kärnbetydelsen 'an act of engaging a different gear while driving a vehicle' och den därtill hörande underbetydelsen 'a mechanism which changes gear on a motor vehicle', eller relationen (mänsklig) agent – instrument hos *printer*, med kärnbetydelsen 'a person whose job or business is

commercial printing' och underbetydelsen 'a machine for printing text or pictures on to paper, especially one linked to a computer'. Det senare exemplet visar att det inte alltid är självklart hur man skall betrakta två betydelser av samma polysema ord: är det fråga om en kärnbetydelse plus en underbetydelse eller om två kärnbetydelser? Intressant är att *NODE* uttryckligen ser detta som en empirisk snarare än teoretisk fråga: kärnbetydelser etableras på grundval av systematiska observationer av hur språket faktiskt används i de underliggande korpusarna (s. vii, ix).

Trots givna avgränsningsproblem vid många individuella uppslagsord – hur många kärnbetydelser, vilka och hur många underbetydelser? – representerar *NODE* en viktig tanke: att skapa mer struktur och genomskinlighet i vad som i många ordböcker framstår som ett tämligen kaotiskt semantiskt universum, där redovisningen av ordbetydelser snarare framhävt än tonat ner de ofrånkomliga, saussureskt arbiträra dragen i ett språks lexikon. Man spårar en pedagogisk strävan att bidra till ökad språklig medvetenhet i presentationen av ordens betydelser hos *NODE*: "[it] is designed to help the user, not only in being able to navigate the entry more easily ..., but also in building up an understanding of how senses in the language relate to one another and how the language is constructed on this model" (s. ix).¹⁴ Ur ett svensk lexikografiskt perspektiv är det intressant att konstatera att samma grundläggande syn på ordbetydelser långt tidigare manifesterats i *Svensk ordbok (SOB; 1986)*: "Betydelsenyanserna [motsvarande "subsenses" S.O.] inom lexemen betraktas som härledda ur kärnbetydelserna med hjälp av olika semantiska principer (utvidgning, överföring m.m. ...)" (s. XVI). Detta gäller också *NEO (1995: Inledning)*, där termen "kärnbetydelse" dock bytts ut mot "huvudbetydelse". En viktig skillnad är å andra sidan att de svenska lexikonerna inte gör någon semantiskt grundad distinktion mellan polysemi och homonymi på samma sätt som *NODE* och de övriga tre engelska ordböckerna (jfr Ohlander 1987:198f.).

Det bör påpekas att *NODE* inte är helt ensamt bland de fyra lexikonerna om idén med kärnbetydelser och underbetydelser, även om dess stringenta tillämpning av beskrivningsmodellen saknas i de övriga. Således nämner *Collins* ett undantag till sin princip att placera den vanligaste betydelsen först: "Where the editors consider that a current sense is the 'core meaning' in that it illuminates the meaning of other senses, the core meaning may be placed first" (s. xxi). Även *Encarta*

¹⁴ Något förvånande saknas i *NODE* den överförda betydelse (underbetydelse) av *navigate* som illustreras i detta citat; inte heller de övriga tre lexikonerna inkluderar den.

använder sig av begreppet, dock endast i samband med vissa grammatiska funktionsord, där "[a]n introductory summary of the word's 'core' or central meaning appears at the start of the entry" (s. xvii). Vid *some* är ordets "core meaning" formulerad på följande sätt: "A grammatical word used to indicate an unspecified or unknown quantity of people or things", en grund för de mer specifika användningarna av ordet. Också i samband med upplysningar om synonymer (se nedan) använder *Encarta* begreppet "core meaning", som den gemensamma semantiska nämnaren för en synonymgrupp. *American Heritage* poängterar att "[s]enses and subsenses are grouped to show their relationships with each other" (s. xxxiv) men talar inte explicit om "core meanings".

Huvudintrycket är att *NODE* står i en klass för sig när det gäller systematik i presentationen av hur olika betydelser hos ett och samma uppslagsord hänger samman, på olika nivåer; de övriga lexikonen har en "plattare" typ av presentation. Att *NODE* därigenom tilltalar en lingvist är givet – hur mycket dess mer hierarkiska presentationsätt uppskattas av ordboksanvändare i gemen är svårare att avgöra.

Samtliga lexikon har som princip att – med vissa principiella undantag – placera moderna, frekventa betydelser först: vid *gay* kommer betydelsen 'homosexual' i alla fyra lexikonen före den äldre, numera allt ovanligare betydelsen 'carefree and merry'. I två av ordböckerna (*Encarta*, *NODE*) är den senare betydelsen försedd med markören "dated".¹⁵ Som kontrast till samstämmigheten beträffande betydelseordningen vid *gay* kan nämnas ordet *gender*, där tre av lexikonen redovisar den traditionella grammatiska betydelsen före ordets icke-lingvistiska, sociokulturella innebörd, medan *Encarta* gör tvärtom – säkerligen frekvensmässigt väl motiverat numera.

Vad beträffar definitionernas utformning så är, föga överraskande, alla fyra ordböckerna noga med att framhålla att man ansträngt sig för att hålla betydelseförklaringarna på en så enkel och vardagsspråklig nivå som möjligt, "to avoid dictionary jargon, where feasible" (*Encarta*, s. xi). Den tiden är förbi när man i lexikon för "the general reader" kunde förklara betydelsen hos ett ord som *cat* enbart med en definition

¹⁵ I *NODE* påpekas också, i en "usage note" (jfr nedan), riskerna med att i dag använda ordet i den äldre betydelsen: "The word *gay* cannot be readily used unself-consciously today in these older senses without arousing a sense of double entendre, despite concerted attempts by some to keep them alive." I den första upplagan av *Collins* (1979) – även den med principen "moderna betydelser först" – är ordningsföljden mellan betydelseorna den omvända; dessutom betecknas där betydelsen 'homosexual' som "Informal", en markör som saknas i den senaste upplagan, ett ytterligare tecken på hur etablerat ordet har blivit i den nya betydelsen.

som 'small domesticated carnivorous quadruped' (*Concise Oxford Dictionary*, första uppl., 1911). Visserligen använder de fyra lexikonen fortfarande ord som *domesticated*, *carnivorous*, *mammal* och *feline* i sina definitioner – men därtill kommer information av en annan, mer encyklopedisk art, som att katter fångar råttor m.m., dvs. sådant som går utanför en definition i strikt bemärkelse. Det rör sig således om vad som i t.ex. *SOB* (1986: XVII) kallas "definitionstillägg", dvs. "upplysningar av skilda slag, som utan att direkt höra till definitionen bidrar till den semantiska beskrivningen".

Man kan vidare lägga märke till att inget av lexikonen använder sig av "Cobuild-definitioner", med fullständiga meningar (dvs. utan krav på syntaktisk utbyttbarhet) som ett pedagogiskt men utrymmeskrävande sårmarke (jfr Ohlander 1996:271f.). Ett sådant definitionsformat lämpar sig nog bäst i inlärningssammanhang, som i "learner's dictionaries" – på svensk botten brukas det i *Norstedts första svenska ordbok* (2001), en ordbok för barn.

I vissa fall blir definitionerna av bl.a. vetenskapliga fackuttryck ofrånkomligen alltför diffusa för att vara till mer specifik hjälp, t.ex. definitionen av *tagmemics* i *Encarta*: 'a grammatical analysis of language based on the way in which the different elements that make up a sentence are arranged within it'. Nödvändiga och tillräckliga betydelsekriterier? Det är svårt att tänka sig någon grammatisk analys som inte uppfyller denna definition. En mer upplysande förklaring ges i *NODE*: 'a mode of linguistic analysis based on identifying the function of each grammatical position in the sentence or phrase and the class of words by which it can be filled'.

Encarta och *American Heritage* kompletterar ofta sina definitioner med illustrationer för att i särskilt ömmande fall (?) klargöra ett ords betydelse. Båda lexikonen har t.ex. illustrationer vid såväl *collie* som *colonnade*; principerna bakom valet av ord som förärats en illustration ter sig sällan glasklara. Men visst, en bild piggar ofta upp – och färgbilderna av exempelvis blommor och fåglar i *American Heritage* bidrar verksamt till att konkretisera ordförklaringarna.

Ett ords semantiska avgränsning kan ofta skärpas med hjälp av synonymer – liksom även av antonymer och hyponymer; jfr *NEO* (1995: Inledning) – ord som ofta kommer till användning i ordförklaringar. Två av lexikonen ger upplysningar om synonymer i särskilda noter vid vissa uppslagsord, där synonymerna inte bara radas upp utan också avgränsas gentemot övriga ord i synonymfältet. I *Encarta*, under *gaze*, kan man således få reda på att synonymen *ogle* har betydelsen 'to look steadily at sb in a lecherous, suggestive way'. I en av de bortåt 750 synonymnoterna i *American Heritage*, under *sensuous*,

utreds bl.a. skillnaden mellan detta adjektiv och *sensual*: "*Sensuous* usually applies to the sense involved in aesthetic enjoyment, as of art or music"; "*Sensual* more often applies to the physical senses or appetites, particularly those associated with sexual pleasure". Denna typ av information, som saknas i *Collins* och *NODE*, är klart användbar, inte minst för de lexikonbrukare som har engelska som andraspråk eller främmande språk. Den kan också sägas representera en strävan att i någon mån komplettera den alfabetiska organisationsprincipen med ett semantiskt perspektiv, i vilket även upplysningar om antonymer skulle ha en given plats, som i t.ex. *Longman Language Activator* (1993).¹⁶

Ett ords betydelse(r) får i regel en klarare framtoning i sällskap med andra ord, i ett givet sammanhang. Därför spelar exempel en viktig roll som komplement till en definition. De senaste decenniernas trend i riktning mot autentiska – till skillnad mot konstruerade – exempel, hämtade från datoriserade korpusar, återspeglas tydligt i *NODE* ("All examples are authentic"; s. xiv), *Encarta* ("[The examples] are drawn from our Corpus of World English; s. xvii)" och *American Heritage* ("The examples are taken from our files of electronic and printed citations"; s. xxxv); i *Collins* finns inga motsvarande uttalanden.¹⁷ *Encarta* och *American Heritage* använder sig gärna av autentiska citat från kända författare i sin exemplifiering.

En särskilt viktig roll spelar exemplen i inlärningssammanhang, vilket i synnerhet "learners' dictionaries" tagit fasta på. Mitt intryck är att *NODE* har en rikhaltigare, mer konsekvent exemplifiering än de övriga, av vilka *Collins* – det minsta och lättaste lexikonet – har färre exempel än *American Heritage* och även *Encarta*. *NODE* verkar dessutom oftare ha fullständiga meningar som exempel. Ordet *pre-rogative* får i *NODE* tre exempel (samtliga fullständiga meningar), i *Encarta* likaledes tre exempel (två fullständiga meningar), i *American Heritage* ett exempel (ej fullständig mening), i *Collins* inget. Verbet *concede* har i *NODE* inte mindre än nio exempel (samtliga fullständiga meningar), att jämföras med *American Heritage* och *Collins* med ett exempel vardera, medan *Encarta* inte har något. Vid många, relativt

¹⁶ *NODE* ger vid ett antal facktermer för särskilt djur och växter även ett "alternative name" av mer vardaglig karaktär; efter definitionen av *echidna* står således att läsa: "Also called *spiny anteater*. Samma slags information finns även i *Collins*, som också vid vissa substantiviska uppslagsord ger en upplysning om semantiskt motsvarande – men morfologiskt obesläktade – adjektiv, oftast av latinskt ursprung, t.ex. *mural* (under *wall*) och *lapidary* (under *gemstone*).

¹⁷ Man kan alltid fråga sig i vad mån ett autentiskt exempel som *I've got to pick up my son's prescription* (*Encarta*) är överlägset ett påhittat exempel som tydligare illustrerar betydelsen hos uppslagsordet *prescription*; jfr Ohlander (1995:252f.).

entydiga uppslagsord, t.ex. vetenskapliga termer som *genome*, saknas emellertid exempel i samtliga lexikon.

Formella aspekter: stavning, uttal, grammatik

Beträffande uppslagsordens formsida – stavning, uttal, grammatiska egenskaper – finns det en rad intressanta skillnader mellan lexikonen, ofta av praktisk betydelse för ordboksanvändaren. Låt oss börja med uppslagsordens ortografiska form.

Samtliga lexikon ger både brittisk och amerikansk stavning av ord som *colour/color* och *analyse/analyze*. I *Collins*, *NODE* och *Encarta* är det den brittiska stavningen som ger huvuduppslaget. I de två förstnämnda lexikonen ges den amerikanska stavningsvarianten under det "brittiska" uppslagsordet, men även som eget uppslagsord (*color*: "the US spelling of *colour*"). *Encarta* använder enbart den senare principen, vilket också gäller *American Heritage*, med den skillnaden att det här är den amerikanska formen som utgör "normen" i relation till *colour* ("Chiefly British Variant of *color*"). Vid stavningsvariation av typen *realize–realise*, där båda varianterna kan förekomma i brittisk engelska (vilket framgår av *Collins*, *NODE* och *Encarta*), saknar *American Heritage* information om varianten med stavningen *-ise*.

Huruvida engelska sammansättningar skall förse med bindestreck, skrivs ihop eller som två ord är ett svårgenomträngligt område, där såväl principer som praxis kan variera. Som påpekas i *NODE* ("Hyphenation", s. xvi) finns t.ex. ordet *airstream* (den vanligaste varianten) även som *air stream* och *air-stream*. Beträffande *air bag* tycks det däremot råda enighet: ingen av ordböckerna ger här något alternativ till särskrivningen. Vid ett annat relativt nytt ord är stavningsbruket vacklande: där *NODE* endast ger *e-mail*, förekommer i de övriga lexikonen även *email* och *E-mail* (uppslagsvariant i *Collins*). Ett annat välkänt problem i engelskan rör avstavning. Trots detta är det endast *American Heritage* som – i likhet med vissa "learner's dictionaries" – markerar möjliga avstavningar i sina uppslagsord, till hjälp vid praktiskt ordbehandlingsarbete.

Skillnader förekommer också i fråga om uttalsangivelser. En viktig sådan rör vilken typ av fonetisk transkription som används. *Collins* och *NODE* använder sig båda av IPA, hemtam för lingvister, medan uttalsangivelserna i såväl *Encarta* som *American Heritage* är av ett mer "hemmasnickrat" slag, mer lättillgängligt för den allmänne lexikon-

användaren.¹⁸ Båda använder det engelska alfabetets bokstäver, dessutom schwa och vissa diakritiska tecken (om än på delvis olika sätt): *food* uttalas enligt *Encarta* /food/, enligt *American Heritage* /fo@od/; *foot* enligt både *Encarta* och *American Heritage* /fo*ot/; *oasis* enligt *Encarta* /o@ áyssiss/, enligt *American Heritage* /o@-a@·si*·s/. *NODE* ger inga uttalsangivelser för vare sig *food* eller *foot* (däremot för pluralformen *feet*), i enlighet med sin uttalade policy: "Generally speaking, native speakers of English do not need information about the pronunciation for ordinary, everyday words" (s. xvii); uttalet av *oasis* ges däremot, liksom för många andra mindre vardagliga ord, som *emission* och *semantic*. Principen är att "pronunciations are given where they are likely to cause problems for the native speaker of English" (s. xvii). Urvalet av ord med uttalsangivelse blir därigenom något oförutsägbart. Den som inte behärskar uttalet av engelskans centrala ordförråd är således mer betjänt av de övriga lexikonerna.

Det är också av intresse att notera att endast *American Heritage* anger alternativa uttal av ord på *-ile*, som *missile* och *hostile*, där slutstavelets diftongerade uttal, gängse i brittisk engelska, ofta är reducerat till ett diffust schwa i amerikansk engelska. Däremot anger *American Heritage* inte de alternativa uttalen av ett vanligt ord som *schedule*, till skillnad mot *Collins*, *NODE* och *Encarta*. Man kan således konstatera att inget av lexikonerna på uttalsområdet helt förmår leva upp till sina föresatser att spegla "world English".

Även beträffande grammatiska upplysningar uppvisar de fyra ordböckerna betydande skillnader. Ett ords grammatiska egenskaper bidrar ofta till, eller samvarierar med, ordets betydelseomfång. Inte bara ordklassstillhörighet – *go* som verb har inte samma betydelse som substantivet *go* (*have a go* etc.) – utan även ordklassinterna distinktioner, t.ex. transitiva–intransitiva verb, spelar här en central roll. Därför utgör grammatisk information en väsentlig ingrediens i varje lexikon som syftar till att ge en allsidig belysning av hur orden i ett språk fungerar. Kvalificerade grammatiska (liksom stilistiska och pragmatiska) upplysningar blir naturligtvis särskilt viktiga i ordböcker som inte bara vänder sig till infödda talare, utan också är tänkta som hjälp vid produktion av engelska som främmande språk eller andraspråk. I synnerhet gäller detta förstås "learners' dictionaries", liksom ett än mer produktionsinriktat lexikon som *Longman Language Activator* (1993; jfr Ohlander 1995:253f.).

¹⁸ Jfr Malmgren (2001:20) beträffande valet i svenska lexikon mellan IPA-systemet och en mer inhemsk uttalsnotation.

Samtliga fyra ordböcker anger ordklassstillhörighet, även om terminologin skiljer sig åt på vissa punkter.¹⁹ *Collins*, *NODE* och *Encarta* använder den numera gängse termen "determiner" för bestämd och obestämd artikel,²⁰ liksom vid förenade pronomen som *every* eller *some*. *American Heritage* håller sig till en mer traditionell engelsk terminologi: *the* "def.art.", *a* "indef.art", *every* "adj" (till skillnad mot t.ex. *everybody*, som klassificeras som pronomen i samtliga lexikon). *Collins* klassificerar vissa ord – t.ex. *however* och *nevertheless* – som "sentence connector" i stället för adverb, en textlingvistisk ordklassvinkling som dock inte förefaller konsekvent genomförd. Exempelvis klassas *anyway* som adverb – trots att dess betydelse anges med bl.a. just ordet *nevertheless*, dvs. samma ord som självt klassas som "sentence connector". Praktiskt spelar detta kanske mindre roll men för varje vän av grammatisk konsekvens och ordning ter det sig milt upprörande. *Collins* använder också termen "sentence substitute" som ordklassbegrepp vid "words such as *yes*, *no*, *perhaps*, *definitely*, and *maybe*. They can stand as meaningful utterances by themselves" (s. xviii). Detta kan ses som ett ambitiöst försök att dels ytterligare rensa upp i adverbträsket, dels skilja mellan "riktiga", emotionella interjektioner (som *ouch!* eller *shit!*) och mer sansade uttryck som *yes* och *no*. De sistnämnda ges i *NODE* ordklassbeteckningen "exclamation", en ersättning för "interjection" som just genom sin större vardaglighet riskerar att bli missvisande: att *ouch!* och *shit!* väl motsvarar beteckningen "exclamation" är uppenbart – men ett normalsansat *yes* eller *no*? Den allmänna slutsats man kan dra av ordklassinnovationerna i *Collins* och *NODE* är den gamla vanliga: ordklassbestämning är lika lite som betydelseredovisning någon exakt vetenskap, desutom terminologiskt svårhanterad.

Samtliga lexikon ger mycket god täckning av de i engelskan – liksom i svenskan – vanliga sammansatta verben (partikelverb, "phrasal verbs") av olika slag, som *take off* och *bump into*. Endast *Collins* anger om "verbpartikeln" i det enskilda fallet är adverb eller preposition, relevant information bl.a. beträffande engelsk pronomenordföljd (*I took it off – I bumped into him*).

Beträffande lägre, dvs. ordklassinterna, grammatiska nivåer är skillnaderna mellan de fyra ordböckerna ännu tydligare. Gemensamt för

¹⁹ Inte i något av lexikonerna innebär olika ordklassstillhörighet olika uppslagsord: *go* som verb och som substantiv – och som adjektiv (*All systems are go*) – sorterar under samma uppslagsord.

²⁰ Dessa lexikon nämner dock även de traditionella termerna, t.ex. *NODE*: *the* "[called the indefinite article]".

dem är att samtliga skiljer mellan hjälpverb och huvudverb, liksom mellan transitiva och intransitiva verb eller verbbetydelser.²¹ I *NODE* markeras distinktionen transitiv–intransitiv med klartextbeteckningarna "with obj." respektive "no obj.", medan "with adverbial" anger obligatoriskt adverbial, dvs. vad som i engelsk grammatik brukar kallas "complement": vid verbet *put* ges således markeringen "with obj. and adverbial", en mer fullständig valenskaraktäristik än i de övriga lexikonen. En ytterligare skillnad mellan *NODE* och de övriga lexikonen gäller substantiv, där *NODE* markerar om ett substantiv eller en substantivbetydelse syntaktiskt fungerar som "count noun" eller "mass noun" – en i den engelska grammatiken central distinktion: *lamb* i betydelsen 'lammkött' har markören "mass noun", medan de övriga lexikonen nöjer sig med att ge själva betydelsen.

Även vid adjektiv och adjektivbetydelser är skillnaderna betydande. *Encarta* och *American Heritage* ger till skillnad från *Collins* och *NODE* inte några syntaktiska upplysningar om att adjektiv som *afraid* och *alive* endast förekommer predikativt, inte attributivt, eller att *galore* alltid står efterställt (jfr filmen *Whisky Galore* 'Massor av whisky'), liksom *present* i betydelsen 'närvarande' till skillnad mot framförställt *present* ('nuvarande'). Sådan information ges i såväl *Collins* och *NODE* med hjälp av olika grammatiska markörer. I de andra ordböckerna kan man ibland, via exempel, sluta sig till hur adjektivet i fråga konstrueras. Detta är dock inte alltid möjligt: *Encarta* anger tre betydelser för *afraid* – men ger inte ett enda exempel. Såväl *Encarta* som *American Heritage* ger var sitt exempel på efterställt *galore* – hur skall detta tolkas av den som inte redan vet, som obligatorisk eller potentiell efterställning? *Collins* använder också för vissa adjektiv och adverb den i engelsk grammatik vanliga termen "intensifier", t.ex. vid adverbet *fucking* i *a fucking good time*. I *NODE* betecknas samma ord i stället med termen "submodifier", dvs. "an adverb which is used to modify an adjective or another adverb" (s. xii). *NODE* använder också markören "sentence adverb" vid ord som *surely* och *doubtless*, vilka i *Collins* ges beteckningarna "sentence modifier", men även "sentence substitute" (jfr ovan).

Som torde ha framgått har *Collins* och i synnerhet *NODE* en betydligt högre grammatisk ambitionsnivå – som tar sig delvis olika

²¹ *Encarta* markerar också reflexiva verb ("vr"), som t.ex. *wash oneself*; märkligt nog saknas i *Encarta* den vanliga reflexiva användningen av *behave*, dvs. *behave oneself* 'uppföra sig ordentligt'. *Collins* använder markören "copula" vid verb som konstrueras med predikativ, t.ex. *seem*, vilket i *NODE* och *American Heritage* enbart betecknas som intransitivt; *Encarta* anger att detta verb även kan fungera transitivt (*We seem to have a misunderstanding*), en inte helt okontroversiell analys.

uttryck, inte bara terminologiskt – än *Encarta* och *American Heritage*. Detta gynnar "produktiva" användare, dvs. sådana som t.ex. i sitt eget skrivande vill kunna konsultera ett lexikon även beträffande hur ord ingår i konstruktioner med andra ord. Positivt är också att både *Collins* och *NODE* ger grammatisk information inte bara för hela uppslagsord, utan också för speciella betydelse, vilket borgar för god precision och framhäver sambandet mellan betydelse och grammatik hos enskilda ord. Särskilt *NODE* ger också rikhaltiga exempel som illustrativa komplement till de grammatiska markörerna. Samtidigt är det uppenbart att man som lexikonbrukare här är betjänt av ett relativt stort, eget förråd av grammatiska begrepp för att kunna tillgodogöra sig den information som bjuds, trots de termförklaringar som ges i lexikonerna. Hur mycket (ord)grammatik tål den genomsnittlige ordboks-användaren? Att gå mycket längre än *Collins* och *NODE* är knappast tillrådligt.

Vad beträffar grammatiskt sammanhållna ordkombinationer så redovisar samtliga lexikon en stor mängd fraser och idiom av olika formalitetsgrad. Det är också värt att notera att endast *NODE* systematiskt uppmärksammar och exemplifierar vanligt förekommande kollokationer, som t.ex. *earn one's living* och *make (it) abundantly clear*.

Ordhistoria

Upplysningar om ords ursprung och släktskap – och i en del fall uppgift om ordets ålder i språket (första belägg) – har sedan länge varit vanliga inslag i engelska "desk dictionaries".²² Sådan information svarar också mot ett genuint "folklingvistiskt" intresse; många människor tror fortfarande att etymologi är vad språkvetare i gemen främst sysslar med.

Samtliga fyra lexikon ger traditionell etymologisk information. Vid uppslagsordet *gravlax* kan man således få reda på ordets skandinaviska ursprung: svenskt enligt *NODE* och *American Heritage*, svenskt eller norskt enligt *Encarta*, norskt eller en norsksvensk kombination enligt *Collins*. En redan nämnd specialitet för *American Heritage* är hänvisningar till indoeuropeiska (ibland semitiska) rötter i ett särskilt appendix, till glädje för den språkhistoriskt intresserade: vid *gravlax*

²² I Sverige är det först i *NEO* (1995) som sådana historiska upplysningar blir en del av lexikonartiklarna. Även *Norstedts första svenska ordbok* (2001), avsedd för barn, har med ordhistoriska upplysningar vid vissa uppslagsord (t.ex. *leopard* och *lyda*), däremot inte etymologisk information av mer teknisk art.

hänvisas sålunda till roten *ghrebh-*. Vad som däremot saknas i *American Heritage* – utom i särskilda "History Notes" (se nedan) – är uppgift om när ett ord tagits i bruk i engelskan, dvs. en ungefärlig uppgift om första belägg, för såväl äldre som nyare ord. I *Collins* anges för *gravlax* 1900-talet, medan *Encarta* är mer precist: "Mid-20thC." *NODE* saknar tidsuppgift för *gravlax*, vilket förefaller vara ett olycksfall i arbetet eftersom lexikonet generellt ger upplysningar om ordens ålder, ofta mer exakt än *Collins* och *Encarta*.²³ *NODE* anger dessutom ålder för enskilda ordbetydelser. Vid t.ex. *gravity* anger lexikonet "late15th cent." för betydelsen 'extreme or alarming importance' och "17th cent." för den moderna, newtonska betydelsen. En sådan semantisk finmaskighet vid dateringen, av givet allmänt intresse, saknas i de övriga lexikonen (*Collins* anger 1500-talet och *Encarta* 1400-talet för *gravity* som helhet).

Generellt saknas mer precisa tidsangivelser för ord som funnits i språket sedan fornengelsk tid, t.ex. *day*. I sådana fall får beteckningen "Old English" tjänstgöra som ungefärlig tidsangivelse, något som dock förutsätter vissa språkhistoriska kunskaper hos ordboksanvändaren, bl.a. gränsdragningen mellan fornengelska och medelengelska. I *NODE* används dessutom – dock ej helt konsekvent, förefaller det – "Middle English" som tidsangivelse, t.ex. vid *perfect*, där *Collins* och *Encarta* i stället, mer precist, anger 1200-talet.²⁴ *NODE* använder ibland också termen "late Middle English", t.ex. vid verbet *perfuse* (enligt *Collins* och *Encarta* från 1500-talet), vilket kan medföra viss förvirring med tanke på att lexikonet i andra fall använder mer precisa angivelser som "late 15th century" om ungefärligen samma period (jfr *gravity* ovan). Att medelengelskan inte är en helt exakt definierad period gör det inte lättare för den oinvidde.²⁵ Att det då också är mer läsarvänligt att – som *Collins* och *Encarta* – i stället ange specifika århundraden för den aktuella perioden är uppenbart.

Förutom etymologier i traditionell mening ger de fyra lexikonen en hel del annan, mer specifik bakgrundsinformation i samband med många uppslagsord. *Encarta* talar om "'Why?' etymologies" (s. xvii),

²³ Jfr t.ex. följande tidsangivelser för det svenska lånordet *orientteering*: "C20" (*Collins*; = 20th century), "Mid-20th C" (*Encarta*), "1940s" (*NODE*).

²⁴ Även *American Heritage* använder ibland termen "Middle English" (liksom "Old English") i sina etymologiska upplysningar, vilket i vissa fall indirekt kan fungera som grova dateringar, t.ex. vid *perfect*.

²⁵ Under uppslagsordet *Middle English* avgränsas perioden tidsmässigt på följande sätt i de fyra lexikonen: "about 1100 to about 1450" (*Collins*); "c. 1150 to c. 1470" (*NODE*); "from about the 12th to the beginning of the 16th centuries AD" (*Encarta*); "from about 1100 to 1500" (*American Heritage*).

NODE om "internal etymologies". Vid *glamour* (som ofta felaktigt uppfattas som franskt lånord, inte minst i Sverige) utreder samtliga lexikon inte bara sambandet mellan ursprungsordet *grammar* och *glamour* (en skotsk variant från 1700-talet) – de ger också en förklaring till ordets nuvarande betydelse, liksom *NEO* (1995). Vid *quark* och *spam* (jfr ovan) refererar samtliga lexikon till James Joyce (*Finnegans Wake*) respektive Monty Python som impulsgivare. *American Heritage* ägnar en av sina bortåt 350 informativa "word histories" åt just ordet *quark* – liksom åt *ombudsman* och *OK*; det sistnämnda uppslagsordet får vederbörlig uppmärksamhet även i en av de över 400 "word history essays" som finns i *Encarta*, liksom – mer kortfattat – i *NODE* och *Collins*. Man får också i samtliga ordböcker veta den faktiska bakgrunden till ordet *gravlax* (*Encarta*: "originally the fish was marinated in a hole in the ground"). Från *gravlax* är steget inte långt till *red herring*, i betydelsen 'villospår', där samtliga ordböcker utom *Collins* ger en förklaring (*NODE*: "so named from the practice of using the scent of red herring in training dogs").

I de fyra ordböckernas strävan att berätta intressanta saker om vissa uppslagsord – ordhistorier vid sidan av ordhistoria – ges även utrymme åt folketymologiska uppfattningar i ett kritiskt perspektiv. *NODE* menar i sin "Introduction" (s. xiv) att "folk etymologies ... have traditionally simply been ignored in dictionaries." Detta är inte helt sant. Den folketymologiska tolkningen av adjektivet *posh* ("Port Out, Starboard Home"), använt som typexempel i *NODE* (s. xiv), diskuteras sålunda kritiskt i den tredje upplagan av *American Heritage* (1992), liksom i den senaste upplagan; även *Encarta* tar upp ordets folketymologiska aspekt, så även *Collins*.²⁶ Hursomhelst är det klart att sådana upplysningar, ofta med betydande underhållningsvärde, har sin givna plats när det gäller att öka den allmänna medvetenheten om ordhistoria och dess utforskning, något som samtliga lexikon bidrar till.

"Usage"

Det finns bland många engelsktalare en viss ängslan över att kanske inte alltid tala och skriva "proper English". *NODE* konstaterar (s. xiv): "Interest in questions of good usage is widespread among English speakers everywhere, and many issues are hotly debated." Därför finns

²⁶ Redan den första upplagan av *Collins* (1979) nämner den gängse folketymologiska uttolkningen av *posh*, men till skillnad från den senaste upplagan sägs det inget om att denna uppfattning saknar egentligt stöd.

det också, vid sidan av tidningarnas språkspalter, dussintals med "usage handbooks" avsedda att ge auktoritativa rekommendationer på en mängd kontroversiella punkter, de flesta klassiker, andra av färskare datum.²⁷ På Internet finns likaledes listor med "dos and don'ts" beträffande allt från interpunktion till grammatik; fältet är vildvuxet, med många självutnämnda experter. Även större lexikon tar av hävd gärna upp språkriktighetsfrågor till behandling, mest vokabulär men även en hel del grammatik. Så sker även i de här aktuella ordböckerna, till skillnad från t.ex. *NEO* (1995). Syftet är, för att tala med *NODE* (s. xiv), "to give information and offer reassurance in the face of some of the more baffling assertions about 'correctness' that are sometimes made."

Presentationen av "usage" kan skilja sig åt mellan de fyra lexikonerna: där ett har en separat "usage note" för ett visst uppslagsord kan ett annat ge samma information som en integrerad del av själva lexikonartikeln.²⁸ Däremot föreligger ofta ett slags grov konsensus om vad man bör ta upp. Exempelvis kommenteras verbet *aggravate* i den för somliga talare fortfarande svårsmälta betydelsen 'annoy' i särskilda noter, utom i *Collins*, som nöjer sig med stilmarkören "informal". I jämförelse med denna klassiker är t.ex. *agenda* och särskilt *graffiti* relativa nytillskott, där frågan gäller om dessa ursprungligen plurala substantiv grammatiskt bör behandlas som plurala eller singulara i engelskan, t.ex. med avseende på predikatsverbets presensform. I *Collins* ges även här den relevanta grammatiska informationen koncist i respektive lexikonartikel. De övriga lexikonerna behandlar *agenda* i en särskild not, medan *graffiti* får en egen not i *NODE* och *American Heritage*, men inte i *Encarta*. Samma tendens kan urskiljas vid ordet *gender* i jämförelse med *sex*. Den sociokulturella dimensionen hos *gender* betonas i utförliga noter i alla ordböckerna utom *Collins*, som knappast på ett adekvat sätt redovisar den "nya" betydelsen hos ordet.

Den moderna användningen av *gender* ger lätt associationer till ord som *man* och *mankind* med syftning på både män och kvinnor, dvs. människor i allmän betydelse. Detta är ett gammalt språkbruk –

²⁷ I *NODE* påpekas i en särskild "usage note" (vid *millennium*), lägligt med tanke på utgivningsåret, att *millennium* stavas just så och att stavningen *millenium* "is a common error (found in just over 10 per cent of citations in the British National Corpus)"; felet är inte direkt okänt i svenskan heller.

²⁸ *NODE* innehåller enligt egen utsago (omslagets baksida) "500 usage notes", *American Heritage* ca 365 enligt listan över sådana (s. vii) – på omslagets baksida anges i stället drygt 450 "usage notes" och i "Introduction" (s. viii) över 500. För *Collins* anges (omslagets insida) "hundreds of helpful usage notes"; motsvarande uppgift för *Encarta* saknas.

fornengelskans *man* hade just 'människa' som sin huvudbetydelse (*NODE*: "usage note" vid *man*) – som på senare år kommit att uppfattas som sexistiskt och därför utsatts för kritik, i synnerhet från feministiskt håll. Samtliga lexikon manar här till viss försiktighet: *Collins* säger, något förvånande, inget vid uppslagsordet *man* – däremot kommenteras *mankind* i en särskild not (liksom vid *-man* som sammansättningsled, t.ex. i *salesman*, med rekommendationen *salesperson*); *Encarta* varnar för de förgräpliga användningarna av *man* och *mankind* med markören "often considered offensive"; såväl *NODE* som *American Heritage* utreder i stället situationen i särskilda noter.

Exemplet *man* antyder det drag av politisk korrekthet på vokalbulärområdet som gör sig påmint i många andra fall och som också uppmärksammas i lexikonerna. Ett sådant är *African American* kontra *Afro-American*. Enligt *Collins* är *Afro-American* helt enkelt "another word for *African-American* [sic]" – något ytterligare sägs inte. Att detta inte är hela sanningen blir klart när man går till de andra ordböckerna. I en lång not (vid ordet *black*) framhåller *American Heritage* att *African American* "achieved sudden prominence at the end of the 1980s", dock utan att nämna att detta till stor del skedde på bekostnad av *Afro-American*. Detta görs däremot klart i de två övriga lexikonerna: "*African American* has vigorously overtaken *Afro-American*" (*Encarta*: not vid *African American*); "*Afro-American* ... has now largely given way to *African American*" (*NODE*: not vid *Afro-American*).²⁹ Vid det delvis likartade förhållandet mellan *Eskimo* och *Inuit* betonar däremot samtliga lexikon att det senare ordet i många sammanhang håller på att tränga ut det förra. Här kan också, i ett skandinaviskt perspektiv, nämnas det parallella fallet *Lapp* kontra *Sami*. I *Collins* finns *Sami* inte ens med som uppslagsord (att *Lapp* kan uppfattas som "offensive" nämns inte heller), en grov miss kan man tycka. *American Heritage* har visserligen med både *Lapp* och *Sami*, men utan att markera deras olika valörer; skillnaden jämfört med lexikonets behandling av *Eskimo* och *Inuit* är uppenbar. I *Encarta* beskrivs *Lapp* som "an offensive term for a member of the Sami people", medan *NODE* i två korta noter, en vid *Lapp* och en vid *Sami*, ger en fyllig karakteristik av de två ordens karaktär och användning.

Ett ytterligare ordpar av intresse i detta sammanhang är *gay* och *queer*. Det senare ordet, länge enbart ett nedsättande uttryck, har sedan

²⁹ Såväl *Encarta* (not vid *African American Vernacular English*) som *American Heritage* (not vid *Black English*) ger också värdefulla upplysningar om olika termer för vad som ofta kallas för just "Black English", ett sammanhang där även termen *Ebonics* hör hemma sedan 1990-talet.

1980-talet även kommit att användas av homosexuella om sig själva, som ett medvetet alternativ till *gay*, med delvis andra konnotationer. Ordet har blivit "reclaimed". Ett indicium på detta är bl.a. den brittiska TV-serien "Queer", där själva namnet fortfarande kan väcka anstöt: den gamla innebörden lever kvar vid sidan av den nya. Om detta kan man läsa i "usage notes" (vid *queer*) i såväl *Collins* som *NODE* och *American Heritage*, medan *Encarta* endast ger halva sanningen ("an offensive term meaning homosexual").

Det kan således skilja sig en hel del mellan lexikonerna i deras redovisning av hur enskilda ord används. Vid grammatiska språkriktighetsfrågor är större enigheten större, delvis beroende på att den grammatiska materien är trögare än den lexikaliska. Förändringarna går inte lika fort; antalet käpphästar tycks mer eller mindre konstant (jfr dock ordgrammatik som vid *graffiti*; se ovan). Sålunda finner vi i samtliga fyra lexikon "usage notes" angående bruket av *hopefully* som satsadverb, frågan om *different* bör – eller kan – konstrueras med *from*, *to* och/eller *than* samt, självfallet, problemet med så kallade "split infinitives", dvs. de mycket vanliga fall där ett eller flera ord tränger sig in mellan infinitivmärket och själva infinitivformen, som i det berömda exemplet från "Star Trek": *To boldly go where no man has gone before*. När *NODE* kom ut väckte det på sina håll ett ramaskri – med tidningsskriverier och Internet-debatt som följd – att lexikonet (därtill från Oxford University Press) föga överraskande konstaterade att "in standard English the principle of allowing split infinitives is broadly accepted as both normal and useful" (not vid *split infinitive*; jfr Ohlander 1999). De andra ordböckerna uppvisar samma oförstående inställning till ett förbud mot "split infinitives", en inställning som inte på något sätt är ny, men som fortfarande tycks kunna väcka till liv en oanad stridslust med nästan moraliska övertoner, trots att konstruktionen sedan länge finns belagd hos högt ansedda skribenter och talare.

Frågor om "usage" har således en förmåga att engagera långt bortom förnuftets gräns, naturligt nog eftersom det ju ofta rör sig om dolda sociala värderingar snarare än om rent lingvistiska bevekelsegrunder, även om få torde vara villiga att erkänna att så är fallet (jfr Andersson & Trudgill 1992, Bauer & Trudgill 1998). Det är därför bra, och förhoppningsvis medvetandehöjande, att sådana frågor får relativt stort utrymme i de aktuella ordböckerna. Av särskilt intresse i sammanhanget är den "usage panel" som *American Heritage* anlitar för att mäta inställningen till välkända tvistefrön. Denna panel består av drygt 200 språkligt engagerade personer – författare, akademiker (inklusive lingvister), journalister etc. – och inrymmer välkända namn som t.ex.

Fay Weldon, Erica Jong, Harold Bloom och Steven Pinker. I lexikonets långa "usage note" vid *split infinitive* kan man utläsa att panelen är jämnt delad för och emot konstruktionen i fall där endast *ett* adverb är inblandat (som i *To boldly go ...*); om det i stället rör sig om flera, tunga adverb accepteras detta av endast 23 procent av panelen. I båda fallen framstår panelen, inte särskilt överraskande, som mer konservativ – eller preskriptiv – än de flesta lingvister. Beträffande *man* 'människa' (jfr ovan) konstateras: "a majority of the Usage Panel still accepts the generic use of *man*, although the women members have significantly less enthusiasm for this usage than the men do."³⁰

Encyklopediska upplysningar

Som redan påpekats innehåller samtliga fyra lexikon en betydande mängd rent encyklopedisk information, till skillnad mot t.ex. *NEO* (1995).³¹ Att inkludera sådana upplysningar i en ordbok är inte självklart men numera ett nästan obligatoriskt inslag i konkurrensen på den engelskspråkiga lexikonmarknaden, åtminstone vad gäller ordböcker av det här aktuella slaget. Argumentet för att frångå den traditionella, men knappast oproblematiske boskillnaden mellan "words" och "facts" formuleras på följande pragmatiska sätt i *NODE* (s. x), men skulle kunna gälla för även de övriga lexikonerna: "names like Shakespeare and England are as much part of the language as words such as *drama* or *language*, and belong in a large dictionary"; lexikonet innehåller därför "all those terms forming part of the enduring common knowledge of English speakers, regardless of whether they are classified as 'words' or 'names'." Det rör sig, i alla ordböckerna, främst om namn på personer och geografiska enheter, inte bara i den engelskspråkiga världen. Men även andra mer eller mindre välkända begrepp och företeelser av namnkaraktär tas upp, t.ex. *Independence Day*, *King James Bible* (dock ej i *Encarta*) och *Taj Mahal* (dock ej i *American Heritage*). Även förkortningar av diverse slag – som *RNA*, *rwd* (*Collins*, *Encarta*: 'rear-

³⁰ Ett indicium på att denna användning av *man* är varken ovanlig eller allmänt fördömd är en rubrik som "How Man Began", med syftning på människans ursprung, på framsidan till ett nummer av *Time* från år 1999 (August 23).

³¹ Det första större svenska lexikon som ger encyklopedisk information är *Norstedts svenska ordbok + uppslagsbok* (1999; första upplagan 1997), med "14.000 encyklopediska uppslagsord" (s. III), ett antal som står sig väl i jämförelse med de fyra engelska ordböckerna. Även *Norstedts första svenska ordbok* (2001) innehåller encyklopediska upplysningar, "ungefär 2000 faktaartiklar" (baksidestexten).

wheel drive') och *.rw* (*American Heritage*: 'Rwanda (in Internet addresses)' – förekommer i ansevärliga mängder.

Om det kan skilja sig åt en del mellan lexikon vad beträffar vilka ord som redovisas, så gäller detta i än högre grad i fråga om vilka namn och namnrelaterade företeelser som tas upp som egna uppslagsord. Som exemplen ovan visar ter sig ett betydande mått av godtycke som oundvikligt, även om det råder full enighet mellan lexikonerna på väsentliga punkter, som t.ex. berömda författare och vetenskapsmän, politiker, länder och stora städer etc. Sålunda återfinns *Samuel Johnson* bland de encyklopediska uppslagsorden i samtliga lexikon; hans amerikanska motsvarighet inom lexikografin, *Noah Webster*, saknas märkligt nog i *Encarta*. Som svensk blir man naturligtvis stolt över att i samtliga lexikon finna både *Ingmar Bergman* och *Björn Borg*; *Greta Garbo* saknas i *Encarta*, *Ingemar Stenmark* finns med endast i *American Heritage*, medan boxningsvärldsmästaren *Ingemar Johansson* helt lyser med sin frånvaro. *Dag Hammarskjöld* figurerar i samtliga ordböcker, *Trygve Lie* i tre (ej i *Encarta*). Bland dagens superikoner är förstas *Bill Gates* oundviklig, men även *Sir Paul McCartney* finns med i de fyra lexikonerna, liksom *Noam Chomsky* och *Jacques Derrida*. Mer gåtfullt är att både *Bruce Springsteen* och *Madonna* saknas i *American Heritage* – *Springsteen* även i *Encarta* – medan de finns med i *Collins* och *NODE*. Och vart har Sveriges stolthet *ABBA* tagit vägen?

En inblick i den relativa finmaskigheten i lexikonens encyklopediska nät – liksom i dess något idiosynkratiska karaktär – erbjuder bl.a. vissa ortnamn. Samtliga lexikon har som uppslagsord med inte bara *Göteborg* (*NODE*: 'Swedish name for Gothenburg', ett intressant uttrycksätt) utan – något överraskande – även *Jönköping* (jfr *NODE*-citaten ovan: "enduring common knowledge of English speakers"?). Att *Helsingør* är inkluderat i alla lexikonerna är måhända mindre förvånande med tanke på stadens berömda son, Hamlet. Som jämförelse kan nämnas att *Kiruna* är uppslagsord i tre av lexikonerna (ej i *American Heritage*), *Narvik* och *Åbo* endast i *Collins* och *NODE*.

Vilka principer som styr urvalet av encyklopediska uppslagsord framstår således ofta som något gåtfullt, i och för sig högst begripligt med tanke på materialmängden. Detta illustreras också av andra företeelser än ortnamn. Så är exempelvis *Russian Revolution* och *Hamas* uppslagsord endast i *Collins* och *NODE*. Exemplen kan givetvis mångfaldigas.

Namn på litterära och andra konstnärliga verk utgör i regel inte egna uppslagsord men kan dyka upp under ett författarnamn eller i något annat sammanhang (som *Hamlet* vid *Helsingør*). Emellertid har *Encarta* ett antal "cultural notes" i samband med vissa uppslagsord, noter som

"typically refer to titles of books, movies, plays, and musical pieces ..." (s.xix). I en sådan not, under *pride*, nämns Jane Austens *Pride and Prejudice*, under *third* filmen *The Third Man*. Naturligtvis blir det mest slumpen som avgör om stöter på en sådan "cultural note", särskilt som *Encarta* inte ger någon samlad uppställning över vilka uppslagsord som är försedda med sådana noter. Å andra sidan skall man inte underskatta de bildningsfrukter som oplanerad "browsing" kan erbjuda.

I urvalet av encyklopediska uppslagsord framskymtar ibland vissa kulturskillnader, dock ej helt symmetriskt. De mest brittiska lexikonerna, *Collins* och *NODE*, har båda med de legendariska amerikanska basebollspelarna *Babe Ruth* och *Joe DiMaggio*, liksom basketspelaren *Michael Jordan*. Dessa finns självfallet också representerade, samtliga med bild, i *American Heritage*; i *Encarta* finns däremot endast *Babe Ruth*. Däremot saknar *American Heritage* – till skillnad mot de övriga – inte bara de engelska fotbollslegenderna *Stanley Matthews* och *Bobby Charlton*, utan också *Maradona*, en av fotbollens största genom tiderna.³² Även om *American Heritage* har med den kanske allra störste, *Pelé*, är intrycket ändå att detta lexikon är mer ensidigt fokuserat på amerikanska förhållanden än vad *NODE* och *Collins*, liksom *Encarta*, är på brittiska och europeiska. Misstanken får ytterligare näring av att *American Heritage* är det enda lexikonet som inte har med förkortningen *UEFA* (Union of European Football Associations) bland sina encyklopediska uppslagsord, en underlåtenhetssynd som vore otänkbar i de övriga tre lexikonerna.

Både *Encarta* och *American Heritage* använder ofta foton och andra bilder – bl.a. kartor vid vissa geografiska namn – i samband med encyklopediska uppslagsord. Även här är det ofta svårt att finna någon bärande princip för om ett uppslagsord är försett med bild eller inte. *Stalin* och *Mao Zedong* har bild i båda lexikonerna, men *Hitler* bara i *American Heritage*. Varför? Att *Sarah Bernhardt* och *Charlie Chaplin*, liksom *Miles Davis* och *Bob Dylan*, har bild i båda lexikonerna är väl motiverat. Men varför saknas bild på *Louis Armstrong* i *American Heritage*, ironiskt med tanke på lexikonets namn och Armstrongs odiskutabla roll för jazzens utveckling? "I stället" har den i och för sig förträfflige *Quincy Jones* (inget uppslagsord i *Encarta*) porträtterats i *American Heritage*, liksom *Ray Charles*.³³ Man kan också fråga sig

³² I ett specifikt brittiskt – eller snarare engelskt – perspektiv noterar *NODE* beträffande Maradona att "his apparent handball scored a goal in the quarter-final match against England", dvs. Maradonas beryktade "hand of God" i VM 1986.

³³ Om Ray Charles står bl.a. följande att läsa i *American Heritage*: "American musician and composer whose songs, such as 'I Can't Stop Loving You,' are rooted

varför *Billie Holiday*, jazzens kanske största sångerska, saknar bild i *Encarta*, ett öde hon för övrigt delar med *Frank Sinatra* – i *American Heritage*. Vill man hetsa upp sig över reella eller förmenta orättvisor saknas förvisso inte anledningar ... Särskilt anmärkningsvärd är den amerikanska populärkulturens njugga behandling i *American Heritage*, av alla lexikon (jfr även den ovan noterade frånvaron av *Madonna* och *Bruce Springsteen*). Man frågar sig vilka principer som i detta avseende styrts urvalet av uppslagsord, liksom av bilder.³⁴

Trots en hel del uppenbara egendomligheter och ofrånkomlig brist på konsekvens rymmer de fyra lexikonen en mängd användbar information inom de aktuella namnrelaterade områdena. Det är onekligen praktiskt att i en och samma volym kunna få reda på både vad baseball är – dvs. vad ordet *baseball* betyder – och vem Babe Ruth var. Ett logiskt nästa steg, som ytterligare skulle integrera ordkunskap och faktakunskap inom ramen för ett lexikon, vore förstås att etablera länkar mellan uppslagsordet *baseball* och därmed direkt relaterade encyklopediska uppslagsord, som *Babe Ruth*. I ett elektroniskt medium är sådana länkar en självklarhet. Kommer de att, åtminstone i någon mån, kunna bli det i kommande bokupplagor av t.ex. de här aktuella fyra lexikonen?

Avslutande kommentar

De fyra lexikon som här har granskats har i stort sett samma inriktning, mot samma slags engelska ordförråd i globaliseringens tidevarv. Såsom framgått finns det både likheter och skillnader mellan dem, i stort och i smått. Varje lexikon har sin egen själ, uppbyggd av en kombination av karakteristiska drag, av starka och ibland mindre starka sidor. Vart och ett av de fyra lexikonen framstår som ett imponerande bevis på vad modern lexikografi kan åstadkomma, ett resultat av sofistikerad språkteknologi styrd av lingvistisk analys och hantverksskicklighet. De kan också vart och ett sägas representera den kontinuerliga breddning

in gospel music, blues, and jazz." Att undgå att nämna att Ray Charles inte minst är sångare är i sig något av en prestation. Att sedan påstå att Ray Charles skrivit Don Gibsons välkända "I Can't Stop Loving You" är närmast åtalbart (att Ray Charles hade en av sina "greatest hits" med låten år 1962 är en annan sak); att denna typiska countrylåt skulle vara typisk för Ray Charles rötter i gospel, blues och jazz är befängt. Mycket slarvigare kan det inte bli på knappt två rader.

³⁴ Det kan noteras, att såväl Springsteen som Madonna finns som egna uppslagsord i både *Norstedts svenska ordbok + uppslagsbok* (1999) och *Norstedts första svenska ordbok* (2001).

utöver det lexikografiska kärnområdet som de senaste decennierna, åtminstone inom engelsk lexikografi, varit en tydlig utvecklingslinje – ordboken som källa till delvis annan kunskap än tidigare, men ändå fast rotad i ordens former och betydelser.

Vilket av de fyra lexikonerna man bör välja – om man nu bara skall välja ett – beror till stor del på vem man är och därmed på vilka behov och önskemål man har: Är engelska mitt förstaspråk eller ett andraspråk/främmande språk? Är jag en "receptiv" snarare än en "produktiv" lexikonbrukare? Grad av lingvistiskt intresse och språklig medvetenhet spelar naturligtvis också in, liksom smak: Vilket tycker jag är mest praktiskt, en relativt platt eller en mer hierarkisk presentation av ordbetydelser? Vilken layout föredrar jag?

Behöver man t.ex. uttalsangivelser för samtliga uppslagsord är inte *NODE* det primära valet, utan kanske *Collins* (om man vill ha IPA-notation) eller *Encarta*. Vill man ha information om synonymer för vissa uppslagsord är *American Heritage* och *Encarta* av givet intresse, liksom om man uppskattar översiktliga uppställningar, t.ex. över "major alphabets of the world". Vill man däremot ha maximal ordning och reda bland uppslagsordens betydelser och grammatiska egenskaper är *NODE* det bästa valet. Är man främst intresserad av amerikansk engelska är förmodligen *American Heritage* den främsta kandidaten, liksom om man inte tycker sig kunna avvara illustrationer i färg – såvida man inte störs av t.ex. lexikonets relativt knapphändiga grammatiska upplysningar. Prioriterar jag "world English" kan *Encarta* vara intressant – men även de andra. Om storlek och vikt spelar roll ligger *Collins* väl till. Och så vidare ...

Här skall inte göras något försök till fullständig rankning av de fyra ordböckerna. På ett allmänt plan kan likheterna också sägas vara större än skillnaderna. Om jag ändå har någon favorit är det *NODE*. Mitt skäl är den sammantagna effekten av dess lingvistiska stringens inom det lexikografiska kärnområdet, dess rika och genomtänkta exemplifiering, dess i jämförelse med de övriga lexikonerna få luckor (även inom det encyklopediska området) och – inte minst – dess uttalade ambition att befrämja en modern språksyn, implementerad bl.a. i dess många insiktsfulla "usage notes". De övriga lexikonerna saknar ingalunda dessa goda ting. För mig framstår ändå *NODE* som mer än blott *primus inter pares* (uppslagsord i samtliga lexikon), dvs. som *a cut above the rest* (*a cut above* inkluderat endast i *Encarta* och *NODE*: 'noticeably superior to'; den vanliga frasen *a cut above the rest* exemplifierad endast i *NODE*).

Skillnaderna mellan dagens lexikon och pionjärernas ansträngningar är på många sätt drastiska – men ändå inte svindlande. Dagens

ordböcker skulle definitivt vara igenkännliga även för det sena 1700-talets eller det tidiga 1800-talets lexikonanvändare: de är inte som bilar i jämförelse med den tidens hästskjutsar. Dr Johnson och Noah Webster skulle ha känt sig hemma med millennieskiftets engelska lexikon – och nickat gillande.

Litteratur

The American Heritage Dictionary of the English Language. Third Ed. 1992. Houghton Mifflin Company.

Andersson, Lars-Gunnar & Peter Trudgill 1992: *Bad Language*. Penguin.

Bauer, Laurie & Peter Trudgill (eds) 1998: *Language Myths*. Penguin.
Collins Dictionary of the English Language (Collins English Dictionary) 1979. Collins.

Concise Oxford Dictionary 1911. Oxford University Press.

Gullberg, Ingvar E. 2000: *Svensk-engelsk fackordbok*. Tredje uppl. Sthlm: Norstedts Ordbok.

Longman Language Activator – The World's First Production Dictionary 1993. London: Longman.

Malmgren, Sven-Göran 1992: Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker. I: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Red. av Ryth Vatvedt Fjeld. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 137–143.

Malmgren, Sven-Göran 2001: Kärnämne eller käckhetsfaktor. I: *Språkvård* 2, 18–23.

Nationalencyklopedins ordbok (NEO) 1995 (tre band); 2000 (ett band). Höganäs: Bra Böcker.

Norstedts första svenska ordbok 2001. Sthlm: Norstedts Ordbok.

Norstedts stora engelsk-svenska ordbok. Tredje uppl. 2000. Norstedts Ordbok.

Norstedts stora svensk-engelska ordbok. Tredje uppl. 2000. Norstedts Ordbok.

Norstedts svenska ordbok + uppslagsbok. Andra uppl. 1999. Sthlm: Norstedts Ordbok.

Nyordsboken. Med 2000 nya ord in i 2000-talet. 2000. Sthlm: Norstedts ordbok.

Ohlander, Sölve 1987: "Ord, ord, hemskt mycke ord." Kring en svensk definitionsordbok. I: *Moderna språk* LXXXI, 193–208.

- Ohlander, Sölve 1995: Le mot juste? Några tankar kring "världens första produktionslexikon". I: *LexicoNordica* 2, 237–259.
- Ohlander, Sölve 1996: "The Big Four". "Learners' dictionaries" inför 2000- talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
- Ohlander, Sölve 1999: "He begged her to indecently think of him." Split infinitives heading for a bold new millennium. I: *Papers on Language: Learning, Teaching, Assessment. Festskrift till Torsten Lindblad*. IPD-rapport 1999:02. Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik. S. 132–160.
- Radford, Andrew, Martin Atkinson, David Britain, Harald Clahsen & Andrew Spencer 1999: *Linguistics: An Introduction*. Cambridge University Press.
- Svartvik, Jan 1999: *Engelska – öspråk, världsspråk, trendspråk*. Sthlm: Norstedts Ordbok.
- Svartvik, Jan & Rikard Svartvik 2001: *Handbok i engelska*. Sthlm: Norstedts Ordbok.
- Svensk ordbok (SOB)* 1986. Sthlm: Esselte Studium.
- Winchester, Simon 1998: *The Professor and the Madman*. HarperCollins.

Emma Sköldbberg

***Bevingat* – en nyskriven berättande ordbok**

Bevingat från Adam & Eva till Öväntat besök av Birgitta Hellsing, Magdalena Hellquist och Anders Hallengren. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 413 sidor.

Hösten 2000 kom boken *Bevingat från Adam & Eva till Öväntat besök* ut på marknaden. Verket är en "berättande ordbok" som innehåller cirka 2500 kända svenska (och utländska) uttryck. Författare är Birgitta Hellsing – som är huvudförfattare –, Magdalena Hellquist och Anders Hallengren (hädanefter HHH). För att läsaren ska få en uppfattning om hur bokens innehåll ser ut väljer jag den artikel som behandlar uttrycket *Kilroy was here*:

Kilroy *Kilroy was here* ett av världens mest berömda graffiti, använt av amerikanska soldater under andra världskriget för att visa att de befunnit sig på en viss plats. Denne James J. Kilroy skall enligt en inte helt säker uppgift ha arbetat som kontrollant vid ett skeppsvarv i Massachusetts, USA, och med krita ritat sin signatur *Kilroy was here* på fartygsmateriel m.m. som han besiktigat. Orden skall ha spridits vidare av de arbetare på varvet som senare tog värvning i armén. (S. 179.)

Det finns oerhört mycket att säga om detta verk, särskilt om man går in på detaljnivå. Men med tanke på det begränsade utrymmet kommer jag främst att presentera bokens innehåll och föra en mer övergripande diskussion kring bl.a. författarnas val av titel, föregångare på området, de urvalsprinciper som författarna har följt, artiklarnas form och innehåll samt anpassning efter avsedd målgrupp. Däremot kommer jag inte att gå in på särskilt många enskilda exempel.

I Pelle Holms fotspår

Såväl bokens titel som dess innehåll leder tanken till Pelle Holm och hans *Bevingade ord och andra talesätt*. Holm utgav mellan 1939 och 1972 inte mindre än 14 upplagor av sitt välkända verk (med delvis skiftande titlar). Den hittills senaste upplagan, den 15:e, utgavs 1989 efter Holms död och denna utgåva är bearbetad av Sven Ekbo. HHH

kommenterar även denna klassiker i förordet (s. 5) och sänder en tacksam tanke till Holm som utan tvekan har banat väg för boken. Det vore både konstigt och svårt att granska *Bevingat* utan att jämföra med Holm (1972, 1989), så det kommer jag fortlöpande att göra. Andra svenska föregångare är bl.a. Gösta Bergmans *Ord med historia* (1977), Valdemar Langlets *Bevingade ord och slagord* (del 1–2 1925–1928) samt Herbert Friedländers *Varför säger man så?* (1966). Dessa böcker – åtminstone de två senare – är dock inte särskilt kända bland allmänheten.

Verkets titel

Min inledande kommentar gäller bokens titel. Huvudtiteln – *Bevingat* – liknar titeln på Holms verk, som i folkmun går under namnet *Bevingade ord* och frågan är om det är till HHH:s fördel. Holms verk är mycket etablerat och omtyckt och det finns en risk att presumtiva läsare förhastat drar slutsatsen att *Bevingat* mer eller mindre är en modern kopia av det äldre verket. Risken är särskilt stor med tanke på att den senaste versionen av Holm börjar bli till åren och att det därför vore dags för en ny upplaga. Samtidigt skall det medges att HHH:s huvudtitel är kort och koncis och lätt att komma ihåg.

Jag har även vissa funderingar kring undertiteln, *från Adam & Eva till Oväntat besök*. Min första tanke var att det rörde sig om första respektive sista uttryck i boken, men så är det inte. (*Adam & Eva* återfinns visserligen under bokstaven *a*, men *Oväntat besök* står under bokstaven *b*). Valet av undertitel torde däremot ha att göra med att Adam & Eva för tankarna till tidernas begynnelse och att Oväntat besök-kampanjen 1999 utsågs till 1900-talets bästa svenska reklamkampanj (se s. 33). Författarna torde således ha strävat efter att belysa den såväl tidsmässiga som genremässiga bredd som kännetecknar de ord och uttryck som är med i boken (se mer om detta nedan).

Avsedd målgrupp

En viktig fråga är givetvis vem som kan tänkas vara intresserad av en sådan här bok. Bokens avsedda målgrupp kommenteras delvis, men inte särskilt explicit, i förordet. HHH skriver att *Bevingat* introduceras med tanke på "en läsekrets för vilken den klassiska bildningstraditionen inte har samma självklara utrymme som tidigare" (s. 5). De konstaterar även att många svenskar i dag har ett annat kulturellt ursprung och

modersmål än det svenska och mer än andra kan dessa personer förbryllas över vissa svenska uttryck och hur de används. Med tanke på att den tänkta målgruppen är relevant vid bedömningen av bokens form och innehåll återkommer jag till denna aspekt.

Fyra typer av uttryck

I förordet anges att *Bevingat* i huvudsak innehåller fyra typer av uttryck.¹ För det första innehåller boken bevingade ord. Med detta begrepp avser författarna kända ord och uttryck från en bestämd person eller skrift. Som exempel nämns bl.a. Jesu ord om att *många äro kallade, få äro utvalda* (jfr dock Sköldberg 1999). För det andra innehåller boken ord med historia, dvs. ord eller uttryck som återspeglar ett historiskt eller kulturellt sammanhang. Ett exempel är *gällivarehäng* som har sin bakgrund i norrländsk skogshuggarklädsel. För det tredje finns det bildliga uttryck (uttryck vilkas betydelse inte framgår av innebörden i de ord som ingår i dem). Dessa avspeglar ofta historiska sammanhang som vi idag kan sakna kunskap om. Se t.ex. uttrycket *leva på stor fot* som handlar om medeltida bestämmelser för s.k. snabelskor. Och slutligen, för det fjärde, innehåller verket även ordspråk och talesätt. Ordspråken uttrycker kortfattat en praktisk och moralisk levnadsregel. Som exempel anges att *det är bättre att stämma i bäcken än i ån*. Till talesätten räknas bland annat folkliga väderspådomar såsom *Anders braskar och julen slaskar*.

Ut med latinet och in med Beatles

De ord och uttryck som upptas i boken är som sagt hämtade från en mängd olika kontexter och bredden är påfallande och spännande. I *Bevingat* finns t.ex. en stor andel bibeluttryck (HHH konstaterar att bibelcitaten utgör drygt tio procent av materialet (s. 7)). Många uttryck kommer även från det gamla bondesamhället. Men i boken finns även många reklamuttryck, uttryck från politiken, uttryck från tv och filmens värld etc. Iögonenfallande är också den stora andel uttryck som härrör från musik. (Detta blir extra tydligt när man granskar de copyrightnotiser som finns längst bak i boken). Även Holm (1972) har citat ur bland annat psalmer och sånglekar, men många av de melodier som nämns i *Bevingat* är av ett betydligt modernare slag. En viktig

¹ Många av de ord och uttryck som nämns i boken faller också under mer än en av kategorierna. Men eftersom det inte finns någon strävan efter att klassificera uttrycken utgör inte detta något problem.

skillnad är också att HHH ofta ger mer kontext till de strofer som kommit att bli kända och också ofta anger hur musikstyckena har kommit till. Se t.ex. detta exempel (s. 267):

peace (eng.) *Give peace a chance* en av fredsrörelsens viktigaste kampsånger, skriven 1969 på ett hotellrum i Montreal av Beatlesmedlemmen John Lennon, som absolut ville spela in den på en gång. Därför tillkallades en kör bestående av bl.a. Timothy Leary (se: *Turn on, tune in, drop out), poeten Allen Ginsberg, sångerskan Petula Clark och hotellets personal. Sången gjorde succé. Den sjöngs av 250 000 människor ledda av sångaren Pete Seeger vid den stora fredsmarschen till Washington Monument samma år.

Som framgått av de hittills givna exemplen (dvs. *Kilroy was here* och *Give peace a chance*) härrör också ett flertal av uttrycken som nämns i boken från engelskan. Det finns även exempel från andra språk, bland annat tyska (se t.ex. *Ein Führer, ein Volk, ein Staat* på s. 103). Efter en översiktlig granskning kan jag dock konstatera att antalet latinska uttryck är påfallande lägre än i såväl Holm (1972) som i Holm (1989). (I Holm 1989 nämns bl.a. uttryck som *saepe stilum veritas* (s. 241, 323) och *rex regnat sed non gubernat* (s. 230, 232). Dessa upptas däremot inte i *Bevingat*.) HHH har även tagit med färre litterära uttryck från författare som Tegnér, Runeberg, Snoilsky och Karlfeldt.

Levande uttryck – men för vem?

De fyra kategorier av uttryck som nämns ovan är synnerligen vida och som synes kan exempelvis bevingade ord hämtas från en rad olika sammanhang. Det finns således en oändlig mängd ord och uttryck som skulle kunna inkluderas i boken och det leder givetvis till avgränsningsproblem. Författarna har dock gjort ett mycket gott arbete och lyckats täcka in en rad områden. HHH konstaterar också att urvalet kännetecknas av subjektivitet och tillfälligheter – alla läsare kommer att sakna något. De har dock strävat efter att ta med uttryck som "används och som visar sin livskraft på olika sätt" (s. 6) och samlat in uttryck från autentiska kontexter (bl.a. från tidningstext, reklam, radio och tv). Till skillnad från exempelvis ordboksförfattare har de också kunnat plocka bort de uttryck som de inte har haft något att säga om. *Bevingat* betraktas snarast som "ett projekt utan botten, utan slut" och nytt material strömmar ständigt till (s. 8).

Trots dessa brasklappar återkommer jag ändå till det faktum att författarna i så liten utsträckning resonerar kring en tänkt målgrupp. Givetvis har de flesta svenskar en gemensam uttrycksgrund att utgå ifrån men trots allt torde en 15-åring, en 30-åring, en 60-åring och en 90-åring (med eller utan svenska som modersmål) åtminstone delvis ha olika syn på vilka uttryck som är levande. Själv tillhör jag kategorin 30-åring med svenska som modersmål och kan främst bedöma boken utifrån min egen ålder, skolbakgrund, de tv-program jag sett etc. Detta bidrar bland annat till att jag upplever det som positivt att det finns färre latinska och litterära uttryck i *Bevingat* än i t.ex. Holm (1972). Många av Holms bevingade ord är både skönklingande och tänkvärda men trots allt fullständigt okända för mig – och igenkänning är ändå en viktig faktor i dessa sammanhang. Jämför dock med Sjögren (2000:36) som tillhör kategorin 55+. Han saknar en hel del bevingade ord från bl.a. *Fänrik Ståls sägner* och *Svenska bilder*.

Artiklarnas utformning och språk

Det finns en hel del att säga om artiklarnas form och språk. Jag inleder med en kommentar om utformningen. Bokens layout är mycket överskådlig och tydlig – det är exempelvis gott om luft mellan artiklarna och det bidrar till att texten är lättläst. I en bruksanvisning i bokens inledning kan man även läsa sig till hur författarna resonerat beträffande vilket uppslagsord uttrycken behandlas under. Som regel är det också relativt lätt att finna uttrycken även om man ibland får titta på flera ord för att finna det man söker. Författarna ska även ha en eloge för att det finns gott om tydliga korshänvisningar.

Generellt sett är boken mycket lättläst och man kan bekvämt luta sig tillbaka i stolen och ta del av dess spännande innehåll. Författarna har i huvudsak översatt uttryck och texter från andra språk (eller infogat andras översättningar) vilket också bidrar till att detta är en lätt-tillgänglig bok. Äldre svenska texter är också ofta normaliserade. Ett exempel är artikeln som handlar om *det är hugget som stucket* (s. 148–149) där det finns en hänvisning till ett domkapitelsprotokoll från 1694: "Om man skulle förklara mer än ett budord på samma gång, så bleve förklaringen varken huggen eller stucken." Samma hänvisning ser i *SAOB* ut på följande sätt: "Om man skulle förklara mehr än itt bod på en gång, så blefve förklaringen hwarcken huggen el. stucken." (H 1323). Normaliseringar av det här slaget kan vara bra med tanke på exempelvis läsare som är ovana att läsa äldre texter och för personer som inte har svenska som modersmål. Jag önskar dock att moderniseringarna hade

kommenterats någonstans i förordet eftersom många personer faktiskt inte är medvetna om de skillnader som föreligger mellan exempelvis en äldre nysvensk och en samtida svensk text.

Det ska dock medges att språket ibland är onödigt tillkrånglat; det finns exempelvis en del oklara syftningar (se t.ex. inledningen under ordet *peace* ovan). Givetvis är detta en konsekvens av ett försök att skriva så komprimerat som möjligt, men ibland leder förfarandet till att i alla fall jag måste läsa om artiklar för att verkligen kunna ta till mig deras innehåll. I samband med detta kan jag även konstatera att exempelvis formen *drugs, sex and rock'n'roll* (s. 95) skär i öronen på mig (jfr *sex, and drugs and rock'n'roll*) och att det under uttrycket *Vad har du i fickan, Jan?* (s. 88) saknas det en versrad i refrängen (dvs. den fjärde: *Är det en rullad affisch?*). Det förekommer således en del misstag i boken men vad jag kan bedöma är de förhållandevis få.

Artiklarnas innehåll

Så till artiklarnas innehåll som i regel är såväl intressant som roligt att ta del av. Författarna konstaterar (s. 11) att grundläggande information om uttryckens tillkomst historia har hämtats ur ett flertal svenska verk, t.ex. Holm (1939 och senare), Langlet (1925, 1928), SAOB samt några engelska, tyska och norska verk. Under vissa uppslagsord överensstämmer informationen i *Bevingat* i stor utsträckning med angivelser i t.ex. SAOB och Holm. Men ibland är skillnaderna påtagliga. Se till exempel hur uttrycket *bära hundhuvudet* behandlas i Holm (1972) och i *Bevingat* (2000):

hundhuvud. *Bära hundhuvudet* (få bära skulden eller skammen, vara syndabocken för ngt); medeltida lågtyska *dat hundshövet dragen*; egentl.: vara försedd med hundhuvud, betraktas (och behandlas) som en hund; med syftning på hunden som en föraktad (och "hunsad") varelse (jfr äldre tyska "der dickköpfige Hund sein" i liknande betydelse). I gammalt tyskt rättsväsen förekom ett skamstraff som bestod i tvånget att gå och bära en hund en viss sträcka (GRIMM, Rechtsaltertümer 715). – Jfr: Är jag då ett hundhuvud ... och du räknar mig ... en ogärning till för en kvinnas skull? Bibeln, 2 Samuel 3,8. (Holm 1972:129)

hundhuvud bära hundhuvudet bära skulden eller skammen, vara "*syndabocken". Uttrycket, som möjligen är lånat från tyskan, betyder sannolikt att man betraktas som försedd med hundhuvud, dvs. man är inte bättre än en föraktad hund: "[Det finns folk] som räkna mig för ett avskrap, ett hundhuvud" uttryckte Olof von Dalin sig i sin tidskrift *Then Swänska Argus* 1734. Och Gustav Vasa mullrade 1543 till rådets män:

"Vore gott att I gode män ... själva hulpe [hjälp] till att handla med bönderna och utlägga alla saker till det bästa, och icke alltid hänga hundehuvudet in på oss" (Riksregistraturet, 1543). Hos de forna nordborna var hunden ett värderat djur, men under påverkan från andra tänkesätt i medelhavsländerna har i alla nordiska språk från och med 1200-talet utvecklats en rik flora av förolämpningar och skällsord grundade på orden hund och hynda, liksom på fähund (vallhund), t.ex. "hundgöra" och "hundår". (Helsing et al. 2000:150.)

Generellt sett kan man säga att Holm (1972) är mer exakt vad gäller exempelvis ursprung, former i andra språk och första belägg. HHH har istället bl.a. en allmän kommentar i förordet (s. 6) om att vissa ursprungsuppgifter är osäkra, men de går inte in särskilt mycket på detta i de enskilda fallen. Ibland används dock formuleringar som "tros härröra ifrån", etc.. Det faktum att det finns färre hänvisningar, förkortningar etc. bidrar till att HHH:s framställning upplevs som betydligt enklare och i stor utsträckning mer läsarvänlig. Samtidigt är det ibland tråkigt att denna precision saknas när HHH bidrar med egna resultat från efterforskningar, utan att ange några källor. Författarna har nämligen på ett antal ställen verkligen lyckats spåra (troliga) ursprung till uttryck och denna information finns inte med i tidigare verk. Några bra exempel är ursprung till välkända svenska idiom som till exempel *kasta in handduken* (s. 137) och *läsa ngt mellan raderna* (s. 226).

Det finns även tydliga exempel på att HHH problematiserar de ursprungsangivelser som finns i andra liknande verk och den typen av ifrågasättande och diskussioner uppskattar jag verkligen. Ett bra exempel rör uttrycket *mota Olle i grind* som används i bemärkelsen 'förhindra någons planer' (s. 258). I SAOB (O 619), Holm (1972:232), Friedländer (1966:79–80) ges förklaringen att *Olle* ursprungligen åsyftade en tjur med detta namn. Man skulle alltså hålla tjuren inom inhägnaden. HHH (s. 258) påpekar dock att denna traditionella förklaring inte är självklar. Uttrycket är tidigast känt från 1848, men vanliga mansnamn som *Olle* och *Pelle* började inte mer allmänt att ges till tjurar och oxar förrän under senare hälften av 1800-talet. Författarna konstaterar också att *Olle* dessutom inte är ett av de vanligare tjurnamnen. De påpekar även att uttrycket inte återfinns i folklig tradition men att det kanske har litterärt ursprung.

I boken framkommer det också tydligt att författarna har ett genuint intresse för ämnet och att de verkligen gått in för att lösa eller förklara ursprunget till respektive ord och uttryck. Samtidigt förefaller de ibland ha blivit så entusiastiska över respektive uppslagsord att de har haft svårt att sälla bland informationen som återges i boken (jfr *Kill your darlings* på s. 178!). Ett exempel på detta är de upplysningar som ges i

samband med uttrycket *Inte sedan Eldkvarn brann* (s. 77). Först anges att uttrycket används med innebörden "inte på väldigt länge" och att bakgrunden är den stora brand som i slutet av oktober 1878 ödelade Sveriges första ångkvarn (som byggdes ca 1806). HHH konstaterar därpå att denna låg i Stockholm, på den plats där stadshuset ligger idag. Orsaken till eldsvådan var troligen att en gaslampa föll ner och antände mjöldammet. Därefter konstaterar författarna att tidningarna var fyllda av reportage om den stora händelsen och citerar följande ur Dagens Nyheter (1 november 1878):

Ett utomordentligt storartat, fastän hemskt skådespel, erbjöds huvudstaden i går eftermiddag, vid och efter mörkrets inbrott, då den å Kungsholmen belägna Eldkvarnen med sina väldiga upplag av säd och mjöl härjades av en brand, vartill man dess bättre hos oss ej ofta får se ett motstycke. [...] I anseende till brandens häftiga utbrott och eldens raska kringgripande upplystes hela huvudstaden och dess närmaste omgivningar som genom ett trollslag. På Djurgården tycktes det som ett ofantligt elektriskt ljus skulle kastat ett mäktigt strålnippe åt detta håll, och vattnet mellan Djurgården och Skeppsholmen var redan då eldfärgat. [...] Ofantliga människoskaror voro på benen. Norrbro, Vasabron och gångbanan voro till trängsel fyllda av åskådare, bland vilka de mest varierande rykten gingo om brandens uppkomst och de otroligaste historier uppdukades.

Sådan här ibland mycket detaljerad information kan visserligen vara intressant och några läsare gläds förmodligen åt detta. Samtidigt har exempelvis citatet ovan inte särskilt mycket med uttryckets moderna betydelse att göra. I detta fall kan dock läsaren – om han eller hon är tillfreds med svaret – sluta läsa före citatet, men så är det inte alltid. Det händer också att jag i slutet av en artikel knappt minns hur den började och vad som var det egentliga bevingade ordet och dess innebörd.

Sammanfattande kommentar

Det är inte lätt att sammanfatta en bok som *Bevingat* på ett fåtal sidor. Bokens innehåll är omfattande – den innehåller väldigt mycket! – och i ett sådant här sammanhang finns det bara utrymme för några få nedslag. Jag har istället strävat efter att ge läsarna en möjlighet att se hur några artiklar i *Bevingat* är upplagda. Jag har även jämfört boken med en viktig föregångare, nämligen Holms *Bevingade ord och andra talesätt* (1972, 1989). Jag hoppas också ha visat på att HHH:s bok visserligen har likheter med Holms klassiker men att den knappast är en kopia av den senare. *Bevingat* innehåller för det första en rad moderna

uttryck som tillkommit efter Holms död. Författarna har för det andra i vissa fall lyckats ta reda på möjliga ursprung till en rad uttryck (som antingen är relativt moderna eller som inte behandlats i t.ex. SAOB och Holm 1972, 1989) och presenterar resultaten av detta arbete på ett intresseväckande sätt. *Bevingat* har helt enkelt en folklig ton som gör att den kan nå en annan publik än Holm eftersom såväl dess form som dess innehåll gör den mer lättläst. Samtidigt har Holm (1972, 1989) utan tvekan sina förtjänster – där kan man exempelvis finna många litterära uttryck. Där finns även exaktare hänvisningar som kan vara intressanta att ta del av. Allt detta gör att *Bevingat* och Holm (1972, 1989) inte konkurrerar utan snarare kompletterar varandra på ett mycket bra sätt.

Litteratur

- Bergman, G. 1977: *Ord med historia*. 5. uppl. Stockholm: Prisma.
- Friedländer, H. 1966: *Varför säger man så?* Stockholm: Liber.
- Holm, P. 1972: *Bevingade ord och andra talesätt*. 14 omarb. uppl. Stockholm: Bonniers.
- Holm, P. 1989: *Pelle Holms Bevingade ord. Den klassiska citatboken reviderad av Sven Ekbo*. 15 omarb. uppl. Stockholm: Bonniers.
- Langlet, V. 1925: *Bevingade ord och slagord. Del 1. Citat från främmande språk*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Langlet, V. 1928: *Bevingade ord och slagord. Del 2. Svenska citat*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- SAOB = *Ordbok öfver svenska språket, utgifven av Svenska Akademien 1893–*. Lund: C.W.K Gleerups Förlag.
- Sjögren, P. 2000: Ord med nya och gamla vingar. I: *Språkvård*. 4, 32–35
- Sköldberg, E. 1999: *Det är mycket nu – om bevingade ord igår och idag*. I: *Från dataskärm och forskarpärm. Festskrift till Birgitta Ernby*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 25). Göteborg, 217–224.

Elina Suolahti

Två nya finsk-italiensk-finska ordböcker för översättare

Cristina Barezzani & Aija Kalmbach: *Suomi-italia-suomi sanakirja. Dizionario finlandese – italiano – finlandese*. Gummerus 2000 ("över" 70.000 uppslagsord)

Tarja Korvenoja: *Suomi-italia-suomi taskusanakirja. Dizionario tasabile finlandese – italiano – finlandese*. WSOY 2000 (43.000 uppslagsord)

1. Inledning

I det följande kommer jag att granska två ordböcker mellan finska och italienska publicerade i Finland. Trots den skenbara skillnaden i storlek visar sig ordböckerna vid närmare granskning vara i stort sett jämförbara till omfånget. Som Elina Suomela konstaterade i sin recension i publikationen *Settentrione 2000* är varje lexikalt element i Gummerus ordbok indelat i lika många lemman som fraser det ingår i. Det här betyder att antalet uppslagsord måste beräknas på nytt. Därtill saknas väsentliga grammatiska uppgifter om de italienska verben i den "stora" ordboken, dvs. om verben är transitiva eller intransitiva. I den "lilla" ordboken, WSOY:s ordbok, anges däremot till och med de viktigaste fallen av hjälpverbsvariation. I den stora ordboken anges inte heller vilka prepositioner verben kombineras med och än mindre vilka betydelseförändringar varierande prepositioner kan förorsaka. Bara WSOY:s ordbok tar upp vissa oregelbundna och därigenom svåridentifierade participformer som egna uppslagsord med hänvisning till grundformen. Gummerus ordbok är lätt att använda tack vare indelningen av artiklarna i betydelsegrupper – en indelning som dock inte alltid är logisk.

Som jämförelseobjekt får i vissa fall en ordbok som publicerats i Italien 2001 tjäna. Den avviker från de två finländska ordböckerna först och främst i fråga om målgruppen; den är avsedd för italienska turister och för italienare som är intresserade av finska eller behöver språket i sitt arbete. I fråga om brister av det slag som ovan noterades, i all synnerhet hos Gummerus ordbok, kan man bara konstatera att Italiens

främsta ordboks-förlag självfallet inte publicerat en ordbok utan viktiga grammatiska angivelser.

Utgångspunkten för min granskning kommer att vara vilken hjälp de två ordböckerna ger översättare, som behöver exakt och detaljerad information om utgångsspråket och även uppgifter om nyanser och register. En översättare till finska är inte nödvändigtvis grammatisk expert utan behöver tydliga uppgifter om hur ord i det främmande språket skall hanteras i olika kontexter. (Det är en självklarhet att översättare också skall använda enspråkiga ordböcker för utgångsspråket – för att inte tala alla andra upptänkliga hjälpmedel – men för att kontrollera okända ord och ord som beter sig ovanligt behöver man också en tvåspråkig ordbok.) De som översätter från italienska har hittills varit tvungna att ta en omväg och alltså först utnyttja en ordbok från italienska till något annat språk och sedan från det språket till finska. Vid ett sådant tillvägagångssätt är faran stor att den riktiga betydelsen tappas bort på vägen. För att vara på den säkra sidan får man ofta kontrollera via flera olika språk och slutresultatet kan bli ett intressant utbud av varierande ekvivalenter.

I avsnitt 2 har jag undersökt de två finskproducerade ordböckerna och i viss mån också den italienskproducerade med avseende på följande aspekter:

1. Täcker de åtminstone i det stora hela basordförrådet, vilket väl får anses vara det viktigaste kravet på ordböcker av den aktuella storleksklassen? I vilken mån "lever" uppslagsorden, eller med andra ord, har olika användningar åskådliggjorts tillräckligt väl? Är den finsk-italienska och den italiensk-finska delen i ordböckerna samstämmiga i den utsträckning de strukturella skillnaderna mellan språken tillåter det?
2. Vilken är andelen nyord och talspråkliga uttryck?
3. Är fackterminologin som ingår adekvat?
4. Är den information ordböckerna ger tillförlitlig – också om den är knapphändig?
5. Motsvarar innehållet i ordboken de syften som nämns med tanke på användarna (också i fråga om målgrupperna italienskkunniga – icke-italienskkunniga)?

De bilagor som finns i WSOY:s (och även i Zanichellis) ordbok, t.ex. ordlistor över mat och dryck, grammatiska basfakta (i Zanichellis ordbok finns en föredömlig översikt över finsk grammatik) och realia, som i och för sig är mycket nyttiga, lämnar jag därhän, eftersom Gummerus saknar sådana bilagor. Jag går heller inte in på layout och

ortografi och inte på uttalsangivelserna. Om tryckmarkering och ortografi i Gummerus ordbok kan man läsa i Elina Suomelas recension (Suomela 2000).

Som stöd vid min granskning har jag använt den stora enspråkiga italienska ordboken F. Sabatini – V. Coletti *Dizionario Italiano (DISC)*, Giunti 1997, och nyordsboken *Il neoitaliano. Le parole degli anni Ottanta scelte e raccontate* da Sebastiano Vassalli, Zanichelli 1989.

2. Ordböckerna och deras källor

2.1. Allmänt

De som sysslar med italienska i Finland har länge klagat över att det inte funnits en ordentlig tvåspråkig ordbok. Jag måste erkänna att jag också själv gjort mig skyldig till det, och jag har alltså anledning att konstatera att det nu åtminstone gjorts två finska och ett italienskt försök att råda bot på missförhållandet. De nya ordböckerna får tjäna som vägvisare och banbrytare för fortsatt arbete. Att Gummerus och WSOY gett ut sina ordböcker är alltså i sig positivt. Att sammanställa ordböcker är ett så mödosamt och självuppoffrande arbete att vi som använder den färdiga produkten i alla händelser är ytterst tacksamma.

Fickordboken av Tarja Korvenoja (WSOY) fyller enligt min uppfattning sin uppgift på ett föredömligt sätt och har kanske rent av längre gående målsättningar. Trots smärre brister, felaktigheter och inkonsekvenser är den ett värdefullt hjälpmedel i all synnerhet för turister.

Den verkliga nyheten är Cristina Barezzanis och Aija Kalmbachs ordbok. Den är mer omfattande än tidigare ordböcker, men tyvärr är den ojämn i kvalitén, både i fråga om lemmaselektionen och mikrostrukturen. Det vore önskvärt att förläggaren och författarna tillsammans kunde arbeta fram en ny, reviderad och bättre strukturerad upplaga. I sin nuvarande utformning påminner ordboken ställvis närmast om en ordlista och fungerar därmed egentligen bara i händerna på användare som redan kan italienska bra och som lika gärna kan leta efter den information de söker i andra källor.

2.2. Källorna

Det är helt naturligt att de två finsk-italiensk-finska ordböcker som granskas här inte anger sina föregångare som källor. Någon ordbok av

samma omfång som Barezzani-Kalmbachs (Gummerus) ordbok finns inte tidigare för det aktuella språkparet, och Korvenoja (WSOY) har utarbetat sin ordbok utan att utnyttja förläggarens tidigare ordböcker. I detta sammanhang kan de viktigaste föregångarna nämnas:

- W.O. Renkonen & R. Wis, *Italialais-suomalainen sanakirja* ('Italiensk-finsk ordbok'), WSOY 1950.
- G. Colussi, *Suomi-italia-suomi taskusanakirja* ('Finsk-italiensk-finsk fickordbok'), WSOY 1964 (flera upplagor).
- G. Colussi, *Suomalais-italialainen opiskelusanakirja* ('Finsk-italiensk studieordbok'), WSOY 1977.

Författarna till Gummerus ordbok anger att basen för den finsk-italienska delen är ordbasen till motsvarande finsk-spanska ordbok (av samma förläggare). Någon källa för den italiensk-finska delen anges inte.

Som källor för WSOY:s ordbok anges *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok'), *Vocabolario della Lingua Italiana* (Zanichelli 1986) och den italiensk-engelska ordboken *Dizionario delle Lingue Inglese e Italiano* (Sansoni 1985).

Barezzani & Kalmbachs metod är ganska överraskande. Att använda ordbasen från en annan ordbok är antagligen en bra teknisk lösning i redigeringsarbetet, men det vore bra underligt om författarna inte alls utnyttjat enspråkiga italienska och finska ordböcker. Det är väl ändå inte fråga om en oändlig rad ordbaser mellan finska och de främmande språken! Att nämna de källor man utnyttjat borde väl inte vara något att skämmas över. Tvärtom. Med hjälp av en källförteckning skulle ju de som använder flera olika ordböcker lätt hitta de ursprungliga källorna.

De källor som nämns i Korvenoja ger användaren en uppfattning om det omfattande arbete som ligger bakom en ordbok. Av utgivningsåret för den italienska storordboken kan man också sluta sig till från vilka år nyord kan tänkas vara medtagna. (Zanichelli började på 1990-talet årligen ge ut en ny upplaga av sin storordbok och varje ny upplaga innehöll en stor mängd nyord av varierande livslängd.)

Den italiensk-engelska ordboken har antagligen varit till hjälp när det gäller att gallra fram en lämplig lemmauppsättning för den lilla ordboken. *Suomen kielen perussanakirja* är säkert en självskrivna utgångspunkt vid sammanställningen av materialet till varje tvåspråkig ordbok med finska som utgångsspråk. Att källorna är nämnda också för en liten ordbok är förtroendeingivande och gör det dessutom lättare att gå vidare och leta efter mer information.

Båda de nya ordböckerna (och också Zanichellis tvåspråkiga) fungerar bäst som receptionsordböcker. Även om den finsk-italienska delen i Barezzani & Kalmbachs ordbok är betydligt mer omfattande än den italiensk-finska delen tillhandahåller den inte särskilt mycket byggstenar för produktion av italiensk text. Det här draget blir ännu mer framträdande i och med att författarna till ordboken ser sig föranledda att i förordet uppmana användarna att "lära sig artikelformerna och pluralbildningen med hjälp av läroböcker i ämnet". Därtill har de haft som strävan att undvika grammatiska termer. (Trots denna "goda" avsikt förekommer termen *postposition* i det andra betydelsemomentet för uppslagsordet *käsin* i den finsk-italienska delen: 2. postp. *ylhäältä käsin* dall'alto 'uppifrån'. Å andra sidan visas en del fraser (som *loppujen lopuksi* 'när allt kommer omkring' och *puheen ollen* 'på tal om') med kontext i alla tre ordböckerna, vilket gör det förhållandevis lätt att bilda enkla satser.

Med hjälp av några exempel skall jag undersöka vilka möjligheter den som försöker översätta från finska till italienska har att hitta rätt bland de mer eller mindre synonyma ekvivalenter ordböckerna ger. Avancerade finska användare som producerar text direkt på italienska kan inte utnyttja ordböcker av den här typen i någon högre grad.

Ett problem för sig, som alltid blir aktuellt i fråga om språkpar som finska och något romanskt språk, är graden av begreppslig motsvarighet mellan ord och ekvivalent.

3. Lemmasektion m.m.

3.1. Hur adekvat är lemmasektionen?

A. De finsk-italienska delarna

Finns uppslagsordet *kännykkä* 'mobil, nalle' med i båda ordböckerna? Ja, det gör det. Och Gummerus ordbok anger dessutom att den ena av ekvivalenterna, *cellulare*, representerar vardaglig stil.

För det vardagliga uppslagsordet *kärkkyä* 'fika efter, snika efter' ger Barezzani & Kalmbach (Gummerus) däremot mycket högstilta ekvivalenter, t.ex. *aspirare*, *agognare*, *ambire* (som alla betyder 'sträva efter [mer eller mindre ivrigt], längta efter'), även om ett så pass vardagligt uttryck som *kärkkyä sopivaa tilaisuutta* 'vänta på ett lämpligt tillfälle' finns med översatt med *aspettare il momento opportuno*. Om någon icke-varldaglig motsvarighet över huvud taget behövs här skulle *anelare* vara lämpligare, t.ex. *anelare alla promozione – kärkkyä*

ylennystä 'försöka bli befördrad'. Korvenoja ger kort och gott motsvarigheten *star dietro a*, som inte är riktigt samma sak. Uttrycket *star dietro a qualcuno* får i DISC förklaringen *prendersene cura o fargli la corte*, vilket betyder ungefär 'bekymra sig om ngn' eller 'flirta med ngn'. En intensivare och mer talande ekvivalent vore *spiare* 'lurpassa', t.ex. *spiare l'occasione buona* 'vänta på / avvakta rätt tillfälle'.

Aira Hämmäläinen har inte med ordet *kärkkyä* i sin ordbok.

Ordet *käsine – guanto* 'handske; vante', som ju kan anses höra till grundkursnivån, finns naturligt nog med i båda ordböckerna, men Korvenoja anger också att uttrycket med betydelsen 'dra på sig handskarna' konstrueras annorlunda i italienskan (*mettersi i guanti*) än i finskan (*panna käsineet käteensä* ("sätta handskarna på sina händer")).

Både i Barezzani & Kalmbachs och i Korvenojas ordböcker finns det en del artiklar där framställningen är mycket gedigen men ändå koncis. Ett sådant exempel är uppslagsordet *ulottua* 'räcka, nå (itr.)'. Fickordboken (Korvenoja) ger som ekvivalent *estendersi a* och dessutom exempel där italienskan använder helt andra verb: *hänen hiuksensa ulottuivat olkapäille – i capelli gli arrivavano alle spalle* 'han hade axellångt hår' och frasen *käden ulottuvilla – a portata di mano* 'inom räckhåll'. Den större ordboken (Barezzani & Kalmbach) är här till sin fördel. Utbudet av ekvivalenter är osedvanligt stort och sträcker sig över nitton rader. Det är bara verb som *maksaa* 'betala' och *mennä* 'åka; gå' som kommer upp till liknande omfång. Numreringen av de olika betydelseerna gör artikeln överskådlig och är mycket logisk. Utöver ekvivalenterna åskådliggörs den bildliga betydelsen med exempel där andra verb måste användas i italienskan; *järjestön toiminta ulottuu koko maahan – l'attività dell'organizzazione copre tutto il paese* 'organisationens verksamhet sträcker sig över hela landet', där alltså verbet *coprire* används, och *laki ei ulotu ulkomaalasiin – la legge non si applica agli stranieri* 'lagen tillämpas ej på utlänningar' med verbet *applicare*. Som fjärde betydelse återfinns tidsangivelser; *perinne ulottuu 1600-luvulle – la tradizione risale al 17. secolo* 'traditionen sträcker sig tillbaka till 1600-talet' med ytterligare ett annat verb. Om Barezzani & Kalmbach hade gått lika grundligt till väga med andra uppslagsord som med *ulottua* hade deras ordbok varit en utmärkt mellanstor ordbok.

Korvenojas ordbok åskådliggör ofta på ett föredömligt sätt hur uppslagsorden används, trots att den dessutom innehåller en separat avdelning med "nyttiga uttryck", närmast avsett för turister. Men fraserna i bilagan är tänkta för en viss situation medan exemplifieringen i ordartiklarna fungerar i ett vidare sammanhang.

I Aira Hämmäläinenens italienskproducerade ordbok exemplifieras verbet *ulottua* inte alls, men i gengäld ges utöver (*e*)*stendersi* synonymerna *spingersi* och *sporgere* som mer har betydelsen 'tränga/rycka fram; sticka ut', t.ex. *spingersi fino alla cima del monte* 'nä bergets topp' eller *sporgere la testa dal finestrino* 'sticka ut huvudet genom fönstret' (DISC).

B. De italiensk-finska delarna

Två ord som avser fenomen som är ytterst väsentliga i det italienska klimatet är *saracinesca* (ung. 'järnjalusi; järngaller') och *serranda* (ung. 'järnjalusi; rulljalusi' [i regel i offentlig lokal]). Orden har fått en ytterst varierande behandling i de olika ordböckerna. Korvenoja ger följande förklaring till *saracinesca*: "port eller lucka av järn (som dras ner för dörren eller fönstret)". Barezzani & Kalmbach ger ekvivalenten *oviristikko* 'dörrgaller', ett ord som saknas som uppslagsord i den finsk-italienska delen. Aira Hämmäläinen ger den allmänna motsvarigheten *metallikaihdin* 'metallpersienn'. (I Renkonen & Wis' ordbok anges helt riktigt att *saracinesca* är en avledning av *saraceno* 'saracen', men den enda motsvarighet som ges är betydelsen 'fallport' med avseende på det medeltida fenomenet.) Synonymen *serranda* tas över huvud taget inte upp i Barezzani & Kalmbachs ordbok. Korvenoja ger motsvarigheten *rullattava ikkunan tai oven peittävä portti* 'port som kan rullas ner för fönster eller dörr' med etiketten (*läh*) 'ungefärlig motsvarighet'. Och Aira Hämmäläinen ger förklaringen (*säle*)*kaihdin*, *metallinen raskas kaihdin* 'persienn, tung persienn av metall'. Med undantag av Hämmäläinenens (Zanichellis) ekvivalent *kaihdin* 'persienn' ger ordböckerna en mycket massiv bild av italienskt boende.

På sina ställen kan bristen på förklaringar eller exempel vara vilseledande. För uppslagsordet *dormire* 'sova' ger Korvenoja (WSOY) utöver grundbetydelsen de modifierade betydelseerna 'slumra, ta sig en tupplur' (*dormicchiare*), 'sömntuta, sjusovare' (*dormiglione*) och 'halvslummer' (*dormiveglia*). För uppslagsordet *dormita* finns däremot bara motsvarigheten *uni* 'sömn; dröm' trots att det italienska ordet inte kan användas i kontexter som *nukkua syvää unta* 'sova djupt' eller *nähdä unta* 'drömma'. Det hade varit bättre att ge nakna exempel, t.ex. *che dormita!* 'så (gott) jag sovit' och något till, för att visa i vilken typ av sammanhang ordet används. Under uppslagsordet *uni* i den finsk-

italienska delen ges alldeles riktigt både *sonno* 'sömn' och *sogno* 'dröm' som ekvivalenter. Ordet *dormita* ges däremot inte.

I Barezzani & Kalmbachs ordbok är ekvivalenterna till *dormita* i den italiensk-finska delen *uni* 'sömn; dröm' och *nukkuminen* 'sovande' och ett belysande exempel ges *ho fatto una bella dormita* 'jag har sovit gott'. I Aira Hämmäläinens ordbok ges kort och gott ekvivalenten *uni* i artikeln *dormita*.

En förvirring av något allvarligare art råkar man ut för på uppslagsordet *duplicità* 'dubbelhet; falskhet' som motsvaras av *kaksinaisuus* på finska. Barezzani & Kalmbach ger som enda ekvivalent – utan exempel – *kaksinaamaisuus*. Det finska ordet har enligt *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') en föraktfull klang ('falskhet, oärlighet'). Också det italienska ordet kan ha en negativ, bildlig betydelse, men den är ovanlig. Som motsvarighet till *kaksinaamaisuus* skulle man på italienska i första hand använda *doppiezza* (som finns med hos Barezzani & Kalmbach), *falsità* eller *ipocrisia* (DISC). Huvudbetydelsen hos *duplicità* är 'det förhållande att ngt har två sidor eller två motsatta egenskaper', alltså just *kaksinaisuus* på finska, som Renkonen & Wis' ordbok från 1950 mycket riktigt ger.

På det hela taget täcker båda de finländska ordböckerna det centralaste basordförrådet väl, men i synnerhet av den mer omfattande ordboken (Gummerus) hade man väntat sig mer exempel på användningen. Nu ger den i rätt hög grad intrycket av en ordlista. Med tanke på översättning uppvisar ordboken allvarliga brister och vilseledande uppgifter av det slag som ovan exemplifierats, vilket gör att användarna också i fortsättningen får lov att ty sig till kontroller via tredje språk.

3.2. Nyord och vardagsspråk

I Korvenojas ordbok förekommer nästan inga uttryck som kunde klassificeras som slang, modeuttryck i ungdomsspråket eller lågstilta uttryck. För t.ex. uppslagsordet *bastardo* 'uä-barn' ges dock också den vulgärspråkliga motsvarigheten *paskiainen* 'skitstövel'. – Denna ordfamilj finns också väl åskådliggjord i den finsk-italienska delen. "Snällare" vardagsspråk representerar uppslagsordet *musone* 'tråkmåns' i den italiensk-finska delen, men hävdvunna finska talspråkliga ord som *futis* 'fotboll', *jammailla* 'jamma' och *kundi* 'kille' saknas i den finsk-italienska delen. Gränsdragningen verkar dock vettig med tanke på ordbokens omfattning. En del talspråkliga italienska uttryck som ofta förekommer i tidningsspråket kunde eventuellt ha tagits med (t.ex. *Cosa*

Nostra 'maffia') och likaså vissa nyord (*cubo* 'TV', *paninaro* 'ung [person] i märkeskläder').

I Barezzani & Kalmbachs ordbok finns det förhållandevis mycket talspråkligt material med etiketten (*ark*) 'vardagligt'. Det finska uppslagsordet *lysti* med ekvivalenten *divertimento* 'nöje; förströelse' belyses t.ex. med uttrycket *se on minulle yksi lysti! – non mi importa un bel niente* 'det gör mig [precis] detsamma'. Ordet *rööki* ('cigg') finns med som uppslagsord men får samma ekvivalent som det allmänspråkliga *savuke*, dvs. *sigaretta* 'cigarrett'. Ordet *dokata* (slang och vardagsspråk) saknas medan *ryypätä* (vardagligt) är lemmatiserat med ekvivalenterna *sbevazzare*, *trincare* 'supa'. Den allmänspråkliga motsvarigheten till *ränni* är *räystäskouru* men för båda uppslagsorden ges som italiensk motsvarighet *grondaia* 'takränna'.

Av någon anledning saknas angivelsen (*ark*) 'vardagligt' i mycket högre grad i den italiensk-finska delen. Den skulle ha varit adekvat för t.ex. verbet *fregarsene* 'strunta i, ge tusan i' och för substantivet i samma ordfamilj *fregatura* 'bluff'. Rätt vardaglig är också frasen *Va' a farti friggere!* 'dra åt helsicke'.

Bland nyorden hade man väntat sig att hitta datauttrycket *collegarsi in rete* 'koppla upp sig på nätet'. I Gummerus ordbok finns frasen inte med över huvud taget. I WSOY:s ordbok noteras adb-betydelsen hos ekvivalenten *verkko* till *rete* 'nät'. Barezzani & Kalmbach nämner termer som *formattare* 'formatera' och *stampante* 'skrivare, printer'. Den senare finns med också i Korvenoja.

Benämningar på förhållanden i det italienska samhället som kunde ha varit med är åtminstone *riflusso* (i betydelsen 'nedgång'), som började användas redan på 1970-talet, och *pentapartito*, som kom i bruk som beteckning på 1980-talets fempartiregering. Saknas gör också ordet *pentiti* som var aktuellt under följande årtiondes rättskipning riktad mot maffian. Det är benämningen på de maffiamedlemmar som "ångrade" sin tidigare brottsliga verksamhet och som började samarbeta med regeringen. De här orden, och många andra, förekommer ofta i tidningarna, som ju folk med intresse för italienska läser.

3.3. Andelen fackterminologi

Korvenoja nämner ingenting om i vilken utsträckning fackterminologi från olika områden har lemmatiserats i ordboken. Däremot nämns det i förordet till Barezzani & Kalmbachs ordbok att "en del fackterminologi ingår från områden som konst, vetenskap, sport och teknik". För vanligt bruk, t.ex. för att förstå allmän sakprosa, räcker det gott och väl med de

här områdena. I fråga om naturvetenskap är i synnerhet växt- och djurnamn väl representerade. Från konstens område saknas exempelvis ordet *etsaus* 'etsning'. Däremot är sportterminologin väl täckt. T.o.m. en boxningsterm som *montante* 'uppercut' finns med, dock bara i den finsk-italienska delen.

För den som skall översätta facktext är det intressant att veta hur väl en ordbok täcker t.ex. juridisk terminologi. Eftersom rättsväsendena är olika i olika länder är det extra besvärligt att försöka gå via tredje språk och i all synnerhet via engelskan. Rättsvetenskaplig italienska är en veritabel snårskog, vars hemligheter en ordbok av detta omfång inte ens kan förväntas nosa på, men den terminologi som hör samman med vanliga rättegångar borde enligt min åsikt ovillkorligen beaktas. I tabellen nedan visas lemmatiseringen av ett antal centrala juridiska termer i WSOY:s och Gummerus ordböcker. Utgångspunkten är den italiensk-finska delen, medan lemmatiseringen av motsvarande finska ord i den finsk-italienska delen tjänar som kontroll. Uppslagsorden har andra betydelser också men här har endast de juridiska betydelserna beaktats.

[x = finns; – = saknas]

	Gummerus		WSOY			
	it-fi	fi-it	it-fi	fi-it		
<i>appello</i>	x	x	x	x	hakemus, vetoomus	'appell'
<i>attore</i>	x	–	–	–	kantaja	'kärande'
<i>citazione</i>	x	x	–	–	haaste	'stämning'
<i>competenza</i>	x	–+	x	x	tuomiovalta	'jurisdiktion; domsrätt'
<i>contumacia</i>	x	x	x	–	poissaolo (oikeudesta)	'uteblivande från rättegång'
<i>convenuto</i>	–	–+	–	–	vastaja	'svarande; stäm person'
<i>domicilio elettivo</i>	–	–	–	–	oikeudenkäyntiosoite	'vald processuell address'
<i>escussione</i>	–	–	–	–	todistajien kuule- minen	'vittnesförhör'
<i>istanza</i>	–	x	x	x	oikeusaste	'[rätts]instans'
<i>istruttoria</i>	–	x	x	–	tutkinta	'rannsakning; [för]undersökning'
<i>notifica(zione)</i>	–	x	–	–	tiedoksianto	'delgivande, meddelande'
<i>procuratore</i>	x	–+	x	–	syyttäjä	'åklagare'
<i>separazione legale</i>	–	x	x	x	asumusero	'hemskillnad'

<i>transazione</i>	x	x	x	x	liiketoimi, sopimus	'affär, [affärs]transaktion; avtal; kontrakt'
--------------------	---	---	---	---	---------------------	---

Redan ett så här litet urval ger ett ganska överraskande resultat. Bara två av orden förekommer i båda ordböckerna i båda riktningarna. Två ord saknas helt och hållet i bägge.

Några saker kan vara värda att kommentera.

Ordet *tuomiovalta* översätts i den finsk-italienska delen av Barezzi & Kalmbachs (Gummerus) ordbok med *giurisdizione* medan det i den italiensk-finska delen ges som ekvivalent till *competenza*. Uppslagsordet *vastaaja* översätts med *accusato* (finska *syytetty* 'åtalad') medan *syytetty* får den allmänspråkliga ekvivalenten *accusato* 'anklagad' men med exemplet *yleinen syyttäjä – pubblico ministero* 'allmän åklagare'. Dessutom har Heikki Mattila, forskare i rättslingvistik vid Finlands Akademi, påpekat att *syyttäjä* är en för snäv översättning av *procuratore*, eftersom ordet kräver en kvalifikator för att få den betydelsen om sammanhanget inte är givet. Hos den enkla termen är 'juridiskt ombud' en mycket viktig betydelse.

Vad gäller den inbördes överensstämmelsen mellan ordboksdelarna förekommer samma ordpar som uppslagsord och ekvivalent i i fem fall i WSOY:s ordbok och i bara fyra fall i Gummerus. I WSOY:s ordbok saknas fem av de kontrollerade orden och i Gummerus saknas två. I Gummerus ordbok förekommer tre av orden bara som uppslagsord i den italiensk-finska delen och fyra bara som ekvivalenter i den finsk-italienska.

De finnar som kommer i kontakt med juridiska termer får alltså inte särskilt mycket hjälp av de två ordböckerna. En del finns, men definitivt inte allt och inte i sin helhet. Översättaren får alltså lov att vänta på en mer omfattande ordbok och drömma om en italiensk-finsk juridisk ordbok.

3.4. Tillförlitligheten

Oavsett storlek bör en ordbok vara tillförlitlig och ge adekvat information. Inte heller i en liten ordbok borde det få finnas fel bland betydelseangivelserna och inte heller felaktiga ekvivalenter. I princip borde detta krav också gälla överensstämmelsen mellan de båda ordboksdelarna, i varje fall i fråga om det centralaste ordförrådet. I det föregående har det framgått, att ingendera ordboken fyller de här kraven helt och hållet. Att register, stilnivå och nyanser haltar är inte den värsta

bristen. Mycket värre är inkonsekvenser och inexaktheter. Mest graverande är otillförlitligheten i två avseenden. Å ena sidan förekommer det felaktiga ekvivalenter, å andra sidan har den kulturella bakgrunden inte alltid beaktats.

Barezzani & Kalmbach har haft en strävan att undvika fel av den senare typen. I den finsk-italienska delen beskrivs fenomenen i den finska kulturen ofta noggrannare än det abstrakta ordförrådet.

Vad gäller t.ex. bastutermerna får italienska användare en viss uppfattning om vad olika föremål används till; *kiuas – stufa della sauna* "ugn i bastu", *heittä löylyä – gettare l'acqua sulle pietre della sauna* "slänga vatten på stenarna i bastun" och *vihta – fascio di rametti di betulla per la sauna* "knippe av björkkvistar för bastun".

Uppslagsordet *tifoso* (i den finsk-italienska delen) som betyder ungefär 'fotbollsfantast' har översatts med *innokas, fanaattinen* 'ivrig, fanatisk'. Verbet som det återgår på, *tifare* 'hålla/heja på ett lag [inom sporten]', finns med medan substantivet *tifoseria* 'det att hängivet hålla/heja på ett visst lag' fattas. Spelet petanque, på italienska *bocce*, illustreras med ett exempel medan *tombola*, benämningen ett populärt sällskapsspel som påminner om bingo och spelas runt ett bord, får den oprecisa ekvivalenten *numeroarpajaiset* 'nummerlotteri'.

Egenskaperna hos kuvert kan visserligen vara kulturbundna, men *plico* betyder under inga omständigheter 'kuvert' (*busta* på italienska) utan avser ett stort kuvert som innehåller dokument eller trycksaker och som vanligen är förseglat (DISC). I den finsk-italienska delen ges *plico* lyckligtvis inte som ekvivalent till *kirjekuori* 'kuvert'. I Korvenojas ordbok översätts *plico* med de något adekvatare orden *paketti; paperinippu* 'paket; pappersbunt'.

Ett retfullt fel i den italiensk-finska delen av Barezzani & Kalmbach är att *promozione per anzianità* 'befordran på grund av ålder' har översatts med *ikälisä* 'ålderstillägg'. Den rätta italienska motsvarigheten till detta finska ord är *scatto d'anzianità*, som riktigt nog återfinns i den finsk-italienska delen. Även om man kan gissa sig fram till rätt översättning är oklarheten förvirrande.

3.5. Syftet med ordböckerna och målgruppen – resultat av genomgången

Tarja Korvenojas ordbok fungerar utmärkt som hjälprede för turister och också för nybörjare i italienska. Dess största begränsning är omfånget, även om överraskande mycket fåtts med i relation till det lilla formatet. För att dra nytta av den i studierna borde man överlag använda

den jämsides med en enspråkig ordbok, vilket dock i sin tur förutsätter större förtrogenhet med italienska än vad nybörjare har.

Att bedöma hur nyttig Barezzani & Kalmbachs ordbok är ställer sig svårare. Målgruppen är "de som studerar italienska eller är intresserade av språket". – I den sistnämnda gruppen återfinns för övrigt de allra mest krävande användarna! Största olägenheten med ordboken är att den är ojämn. Ojämnheter finns bl.a. i fråga om antalet givna ekvivalenter. En del artiklar är omsorgsfullt strukturerade med välfungerande ekvivalenter för olika kontexter (t.ex. verbet *ulottua*), medan andra jämförbara uppslagsord avfärdas med en enda ensam ekvivalent utan några exempel. Ett ord av det senare slaget är *arringa* ('högtidligt tal; slutplädering vid rättegång') som kort och gott avfärdas med ekvivalenten *puhe* 'tal'. De som kommit längre i sina studier övergår till att i första hand använda enspråkiga ordböcker och använder tvåspråkiga bara för kontroll. Nybörjaren åter får inte tillräcklig grammatisk hjälp eftersom väsentliga angivelser saknas.

Och har då en översättare nytta av de två ordböckerna? Om man inte råkar komma ihåg vad något heter på italienska, typ (*haukotella* 'gäspa', *kissa* 'katt', *pinnallinen* 'ytlig', *veroilmoitus* 'självdeklaration, skattedeklaration') fungerar båda ordböckerna. Om överföringen från ett språk till ett annat bara vore en fråga om ord skulle WSOY:s ordbok räcka till. I förordet till Gummerus ordbok konstaterar man vänligt att "ordartiklarna är korta och klara för att användarna lätt skall hitta det de söker". För att bena ut eller bygga upp en fras på ett främmande språk behöver man dock kraftfullare verktyg; man behöver få preciserat i vilken kontext ett ord förekommer och man behöver få veta ungefär till vilket register det hör för att komma vidare.

Litteratur

Recenserade ordböcker

- Barezzani, C. & A. Kalmbach 2000: *Suomi-italia-suomi sanakirja. Dizionario finlandese-italiano-finlandese*. Jyväskylä & Helsinki: Gummerus.
- Korvenoja, T. 2000: *Suomi-italia-suomi taskusanakirja. Dizionario tascabile finlandese – italiano – finlandese*. Helsinki: WSOY.
- Hämäläinen, Aira 2001: *Dizionario compatto finlandese italiano / italiano finlandese* di Aira Hämäläinen. Bologna: Zanichelli.

Övriga ordböcker

- DISC, dizionario italiano Sabatini Coletti* [autori e direttori: Francesco Sabatini, Vittorio Coletti]. Prato: Giunti 1997.
- Renkonen, W.O. & R. Wis 1950: *Italialais-suomalainen sanakirja* ('Italiensk-finsk ordbok'). Porvoo: WSOY.
- Vassalli, S. 1989: *Il Neoitaliano, Le parole degli anni Ottanta*. Bologna: Zanichelli.
- Nykysuomen sanakirja* 1961. Porvoo: WSOY.
- Suomen kielen perussanakirja* 1990–94. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 183. Helsinki.
- Vocabolario della lingua italiana ("lo Zingarelli")* [autore e direttore: Aldo Duro] [redazione: Valeria Della Valle ...[et al.]. Roma Istituto della Enciclopedia Italiana: Bologna 1994.

Övrig litteratur

- Suomela, E. 2000: [rec.] C. Barezzani & A. Kalmbach 2000: *Suomi-italia-suomi sanakirja. Dizionario finlandese-italiano-finlandese. I: Setteentrione* (nuova serie). *Rivista di studi italo-finlandesi* n. 12. Turku.

Satu Tanner

Främmandeordbok av encyklopedist

Veli Valpola: *Suuri sivistyssanakirja* ('Stora främmandeordboken'). WSOY: Helsingfors/Juva 2000. 1284 s.

År 2000 utkom den omfattande och länge väntade främmandeordboken *Suuri sivistyssanakirja* av Veli Valpola. Filosofie doktorn och encyklopedisten Veli Valpola (1922–1996) ledde under många år ordboksavdelningen vid förlaget Werner Söderström och redigerade också flera stora encyklopedier. Han var under hela sitt liv intresserad av främmande ord och hade också goda möjligheter att bygga upp ett stort arkiv över denna ordtyp. Underlaget utgörs av materialet till de stora encyklopedierna, vilket innebär att faktauppgifter och förklaringar överlag är tillförlitliga.

I Finland kom den första encyklopedin, *Tietosanakirja* (TS) ('Encyklopedin'), ut 1909–1922 i elva band. När verket påbörjades var Finland inte ens självständigt, och publiceringen togs som ett bevis på att landet kunde räkna sig till kulturländerna. Redaktörerna och artikelförfattarna representerade det bästa vetandet i landet och artiklarna är både skrivna och granskade av experter inom olika fackområden. Författare till nyare encyklopedier har därmed haft en solid bas att utgå ifrån.

För främmandeordboken kompletterade Valpola encyklopediexcerpterna genom att excerpera hundratals olika publikationer som dock inte finns specificerade någonstans. Före sin död lämnade han över ordboksmanuskriptet till förlaget.

Som medarbetare hade Valpola en annan person som också forskade i främmande ord, Kalevi Koukkunen. De två förde ofta diskussioner kring vad ett främmande ord är. År 1996 blev Koukkunen huvudredaktör för främmandeordboken och lade tillsammans med Jukka Keränen och Vuokko Hosia sista handen vid verket. Resultatet är ett fint minnesmärke över den forne chefen. Veli Valpola hade förmodligen varit glad om han kunnat se sin ordbok.

Suuri sivistyssanakirja är imponerande. Den omfattar 1284 sidor och enligt baksidestexten 38.000 lemman och 60.000 förklaringar. Det finns andra främmandeordböcker i Finland, men detta är den ojämförligt mest omfattande.

Behovet av främmande ord

De flesta främmandeordböckerna har på samma sätt som Valpolas verk kommit till i samband med redigeringen av encyklopedier. Främmande ord behövs när fenomen som tillhör främmande kulturer skall förklaras. I arbetet med den första upplagan av TS deltog flera personer som forskade i det finska språket, och därmed ägnades mycket uppmärksamhet åt de främmande ordens ortografi. Som ett appendix till encyklopedin tillkom *Sivistyssanakirja* ('Främmandeordboken', 1924), född ur encyklopedins behov.

Vanligtvis brukar främmandeordböcker utarbetade av språkfolk skilja sig från encyklopediförfattares främmandeordböcker. I de förra fästs stor vikt vid ortografin och vid problematisk böjning. Den nyaste omfattande ordlistan av det här slaget finns i Terho Itkonens bok *Uusi kieliopas* ('Nya språkguiden'). Också uttalet brukar ägnas uppmärksamhet, och linjen för finskan har överlag varit att främmande ord skall uttalas som i det ursprungliga långivarspråket, inte som i ett eventuellt förmedlande språk.

Definitionen på *främmande ord* i Valpolas bok

Så här definierar Valpola termen *sivistyssana*¹ 'främmande ord': "med *sivistyssana* avses internationella ord, ofta inlånade från latin eller grekiska eller bildade enligt mönster från dessa språk, som har spritt sig till alla kulturspråk och i regel anpassats till låntagarspråket på olika sätt". I artikeln *kulttuurisana* 'kulturord' begränsar Valpola begreppet *sivistyssana* ytterligare. Han säger att främmande ord (*sivistyssana*) är ord som förmedlas via skrivna texter och som därmed utgör en mycket mindre grupp än kulturorden (*kulttuurisana*). De senare definieras på detta sätt: "ord som hänför sig till kultur i dess vidaste etnografiska bemärkelse, alltså alla ord som på något vis hänför sig till samhälle och näringsliv; typiska ord av det här slaget är avledningar av grundord eller ord lånade från andra språk".

Man brukar räkna med att det finns tre typer av lånord i finskan: 1) *yleislainat* "allmänna lånord" som helt och hållet har anpassats till det

¹ Ordet *sivistyssana* skulle ordagrant kunna översättas med 'civilisationsord, bildningsord'. Främmande ord har inte lika stor spridning i finskan som i svenskan och har använts i högre grad endast av den s.k. bildade klassen.

finska ljudsystemet och som inte uppfattas som lånord, t.ex. *koulu* (<< lat. *schola* 'föreläsning, föredrag; skola; meningsriktning', 2) *varsinaiset vierassanat* eller *erityislainat* "egentliga främmande ord" eller "speciallån", som känns igen på att ljudstrukturen är främmande för finskan, t.ex. *filosofi* och *invalidi* (*f* och *d* är främmande fonem i finskan) och 3) *sitaattilainat* 'citatlån', som stavas och vanligen också uttalas och betonas som i det långivande språket, t.ex. *buffet* [byfé:] (i finskan betonas normalt första stavelsen), *bug* [bagg] (både *b* och *g* är främmande för finskan). De ord som tas upp i Valpolas ordbok hör i huvudsak till kategori 2 och 3. Dessutom finns det med vedertagna talesätt och partiella översättningslån, t.ex. *akilleenkantapää* 'akilleshäl'.

Finskan och de andra finsk-ugriska språken har under årtusendenas lopp lånat in åtskilliga ord av indoeuropeiskt ursprung, de äldsta rent av från urindoeuropeisk tid, t.ex. *nimi* 'namn' och *vesi* 'vatten'.

Valpola antar att de främmande orden har lånats in via skriftspråket. I så fall är de högst 500 år gamla och då kan man tala om nya lånord. Den finska termen *sivistyssana* har periodvis undvikits eftersom den ansetts alltför värderande (jfr fotnot 1). I stället har man talat om *vierassanat* 'främmande ord' eller *vierasperäiset sanat* 'ord av främmande ursprung'. Den första används t.ex. av Terho Itkonen.

Om förtexten

Tyvärr är förordet i ordböcker i allmänhet mycket kort. Författarna skulle säkert ha mycket att förtälja om ordbokens tillkomst. Men användarna har för det mesta inte tålmod att fördjupa sig i någon presentation utan går direkt på själva ordboksartiklarna. Sedan beklagar de sig över att artiklarna är svåra att förstå, utan att inse att svaret på många frågor kan finnas i förtexten.

Också i Valpolas ordbok är förtexten kort. Först redogörs det för bokens tillkomsthistoria på en och en halv sida. Därefter presenteras tidigare utgivna finska främmandeordböcker, sammanlagt ett tjugotal. Den första utkom redan 1890, Otto Meurmans omfattande (945 sidor) *Sanakirja yleiseen sivistykseen kuuluvia tietoja varten* ('Ordbok för inhämtande av kunskap som hör till den allmänna bildningen'). Tidigare ordboksförfattare hade koncentrerat sig på skapandet av det finska skriftspråket. Behovet att förklara främmande ord växte allteftersom finskan började användas som skriftspråk och därmed också som kanslispråk.

Det följande avsnittet innehåller en sex sidor lång användarvägledning. Den är nödvändig för att användaren skall kunna tillgodogöra sig artiklarna.

Om alfabetisering och stavning

Alfabetiseringen ger anledning till vissa reflexioner. Det som förvånar mig är att *A* går före *a*. Enligt min uppfattning borde det ommarkerade komma först. I encyklopedier följs uppenbarligen ett annat system än i språkliga ordböcker. En annan lustighet är paren *s* och *%o* och *v* och *w*. Enligt förordet har de sorterats separat men alfabetiseringsprogrammet har inte alltid följt den principen, jfr t.ex. *ba%olyk*, *ma%oallah*, *lawrencium*, *lawsoniitti*, *leeward*. Den problematiska bokstaven *%o* kom in i finskan från den tjeckiska ortografin i slutet av 1800-talet. Tryckeritekniskt är den fortfarande besvärlig och alla tidningar kan inte sätta den. Tidigare ersattes den ofta med kombinationen *sh*. En huvudprincip inom finsk ortografi är dock att ett språkljud skall motsvaras av en bokstav och när främmande ord å andra sidan helst skall stavas som i det långivande språket är problemet givet. Vanligast är *%o* i slaviska lånord, eftersom t.ex. ryska lånord måste translittereras. På grund av principen ett ljud – en bokstav blir det ytterst förvirrande när ett och samma ljud kan få fyra olika stavningar; utöver *%o* också *s* eller *sh* och i tyska lån därtill *sch*.

Från hänvisningslemmat *Yiddish* (engelsk form) i ordboken hänvisas det till den tyska formen *jiddisch* som i själva artikeln är stavat *jiddi%o*. Där ges ytterligare formerna *jiddi*, *jiddin kieli* (*kieli* = språk). I *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') är *s* och *%o* och *v* och *w* samsorterade och likaså i den ovan nämnda *Kieliopas*.

Om informationen i artiklarna

Första informationskategorin efter uppslagsordet är uttalsangivelser. Att ange uttal är nödvändigt. Bokstaven *z* skall t.ex. enligt Valpola uttalas på sex olika vis: *zapadnik* [zapad-], *zapateado* [flapatea'>o], *zapatisti* [tsapa-], *zeeta* [dze:ta], *zeppeliini* [seppe-], *zheng* [t%^ae:+]. Utan uttalsangivelser skulle finnar uttala på samma sätt i alla de här fallen. Finskans ljudsystem tillämpas bara på lån som inlemmats i finska

språket. Främmande ljud är *b*, *d*, *g* och *f* samt initiala konsonantkombinationer. Fortfarande hör man ofta finnar tala om *Perliinin olumppialaiset* (pro *Berliinin olympialaiset*) 'Berlinolympiaden'. I all synnerhet är det viktigt att latinets stavelsekvantitet har markerats, eftersom latinundervisning knappast förekommer i skolorna längre.

Uttalsangivelsen följs ibland av en uppgift om långivarspråk inom parentes. Mer sådan information kunde finnas med.

Därefter följer betydelseangivelsen och efter den eventuella parallellformer inom parentes. Uppslagsordens stilvärde är sällan angivet och några angivelser om vilka av parallellformerna som rekommenderas finns inte heller. Enligt författarna är stilangivelser alltid subjektiva och beroende av användningssituationen. Men användarna kunde säkert ha haft nytta av få veta stilvärdet.

Sist i artikeln finns inom parentes eventuell förfinskad form samt synonymmer.

Valpolas ordartiklar är mycket informationstäta. Det bästa med ordboken är de klara och detaljerade betydelsebeskrivningarna. De är encyklopediskt exakta och utförliga. Användaren får veta mycket.

Ordboken innehåller också korta fraser, i första hand bevingade ord från antiken och från senare litteratur. De är försedda med uttalsangivelser. Det finns också en del andra fraser, t.ex. den nationalsocialistiska parollen *Blut und Boden* som användes för att betona betydelsen av ras och hemort. Om boken också hade innehållit det tyska koncentrationslägersmottot *Arbeit macht frei* med förklaring kunde reklambyrån för en finsk storfirma kanske ha klarat sig från en skandal. Den försökte lansera en ny produkt på den tyska marknaden med denna slogan, vilket väckte både bestörtning och indignation.

För uppslagsorden nämns ibland långivarspråk och ursprungsform, men sådan information kunde det som sagt finnas mer av. Här står främmandeordboken sig inte i jämförelsen med Kalevi Koukkunens bok *Atomi ja missi* ('Atomen och missen') som är en etymologisk ordbok över de 1.000 vanligaste främmande orden i finskan. I den finns uppgifter om betydelse, första belägg och långivarspråk, språkexempel, information om i vilka ordböcker orden finns lemmatiserade samt uppgifter om förekomst i språk som är besläktade med långivarspråket.

Inhemska "kulturord"

Det har tidvis funnits en puristisk tendens att undvika främmande ord i finskan. I stället för inlånade ord har man skapat stora mängder ord utifrån finska grundord med hjälp av det rika finska avledningssystemet.

met. Alla de här nybildningarna har dock inte vunnit insteg i språket. Bland de grammatiska termerna används t.ex. *yksikkö* numera i stället för *singulaari* 'singularis' och *monikko* i stället för *pluraali* 'pluralis', men det är inte många som talar om *omanto* i stället för *genitiivi* eller *sisätulento* i stället för *illatiivi*².

Ordet *sivistys* 'kultur; bildning' är för övrigt ett exempel på inhemska "kulturord". Det är härlett ur verbet *sivistää* 'bilda; upplysa; kultivera'. Bägge orden presenterades första gången av Reinhold von Becker 1822. Grundord är adjektivet *siveä* 'oförvitlig, ärbar'. Agricola använder på 1500-talet *siuet* (plur.) i betydelsen 'de ödmjuka, de tysta', och i dialekterna förekommer *siveä* i betydelseorna 'blid, proper, prydlig, passande, snygg, god' (SSA 3:191). Andra exempel på medvetet skapade, fungerande nyord av inhemskt ursprung är *tietää* 'veta' och *tiede* 'vetenskap', båda härledda ur ordet *tie* 'väg', *puhelin* 'telefon' (< *puhua* 'tala, prata'), *happi* 'syra' (< *hapan* 'sur'), *typpi* 'kväve' (< *typehtyä* 'kvävas, storkna, slockna') och *tutka* 'radar' (< *tutkia* 'undersöka, studera, forska').

Smärre skönhetsfel

Det säger sig självt att man i en den enorma mängden artiklar kan hitta lemmaluckor och diverse småfel. I gruppen nutida religiösa ledare saknas t.ex. *ajatollah* 'hederstitel för religiös dignitär inom shia', jfr tyska *Ajatollah* < persiska *Çya'ullÇh* 'guds ljus' (Duden 55). Likaså saknas *dalai-lama* (<< mongoliska *dalai* 'hav; oändligt mäktig' och tibetanska *lama* 'munk av högre stånd') 'andlig ledare för samtliga lamor', *pant%oen lama* eller *ta%oi lama* ('pantchen lama') 'andlig ledare vid sidan av dalai lama' (TS 2).

Ordet *amppele* som enligt NS betyder 'skålformad lampa avsedd att hängas upp' kunde finnas med. Numera är sammansättningen *amppelekasvi* 'ampelväxt' vanlig. Motsvarande ord finns i svenska och tyska (*ampel* resp. *Ampel*). Utgångsform är latinets *ampulla*, en diminutivform av *ampora* som i sin tur återgår på ett grekiskt ord med betydelsen 'kärl med två handtag'.

Ordet *appelsiini* saknas (< sv. *apelsin* < ä. lågty. el. holl. *appelsina*, ssg. *appel* 'äppel' + *Sina* 'Kina', eg. alltså 'kinaäpple'), medan *luumu* 'plommon' och *sitruuna* 'citron' finns med.

² *yksikkö* < *yksi* 'ett' + subst.änd. *-kkö*, *monikko* < *moni* 'fler, många' + subst.-änd. *-kko*, *omanto* < *oma* 'egen' + verbalsubst.änd. *-nto*, *sisätulento* < *sisä* 'inne-' + *tulla* 'bli; komma' + verbalsubst.änd. *-nto*.

På 1920-talet fanns det i Ungern en minister benämnd *kultus-ministeri*. Formen skulle utan vidare tolkas som en felskrivning i våra dagar, om man inte kontrollerar saken i en encyklopedi, t.ex. TS 5: "minister som sköter kyrkliga ärenden och i de flesta europeiska länder dessutom undervisningsärenden". Ordet *kultus* (lat. *cultus*) betyder 'fostran, bildning; gudstjänst'.

Astrakaani förklaras på följande sätt: 'päls av karakulfåret som har tät och lockig ull; en söt äppelsort (som inte odlas i Finland)'. Det sista påståendet stämmer inte. Det går åtminstone emellanåt att få tag på finska astrakanäpplen. Äppelsorten benämnd *antonovka* saknas som uppslagsord.

Bland förklaringarna till *akatemia* 'akademi' saknas *Suomen Akatemia* (*Finlands Akademi*), dvs. betydelsegrupp 3: 'statsledd organisation för främjande av vetenskap' (vetenskapsakademier förekom i flera östeuropeiska länder; Finlands Akademi). I Sverige t.ex. är Svenska Akademien oavhängig av staten.

Ordet *akti* 'akt' har också betydelsen 'högtidlig förrättning' utöver den betydelse som anges.

För ordet *kelim* anger Valpola endast 'fårrasen karakul' och inte alls betydelsen 'orientalisk vävteknik som resulterar i en väv med slitsar' (Nokela). I artikeln *karamaani* 'karaman' förklaras också *kelim* som 'en av de traditionella, österländska handvävda mattyperna', men någon hänvisning till den artikeln finns inte i artikeln *kelim*.

Om *sopuli* 'lämmel' sägs det: 'art av småäggdjur i familjen sorkar med mycket kort svans. I Finland förekommer fjälllämmel och skogslämmel'. Tidigare avsåg ordet *sopuli* dock ett högt värderat pälsdjur, nämligen sobel, numera *soopeli* på finska.

I vardagsspråk avser ordet *prenikka* 'medalj, utmärkelse', men så sent som i Lönnrot anges dock den ursprungliga betydelsen 'pepparkaka'. Ordet är ett ryskt lån. Avundsamma finner förlöjligade under tsartiden de utmärkelser deras landsmän fick. På den tiden var medaljerna mycket stora och granna.

Vissa uppslagsord kunde med fördel ha utelämnats. Avledningar är en sådan grupp. Om man anger att *haplonastia* betyder 'det att en del av en växt böjer sig i sin egen riktning på grund av en retning förorsakad av beröring' behöver man knappast ange att *haplonastinen* betyder 'som har att göra med haplonasti'.

Artikeln *kanapee* har kommit med i två versioner och uppslagsorden *haitari* och *hanuri* (vard. för 'dragspel') kunde också ha strukits. De är hänvisningslemman med hänvisning till *harmonikka* 'dragspel', men det är osäkert om de är inlånade. Snarare torde de vara pejorativa bildningar i finskan.

Vanliga ord som anpassats till finskan och finsk ortografi kunde också med fördel ha uteslutits, t.ex. *sitruuna* 'citron' och *luumu* 'plommon' (*appelsiini* finns ju inte heller med).

Också uppslagsordet *rakka* 'blockhav' med definitionen 'blockfält; stenfält som uppkommit genom att berggrunden har vittrat eller spruckit sönder' kunde utgå. Enligt SSA kan man anta att ordet, med tanke på dess utbredning, är av samiskt ursprung, även om någon samisk ursprungsform inte har påträffats. I vilket fall som helst har ordet knappast kommit in i dialekterna via skriftspråket.

Ordet *latomäkeläisyys* är en skämtsam benämning på professionell idrottsutövning. Ordet har uppstått som en folketymologisk bildning till den kände franske löparen Jules Ladoumègues namn. Men det fyller inte kriteriet att främmande ord skall uttalas som i utgångsspråket. Det uttalas på finskt sätt och är också bildat enligt finska ordbildningsmönster. Det är en sammansättning av *lato* 'lada' och *Mäkelä*, som är ett vanligt finskt efternamn bildat till ordet *mäki* 'backe'. Till sammansättningen har fogats en adjektivändelse *-inen* och adjektivet har i sin tur gjorts till substantiv med ändelsen *-yys*.

Morfologisk information som saknas

I *Kieliopas* anges det hur främmande ord skall avstavas, hur de böjs och om de tar främre eller bakre vokal i ändelser. Ingen av de här är sakerna är självklara i finskan och användare som skriver behöver upplysningar om dem. Den praktiska nyttan av Valpolas bok hade ökat om sådana uppgifter hade funnits med.

Slutomdöme

Redigeringen av Suuri sivistyssanakirja har tagit många år i anspråk. Resultatet är en vacker och mycket användbar bok som vi kan vara både stolta och tacksamma över. Finsk lexikologi har tagit ett stort steg framåt. Boken är intressant att läsa i. Den innehåller utmärkta artiklar som i koncentrerad form ger allmänbildande information. Med hjälp av boken kan man som icke-initierad tillgodogöra sig t.ex. musikrecensioner, och den är en utmärkt hjälpreda när man försöker sätta sig in i artiklar från olika vetenskapsområden, som ju ofta vimlar av främmande ord. När man bläddrar i boken får man hela tiden aha-upplevelser och påminns ständigt om sådant man hade glömt.

Ordboken borde absolut hållas à jour. I och med att de internationella kontakterna bli fler och fler kommer det dagligen in nya ord i språket och dessa borde registreras och följas upp. Det är bara att hoppas att Veli Valpolas efterföljare Kalevi Koukkunen fortsätter att ägna sig åt sin ungdomskärlek främmande ord och åt detektivarbetet att spåra nya lånord under det nya årtusendet.

Litteratur

- Atomi ja missi = Kalevi Koukkunen 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja* ('Atomen och missen'). Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Duden = *Das grosse Fremdwörterbuch. Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter* 1994. Mannheim, Leipzig, Wien & Zürich: Dudenverlag.
- Kieliopas = Terho Itkonen 2000: *Uusi kieliopas* ('Nya språkguiden'). Tarkistanut ja uudistanut Sari Maamies ('reviderad av Sari Maamies'). Helsinki: Tammi.
- Lönnrot = Elias Lönnrot 1874–1880: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja* 1–2. Helsinki.
- Nokela = Leena Nokela 1993: *Wanhain tawarain sanakirja*. (3., uusittu painos). Helsinki, Keuruu: Otava.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* (I–VI) ('Nufinsk ordbok') 1951–1961. Porvoo: WSOY
- Perussanakirja = *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55 1990–1994. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen julkaisuja 62 1990–2000. Helsinki: SKS.

TS = Tietosanakirja 2 (1910) och *Tietosanakirja* 5 (1913) ('Encyklopedin'). Helsinki: Tietosanakirjaosakeyhtiö.

(Översättning från finska: Nina Martola)

Sven Tarp

Birgitta Lindgren (red.): *Terminologi och språkvård. Rapport från en konferens den 24–26 april 1998 i Gentofte*. Stockholm: Nordiska språkrådet mars 1999.

Indledning

Den 24.–26. april 1998 blev der afholdt en nordisk konference i Gentofte ved København om forholdet mellem terminologiarbejde og almindelig sprogrøgt. Konferencen var arrangeret af Nordisk Sprogråd i samarbejde med Nordterm. Resultatet af disse to dages arbejde (den tredje officielle konferencedag var ifølge programmet hjemrejsedag) er nu blevet publiceret i et lille hefte.

Formålet med konferencen var ifølge heftets forord, "att terminologer och språkvårdare i Norden skulle få tillfälle att mötas för att i konstruktivt syfte diskutera hur man ser på sin egen uppgift och förhållandet mellan språkvård och terminologiarbete". Hvis man kunne føre eksperter med så forskellig kompetence sammen i konkrete projekter, vil det kunne give "positiva synergieffekter" og et forbedret grundlag for "diskussioner och ställningstaganden i konkreta frågor". Konferencen skulle i den ånd belyse følgende spørgsmål:

- hvordan kan almen sprogrøgt-kompetence og terminologisk kompetence beskrives?
- hvad bør den fælles kompetence omfatte?
- hvad bør vi vide om hinanden?
- hvordan kan samarbejdet forstærkes?
- hvordan kan vi udnytte den nye teknik i informationsudbuddet?
- kan samarbejdet inden for Svenska datatermgruppen være et forbillede for tilsvarende samarbejde i det øvrige Norden?
- kan dette samarbejde stå som forbillede for samarbejde inden for andre områder?

Ovenstående er naturligvis et meget beundringsværdigt formål for en sådan fælles nordisk konference. Men man undrer sig jo noget over, at en konference, som på denne måde foregiver at tage et interdisciplinært udgangspunkt, nøjes med at indbyde terminologer og almindelige "sprogrøgttere", som hovedsagelig var repræsentanter for de respektive sprognævn, og hvoraf de fleste vel har baggrund i lingvistikken. I be-

tragtning af temaet ville det nok have været meget naturligt også at indbyde leksikografer. Ikke mindst, fordi leksikografien faktisk bliver diskuteret i flere af indlæggene. Denne indskrænkethed i udgangspunktet har en klart negativ konsekvens for behandlingen af nogle af de temaer, som tages op i heftet. Hvis man alene skal bedømme efter de trykte bidrag, så har konferencen ikke besvaret alle de nævnte spørgsmål på en videnskabeligt tilfredsstillende måde. Som det sig hør – men ikke bør – ved en konference af denne slags, er indlæggene af meget svingende kvalitet. I det følgende vil en række af de mere interessante bidrag blive sat under lup.

60 års historie

Heftet indledes med et bidrag af dansk terminologis *grand old man*, Henning Spang-Hansen. Titlen er "Hvad kan 60 års historie lære os?" og dækker – ifølge forfatteren – over, "hvad har jeg lært om terminologiarbejdets muligheder i Norden igennem mit voksne liv". Spang-Hansen deler for nemheds skyld sit bidrag op i ni hovedpunkter, som først og fremmest har karakter af lidt causeri, hvor synspunkter blander sig med opfordringer, påstande og argumenter.

Spang-Hansen konstaterer, at der i de forløbne 60 år har været "en stærkt varierende interesse og intensitet i samnordisk terminologiarbejde", og "det nordiske element har næppe været et primært element". Det skyldes ikke mindst, at "en terminologi er fagets", hvoraf han drager den meget rigtige konklusion, at "fagsproglige kompetence fordrer faglig kompetence". På den baggrund opfordres lingvister, som vil studere fagsprog, til at sætte sig ind i de pågældende fag – en opfordring, som desværre ikke tages tilstrækkeligt alvorligt. Herefter får vi at vide, at "næsten ethvert fag har, eller kan få, grænseflader til andre fag eller til en offentlighed", hvad der næppe kan være to meninger om. Men at Spang-Hansen dernæst skaber en grænseflade mellem kernefysik og virksomhedslære, fordi ordet *fusion* indgår som fagbetegnelse i begge fag, forekommer at være en temmeligt elastisk fortolkning af "begrebet" *grænseflade*. Det drejer sig snarere om et metaforisk "lån" af ord fra et fag til et andet og mere fjerntliggende fag.

Under punkt 4 bliver fagfolk opfordret til også at "tænke på udtale, bøjning og afledning". Et udmærket råd, selv om Spang-Hansen også burde have tilføjet angivelser om syntaks og kollokationer. I forlængelse heraf maner han til "eftertanke om risiko for misforståelse ved at termers udtryk også kendes med andre, måske udbredte betydninger – altså polysemi (homonymi er lang mindre farlig)". Hvorfor homonymi

skulle være mindre farlig end polysemi, er ikke helt gennemskueligt, da det i sig selv er en lingvistisk specialitet at skelne mellem dem. Derimod er Spang-Hansens konklusion på dette punkt ganske fornuftig, nemlig "at fagfolkene bør rådføre sig med sprogfolk om udtryks sproglige konsekvenser; sprogfolk bør tilbyde assistance, men ikke påtvinge den, for fagfolkets faktiske accept ved anvendelse i praksis er afgørende for succes." Hvis Dansk Sprognævn havde fulgt dette råd, så ville *DNA* næppe være skrevet med småt (*dna*!!!) i den seneste udgave af *Retskrivningsordbogen* (1996).

Under punkt 5 får vi at vide, at "det er futilt at tro på det objektivt bedste ord eller udtryk – den optimale betegnelse for et begreb". Dette er givetvis ikke en letkøbt erkendelse fra en gammel terminolog. Efterfølgende bliver vi belært om, at stavevariation kan medføre "kommunikationshæmmende usikkerhed", og at synonymi – ud over også at være hæmmende i denne henseende – er "en normal, "sund" tilstand både i almenordstoffet og i terminologier".

Under punkt 7 begynder han at konkludere: "De nordiske sprog er forskellige, og forskellene kan ikke ignoreres under arbejdet med terminologi, dersom man vil nå reelle resultater". Det betyder dog ikke, at vi ikke kan "lære af hinandens cases, både dem der lykkes og dem der mislykkes". "Vi kan bl.a. samarbejde om studiet af holdningers rolle i terminologirøgt". Og det hele leder frem til hovedkonklusionen, nemlig at "der er behov for sprogfolk i terminologirøgt – som katalysatorer og som rådgivere (under større inddragen af sociolingvistiske faktorer). Samnordisk kan vi udnytte hinandens erfaringer fra praktiske tiltag, under realistisk inddragen af ligheder og uligheder mellem sprogene og i sociolingvistiske forhold."

Som det fremgår, får Spang-Hansen sagt meget – måske alt for meget – på de små otte sider. Ind imellem falder der guldkorn af, men historiens vingesus lader sig bestemt ikke høre i dette bidrag.

Parallele linjer

Christer Laurén gør sig i sit bidrag til talsmand for sprogplanlægning, hvorunder han medregner tre delområder: sprogrøgt, terminologiarbejde og den politiske beslutningsproces med henblik på sproget.

Den centrale del af Lauréns bidrag består i en sammenligning mellem terminologiarbejde og den almene sprogrøgt, som hovedsagelig foretages i de respektive sprognævn i de nordiske lande. Det må i udgangspunktet siges at være to meget umage størrelser at sammenligne. Men det kan selvfølgelig retfærdiggøres med, at det

netop var repræsentanter for disse to fagområder, som havde sat hinanden stævne på konferencen i Gentofte.

Laurén når – ikke uventet – frem til den konklusion, at der er endda meget store forskelle mellem de to fagområder. I en parafrasering af Strindberg sammenligner han dem med to parallelle linjer, og "det ligger i parallella linjers natur, att de aldrig mötas". Ikke desto mindre anbefaler han et samarbejde trods de "olika förutsättningar i många avseenden. För arbetet med det språkliga uttrycket har de berörda två yrkesgrupperna stor nytta av att ha kontakt med varandra. Jag tror också att en större medvetenhet om hur de samverkar inom språkplaneringen och hur språkplaneringen fungerar på alla nivåer i samhället kan främja båda gruppernas arbete".

Det er svært at sige noget til denne konklusion. Det ville i hvert fald ikke kunne skade, at terminologer, som trods alt har forståelse for fagsprog og deres intime sammenhæng med de respektive fag, kunne påvirke sprognævnene. Så kunne man måske dæmpe noget af den opstiltethed, som til tider kendetegner i hvert fald Dansk Sprognævn – som f.eks., da det for nogle år siden i al sin visdom bestemte, at *retlig* (ang. juraen) og *retslig* (ang. domstole) fremover skulle være at betragte som synonymmer (Retskrivningsordbogen 1986:503).

Hvad der derimod ikke står klart efter at have læst Christer Lauréns bidrag, er, om han plæderer for, at sprognævnene i alle de nordiske lande i højere grad skulle lade sig inspirere af den normative ånd, som kendetegner – og må kendetegne – terminologien. Han lægger sig tydeligvis i selen for sprogplanlægning. Men der er uklart, hvad den finske terminolog mere præcist lægger i dette "begreb". Samme uklarhed finder man, når han skriver: "I dag är varje nordiskt språk ett minoritetsspråk kvantitativt sett inom den europeiska unionen." Her er den finske terminolog lige lovlig hurtig på aftrækkeren, for Norge og Island har da heldigvis endnu ikke begået denne fatale synd.

Ud fra et leksikografisk synspunkt er der en sidste ting, som vækker bekymring i Lauréns bidrag. Det er, når han skriver, at sprogrøgterne i de respektive sprognævn ikke kan undgå at beskæftige sig med leksikografi (s. 17). Det er fuldstændig rigtigt, men det gør dem bestemt ikke til eksperter på dette område, selv om de alt for tit bilder sig det modsatte ind. Dette problem bliver derfor ikke bedre af, at Laurén gør leksikografien til et delområde af lingvistikken (s. 19). Dermed rækker han en planke ud til nogen, som måske snarere ville have godt af en ordentlig dukkert.

Fodfejl

Anna-Lena Buchers 5-sider lange bidrag er af en sådan karakter, at kun almindelig pli forhindrer en mere præcis betegnelse. Det eneste positive, man kan sige om dette bidrag, er, at hun i sin titel i det mindste forholder sig til de spørgsmål, som konferencen var indkaldt for at belyse: "Hur kan allmän språkvårdskompetens och terminologisk kompetens beskrivas? Vad bör den gemensamma kompetensen omfatta?" Allerede i første linje kaster hun dog håndklædet i ringen og erklærer, at hun alene vil beskrive den terminologiske kompetence, fordi hun ikke anser sig for kompetent til at beskrive den almene sprogrøgters kompetence. Derefter følger fire snakkvordige sider uden megen substans. Alt dette forhindrer hende dog ikke i at slutte af med en illustration, som indeholder et "förslag till begreppssystem över relationerna mellan terminologer, språkvårdare, lexikografer, m.fl.", og som hun slet ikke har argumenteret for i teksten (heldigvis):

ILLUSTRATION 1: *Anna-Lena Buchers forslag til begrebssystem over relationerne mellem terminologer, sprogrøgttere, leksikografer m.fl.*

Der er tilsyneladende ingen ende på den forvirring, som har rådet på konferencen i Gentofte. Hvad der især falder en leksikograf for brystet, er, at almenleksikografen og fagleksikografen ifølge Anna-Lena Bucher befinder sig milevidt fra hinanden, og at en almenleksikograf følgelig skulle være nærmere beslægtet med en leksikolog, en sprogkonsulent og en svensklærer end med en fagleksikograf. Hele forvirringen bunder naturligvis i, at leksikografien betragtes som en del af lingvistikken. Det er en udpræget fordom, men det bliver det ikke mere rigtigt af. Leksikografien er en selvstændig videnskabsgren, som kun i mindre omfang har en fællesmængde med lingvistikken (se Tarp 1998:115–117). I stedet for at øde af skatteydernes penge, kunne man have fået dette lille problem afklaret, hvis man havde inviteret en vaskeægte leksikograf til forestillingen i Gentofte.

Terminografi versus fagleksikografi

Bo Svensén gør et hæderligt forsøg på at bringe orden i tingene. Den svenske terminolog har et ben inden for i leksikografiens verden og er dermed den undtagelse, som bekræfter reglen på en conference, hvor leksikograferne ellers glimrede ved deres fravær. Svenséns indlæg er samtidig det, som mest bidrager til at højne den teoretiske kvalitet i en ellers teoretisk mager publikation. Selv om han ikke får stoppet alle huller, får han dog sagt nogle ganske interessante og relevante ting.

Svensén starter med at konstatere, at diskussionen om ligheder og forskelle mellem fagleksikografi og terminografi har gået for sig i det mindste i 20 år, og at den i starten var en ensidig diskussion fra terminografernes side, hvorimod fagleksikografer først kom på banen langt senere. Han giver herefter en tankevækkende skildring af de to parter opfattelse af såvel sig selv som den øvrige part. Han konstaterer, at fagleksikografer i almindelighed accepterer terminografiens opfattelse af sig selv, men at de samtidig mener, at denne disciplin også

kunne henregnes under fagleksikografien. Det virker som en realistisk fremstilling, der viser, at det i almindelighed er terminografer, som har travlt med at finde forskelle og grave grøfter, mens leksikografer snarere søger ligheder og fordragelighed.

Svensén bygger først og fremmest sin videre argumentation på et afsnit fra bogen *Terminologi som vetenskapsgren*, som tre nordiske repræsentanter for Wienskolen udsendte i 1997. Det pågældende afsnit er forfattet af Heribert Picht. Med udgangspunkt i den tyske leksikograf Herbert Ernst Wiegands opdeling af fagleksikografien i faglig sprogleksikografi, faglig sagleksikografi og faglig albogsleksikografi (Wiegand 1988) konkluderer Svensén, at diskussionen i nordisk sammenhæng hovedsagelig drejer sig om forholdet mellem albogsleksikografi og terminografi. Svenséns konklusion virker lidt umotiveret og specielt uheldig, fordi Wiegands opdeling faktisk ikke er alment accepteret blandt fagleksikografer i Norden, hvoraf stadig flere tager udgangspunkt i ordbøgernes funktioner (se f.eks. Bergenholtz og Kaufmann 1997: 96–101).

Herefter sammenligner Svensén de to discipliner og deres fortalere på syv områder: anvendelse af computere, forholdet onomasiologisk-semasiologisk, fagsystematik, præsentationsform, mængden af information, normeringsaspekter og brugeraspekter. Svensén viser overbevisende, at nogle af de forskelle, som især terminografer fremhæver på disse områder, enten ikke er reelle eller også tenderer til at forsvinde, efterhånden som computeren gør sit indtog. Derimod mener han, at der stadig vil være en vis forskel mellem produkternes "genuina ändamål", selv om "det i praktiken blir en viss utjämning i användarledet genom de nya distributionsformer som uppstår genom att databaser läggs ut på Internet" Og navnlig vil der ifølge Svensén stadig være forskelle med hensyn til semiotisk teori og i en vis grad også fagsystematik, og derfor vil terminograferne også fremover være af den opfattelse, "att terminografi och facklexikografi inte är samma sak".

Beklageligvis skal Svensén øjensynlig ikke selv have noget klinket. Han tør i hvert fald ikke selv komme med et skråsikkert bud på fremtiden: "Mitt svar på frågan huruvida terminografi och facklexikografi blir samma sak nu när ordböckerna blir databaser måste därför bli: Nej bara delvis". Og lidt længere fremme: "För vem vet – de två termerna facklexikografi och terminografi kanske visar sig vara mer synonyma än vi anar."

Svensén er en pæn mand og en stor diplomat, som opfordrer til fremtidigt samarbejde mellem leksikografer og terminografer. Spørgsmålet er dog, om hans vægelsindede svar virkelig beforder det samarbejde, han efterlyser. I forvejen er der også forskellige arbejdsmetoder

og præsentationsformer internt inden for såvel leksikografi som terminografi. Hvis man fulgte Svenséns logik, kunne man derfor lige så godt opsplitte både leksikografien og terminografien i nye selvstændige discipliner, og så ville man være lige vidt – også selv om man opfordrede til samarbejde.

En anden – og mere realistisk – måde at takle problemet på ville være at tage udgangspunkt i, hvad henholdsvis leksikografer og terminografer rent faktisk beskæftiger sig med, og ikke hvad de mener om sig selv. Man kunne derfor starte med at stille det helt centrale spørgsmål: Hvad er henholdsvis leksikografiens og terminologiens genstandsområde? Enhver selvstændig disciplin har som bekendt sit eget genstandsområde. Leksikografiens genstandsområde er leksikografiske opslagsværker, uanset om de har kommunikative eller vidensrelaterede funktioner, og uanset om de præsenteres i trykt eller elektronisk form (se Tarp 2000). Hvad er terminologiens genstandsområde? Det er op til terminologerne selv at afgøre. Men når man begynder at præsentere resultaterne af sin videnskab – det være sig lingvistik, biokemi eller (måske) terminologi – i form af leksikografiske opslagsværker, så bevæger man sig ind på leksikografiens særlige domæne. Terminografiske produkter – indbefattet de anvendte metoder – vil derfor nu som før blive gjort til genstand for den teoretiske leksikografis kritiske og systematiske forskningsarbejde. Det forhold kan nok så megen grøftegravning ikke ændre ved.

To værkstedsrapporter

Terminologi och språkvård udmærker sig ved hele to værkstedsrapporter. Det drejer sig om Åsa Holmérs beretning om den svenske datatermgruppes arbejde og Virpi Kalliokuusis bidrag om erfaringerne med udarbejdelse af den finske miljøordliste. Kvaliteten af en værkstedsrapport kan bl.a. måles ved, om de reelle diskussioner og problemer i det pågældende projekt kommer på bordet. Gør de det, kan sådanne værkstedsrapporter være endda uhyre lærerige. Ofte er de dog meget kortfattede og af en tilsvarende inferiør kvalitet.

Både Holmérs og Kalliokuusis bidrag hører til i den bedre ende. Det er især interessant at se, hvordan de to projekter – på trods af at de begge henholder sig til terminologiens principper – på flere områder har grebet tingene forskelligt an og anvendt forskellige metoder i deres arbejde. Det gælder ikke mindst med hensyn til udarbejdelse af begrebssystem og definitioner.

For eksempel ser den svenske gruppe ud til at være gået meget pragmatisk til værks: "Ambitionen är inte att utarbeta någon fullständig terminologi utan att ta upp ett urval av sådana termer där man kan behöva hjälp [...] I och med att våra rekommendationer inte har till syfte att täcka alla begrepp inom en grupp samhörande blir det endast i undantagsfall relevant att upprätta begreppssystem över begreppen [...] Ibland finns det inga definitioner, ibland ingår exempel i definitionerna, ibland är definitionerna snarare förklaringar. De förklaringar som ges gör alltså inte anspråk på att vara fullvärdiga definitioner i terminologisk mening".

Miljøordlisten har derimod i sit udgangspunkt anvendt "ett antal allmänna kriterier", som anvendes ved systematisk definitionsskrivning i terminologisk ordlistearbejde. De vigtigste af disse kriterier er, "att definitioner bör innehålla enbart sådan information som är väsentlig för att identifiera begreppet och avgränsa det mot andra näraliggande begrepp. Begreppets plats i begreppssystemet bör återspeglas i definitionernas ord- och termval. Relationerna mellan begreppen borde visas explicit med hjälp av länkar till de näraliggande begreppens termer. Information som redan ingår i definitionerna av de näraliggande begreppen borde inte upprepas i onödan och definitionerna borde formuleras så att de kan sättas in i termernas ställe i löpande text".

Disse kriterier, som bestemt ikke vil blive anbefalet i moderne brugerorienteret leksikografi, viste sig imidlertid at skabe en række problemer: "Information om begreppens faktainnehåll anges i en alltför sammanpackad form. Begreppsinformationer blir i viss mån gömd bakom flera olika sammanlänknings- och termhänvisningar. I praktiken innebär detta ofta att man för att kunna få en tydlig bild av ett begrepps faktainnehåll först måste gå igenom flera definitioner av relaterade begrepp."

Kalliokuusi viser her på fortrinlig vis, hvordan de valgte terminologiske kriterier kom i karambolage med en brugers interesser. Ydermere var det sådan, at fageksperterne mente, "att definitionerna borde vara mera självständiga och stå för sig själva". Dette problem blev så løst ved hjælp af "begreppsrelateret tillägsinformation i anmärkningar som kompletterer definitioner", idet man hermed gjorde det "lättare för fackmän och även andra ordlisteanvändare att förstå informationen om begreppens faktainnehåll". Dertil kommer, at "i anmärkningen har man sedan angett tillägsinformation om de aktuella miljöförstörelsernas olika egenskaper".

Som det helt klart fremgår af ovenstående, har man i begge de to projekter – og navnlig i sidstnævnte – under påvirkning af blandt andet de fageksperter, som har deltaget, forsøgt at løse problemer, som alene

stiller sig ud fra et brugersynspunkt, og som dermed ikke har noget at gøre med terminologiens principper i snæver forstand. Hermed har man i virkeligheden anlagt den moderne brugerorienterede fagleksikografis synsvinkel. Og det er derfor knap så underligt, at den foreslåede løsning næsten til forveksling minder om de ordbogsartikler, som Bergenholtz og Kaufmann (1997:116) har konciperet til en bioteknologisk "lexinome":

miljöstörning

miljöförstöring som förorsakar allvarlig *miljöolägenhet*

Miljöförstöring är ofta vitt utbredda eller på annat sätt betydande skador på miljön. Följden är att de förstörda ekosystemen inte i allmänhet återställs, men uppkomsten av ett nytt ekosystem är ännu möjligt.

EKSEMPEL 1. *Oversat ordbogsartikel fra Miljöordlistan (TSK 27)*

gene

the basic unit of inheritance transmitted from parent to offspring

An organism contains many genes – in humans approximately more than 100,000. Each gene has a specific characteristic, e.g. one out of the potential blood groups. In chemical terms genes are small sections of big complex molecules, the nucleic acids. In bacteria these are coiled aggregates and in higher organisms they are constituents of chromosomes.

→ bacterium, chromosome, molecule, nucleic acid

→ § 3, 21

EKSEMPEL 2. *Ordbogsartikel fra Bergenholtz og Kaufmann (1997)*

Som det fremgår, indeholder begge artikler en kort definition efterfulgt af en længere forklaring. Og de har begge et system af henvisninger, som beror på henholdsvis et begrebssystem og en fagsystematik, idet Miljöordlistan bruger kursiv som henvisningsindikator, men lexinomen

bruger piletegnet til at angive eksplicite henvisninger til relaterede ordbogsartikler samt en paragrafopdelt og systematisk opbygget faglig oversigt. På grundlag af disse resultater er det svært at se, at disse to ordbogsartikler skulle bygge på to discipliner, som angiveligt skulle være helt forskellige og selvstændige i forhold til hinanden, nemlig terminografi og fagleksikografi!

Både Holmér's og Kalliokuusi's bidrag videregiver i øvrigt også andre interessante erfaringer. Mest relevant i forhold til konferencens formål er det, at begge parter på grundlag af disse erfaringer gør sig til talsmænd for et tværfagligt samarbejde mellem terminologer, fageksperter og sprogrøgttere. I det samarbejde hører folk med forstand på teoretisk og praktisk leksikografi givetvis også med. Det er derfor velkomment, at Åsa Holmér i sin konklusion tager dette spørgsmål op: "För ett år sedan var jag och Katja Hallberg på en nordisk lexikografikonferens i Helsingfors. Där var det också uppenbart att terminologer och lexikografer arbetar med alldeles för lika saker för att det ska vara så vattentäta skott mellan grupperna. Det behövs fler samarbetsprojekt där dessa grupper möts."

"Begrebet" og det sproglige tegn

Efter ros falder der ofte ris. Det er også tilfældet her. Virpi Kalliokuusi har i sit bidrag en kort teoretisk introduktion til projektet omkring miljøordlisten. Denne introduktion sammenfatter en række af den terminologiske teoris centrale principper. Disse principper er velkendte principper for den, som har sat sig ind i terminologien, og det følgende er derfor ikke så meget en polemik mod Virpi Kalliokuusi som mod terminologiens teoretiske grundlag i almindelighed. Man må jo benytte sig af enhver lejlighed til at rejse en polemik, når man mener, at der er noget at komme efter. Nok så mange ønsker om samarbejde mellem leksikografer og terminologer bør ikke forhindre, men tværtimod lægge op til en sund dialog og meningsudveksling, hvor man går teoretisk i flæsket på hinanden. Respekt for andres ret til at have deres egne opfattelser og metoder er ikke det samme som, at man er enig i disse opfattelser og metoder.

"Begrebet" er om noget en hjørnestein i det teoretiske fundament, som terminologien bygger på. Men det er samtidig terminologiens akilleshæl. Ikke mindst, fordi forskellige terminologer synes at have forskellige opfattelser af, hvordan dette "begreb" forholder sig til den almindelige lingvistiske teori. Virpi Kalliokuusi skriver således, at der er to grundlæggende principper for praktisk ordlistearbejde, og at "den

första principen baserar sig på den allmänlingvistiska modellen för det språkliga tecknet (uttryck vs betydelse), men i stället för att utgå från den språkliga formen för att komma fram till innehållet tar man sig från innehållet till formen inom terminologin".

Man skal her lægge mærke til det lille "i stället för". Hvem er det, som ifølge terminologerne i modsætning til dem selv går fra den sproglige form til indholdet? Det er i hvert fald ikke den almene lingvistik, som netop tager udgangspunkt i det samlede sproglige tegn. Og det er bestemt heller ikke leksikografer, som gør det samme, når de selekterer ord og termer til deres ordbøger. En fagleksikograf selekterer ikke et lemma alene ud fra en bestemt lyd eller kombination af bogstaver, dvs. ud fra det sproglige tegns form, men kigger samtidig på dette tegns indhold for at se, om det har relevans for den pågældende ordbog. Det er alfa og omega for enhver leksikograf.

Virpi Kalliokuusi synes dog allerede på næste side at glemme ovenstående udsagn, idet hun her forklarer, at en ordlisteredaktørs opgave er "att erbjuda användarna beskrivningar av fackspecifika begrepp, dvs. beskrivningar av tankeenheter (eller kunskapsenheter). Begreppen är i och för sig generaliseringar av en grupp individuella men likartade fenomen i verkligheten. Ordlisteredigeraren [...] syftar till att ange språkliga beskrivningar av vissa mentala enheter som baserar sig på språkanvändarens generaliseringar av omvärlden".

Disse "tankeenheter", "kunskapsenheter" eller "mentala enheter" kan kun forstås på to måder. *Enten* optræder de i overensstemmelse med den almene lingvistiske teori som sproglige tegn, dvs. som en enhed af form og indhold (eller lydbillede og forestilling), og i så fald drejer det sig ikke om at gå fra indholdet til formen, men om at gengive det pågældende lydbillede i form af fysisk lyd eller tilsvarende skrift. *Eller* også optræder de som "ren tanke", dvs. indhold uden form (forestilling uden lydbillede), og i så fald går man faktisk fra indhold til form, men har samtidig brudt med grundprincippet i den almindelige lingvistik. Enten det ene eller det andet: der findes ingen gylden mellemvej. Og dermed har Virpi Kalliokuusi på den ene eller anden måde rodet sig selv og terminologien ind i en selvmodsigelse, idet hendes to oprindelige udsagn ikke på samme tid kan være sande, men tværtimod gensidigt udelukker hinanden.

Det fremgår ikke klart af teksten, om Virpi Kalliokuusi selv betragter de "mentala enheter" som sproglige tegn eller blot ren form. Men vi må håbe, at det er førstnævnte, da skaden i det mindste ikke bliver så stor og forvirringen langt mindre. For allerede et afsnit længere fremme skriver hun i forbindelse med redaktørernes rekommandationer af termer, at "termer borde væljas så att de entydigt och klart hänvisar till

hela begreppets innehåll. Termer borde också vara genomsynliga, precisa, konsekventa, motiverade, byggbara och språkligt korrekta". Bortset fra det besynderlige i, at et begreb kan have et indhold, når det selv er defineret som indhold, så viser denne henvisning til termernes gennemsigtighed, at der allerede i forvejen findes en kobling mellem form og indhold. Som allerede Saussure slog fast, er det sproglige tegns form helt igennem arbitrær i forhold til dets indhold. En term kan derfor kun være gennemsigtig, hvis den har lighedspunkter med en anden term, som har en for brugeren allerede kendt relation til i det mindste en del af det "begreb", som skal termgives. Men er det tilfældet, kan der følgelig ikke være tale om "ren tanke".

Kort og godt: Terminologer efterlyser stringens i deres arbejde med "begreber", termer og definitioner, men de burde måske også begynde at rydde op i deres egen baghave og skabe stringens i deres egne teorier.

Islandsk utopi

Ari Páll Kristinssons og Sigrún Helgadóttirs bidrag handler om islandsk sprogrøgt og terminologi. Som altid, når man læser om islandsk sprogpolitik, føler man et sting af misundelse. Selv om man ikke nødvendigvis synes om alle de beslutninger, som tages, så kan den store interesse, som vies sproglige anliggender fra alle sider af det islandske samfund, ikke undgå at gøre et stort indtryk på en lingvist. I den forstand er Island et utopia for sprogvidenskaben.

Kristinssons og Helgadóttirs bidrag bringer i og for sig ikke noget nyt frem for den, som fra sidelinjen har fulgt med i de islandske diskussioner. Men det giver et udmærket billede af det tilsyneladende omfattende samarbejde, som finder sted mellem almindelige sprogrøgttere, terminologer og fageksperter med udgangspunkt i Islands Sprognævn, der åbenbart også på dette område er mere fremmeligt end sprognævnene i mange af de øvrige nordiske broderlande. Teoretisk er bidraget uden de store armsving og noget rapportagtigt. Men det udfylder vel sin mission med hensyn til det formål, som indkalderne havde med konferencen i Gentoft.

Konklusion

Ved vejs ende kan det endnu engang konstateres, at de forskellige bidrag i publikationen har en meget svingende kvalitet. Nogle af dem sætter faktisk tanker i gang hos den opmærksomme læser, mens andre

mest af alt minder om de rapporter, som periodevis afgives i forbindelse med projektarbejde. De mest interessante eller relevante i bred forstand er omtalt ovenfor. De øvrige artikler i publikationen er ikke værd at kommentere. De burde aldrig have været trykt.

Men var jer, nordiske indvånere! Denne type bidrag tilhører fremtiden. Når internettet overflødiggør trykte publikationer og dermed bedømmelsesudvalg, der kan borge for kvaliteten, og når alle og enhver begynder at publicere deres artikler på nettet, bliver det vor dont at pløje store mængder materiale igennem for at finde nålen i høstakken. Til den tid, som næppe ligger mange måneder ude i fremtiden, vil vi med vemod se tilbage på disse udvalg eller gå jagt efter et geni, der kan finde et filter til kvalitetssortering på internettet. Eller hedder det nu en si, en simaskine eller en filterpose? Det spørgsmål kan man bruge lang tid på at diskutere over en kold øl i køknet, men det retfærdiggør næppe en hel videnskabsgren.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Uwe Kaufmann 1997: Terminography and Lexicography. A Critical Survey of Dictionaries from a Single Specialised Field. In: S. Tarp (red.): Thematic Section: Specialised Lexicography and Terminology. *Hermes* 18, 91–125.
- Dansk Sprognævn 1986: *Retskrivningsordbogen*. København: Dansk Sprognævn (I kommission hos Gyldendal).
- Dansk Sprognævn 1996: *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. København: Aschehoug.
- Laurén, Christer, Johan Myking & Heribert Picht 1997: *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- Tarp, Sven 1999: Lørnerordbøger for indvandrere og andet godtfolk. In: *LexicoNordica* 6. Oslo: Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk Språksekretariat, 107–132.
- Tarp, Sven 2000: Theoretical challenges to practical specialised lexicography. In: *Lexikos* 10. Stellenbosch: African Association for Lexicography, 189–208.

Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. In: H.H. Munske et al. (Hrsg.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 729–790.

Trond Trosterud

Stor norsk-samisk ordbok / Dáru-sámi sátnegirji. Davvi Girji, Karasjok 2000.

Norsk-samisk ordbok (NSO) er komen – den første ordboka med meir enn 10.000 oppslagsord frå eit skandinavisk språk til nordsamisk¹. Det er vanskeleg å overvurdere kor viktig denne ordboka vil vere for utviklinga av samisk. Med tanke på neste opplag inviterer forlaget i forordet til attendemeldingar frå brukarar. Det bør dei få, for eit slikt leksikografisk nyhende fortener merksemd. NSO er ei produksjonsordbok med vekt på informasjon om samisk til produksjon av samisk tekst. Brukarar som kan samisk, men ikkje norsk, vil ha mindre nytte av NSO. Vi veit at 98 % av språka i verda blir snakka av språklege minoritetar. Skal desse språka ha ei framtid, i ei modernisert verd, treng dei ordbøker frå majoritetsspråket til minoritetsspråket. Ei vurdering av ordbøker som denne har dermed også allmenn interesse.

Enno er NSO eit halvferdig produkt, eit mellomstadium på vegen frå grunnlaget – den samisk-norske ordboka til Kåven mfl. (1995), her forkorta SNO – til å bli ei ordbok med norsk som kjeldespråk og samisk som målspråk. Føremålet med denne meldinga er å vise kor NSO står i dag, og kva som bør vere vegen framover.

1. Norsk-samisk, eller samisk-norsk?

NSO blir naturleg nok marknadsført som ei norsk-samisk ordbok, når oppslagsorda er på norsk og omsetjingane til samisk. Likevel er det ikkje så enkelt, jf. det første avsnittet i forordet:

Stor Norsk-samisk ordbok har omtrent 25.000 oppslagsord. I forhold til forlagets samiske ordboksutgave "Sámi-dáru sátnegirji – Samisk-norsk ordbok" (SNO), som kom ut i 1995, og som er grunnlaget for denne ordboka, er det lagt til omtrent 5000 nye ord. Ordboka inneholder vanlige samiske ord, ord som ikke lenger er i bruk, ord fra nyere tid, og også andre moderne ord.

¹ Takk til Lene Antonsen, Turid Farbregd, Siri Broch Johansen, Svein Lund og til redaksjonen i LexicoNordica for kommentarar til tidlegare versjonar av denne bokmeldinga.

Interessant nok står det ikkje noko om kva slags norske ord ordboka inneheld, berre om dei samiske orda. Denne fokuseringa seier korleis ordboka er bygd opp. For å få fram dette må vi sjå nærare på strukturen til ordartiklane i boka.

1.1. Strukturen i ordartiklane

Ordartiklane i NSO liknar ikkje på artiklane i noko anna ordbok eg har sett, og denne eksklusiviteten fell ikkje heldig ut. Som brukar ventar eg eit norsk oppslagsord, opplysningar om det norske ordet, deretter ei samisk omsetjing med opplysningar om det samiske ordet, skjematisk sett omtrent slik:

- Norsk oppslagsord
- Grammatiske opplysningar om det norske oppslagsordet
- Samisk omsetjing av den primære tydinga til oppslagsordet
- Grammatiske opplysningar om det samiske ordet
- Norsk eksempelsetning for å illustrere bruk, val av preposisjon, osb.
- Samisk omsetjing av eksemplet
- Fleire tydingar av oppslagsordet, tematisk ordna, med omsetjingar og eksempelsetningar på same måte
- Til slutt idiomatisk bruk av oppslaget, faste uttrykk o.l.

Eit godt døme på ein slik struktur finn vi i *Norsk-estisk estisk-norsk ordbok* (Farbregd mfl. 1998, her forkorta NEEN), t.d. for oppslagsordet *gå*, som er delt i fem. Først finn vi tre tydingsgrupper, frå konkret til meir abstrakt, deretter ei fjerde, om tid, og til slutt ei femte som viser ulike typar av preposisjonsbruk i samband med *gå*. Dette siste punktet er rimelegvis svært relevant i og med at estisk liksom samisk har eit grammatisk system som skil seg drastisk frå det norske preposisjons-systemet. Merk at all tekst på norsk er sett i kursiv, mens all tekst på estisk står i normal, og at tala frå 1 til 5 er sette i halvfeit. Eksempelsetningane er skilde frå kvarandre med semikolon.

1 gå gikk gått 1 (*gå, spasere*) *kõn|dima [-nib 28], käi|ma [-a 38]; barnet lærte å ~ laps õppis kõndima; jeg ~r til fots käin jalgsi 2* (*gå, dra*) *min|ema [-na 36*]; han gikk hjem ta läks koju; ~r det buss til Tartu? kas Tartusse käib busse? 3* (*fore~*) *toimuma [27], juhtuma [27]; hva er det som ~r for seg her? mis siin toimub?; hvordan gikk det til? kuidas see juhtus? 4* (*gå, være i gang*) *klokka ~r kell käib; det ~r rykter liiguvad*

jutud **5** (*tid:*) kuluma [27]; *tida ~r* aeg kulub **6 an:** *det ~r an* see on vöimalik; **av:** *~ av fra stillingen* ametist lahkuma; *blyanten gikk av pliiats läks katki*; *hva ~r det av ham?* mis tal viga on?; **for:** *det ~r for å være kunst* seda peetakse kunstiks; **igjen:** *~ igjen* kummitama [27]; *feilen ~r igjen* viga kordub; **inn:** *avisa gikk inn* ajaleht lakkas ilmumast; *jeg ~r inn for forslaget* pooldan ettepanekut; **med:** *han ~r med slips* ta kannab lipsu; *~ med på noe* nõustuma millegagi; **opp:** *sola gikk opp* päike tõusis; *det gikk opp for meg* ma taipasin; **over:** *smerten ~r over* valu läheb üle; *vi ~r over til solenergi* läheme üle päikeseenergiale; **på:** *han gikk på toget* ta läks rongile; *han ~r på piller* ta tarvitab rohtusid; **ut:** *vi ~r ut fra at det er sant* oletame, et see on tõsi; *det gikk ut over ham selv* ta kannatas selle all ise; *hva ~r forslaget ut på?* mis selle ettepaneku mõte on?

NSO er bygd opp på ein heilt annan måte enn NEEN. Ein typisk ord-artikkel i NSO ser slik ut:

- Norsk oppslagsord
- Ordklasseinformasjon om den samiske omsetjinga
- Samisk omsetjing, viss det er fleire omsetjingar, kjem dei alfabetisk
- Informasjon om stadieveksling i det samiske ordet
- Norsk omsetjing av det samiske oppslagsordet
- I parentes: norskspråkleg parafrase av det norske oppslagsordet

Oppslaget for *gå* i NSO ser slik ut:

gå v- deavirdit (gå med slepende skritt, slepe seg fram), loaidat, -idd- (tre, stige), loaiddastit (skride, gå med faste skritt), mannat, -n- (dra, reise, fare, *mana dearvan* farvel (sagt til den som drar), *mo duinna manná* hvordan går det), ramssihit (gå med fillete klær), readnjut (gå på sine korte bein), reahccut, -hc- (gå med korte og skjeve bein), realssistit (gå med kofta el. pesken åpen), reavrut, -vrr- (gå hjulbeint, gå noensteds hen på sine krumme bein), rihccut, -hc- (gå barbeint; gå småskjelvende (om reinkalv, lam el. kalv som knapt kan gå); hoppe om frosk), ruv'vet (gå med vrikkende bevegelser), sallut, -l- (lange ut, løpe, gå el. løpe med med [sic!] svært lange skritt; om dyr: galoppere svært), ~~sallut~~, -r[]- (gå lett hoppende om kvinner), simput, -mpp- (bevege seg med korte, raske steg, fare med korte hopp og sprett som haren), skeavkáhit (gå noensteds med lette skritt), skolput, -lpp- (gå med pesk el. kofte el. dork på seg som baktill står ut i en pose), steamput, -mpp- (stampe el. gå i vei på sine tunge bein), ³eatkkuhit (gå med tunge skritt), váhccahallat ~ váhccáhallat, -l- (få til å gå, følge etter), vácca^ait (gå fram og tilbake, gå en tur, gå på besøk, spasere), vájaldit ~ vájuldit (vandre, nomadisere), vázát (gå av sted, begi seg av sted), vázzilit (gå avsted), vázzit, -cc- (gå på), váccáldahttit, -ht- (gå med, støtte, gå med og støtte, leie), váccihit

(gå med, lede, leie (en som ikke kan gå), kjøre i skrittgang); *geavvat*, -v-, *geavvat lági* gå an; *mo duinna ~ dutnje geavai?* hvordan gikk det med deg?; *geavvat badjelii* gå løs på, treng inn på), *soabastuvvat*, -v- gå an, ville passe

Det er inga eksplisitt inndeling her, men vi ser at det er ført opp 28 samiske omsetjingar. Dei 24 første er alfabetisk ordna frå *deavirdit* til *vázzit*, og deretter er det, som av ettertanke, ført opp ytterlegare 4 omsetjingar. Brukaren står her ovafor litt av ei utfordring for å finne fram til den mest sentrale omsetjinga, som er nett *vázzit*.

I svært sjeldne tilfelle (ca. kvart 100. oppslagsord) er det òg ført opp samiske eksempelsetningar med norsk omsetjing, og altså ikkje norsk eksempelsetning med samisk omsetjing, som vi finn i andre ordbøker. I og med at eksempelsetninga tar utgangspunkt i det samiske ordet, treng ikkje eksemplet ha noko med oppslaget å gjere, t.d. eksempelet *osten loahpa* til oppslagsordet **ende**:

ende s. *geah* [i, -] (spiss), -*gea*^a-, *loahppa*, -*hp* (slutt), *osten loahpa* jeg kjøpte resten, *ma* [eoassi, -s- (bakdel)

I og med at ei samisk-norsk ordbok (SNO) ligg til grunn, er det for så vidt lett å forstå kva som har skjedd: Berre å bytte om på oppslagsord og omsetjing, men la resten av artikkelen stå, fører til mykje mindre arbeid enn det ville ha vore viss heile ordartikkelen hadde blitt omforma. Men prisen å betale for denne arbeidsmåten er svært høg. Fine eksempelsetningar er i praksis bortkasta fordi dei står under andre oppslagsord enn der brukaren vil vente å finne dei (i dette tilfellet under *ende* og ikkje under *resten*). Og når det er så få eksempelsetningar, får brukaren svært lite informasjon om korleis dei samiske orda blir brukt – eller dei norske orda, som vi kanskje kunne ha venta oss.

1.2. Frå grunntyding til avleidd tyding

Ein regel i oppbygginga av ordboksartiklar er at den grunnleggjande tydinga kjem først, med avleidd tydingar etter kvart. På denne måten er det mogleg å følgje den semantiske utviklinga, og sjølv bruke grunnordet i nye, avleidd tydingar på ein idiomatisk måte. I og med at NSO sorterer omsetjingane alfabetisk, går den semantiske strukturen tapt. Jf. oppslaget *stamme*, der tydingsgruppene kjem lagvis nedover i ordartikkelen:

stamme s. [earda, -rdd- (nasjon, rase); *gassamuorra*, -r- (den delen av et tre som forbinder rot og greiner); *heaimu*, -ipm- (slekt i vidare forstand); *máddodat*, -hk-, -g- (bestand, *stamme* (f.eks. fiskebestand)); *mátta*, -dd-:g (nederste del av noe, rot i betydningen av nederste delen

eller festet; tykkenden av noe (f.eks. av en fiskestang); språkv.: den delen av et ord som er igjen når evt. bøyningssuffixer er fjernet); máttar, -dd- (avstamning, forfedre); olheárdar, -rdd- (folkegruppe); sohkagoddi, -tt- (stamme (i sin helhet))

Grunntydninga her er "den delen av et tre som forbinder rot og greiner", og frå dette er ordet overført til andre tydingsområde. Den tydinga som dekkjer folkegrupper, dukkar i artikkelen opp på tre ulike stader. Ein klår disposisjon for dei ulike tydingsgruppene av det norske oppslaget ville gjort det mogleg å sjå samanhengen mellom konkret og abstrakt tyding.

Ulike tydingar er heller ikkje skilt frå kvarandre der det er snakk om ulike lemma. Eit godt døme er oppslagsordet **kull**, der to hovudtydingar og to undertydingar kjem i tilfeldig rekkjefølgje nedover i ordartikkelen, med oppattaking av lange parafraser og eit generelt uoversiktleg resultat:

kull s. beassádat : -hk-, -g- (flokk), bessos (dyreunger som er født el. klekket samtidig av samme mor, f.eks. rypekull); mánnabeassádat -hk, -g- (barneflokk, født i samme ekteskap); beasu^a, -esso- (dyreunger som er født eller klekket samtidig av samme mor, f.eks. rypekull); áadda, -d- (karbon, trekull (kjem. symbol C)), íitna, -n- (trekull; kullstift), karbon (grunnstoff som finnes fritt i naturen (kjem. symbol C)), koalla, -l- (fellesbetegnelse på en gruppe (brun)svarte karbonrike stoffer, kullstift); buolva, -lvv- (årsklasse, generasjon; gruppe personer som går på samme trinn på skole el.l.)

Jf. korleis det same oppslagsordet er handsama i NEEN der vi faktisk får meir informasjon trass i at NEEN er langt meir kortfatta enn NSO:

- 1 **kull -et** – (*unger*) pesakon|d [-na 22i]; (*årsklasse*) kursus [-e 11/9], len|d [-nu 22e]
- 2 **kull -et** – süsi [söe 15]
- 3 **kull**: *om* ~ uppi

2. Oppslagsorda

2.1. Dei allmenne orda

NSO er, som det går fram av forordet, bygd opp ved å snu SNO. På den måten blir sjølv sagt det norske ordforrådet styrt av det opprinnelege ordforrådet i SNO. For å kompensere for dette har redaktørane lagt til omtrent 5000 ord, går det fram av forordet. Med 25.000 oppslagsord skulle ein vere eit godt stykke på veg til å dekkje det grunnleggjande ordforrådet i eit språk. I og med at ein stor del av oppslagsorda i NSO ikkje vil stå i like store ordbøker frå norsk til andre språk, anten fordi

dei representerer spesielle fagområde (*gluttsnipe, raidepulk*), eller fordi dei er ført opp for å dekkje morfologiske prosessar i samisk heller enn for å representere det norske ordforrådet (*gåer, settes*), står det langt færre enn 25.000 ord att til å dekkje basisordforrådet. For å finne ut kva som er med og kva som framleis manglar, samanliknar vi igjen med NEEN. NEEN inneheld 21.000 norske oppslagsord som er litt færre enn for NSO, men det skulle likevel vere mogleg å samanlikne dei. Her kjem ei samanlikning av oppslagsorda for eit tilfeldig utsnitt med ord på *ka-*. Tabellen nedanfor inneheld dei orda som berre står i den eine av dei to ordbøkene. Oppslagsord som står i begge ordbøkene (som t.d. *kabal, kafé*), er ikkje lista opp:

Oppslagsord i NEEN men ikkje i NSO (121 unike ord av totalt 254 på <i>ka-</i>):	Oppslagsord i NSO men ikkje i NEEN (108 unike ord av totalt 242 på <i>ka-</i>):
--	--

kabaret, kabelbane, kabelfjernsyn, kabin, kabinett, kabriolet, kader, kadett, kaffekanne, kaffeservise, kaffetrakter, kaffi, kakeboks, kakemons, kakerlakk, kaki, kala, kalas, kaldsvette, kaldtbord, kalesje, kaliber, kalkere, kallelse, kalles, kalosje, kameratskap, kamgarn, kamille, kamin, kaminhylle, kamme, kampdyktig, kampere, kampestein, kanadier, kanadisk, kanalisere, kanalje, kandelaber, kandidere, kandisert, kane, kanonball, kanonisere, kansellere, kansellist, kansler, kantarell, kantate, kaotisk, kapellmester, kapitalistisk, kapitulere, kapp, kapprustning, kapp-sag, kaprer, kaprifol, kaprise, kaprisøs, kapsle, kaputt, kar m., karaffel, karakterfast, karakterisere, karakteristikk, karakterjag, karakterstyrke, karamellpudding, karantene, karat, karavane, karbonade, karbon-papir, kardangaksel, kardinal, kardinal-punkt, karduspapir, kare, karenstid, kar-folk, karikatur, karikere, karjol, karnapp, karpe, karsjukdom, karslig, kartotek, kaserne, kasjott, kaskoforsik-ring, kassabeholdning, kassabel, kassa-suksess, kastesluk, kastesting, kasus, katalogisere, katarr, katastrofal, kate-dral, kategorisk, katekisme, katolisisme, katte, katteaktig, kattepine, kattepus, kattøye, kaudervelsk, kausjon, kausjon-ere, kausjonist, kavaler, kavaleri, kavalerist, kavalkade	k-bokstav, kabelsko, kaffebønne, kaffe-kopp, kaffepose, kakeform, kakefyll, kakepinne, kakepynt, kakerist, kaketrinse, kakking, kakse, kaldluft, kaldsag, kald-vær, kalibrere, kalkulasjon, kalkyletabell, kalott, kalottnyhet, kalvbeint person, kalvedans, kalvelek, kalvenese, kalve-skinnsbukse, kalvingsland, kalvingstid, kalvtung, kameratvesen, kamilleblom, kamkeramikk, kammerlærd, kammusling, kamplysten, kamsemage, kamstål, kamuflasjefarge, kamuflasjetråd, kamuflert, kank, kannik, kanselli, kansellikollegie, kantbånd, kantele, kant-hugging, kantlyng, kantløs, kantrein, kantring, kantstilt, kapasitetsbegrensning, kapasitiv, kapillarvirkning, kapillær, kapillærrør, kapitalavkastning, kapitalbasert, kapitalinntekt, kapitalinteresse, kapitalisering, kapital-kostnad, kapitalstruktur, kappestrid, kappkjøring, kapproing, karaktersvak, karantenetid, karasjoking, karbon, kardang, kardeflor, kardemommeplante, kardialgi, kareler, karelsk, karke, karke-bånd, karmslede, karnevalskostyme, karriererytter, karsporeplante, karusell, kasein, kasjettskygge, kaskelott, kassa-bok, kassadagbok, kasseringsobjekt, kastehorn, kasteløs, kastenot, kastenot-plass, kastepil, kasteslynge, kastevåpen, kastrasjon, kasusform, katekismus, katet, kattefot, kattemat, kattesprang, kausativ, kavitasjon, kavitetsdyr
--	--

Vi ser at det er svært stor skilnad i ordforrådet i dei to ordbøkene, dei deler faktisk berre tre av fem oppslagsord. Orda som berre står i NSO er av tre slag: ord som er karakteristisk for tradisjonell samisk kultur (*kalvingsland*, *kantrein*, *kantlyng*, *kastehorn*), ikkjeleksikaliserte samansetjingar eller samansetjingar det er mogleg å danne på samisk på same måten som på norsk (*kalkyletabell*, *kalvenese*, *kammerlærd*, *kamuflasjefarge*, *kamuflasjetråd*, *kapitalinntekt*, *kapasitetsbegrensning*), og ord som eigentleg høyrer heime i eit leksikon (*kavitasjon*). At vi finn ord i NSO som er viktige i samisk samanheng, er svært forståeleg. Verre er det med dei ikkjeleksikaliserte samansetjingane. Desse er det i prinsippet uendeleg mange av, og redaktørane burde heller brukt kreftene på å få med fleire grunnord.

Ofte fører NSO opp samansetjingar utan å føre opp dei ulike delane (*kalvingsland* og *kalvingstid*, men ikkje *kalving*, *kammerkollegie*, men ikkje *kollegie* (eller *kollegium*), *karantenetid*, men ikkje *karantene*, *hvitsnutedelfin*, men ikkje *delfin*).

NEEN har òg ein del samansetjingar NSO ikkje har, t.d. *kaffekanne* der NSO har *kaffepose*. I det store og heile er langt fleire av samansetjingane i NEEN leksikaliserte. For å få ein peikepinn om i kor stor grad dei to ordbøkene hadde funne leksikaliserte samansetjingar, kørde eg dei to ordsamlingane ovafor gjennom eit ordretteprogram utan samansetjingsmodul. Ordretteprogrammet for bokmål i Microsoft Word 5.1 for Macintosh kjende att 103 av 121 ord i NEEN, eller 85 % av oppslagsorda, men berre 36 av 108, eller 33 % av oppslagsorda i NSO. Så sjølv om omfanget er omtrent like stort (21.000 oppslag i NEEN og 25.000 i NSO), er basisordforrådet i NSO langt mindre enn i NEEN. Sjølv om NSO inneheld 25.000 oppslagsord, kan vi ikkje vente betre dekning for det allmenne ordforrådet enn i ei lita ordbok på 7–10.000 ord.

2.2. Verb

Dei lengste ordartiklane i NSO er verbartiklar, men dei inneheld ikkje analyser av dei norske verba. I staden listar dei opp store mengder samiske verb som skil seg frå kvarandre ved at dei har ulik aksjonsart. Eit godt døme er artikkelen *gå* som vart sitert tidlegare. Verbet *ha* får ei handsaming motsett det *gå* fekk:

ha v. barggastyvvat, -v- (ha arbeidslyst), diehtalit (ha avtale, ha avtale innbyrdes), suitit, -itt- (ha råd til)

Til skilnad frå *gå*, som får bortimot ei heil side, står det ikkje meir enn dette om *ha* i NSO. Grunnen er lett å forstå: Samisk har ikkje noko verb som tilsvarer *å ha* (det har ikkje dei andre finsk-ugriske språka heller). Då SNO vart snudd til NSO, var det berre tre samiske oppslag som hadde verbet *ha* først i forklaringa, nemleg dei tre samiske verba vi finn som omsetjingar av *ha* ovafor (trykkfeilen i *barggastuvvat* var ikkje der i SNO). Dessverre har redaktørane gjeve ut råmanuset som kom ut av snuoperasjonen, i staden for å skrive ein ny artikkel om dette sentrale verbet. Gode modellar vil redaktørane finne i ordbøker frå skandinavisk til finsk eller estisk.

Verbet *gjøre* er i pakt med prinsippet om alfabetisk ordna omsetjingar ført opp med *bargat* (arbeide) som første omsetjing, med

dahkahit (forårsake) som andre, og først som tredje alternativ kjem den sentrale omsetjinga *dahkat*. Dei norske definisjonane avslører ikkje nokon skilnad på *bargat* og *dahkat*.

Avhengig av horisontal eller vertikal plassering skil norsk skarpt mellom *sette/stå* og *legge/ligge*. Engelsk og samisk har ikkje dette skiljet (*put, bidjat*). I og med at verbartiklane i NSO er ordna etter dei samiske og ikkje dei norske verba forsvinn denne distinksjonen. Verbet *bidjat* er ført opp begge stader, men eksempla som passar til *sette* finn vi under *legge*.

I norsk kan eit verb ofte vere både transitivt og intransitivt (eller det finst to homonyme verb, om ein vil), jf. *klossen velta / ho velta klossen, steinen rulla / ho rulla steinen*, men vi har òg *kubben brann / ho brende kubben*. I samisk er slike veksingar alltid eksplisitt uttrykt med ulike verbformer. For å få fram dette bør ei norsk-samisk ordbok skilje systematisk mellom intransitiv og transitiv tyding av dei norske verba og gje dei ulike omsetjingane til samisk. Dette er ikkje gjort systematisk. Dei norske tilleggsforklaringane til dei samiske verba er ofte til lita hjelp i og med at det samiske verbet er sett om med verb som er tvetydige. For *rulle* får vi denne distinksjonen, men med ulike grunnverb (intransitiv *fierrat* vs. transitiv *jorahit*). For *velte* er forklaringa formulert slik at transitiviteten ikkje kjem fram: "*gággat* (bryte, bryte el. velte opp) (...) *njeaidit* (felle, velte (noe stående, folk, trær))". Om det er subjektet som veltar, eller som blir velta, forblir eit ope spørsmål. Verbet *skvette* illustrerer både problema med transitivitet og tydingsskilnader: Vi har den grunnleggjande skilnaden *søla skvetter / jeg skvetter søle*, og den avleidde tydinga *Per skvatt*. NSO har to oppslag **skvette**, eitt med 25 alfabetisk oppførde omsetjingar, og eitt med ei attgløymd 26. omsetjing. Med ei metodisk tilnærming kunne dei vore redigerte etter den semantiske strukturen til verbet **skvette**. Og viss redaktørane hadde gått bort frå prinsippet om å få med alle dei samiske orda sine i NSO, kunne dei rett og slett ha fjerna mange av dei. Alle samiske ord har ikkje norske tilsvarande norske ord. Dei høyrer ikkje heime i ei norsk-samisk ordbok, men desto meir i ei samisk-norsk.

Ei anna viktig verbgruppe er modale hjelpeverb, og desse er det òg vanskeleg å overføre rett frå språk til språk. Her er det i enno større grad enn elles viktig å systematisk skilje dei ulike tydingane frå kvarandre (jf. tydingsskilnader som dei i setningane *Du må gå / Må du gå?* og *Han skal gå / Han skal vere dyktig, etter det eg høyrer*). NSO er til lita hjelp, for det vi treng er systematiske inndelingar av tydingsskilnadene i norsk. Samiske og norske modalverb er utforska i fleire avhandlingar og referansegrammatikkar, så her skulle det vere mogleg å kome vidare samanlikna med det vi finn i denne ordboka.

måtte v. ber'ret (burde), fertet (være nødt til); seahtit, -d- (burde (om noe som er høyst påkrevet), *don seadá'it guhká oárrit* du burde sove lenge (du trenger til det); hehttot (komme til å; måtte, bli nødt til)
skulle v. galgat, -lgg- (måtte (særlig i forbud); burde)

2.3. Preposisjonar

Preposisjonar har mange ulike funksjonar, og det blir ikkje lettare av at norske preposisjonsuttrykk ofte må setjast om med kasusformer i samisk. Og der det ikkje er nok med kasus, er det oftare postposisjon enn preposisjon som skal til. Noko tilsvarende dei norske partikkelverba (verb + preposisjon) finst ikkje på samisk. Dette er derfor ei ordklasse redaktørane bør legge mykje arbeid i. Vi går gjennom nokre av dei mest sentrale norske preposisjonane, og startar med *av* og *fra*.

av *pp.* alde

fra *pp.* alde (av, fra over, fra (ved)), rájes (så langt som, (like fra, helt framme, på plass)

Etter NSO kan preposisjonane *av* og *fra* setjast om med same ordet (*alde*). I røynda betyr *alde* 'oppå' og 'ned frå', men i visse samanhengar kan det òg tilsvare 'av'. Gode og oversiktlege framstillingar av dei ulike tydingane til preposisjonen *av* fins i dei fleste ordbøker, det som absolutt må med, er AGENS-*av* (*Brevet vart skrive av Marit*) og KJELDE (*Bøtta er av plast*). At *alde* er ein postposisjon som krev genitiv, går ikkje fram slik artikkelen står no. I SNO er *alde* omsett med mange preposisjonar, m.a. *av*, og dermed blir resultatet av snuoperasjonen til NSO slik vi ser det her. I mange tilfelle svarer norsk *av* til kasus lokativ på samisk, og lokativ er ikkje eit oppslagsord i ei samisk-norsk ordbok. Når det ikkje blir skrive nokon sjølvstendig artikkel for *av*, manglar òg informasjonen om lokativ bruk.

Betre går det ikkje med *fra*. Setningar som desse er ikkje med: *Jeg er fra Kautokeino* 'Mun lean Guovdageainnus eret', *en gave fra meg til deg* 'skea]ka mus dutnje'. Dei vanlegaste sambanda med verb og *fra* kunne òg ha fått plass: *si ifra*.

Preposisjonen *i* manglar heilt i NSO. Eit godt førebilete her er NEEN, som har denne artikkelen for *i*:

i -s/-sse, sees, sisse **1** (*hvor?/ kus?*) (*inne*) *i skapet* kapis, kapi sees; *i Norge* Norras; *han kjempet i krigen* ta vöitles söjas; *de stod med hendene i lomma* nad sisid käed taskus **2** (*hvor hen?/kuhu?*) *han satte seg i bilen*

ta istus autosse; *hun gikk i kjelleren etter poteter* ta läks keldrisse kartuleid tooma; *dra i krigen sötta minema; de stakk hendene i lomma* nad pistsid käed taskusse **3** (*når?/ millal?*) *i mai mais; i vår sel kevadel; i fjor möödonud aastal; i ferien puhkusel* **4** (*hvor lenge?/ kui kaua?*) *det regnet i fire dager* sadas neli päeva; *jeg ventet i to år* ootasin kaks aastat **5** *et skuespill i tre akter* näidend kolmes vaatuses; *et armbånd i gull* kullast käevõru **6** *språket i landet* selle maa keel; *den rikeste mannen i byen* linna kõige rikkam mees; *professor i historie* ajalooprofessor **7** *jeg har vondt i hodet* mu pea valutab; *han holdt henne i hånden* ta hoidis tal käest kinni **8** *i og for seg* iseenesest

Åtte ulike tydingar er kanskje i overkant, men til stor hjelp for den som skal produsere det eine eller andre av dei to språka.

For *med* har NSO to oppslag:

med *ad./pp.* miel', mielde (fulgt av; hos, ved; langs, langs med, langs etter, bortover, nedover; sammen med; i overenstemmelse med, etter; omkring i, omkring på, fra den ene... til den andre; med benyttelse av, i løpet av)

med *pp.* báras (i el. ut av noens selskap, varetekt, vold; i el. ut av den tilstand å være i lag med, utsatt for, under ledelse av, være opptatt med noe)

Her kan *mielde* tyde m.a. 'sammen med', og *báras* m.m. 'i den tilstand å være i lag med'. Det går ikkje fram at *med* i denne tydinga ofte bør setjast om med komitativ. Instrumental bruk (*skrive med penn* 'Þállit beannain') er heller ikkje med. Derimot får vi ei lang rekke omsetjingar av *mielde* til norsk, utan døme, utan kontekst, utan nokon ting. Bakgrunnen for at det er to oppslag er at *báras* er postposisjon, mens *mielde* også kan vere adverb. Her blir det ikkje kasta lys verken over *med* eller over dei samiske omsetjingane.

Preposisjonen *om* og subjunksjonen *om* har fått kvart sitt oppslagsord:

om *ad./pp.* birra, geaΩes, geah[]en, nago...de

om *k.* go, go, jes, jis, joas, jos, juos ~ jus ~ joas, jus, sahte

NSO gjev ingen døme eller tilleggsinformasjon. Det krev derfor stor grammatisk innsikt å forstå kva som er skilnaden berre ut frå forkortingane *ad./pp.* og *k.* Ein norskspråkleg brukar veit heller ikkje at *birra*, *geah[]es* og *geah[]en* – i motsetning til *nago ... de* – er postposisjonar som styrer genitiv, at *birra* passar i uttrykk som *jeg snakker om deg* 'mun hálan du birra', mens *geah[]en* uttrykker *om* i uttrykk som *om ei uke* 'vahku geah[]en'. Kva som skal plasserast før, etter og mellom *nago* og *de* går ikkje fram, og heller ikkje om tydinga skil seg frå den til *birra*. Eit eksempel ville vist at *nago ... de* er plassert

under feil oppslagsord, det skal inn under **om** k. For subjunksjonen *om* lurer vi på korfor *go* og *jus* er oppført to gonger, og vi saknar døme som viser den syntaktiske bruken. Subjunksjon *om* blir brukt både i spørje- og vilkårssetningar (*jeg lurer på om det fins liv i verdensrommet; om du kommer, går jeg*). I samisk blir *go* brukt som innleiar av spørjesetningar, og dei andre oppslagsorda blir brukt som vilkårssubjunksjonar. Dette må fram, mellom anna fordi *go* har andre og langt viktigare funksjonar.

over *ad./pp.* ala, alde, badjelii, bajil

på *ad./pp.* ala ~ nala (tilsteds), alde ~ nalde (påsteds), badjelii ((hen) på, *lihkohisvuohta boπii mu badjelii* (ulykken kom over meg), nale^a (på, oppå), vádjit (om klokka), váile ~ váili (om klokka), vuostá ~ vuostái (mot, imot, på)

på *pp.* ala (tilsteds), alde (påsteds)

Vi lurer på korfor det er to oppslag med forkortinga *pp.* for *på*, særleg når alle opplysningane i det siste oppslaget allereie er med i det første. Distinksjonen "tilsteds" / "påsteds" blir ikkje eksemplifisert. Eit døme som *fem på åtte* manglar òg. Derimot får vi under **på** eit døme som viser korleis preposisjonen *over* kan brukast på samisk. Ikkje berre saknar artikkelen om *over* eksempelsetninga "*lihkohisvuohta boπii mu badjelii* (ulykken kom over meg)", det manglar også informasjon om skilnaden på *ala* og *alde*. NSO burde fortalt korleis dei ulike tydingane av *på* og *over* skal uttrykkjast på samisk.

til *ad.* báldii (til ved siden av), das'sá, das'sái, das'sáΩii (inntil den tid, til den tid), májmustá ~ májemustá (til sist), loahpadassii ~ loahpagassii (til slutt)

til *k.* das'ságo, das'sáΩiigo

til *pp./ad.* lusa (*boape mu lusa* kom til meg), rádjai ~ rádjái (helt til, *gitta láse rádjai* helt til vinduet)

For *lusa* og *rádjai* går det via eksempelsetningane fram at dei er postposisjonar som tar genitiv, dei andre omsetjingane får vi ikkje nokon informasjon om. Det går heller ikkje fram at preposisjonen *til* ofte må omsetjast med kasus i samisk, t.d. *Eg dreg til Tromsø* 'Mun vuolggán Romssii'. Ei anna tyding som manglar, er possessiv *til*: *Dette er bilen til Marit* 'Dát leat Máreha biilla'. Indirekte er det vist til *til* i tidsuttrykk, men utan døme. Det andre av dei tre oppslaga for *til* er det ikkje lett å bli klok på. Det faktum at *k.* manglar i lista over forkortingar gjer det ikkje lettare.

2.4. Andre lukka ordklasser

For **han** og **hun** oppgjev NSO *son*. Det som ikkje blir sagt, er at *dat* blir brukt vel så ofte, og at fordelinga dei i mellom i visse tilfelle fører til tydingsskilnader. Jf. Nickel (1990:119): *Son/dat áigu vuolgit* 'han skal reise', men *Lemet logai, ahte dat/son ii máhte vuodjat* 'Klemet sa at han (en annen)/han (Klemet) ikke kunne svømme'. Pronomenet *det* får følgjande artikkel:

det *p. dat, dát (gasg. dán), mii (g.sg. man)*

Her er det mykje som ikkje blir sagt. Nærast grunntydninga til *det* kjem vel samisk *dat*, mens *dát* ofte tilsvarar *dette*. Ordet *mii* er spørje- og relativpronomen, og tilsvarer norsk *det* berre i relativsetningar (*det som ...*).

Refleksive pronomen i norsk er kompliserte, og svært ofte må vi i samisk ty til omskriving med eit refleksivt verb. I og med at utgangspunktet for NSO er SNO, får fenomenen som ikkje finst i samisk ei dårleg handsaming i NSO. Slik også her: Oppslagsordet **seg** manglar heilt i NSO. Artiklane for *sjøl* og *selv* er identiske i staden for at den eine viser til den andre.

sjøl *p. ieh[]an, ie^a (pl. ieΩa), ieΩa, jie^a-, jieh[]a-, ieh[]a-, jie[]a-, ieΩa-* (står til et substantiv el. pronomen for å framheve at det nettopp er det som substantivet el. pronomenet betegner, det er snakk om)

Slik skriv ein ikkje ordbok. Sjølv om vi ser bort frå at det ikkje blir gjort greie for skilnaden mellom dei 8–9 formene, at det ikkje blir sagt at det skal kome eit possessivsuffiks og ikkje t.d. eit pronomen etter bindestreken i *jie^a*, så kan vi ikkje sjå bort frå at det som står i parentes ikkje gjev opplysningar verken om bruken av *sjøl* eller om bruken av *ieh[]an*. Ordet *sjøl* blir brukt på fire måtar på norsk: aleine, i lag med *seg*, i lag med eit personleg pronomen, og som del av subjunksjon (*sjøl om*). Alle måtane må eksemplifiserast og få samiske ekvivalentar, t.d. slik: **1.** *Sjøl Per bør forstå dette. Dette bør dere klare sjøl.* **2.** *Per beundrer seg sjøl, Per skriver om seg sjøl.* **3.** *Vi fortalte Per om han sjøl.* **4.** *Sjøl om det er vanskelig, kan det gjøres.*

For ein del av adverbiala er det lite informasjon å hente, jf.

der *ad. daiggo, daigo, dainnánaga, dakko, das, dasa, die, diebbela[][]a ~ diebbela^a, diebbel[][]as, diebbelaΩΩii, dibbelii, diebbeliidda, diebbelis, die-doppe, diehko, dieiggo, dieinnánaga, diekko, dieppánaga, dieppe, diesttána(ga) ~ diesttán, doo, doigo, dokko, doppe, doppe, duo, duobbelis, duoigo, duokko, duoppánaga, duoppe, gos*

I og med at dette ikkje er ei ordbok for å lære seg norsk, er det vanskeleg å forstå kva som er meininga med denne ordartikkelen. Korleis skal brukaren kunne velje mellom desse 33 alternativa? Langt betre har det gått for *her*:

her *ad.* daiggo (heromkring, der; deromkring) daigo (der, derforbi, herforbi), dakko (der, akkurat der), dasán(aga) (akkurat her, just her, nettopp her), dasttán(aga) (like ved), dá, dáiggo (etsteds heromkring) dáigo (heromkring), dáinnánaga (akkurat her, just her (om sted)), dáikko, *dáikko bokte* her forbi, denne veien her, dáppe (herfra), die, diehke (dit)

Svært ofte blir det ført opp to eller jamvel tre versjonar av same oppslagsord, t.d. slik:

tettsittende *a.* lávgat:d#lávges, spanas, -tn-#spatna ~spatnat:d#-is
~spadnes (tettsittende, fin elegant om klær)
tettsittende *ad.* lávga
tettsittende *at.* lávgalas

Om ordboka hadde teke utgangspunkt i norsk, ville ho ha komme unna med eitt oppslagsord. Det er nemleg snakk om éi tyding, og ikkje tre. Men òg med utgangspunkt i samisk er løysinga uheldig. Det krev ein del grammatisk innsikt å sjå av forkortingane *a.*, *ad.* og *at.* korleis dei ulike orda skal bli brukt. Eitt oppslagsord og omsettingar med eksempelsetningar som viser skilnaden, hadde vore betre.

I og med at NSO inneheld mykje ensyklopedisk kunnskap (jf. avsnitt 2.8 nedanfor) får ein del grammatiske ord, som t.d. konjunksjonane, grammatiske forklaringar:

eller *k.* dahje ~ dahe (sideordnende, disjunktiv konjunksjon: brukt for å sideordne to ledd som gjensidig utelukker hverandre (eksklusiv disjunksjon); brukt for å binde sammen ledd som betyr det samme), dahjege ~ dahege, daikke, dehe, dehege, vai (i disjunktive spørsmål; en sjelden gang kan slike spørsmål ha mer enn to ledd)

Det som trengst her, er eksempelsetningar for å skilje dei ulike tydingane.

2.5. Substantiv

Den ordklassa NSO handsamar best, er utan tvil substantiv. Det er her ordboka har noko nytt og viktig å tilføre, og det er her ho er mest til å

stole på. Ser vi bort frå dei norske tilleggsforklaringane i parentes, gir oppslag som *askeladd*, *blikkboks*, *blokkfløyte*, *dugnad*, *frossenfisk*, *kremmerhus*, *krikkand*, *krumkakejern*, *lånefond*, *mødrehygienekontor*, *myndighet*, *myntreform*, *sibirgraslauk*, *slåmaskin*, *statuett*, *vaskeri*, *vaskeservant*, *verneombud*, *vikar brukaren* dei opplysningane ho treng for å uttrykkje seg på samisk. Her og der er det manglar i omsetjingane, sjølvst. Oppslagsordet **vitnemål** får artikkelen "duopa^atus (bekreftelse, vitneutsagn)". Her saknar eg den spesialiserte tydinga "eksamensvitnemål". At *duopa^atus* kan brukast, får vi ikkje opplyst.

Som regel er den semantiske strukturen til substantiv langt enklare enn for verb. Verda rundt oss er avgrensa i ting, og ulike språk har ord for å vise til desse tinga. For substantiv med meir abstrakt tyding er det langt frå like enkelt, men i og med at norsk og samisk blir snakka i same språksamfunn, er ofte dei same omgrepa leksikaliserte på same måte. Ordet *kontantstøtte* kan setjast direkte om til samisk og gje meining, i alle fall for norske samar. Når det gjeld bruk av substantiv i faste uttrykk, er det annleis. Sentrale, konkrete substantiv blir ofte brukt i abstrakte tydingar i meir eller mindre faste uttrykk som blir meiningslause ved ei direkte omsetjing. Døme på slike kulturelt sentrale ord i norsk er *fisk* og *graut*. Uttrykk som *trives som fisken i vannet*, *frisk som en fisk*, *verken fugl eller fisk*, *ta for god fisk*, *være fast*, *slapp*, *løs i fisken* og *gå som katten om den varme grauten* (alle frå Bokmålsordboka) manglar i NSO, og vi får dermed heller ikkje tilsvarende samiske uttrykk.

2.6. Radikalt og konservativt bokmål i oppslagsorda, nynorsk

Bokmål har ordpar der det eine ordet har dansk og det andre norsk form. I NSO får desse ikkje noko systematisk handsaming. For nokre av dei ser artikkane ut til å vere skrivne heilt uavhengig av kvarandre. Eit godt døme er paret **feit/fet**, som får ulik handsaming. Andre gonger er artikkelen kopiert over frå eitt oppslag til eit anna. Særleg når slike ord opptre i mange samansetjingar, blir dobbeltoppføringa svært plasskrevjande.

Ordboka inneheld ikkje nynorske oppslagsord som *kva*, *kven*, *ikkje*, *osb*. I og med at mange samar ikkje har hatt nynorsk sidemålsundervisning, og at mange tekstar om samiske tilhøve (som denne) er på nynorsk, bør redaksjonen ta med nynorske ord.

2.7. Ikkjeeksisterande norske ord og manglar i ordforrådet

Her og der finn vi artiklar for ikkjeeksisterande norske ord, som verba *kikre* og *konserve*, og substantiva *selfot*, *hagesyvsover* og *gåer*. Dei ser ut til å vere "ordboksord" i bokstavleg meining: Frå Sammallahtis samisk-finske ordbok frå 1989 har først SNO vorte laga, der "selfot", o.l. har komme inn som norske ordforklaringar omsette frå finsk. Deretter vart ordboka snudd, og resultatet er ei ordbok med mange artiklar om ord som rett og slett ikkje finst i det norske språket. Eit døme er dette:

mellomvokal a. voká laidgaskasa^a

Det norske oppslaget er eit substantiv. Det samiske *voká laidgaskasa^a* tyder 'noko som er mellom vokalar' og viser til intervokaliske konsonantar. Ordet *mellomvokal* er ikkje leksikalisert på norsk, men det må i alle fall vere ein slags vokal, ikkje ein konsonant. At oppslagsordet *voká laidgaskasa^a* skal stå i SNO er greitt. Problemet oppstår når dette samiske ordet skal vere med i NSO, dvs. når det er det samiske ordforrådet og ikkje det norske som styrer utvalet av norske ord. Resultatet kan ikkje bli vellukka. Det fører på andre sida til hol i det norske ordforrådet. Eit ord som **stamfar** manglar, derimot finn vi **stammor**. Vi finn ikkje **bukse**, derimot "**bukser** s. buvssat (pl.)". Grunnen til at fleirtalsforma av det norske ordet er brukt, er at i samisk, som i finsk, er dette ordet plurale tantum. Denne skilnaden mellom norsk og samisk blir viska ut. Det som svarer til *buvssat*, er nettopp *bukse*, og ikkje *bukser*. Oppslagsform i eintal og ei eksempelsetning hadde fått fram dette, t.d. slik: *hvor er bukse mi?* 'gos leat mu buvssat?'. Infinitivmerket **å** manglar. Det finst ikkje i samisk, men fortener likevel eit oppslag, jf. handsaminga det får i NEEN:

å (*infinitiivi tunnus*) *å lese er morsomt lugeda on mõnus; jeg lærte å lese õppisin lugema; for å lese bøker selleks et raamatuid lugeda; uten å lese bøker raamatuid lugemata; ved å lese bøker raamatuid lugedes; etter å ha lest en bok peale ühe raamatu lugemist; å leve er å lide elada tähendab kannatada*

2.8. Dei norske definisjonane

Til skilnad frå dei fleste andre tospråklege ordbøker inneheld NSO norske forklaringar til oppslagsorda, i tillegg til dei samiske om-

setjingane. Desse norskspråklege parafrasane tar stor plass. Bortimot 60 % av dei 700 sidene er i røynda ei norsk-norsk definisjonsordbok. Stundom skil desse forklaringane mellom ulike tydingar av det norske oppslaget og er då for så vidt til nytte, sjølv om gode eksempelsetningar ville vore betre. Men også der det berre er ei samisk omsetjing, eller der den norske forklaringa ikkje skil mellom ulike samiske tydingar, får vi norske forklaringar. Mykje plass går dermed med til forklaringar på eit språk brukaren ikkje er interessert i, forklaringar som ofte er reint tautologiske. Her er eit tilfeldig knippe:

alkoholfri (uten alkohol, rusfri), *allemannseie* (vanlig eiendel [sic!]), *alterkalk* (beger til altervin), *angriper* (en som går til angrep), *appetittvekker* (noe som skal vekke appetitten, aperitiff), *arbeidervern* (lovfestet vern av arbeidstakere), *arbeidsevne* (evne til å arbeide), *arbeidsfordeling* (fordeling av arbeid), *dagsreise* (reise eller strekning som tar én dag), *hjemmespråk* (språk som snakkes hjemme), *solskinn* ((klarvær med skinn fra sola), *speildåse* (dåse med speil), *testikkelpung* (hudpung bak penis som inneholder testiklene), *testveg* (veg der en tester kjøretøyer),

Andre forklaringar er kjenneteikna ved at ordboksforfattaren har late assosiasjonane flyte fritt (jf. oppslaget *kasse*). Eit karakteristisk trekk ved mange av desse forklaringane er at dei er ensyklopediske av natur. I staden for å vere ei ordbok, går NSO over til å bli eit (norskspråkleg) leksikon. Eit par tilfeldig valde døme er *høytrykkspyler*, *håkjerring* og *solar vind*.

høytrykkspyler (spyler med arbeidstrykk over 20 kp/cm), *håkjerring* ((normalt 3–4 m lang) hai med høyt urinstoffinnhold i kjøttet av familien Scymnidae, *Somniosus microcephalus*); *solar vind* (solvind: en strøm av partikler utover fra Solen, utgjøres av elektroner, protoner, en mindre del av alfapartikler og tyngre kjerner. I Jordens avstand er densiteten 1–10 partikler pr. cm og hastigheten ca. 400 km/s. Når koronahull opptrer, kan vinden øke til storm, densiteten blir 100–1000 partikler pr. cm og hastigheten større enn 1000 km/s)

Av desse ordartiklane er spesielt den siste graverande, både fordi han er lang og fordi nøyaktig den same forklaringa kjem att to spalter lenger ute under oppslagsordet *solvind*. Ei ordbok skal gje tydinga til ord slik dei opptrer i daglegspråket, og vise kva kontekstar dei kan og ikkje kan gå inn i. I tillegg kan ho gje definisjonar av orda slik dei er i bruk innafor visse fagfelt, med opplysning om kva fagfelt det gjeld. Men det ei ordbok ikkje skal gje, er leksikonkunnskap. Solvind er solvind. Faget vårt er ikkje astronomi, det er leksikografi, læra om kva tyding orda i språket har for talarane av det språket.

3. Dei samiske omsetjingane

3.1. Informasjon om bruk av orda

Jf. oppslagsordet *foredrag*:

foredrag s. sáhka, -g- (muntlig framstilling av et visst emne, forelesning), logaldallan:m (det å foredra; framføringsmåte, diksjon; forelesning)

Kva heiter så *Eg skal halde eit foredrag* på samisk? Det går ikkje fram verken av denne artikkelen eller av **holde**. Sammallahti (1993) har ei mindre ordrik løysing (for finsk-samisk) som gjev den informasjonen vi treng:

esitelmä ovdasáhka, sáhka [foredrag]
esitelmöidä doallat ovdasága [halde foredrag]

I NSO manglar slike opplysningar, og ordboka fungerer dårleg som produksjonsordbok.

3.2. NSO i forhold til Konrad Nielsens ordbok

Konrad Nielsens monumentale *Lappisk ordbok* har gjeve bidrag til NSO to gonger, først indirekte, som førelegg for Sammallahtis *Saamelais-suomalainen sanakirja* frå 1989, som er grunnlaget for SNO, førelegget til NSO, og deretter direkte, ved at redaktørane av NSO har gått til Nielsen og "sammenholdt og komplettert". Fleire stader tar denne kompletteringa form av rein avskrift, eks.:

sutre v. bieǵádit (jamre (plutselig), klage (plutselig)); biehkut, -g- (klynke og klage, jamre, klage); duikudit (klage); hi|kit, -|kk- (snufse); luoillistit (klage); nuvvat, -v- (gi uttrykk for misnøye med sin part, med det man har fått, med sin fortjeneste, med utbytte av fiske eller jakt, etc. (ofte brukt om en som vil holde det hemmelig, hvor meget vedk. har fått, tjent eller eier)); *geafes olmmo^a nuvvá d^{aa}id, j̄bála^a olmmo^a fas nuvvá heapeheapmin, d^{aa}iid* et fattig menneske sutrer merd god grunn, en som er velstående derimot sutrer unødige): *heapeheapmin* uten grunn; rutnat, -n- (småsutre (om barn og kreaturer som vil ha mat)); rudnet (småsutre (om ku som vil ha mat))

I denne artikkelen er teksten frå og med *nuvvat* direkte avskrift frå Nielsen. Slik avskrift finst rundt om i resten av ordboka også. Med litt trening går det fint å kjenne att den litt arkaiske stilen hans. Med all respekt for Nielsen og innsatsen hans for samisk leksikografi er eg sterkt i tvil om direkte avskrift er ei god løysing. Særleg er eg i tvil når det gjeld ei norsk-samisk ordbok. Nielsen var ein talsmann for utforskinga av det samtidige daglegspråket, på sosialantropologisk vis rapporterte han det han høyrde, her om bruk av *nuvvat*. Men frå Nielsens objektive rapport skal vi ikkje konkludere med at *nuvvat* berre kan brukast om fiske og fangst. Jf. Sammallahti (1989), som ikkje avgrensar *nuvvat* på same måte. Ei nielsensk tilnærming inneber at rettesnora skal vere moderne daglegspråk, og at samisk ikkje skal avgrensast til det som kom med i ordboka hans.

3.3. NSO som normativ ordbok

I forordet skriv forlaget:

Lånord som ikke bør brukes av hensyn til bevaring av det samiske språket, er merket med stjerne (*) og i noen tilfelle er det etter en pil (->) anført et passeligere ord.

Slike ord er det ikkje mange av, eitt av dei er *gekset* for **oppfinne**, eit lånord frå finsk (*keksiä*). Korfor det skulle vere verre enn t.d. *vearstá* for *verksted* (som ikkje får stjerne) er uklårt. NSO har langt fleire stjerneformer, men dei er systematisk fjerna frå NSO. Jf. desse ordpara:

NSO: **gráve** (*) s. grøft NSO: **grøft** s. goivvohat: -hk-, -g-, rávaroggi, -kk- (...)
grávet (*) v. grøfte (Oppslagsordet **grøfte** manglar i NSO)

På same måten er norske spontanlån i samisk, som ein kan høyre i sameradioen kvar dag, stort sett ikkje med i NSO. Denne normative praksisen er forståeleg. Fri masseimport av norske ord i samisk vil i første omgang representere eit trugsmål mot einskapen mellom samisk i Noreg og Finland, og i siste instans mot samisk sjølv.

Derimot skriv NSO pliktoppfyllande opp ortografisk variasjon i staden for å nytte høvet til å vere normativ. Til dømes i valet mellom *y* og *i* i lånord finn vi begge variantane (*analysa* ~ *analiisa*). I dei tilfella der ulike skrivemåtar ikkje speglar uttalevariasjon, bør variasjonen vekk.

Meir komplisert er det der ulike skrivemåtar speglar dialektvariasjon. Dette er eit viktig spørsmål for alle språka som ikkje har eit normsentrum sterkt nok til å diktere kva som skal vere "rett" og "gale". I og med at nesten samtlege av verdas språk er i denne situasjonen, er det ei stor utfordring, både for språkplanlegging generelt og for ordboksforfattarar. NSO går ikkje inn for å vere normativ. For **plog** finn vi t.d. *ploga* ~ *plokka* ~ *plova* ~ *pluga*. Her får verkeleg alle sitt. I den grad Samisk Språkråd normerer skrivemåten for slike ord, bør vedtaka deira spegle seg i ordboka.

Nordsamisk skrive i Finland hadde tidlegare *ptk* initialt i ord etter finsk mønster (*sámekiella*), mens Noreg og Sverige hadde *bdg* etter skandinavisk mønster (*sámegiella*). Med felles nordsamisk rettskriving i 1979 fekk vi det skandinaviske mønsteret, med to unntakstypar: Lånord med ikkje-samisk fonotaks held på *ptk* som forbokstav: *politihkar*, *teknologiija* (og ikkje *bolitihkar*), mens nye lånord, som i prinsippet har ei samisk fonologisk form, har doble skriftformer, grovt sett med *ptk* i aust og *bdg* i vest: *bálbma* ~ *pálbma* (palme), *boasta* ~ *poasta* (post), *bumpa* ~ *pumpa* (pumpe). Både SNO og NSO fører opp alle dobbeltformene. Dei kunne spart plass ved å føre opp berre *ptk*, men med informasjon i forordet om at det er mogleg å skrive *bdg*. Om samisk treng normering her, er eit komplisert spørsmål. Ei einheitleg skriftform gjer det lettare å kjenne att skriftbiletet, men ein brei normal sikrar alle dialektane ein plass i skriftspråket.

Leksikalsk variasjon er ei anna sak. Innanfor det samiske språkområdet finn vi ofte ulike ord for same omgrep, eller vi finn at same ord har ulike tydingar, på same måten som mellom ulike former av skandinavisk. Denne variasjonen er stort sett godt representert i ordboka. Hadde vi fått informasjon om kor dei ulike formene blir brukte, ville det vore endå betre. Eit par stader får vi det rett nok, men det er unntaket heller enn regelen:

madrass s. bolsttar, -lst- (i øst) (...) guoddá, -tt- (i vest)

pute s. (...) guoddá, -tt- (pute i Polmak og Karasjok, madrass i Kautokeino)

Samanlikna med Konrad Nielsens konsekvente system er dette eit steg attende. Han utstyrte alle ordboksartiklane med forkortingane P, Kr og Kt, for Polmak, Karasjok og Kautokeino. Det kompakte systemet gjorde det mogleg å gi heimfesting i heile ordboka. For brukaren er meir informasjon alltid betre enn mindre. I praksis er det svært arbeidskrevjande å gjennomføre heimfesting, for den geografiske fordelinga av ulike leksem må ein føre opp kvar gong. Men er det ressursar til å føre

opp leksikalsk geografisk variasjon, bør det òg vere ressursar til å gje i det minste ei grov heimfesting. Det kommunebaserte systemet til Nielsen blir for tungvint, men ei inndeling i austleg-vestleg og indre-ytre burde vere mogleg, liksom det i dag står forkortingar med informasjon om ulik bruk av orda i Sverige, Noreg og Finland.

4. Grammatikk

NSO er ei asymmetrisk ordbok med grammatiske opplysningar berre om dei samiske orda. Det einaste som blir sagt om dei norske orda er ordklasse, og denne informasjonen er der for å skilje mellom ulike tydingar (*kaste s. / kaste v.*). Der norsk og samisk ordklasse skil seg frå kvarandre, får det norske ordet samisk ordklassemerke, og når eit norsk ord er sett om til samisk med fleire tydingar av ulik ordklasse, blir det norske oppslagsordet splitta i like mange ordartiklar. Oppslagsorda *analfabet*, *bøyning* og *hundrings* er t.d. alle markerte som adjektiv fordi dei samiske oppslagsorda i SNO er adjektiv. Dette er forvirrande.

Det er ikkje snargjort å leggje inn grammatisk informasjon for dei norske orda. Eit vedlegg med bøyingsparadigme og ei liste over bøyingsmønsteret til sterke verb vil straks gje ei meir allsidig ordbok for ein liten arbeidsinnsats. Det finst nok også norske samar som vil setje pris på å få denne informasjonen lett tilgjengeleg. Informasjon om genus og bøyingsklasse hadde heller ikkje vore av vegen, sjølv om det krev meir arbeid.

4.1. Forkortingane

Det er forkortingar i boka som ikkje står i lista over forkortingar. I og med at alle forkortingane er kursivert burde det vere mogleg å dra dei ut av teksten maskinelt. Ein slik prosess ville òg avslørt ulike forkortingar for same fenomen, t.d. *gen.*, *gasg.* og *g.a.* brukt om kvarandre (dei to første står forklart, den siste ikkje). Metaspråk varierer også, i forkortingslista finn vi at ein del forkortingar er samiske (t.d. brukast begge dei synonyme forkortingane *osv.* og *jna.* (ja nu ain)). Dette doble metaspråket gir òg opphav til forvirring, vi har t.d. samisk *ol.* entall (singular), men norsk *o.l.* 'og lignende'. *obsol.* tyder "gammeldags/boarásnuvvan", men kva det er ei forkorting for, får vi ikkje vite.

5. Vedlegga

Ordboka inneheld ei nummerert liste over bøyingstypar, og paradigme for delar av dei. Lista er ein direkte kopi av oversynet i Sammallahti (1989), overskriftene er sette om frå samisk til norsk. I samisk er det nesten alltid mogleg å finne rett bøyingstype ut frå stammeutlyd, dei få tvilstilfella er det mogleg å skilje frå kvarandre med hjelp av konsonantvekslinga mellom nominativ og genitiv: *beana*, *-tn-*; *biilla*, *-l-*, osv.

Det som skil NSO og SNO frå dei samisk-finsk-samiske førelegga, er at dei ikkje inneheld ein stadievekslingstabell. Størst er saknet i SNO, men også i ei produksjonsordbok som NSO trengst denne tabellen.

Samanlikna med tovegsordboka mellom samisk og finsk (Sammallahti 1993) manglar NSO også ei oversikt over stadnamn, norske namn med samiske ekvivalentar. Listene finst tilgjengelege. Viss det er plassomsyn det står på, kan dei gjerast svært kompakte. SNO har eit slikt vedlegg. Ei nyutgåve av NSO vil vere eit fint høve til å komplettere stadnamnlista med fleire samiske namn, framfor alt fleire namn frå andre samiske område enn indre Finnmark.

Vedlegget kunne òg hatt ein meir fullstendig samisk minigrammatikk, t.d. med bøyinga av personlege pronomen og andre funksjonsord. Den estiske grammatikkdelen i NEEN er eit godt døme på korleis det kan gjerast for eit språk som minner mykje om samisk.

6. Trykkfeil, layout, osv.

Det går på mange vis fram at dette er første utgåve. Mange ting kunne det ha vore rydda opp i ved ei siste gjennomlesing før trykking. Eitt døme er den ujamne handsaminga av det norske alfabetet. Bokstavane *a*, *b* er ikkje lista opp, vi har *c-ord*, *d*, frå og med *e* og eit stykke utover heiter det *e-bokstav*, *f-bokstav*, osv., og frå og med *t* er det meir tilfeldig. Grunnen til dei sære omgrepa *f-bokstav* (det heiter "bokstaven *f*" på norsk) er nok den at Sammallahti (1989) inneheld dei finske termene *f-kirjain*, *s-kirjain*, osv. Desse har først vorte direkte sette om til *f-bokstav*, osv. i SNO, og deretter forfremma til oppslagsord i NSO.

Redaktørane har tydelegvis brukt eit vanleg alfabetiseringsprogram for norsk. I slike program blir *aa* alfabetisert som *å*, noko som t.d. fører til at *kassaapparat* blir alfabetisert som *kassåpparat*, og dermed umogleg for brukaren å finne.

NSO er svært forsiktig med typografiske effektar. Oppslagsorda er sette med halvfeite typar, og dei norske kommentarane til både norske og samiske ord er skilde ut med parentes. Dei få samiske eksempel-

setningane står i kursiv. Ut over dette er dei til dels lange ordartiklane ikkje delte opp på nokon måte. Kombinert med ujamn høgremarg gjer det NSO til ei tunglese bok. Lesarvennleg er det at boka er sett med større typar enn det som er vanleg i ordbøker, men alt i alt har boka altfor lite typografisk struktur. Neste utgåve bør innføre nummerering av dei ulike norske tydingstypane, med nummer i halvfeite typar, slik som i NEEN, og skilje meir systematisk mellom målspråk og kjeldespråk.

Ordboka inneheld ein god del trykkfeil. Ei grundigare korrekturgjennomlesing før trykking hadde vore bra. No kan ein like gjerne revidere oppslagsartiklane først og så lese korrektur på det som står att etterpå.

7. Vurdering og konklusjon

Arbeidet med å lage nye og betre norsk-samiske ordbøker bør få ein breiare basis. Dei store mengdene med parallell norsk-samisk tekst (norske sakspapir, utgreiingar o.l som er sette om til samisk) bør systematisk utnyttast for å kartleggje norske termar og samiske omsetjingar.

Korleis bør ei ordbok frå majoritets- til minoritetsspråk lagast? Det prototypiske minoritetsspråkssamfunnet har ei ordbok frå minoritetsspråket til majoritetsspråket, mens ei ordbok frå majoritetsspråket til minoritetsspråket som regel manglar. Det å ta ei samisk-norsk ordbok, og bruke datateknologi til å konvertere henne automatisk til norsk-samisk, er dermed døme på det arbeidet mange språksamfunn har framfor seg, og det er ingen tvil om at SNO-manuset har spart redaksjonen for mykje arbeid i samband med NSO.

Resultatet av snuoperasjonen illustrerer samtidig problema med denne metoden. Vi må ikkje forveksle resultatet av snuoperasjonen med ei ferdig ordbok. Det er det som har skjedd i dette tilfellet. I staden for å bruke ressursane på dette sentrale redigeringsarbeidet, har forfattarane brukt mykje tid – og mesteparten av plassen i ordboka – til å fylle på med ensyklopedisk informasjon om dei norske oppslagsorda.

Ein annan negativ konsekvens av å snu ei ordbok er det store talet på "synonyme" ord. Men denne rikdommen er ikkje ekte. Det er ikkje sant at *gå* har 28 tydingar på norsk, og viss det har det, har det heilt sikkert ikkje dei 28 tydingane vi finn i NSO. Og om det er slik at det finst 33 ord i samisk som alle kan omsetjast med *der*, inneber ikkje det at det norske ordet *der* har 33 ulike tydingar. Vi må ta kvart einskild oppslag alvorleg, og systematisere dei ulike tydingane til dei *norske* oppslagsorda.

Eit ope spørsmål er kven som eigentleg er målgruppa for denne ordboka, og kva konsekvensar val av målgruppe bør få for utforminga av ordboka. Viss vi gjer som redaktørane, og ser bort frå finske samar som vil lære norsk, står vi att med to grupper: samiskspråklege brukarar som treng samiske termar for omgrep frå det (norske) storsamfunnet, og norskspråklege som vil lære seg samisk. Begge desse gruppene treng ei *produksjonsordbok*, og det er usikkert om dei to gruppene eigentleg er så ulike. På eitt punkt oppfyller NSO kravet til ei produksjonsordbok: Ho gjev informasjon om stadievekslingsmønsteret i dei samiske orda, og om attributtform for adjektiva. Dette er bra, men i tillegg treng vi eksempel på bruken av orda.

For ei norsk-samisk ordbok må utgangspunktet vere det norske ordforrådet. Til ei ny utgåve av NSO må dermed forfattarane ta utgangspunkt i norske ordbøker. Eit slikt arbeid kan automatiserast langt på veg. Når det er gjort, er det tid for å utvide ordforrådet på ulike område, særleg område relevant for norsk-samisk samkvem.

Trass i innvendingane mot NSO står samisk no betre rusta enn før. Grovt rekna ein tredel av artiklane i boka er det ikkje noko å utsetja på. Eg tenkjer her på substantiv med klårt avgrensa tydingar, som "**byggkontroll** s. huksendárkkisteapmi, -m-". Her ligg den viktigaste funksjonen til NSO slik ho er i dag. Om vi ikkje har fått ei ordbok som fortel om sentrale drag ved norsk, eller om korleis ein norsk tekst kan bli sett om til samisk, så har vi i det minste ei ordbok som listar opp norsk-samiske terminologiske ordpar på mange fagområde.

Med NSO har det dermed endeleg komme ei mellomstor ordbok frå skandinavisk til samisk, ei ordbok som inneheld litt meir enn det grunnleggjande ordforrådet. Vektlegginga på administrativt ordforråd og ord for primærnæringane, særleg reindrift, gjer boka til ein viktig reiskap i det daglege arbeidet med å produsere samisk tekst. Det er framleis ein lang veg fram til ei god ordbok, men fem år etter at Samisk-norsk ordbok kom ut, har vi i det minste fått ei norsk-samisk ordbok. Denne ordboka er langt betre enn inga ordbok. La oss glede oss over det, og samtidig håpe at neste opplag blir betre enn det første. Forlaget ber om attendemeldingar for å kunne oppdatere ordboka. Som det har gått fram av denne meldinga, håpar eg dei gjer noko langt meir enn berre å utvide ordtilfanget. Eg vil fjerne dei norske tautologiske forklaringane og synonyma, og erstatte dei med eksempelsetningar eller frasar som viser korleis orda blir brukt. Eg håpar òg at dei gjennomfører konverteringa frå samisk-norsk til norsk-samisk fullt ut, og omset norsk til samisk heller enn samisk til norsk dei gongene dei spanderer på seg eksempelsetningar. I alt for mange tilfelle fungerer førsteutgåva av NSO som ei samisk synonymordbok med norske oppslagsord. Vi får håpe at det

snart kjem både ei stor einspråkleg samisk ordbok og ei samisk synonymordbok, så NSO kan få lov til å vere berre det tittelen lovar, ei ordbok som set om frå norsk til samisk. Vi får òg håpe at dei samiske leksikografiske miljøa tar seg tid til ein diskusjon om leksikografiske grunnprinsipp før dei gir seg i kast med arbeidet med ei andreutgåve av NSO.

8. Litteratur

- Farbregd, Turid, Sigrid Kangur og Ülle Viks 1998: *Norsk-estisk estisk-norsk ordbok*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. (NEEN)
- Kåven, Brita, Johan Jernsletten, Ingrid Nordal, John Henrik Eira og Aage Solbakk 1995: *Sámi-dáru sátnegirji Samisk-norsk ordbok*. Kára^ajohka: Davvi Girji. (SNO)
- Nickel, Klaus-Peter 1990: *Samisk grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nielsen, Konrad 1932–1962: *Lappisk ordbok: grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Skrifter serie B; 17 Oslo: Aschehoug
- Sammallahti, Pekka 1989: *Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.
- Sammallahti, Pekka 1993: *Saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.

Gerhard Boysen

Patrick Leroyer, Liselotte Kruse, Emile Danino, Anne-Marie Kiener og Sven Tarp: *Dansk-fransk erhvervsordbog*. Systimes erhvervsordbøger, 1999, 408 p.

Denne ordbog indgår i en planlagt serie på i alt 8 ordbøger: mellem dansk og (til og fra) hvert af de fire hovedsprog engelsk, tysk, fransk og spansk. I forordet præciserer forfatterne bogens generelle sigte: ud over det primære formål, som er at være et arbejdsredskab ved produktion af franske tekster, skal den også være en hjælp ved oversættelse af danske tekster til fransk.

Dette formål opfylder bogen først og fremmest ved at medtage et omfattende grammatisk stof. Forfatterne til *Dansk-fransk erhvervsordbog* har lyttet til den debat, der i de seneste år har været om omfanget af syntaktiske oplysninger i ordbøger. Som helhed er resultatet vellykket. Man finder mange relevante oplysninger, som ofte savnes i tosprogede ordbøger, bl.a. om modusvalg, konstruktion ved infinitiv (*à, de* eller ren infinitiv, fx ved *commencer* (se *begynde*)).

Men dermed har ordbogen også udsat sig for den risiko, der ligger i at formulere grammatiske oplysninger på meget snæver plads: risikoen for at generalisere. Det er korrekt, at verber som *penser* og *remarquer* styrer indikativ, men der nævnes ikke noget om muligheden for konjunktiv i nægtende kontekst, hvilket betyder, at man ved brug af ordbogen kan komme til at danne forkerte eller stærkt diskutabile sætninger (fx af typen *je ne crois pas que c'est vrai*).

Det betyder ikke, at man bør udelade syntaktiske regler; tværtimod vil jeg anbefale forfatterne i kommende udgaver at gå et skridt videre, fx ved at erstatte glosseringen "que + ind" med "que + ind; que + nægt + konj". Det ville heller ikke være 100% dækkende, men bedre end det nuværende.

Det falder i øjnene, at ordbogen også, med rette, har gjort meget ud af eksempler og idiomatiske udtryk. Som regel er eksemplerne mundrette og de idiomatiske udtryk rammende oversat. Under tiden kan man diskutere placeringen: ved **tage** burde *tage noget i betragtning/tage noget i brug* have været anbragt under *betragtning/ brug* som sekundære opslagsord, ikke under *noget*.

Alt i alt er der tale om en tiltalende nyskabelse, der udgør en væsentligt supplement til de dansk-franske ordbøger, vi råder over.

Povl Skårup

Dansk-føroysk orðabók. Ritstjórn: Annfinnur í Skála, Hanne Jacobsen, Jonhard Mikkelsen, Zakarias Wang. Stívin 1998. 1369 sider.¹

To andre dansk-færøske ordbøger var kommet før denne. Den første, redigeret af Jóhannes av Skarði, udkom i 1967; i 2. udgave, som kom i 1977, er der et supplement ved Jóhannes av Skarði og Jóhan Hendrik W. Poulsen. Den anden udkom i 1995, redigeret af Hjalmar P. Petersen og Marius Staksberg.

Fælles for dem alle er at målgruppen er færinger, selv om andre bestemt også kan have gavn af dem.

Fælles er også at hovedformålet er at hjælpe færinger til at bruge et ordforråd der så vidt muligt undgår lån, især fra dansk, og snarere består af hjemlige, også halvglemte ord, suppleret med nydannelser. På dette punkt er ordbøgerne dog blevet mindre strenge fra 1967 til 1998, men heller ikke den nyeste kan bruges som kilde til oplysninger om den faktiske færøske sprogbrug: det er ikke formålet.

Den nyeste ordbog er den største af de tre, og forordet begrundet også dens eksistens med størrelsen. Den har 78.675 opslagsord, det er flere end *Nu Dansk Ordbog*, som de tidligere ordbøger valgte opslagsord efter. Ambitionen er at alt skal kunne siges på færøsk, helst som sagt med hjemlige ord og nydannelser, men ellers med kalker og lån. Vi får at vide at *knopskildpadde* hedder *tigulskjaldbøka* hvis den er en *Malaclemys centrata*, men *landskjaldbøka* hvis den tilhører *Emydidæe*. Det sker dog at ordbogen giver op og enten udelader et muligt opslagsord eller giver en forklaring i stedet for en oversættelse. Det sidste gælder fx *stalling*, der i "flogmál" oversættes med *ovris*, i "dǫrafrøi" med *laksafiskur* (med tilføjelsen *Thymallus thymallus*), desværre uden at forklaringen *laksafiskur* angives typografisk anderledes end oversættelsen *ovris*.

Sådanne forklaringer er taget med fordi ordbogen også har det underordnede formål at oplyse færinger om det danske sprog. Af samme grund meddeles også de danske opslagsords bøjning, herunder siges det, nok lidt overflødigt, ved visse substantiver, fx *kulde*, at de ikke har flertal: "einki *flt*" (hvor kun "*flt*" er i kursiv, så at "einki" ved første blik ser ud som en oversættelse). Tilsvarende oplysninger gives ikke om de færøske oversættelser, som målgruppen formodes at kende.

¹ Dette är ett omtryck av Skårups recension i LexicoNordica 7, där några rader kan saknas i vissa exemplar. Jfr förordet, s. 2.

Det er i øvrigt næppe alle oversættelserne der vil kunne fortælle de færøske brugere hvad de danske ord betyder. Mon det færøske ord *ovris* er tilstrækkelig kendt blandt færingene til at fortælle dem hvad det danske ord *stalling* betyder når det gælder flyvning?

Ordbogens styrke ligger ikke kun i det store antal opslagsord, men også i de hyppigere ords fraseologi. Ordbogen giver gode danske sætninger med gode færøske oversættelser. Hvis hovedformålet er at hjælpe færingene til at udtrykke sig bedre, er fraseologien også nok så vigtig som puristiske oversættelser af enkeltord. Den må gerne udbygges yderligere i næste udgave.

Denne ordbogs redaktører udgav i 1992 en engelsk-færøsk ordbog. Med deres nye dansk-færøske ordbog har de føjet endnu en særdeles nyttig håndbog til rækken af færøske ordbøger.

Inkomna böcker från oktober 2000 till september 2001

- Maia Andréasson: *Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar. 1800–2000* (44 s.)
- Chancen und Perspektiven computergestützter Lexikographie.* Hrsg. von Ingrid Lemberg, Bernhard Schröder und Angelika Storrer. Tübingen: Niemeyer 2001. (270 sider) (DM 144,-)
- Bent Jørgensen: *Storbyens Stednavne.* København: Gyldendal 1999. (352 sider) (DKK 205,-)
- Matthias Kammerer: *Lemmazeichentypen für deutsche Verben. Eine lexikologische und metalexikographische Untersuchung.* Tübingen: Niemeyer 2000. (424 s.)
- Jarmo Korhonen (Hrsg.): *Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche.* Frankfurt a.M. osv.: Peter Lang 2001. (386 s.) (SFR 79,-)
- Lexikologisch-lexikographische Aspekte der deutschen Gegenwartssprache.* Symposiumvorträge, Berlin 1997. Hrsg. von Undine Kramer. Tübingen: Niemeyer 2000. (253 s.) (DM 156,-)
- Thorwald Lorentzon: *Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998.* (= ORDAT 8. Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000) (88 s.)
- Carl-Erik Lundblad: *Ord för personliga inre egenskaper.* (= ORDAT 9. Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000) (88 s.)
- Carina Randveer: *Från attack och häst til angrepp och springare. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal.* (= ORDAT 6. Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000) (48 s.)
- Symposium on Lexicography IX. Proceedings of the Ninth International Symposium on Lexicography April 23–25, 1998 at the University of Copenhagen.* Ed. by Jens Erik Mogensen, Viggo Hjørnager Pedersen and Arne Zettersten. Tübingen: Niemeyer 2000. (424 s.)
- Pia Vater: *Spansk-Dansk Ordbog.* 4. udgave. København: Gyldendal 2000. (855 s.) (DKK 176).
- Sue Ellen Wright and Gerhard Budin: *Handbook of Terminology Management. Volume 2. Applications Oriented Terminology Management.* Amsterdam: Benjamins. (EUR 102.55)

Meddelanden från Nordiska föreningen för lexikografi

Dödsfall

En av Sveriges främsta lexikografer, förre SAOB-chefen professor Sven Ekbo, har gått ur tiden under år 2001. Nordiska föreningen för lexikografi har bitt två av hans tidigare medarbetare att skriva en minnesteckning.

Zakaris Svabo Hansen

Förre ordbokschefen Sven Ekbo, en av svensk lexikografis och svensk ordforsknings mest eminenta företrädare, har efter en kort tids sjukdom gått bort i en ålder av 86 år. Han var under hela sitt yrkesverksamma liv anställd vid Svenska Akademiens ordboksredaktion (SAOB): som redaktör 1943–1957, som chef 1957–1978. Åren 1978–1984 var han redaktör för *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL). Han fick professors namn 1972.

Vi vill här framför allt förmedla intrycket av Sven Ekbo som ordboksman men också uttrycka vår tacksamhet över vad han betytt som vår och andras läromästare. Båda har vi haft förmånen att arbeta som redaktörer på Svenska Akademiens ordboksredaktion under hans ledning.

Sven Ekbo hade en smittande hängivenhet för ordets analys ur alla aspekter. Det var högtidsstunder när man fick anledning att gå in till honom och presentera ett problem. Ofta löste han det på rak arm. Gällde det något mera invecklat, reste han sig ofta och började med spänstiga steg promenera fram och tillbaka i rummet, utredande och analyserande. Resultatet av besöket blev under alla omständigheter en anvisad riktning för problemets lösning. Och det märkliga var att redaktören lämnade rummet med en obefogad känsla av att vara delaktig i problemets avklarande eller lösning.

Sven Ekbos egenskap som lexikograf – och språkman över huvud taget – kan beskrivas som gedigen briljans. Etymologisk och semantisk skärpa, stor förtrogenhet med germansk och indoeuropeisk ordbildning, fenomenal sakkunskap på de mest skilda områden, beundransvärd uppslagsrikedom, intuition, akribi och formuleringskonst parades med en enastående förtrogenhet med och ett makalöst spårinne rörande

källor och relevant språkvetenskaplig litteratur. Hans enastående förmåga att misstänka fel – tryckfel eller felläsning – i handskriftsutgåvor har eliminerat många ”spökord” vid kontroll av det aktuella textstället i originalhandlingen.

Som chef och språkvetenskaplig granskare av artiklarna i Svenska Akademiens ordbok (SAOB) var Sven Ekbo stimulerande, fordrande och kritisk. Men kritiken var konstruktiv, och den framfördes alltid med älskvardhet och vänlighet.

Utöver den magistrala och skarpsinniga gradualavhandlingen *Studier över uppkomsten av supinum i de germanska språken* (1943), där – i polemik mot gängse uppfattning – omskrivningarna med *ha* förklaras bildade efter mönster av äldre omskrivningar med *vara* (eller *varda*), *Vägledning till SAOB* (tillsammans med Bengt Loman; 1965) och den reviderade utgåvan av Pelle Holms *Bevingade ord* (1989) har Sven Ekbo också gett ut ett stort antal ordstudier – oftast av etymologisk karaktär. Han har vidare skrivit bokstäverna S och T i den reviderade upplaga av Hellquists etymologiska ordbok som är under utarbetande. Han var också en högt uppskattad medlem i den vetenskapliga referensgruppen för *Ordbok över Sveriges dialekter*.

Vi och många med oss erfar en stor förlust, samtidigt som vi med tacksamhet tänker på de många år vi fått uppleva Sven som vän och inspiratör.

Hans Jonsson
Lars Svensson

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Årsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og en diskette sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Knud Troels Thomsen, Forlaget Gad, Vimmelskaftet 37, DK – 1161 København K

Johan Myking, Nordisk institutt, Sydneplassen 7, N – 5007 Bergen

Jón Hilmar Jónsson, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, IS – 107 Reykjavík

Martin Gellerstam, Institutionen för svenska språket, Box 200,

SE – 405 30 Göteborg

Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25,

SF – 00500 Helsingfors

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskript er den 1. juni, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år.

Disketten skal indeholde artiklen i to formater: en ren ASCII- eller tekstfil uden nogen formateringer og en fil med artiklen med bibeholdelse af alle formateringer.

Følgende tekstbehandlingsprogrammer er til vores rådighed:

Apple Macintosh: Word (vi vil foretrække filer skrevet med dette program); WordPerfect

PC: Word
Word Windows
WordPerfect Windows
WordPerfect

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, reklamer og andre tekst- eller billeddele, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form**: Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. Herefter følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidrag vil normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater**: kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:

Herbst (1985:310) eller Herbst (1985)

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførselstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end stregen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsespunkt, f.eks. skrives *evt.* og ikke *evt*

9. **Eksempel på litteraturangivelser**

Ordbøger:

ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.

- Mugdan, Joachim 1985a: Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/-Zürich/New York: Olms, 237–308.
- Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.
- Dubois, Jean/Claude Dubois 1971: *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*. Paris: Larousse.